

Glasnik Slovenskega etnološkega društva (*Glasnik SED*):

Znanstveno-strokovna revija Slovenskega etnološkega društva
60 | 2020, št. 1

Bulletin of the Slovene Ethnological Society:

Scientific Journal
60 | 2020, Issue 1

UDK 39(497.4)(05)

ISSN 0351-2908 Glasnik SED (Tiskana izdaja) | Printed edition

ISSN 2536-4324 Glasnik SED (Spletna izdaja) | Online edition

Revija je od leta 1956 izhajala kot *Glasnik Inštituta za slovensko narodopisje*, od leta 1959 (15 letnikov) kot *Glasnik Slovenskega etnografskega društva*, po letu 1976 pa izhaja kot *Glasnik Slovenskega etnološkega društva*. | The Bulletin had been published under the name *Glasnik Inštituta za slovensko narodopisje* (Bulletin of the Institute for Slovene Ethnography) until 1956; as *Glasnik Slovenskega etnografskega društva* (Bulletin of the Slovene Ethnographical Society) until 1959 (15 volumes); and as *Glasnik Slovenskega etnološkega društva* (Bulletin of the Slovene Ethnological Society) since 1976.

V enem letniku izideta dve številki. | 2 issues (1 volume) are published yearly.

SLOVENSKO *etnološko* DRUŠTVO
SLOVENE *ethnological* SOCIETY

Izdajatelj | Publisher©

Slovensko etnološko društvo
Zanj | Represented by Alenka Černelič Krošelj

Ponatis celotne številke ali posameznih prispevkov in fotografij je mogoče samo z dovoljenjem uredništva in navedbo vira. | No part of this publication may be reproduced or transmitted, in any form or by any means, without written permission from the publisher. Quotations must contain a full mention of the source.

Naslov uredništva | Address

Slovenski etnografski muzej
Metelkova 2
1000 Ljubljana

Tel. | Tel.: (+ 386) 01 300 87 38

Fax | Fax: (+ 386) 01 300 87 35

Elektronska pošta | E-mail: info@sed-drustvo.si

Spletna stran | Website: <http://www.sed-drustvo.si/>

Urednici | Editors

Dr. Saša Poljak Istenič: glavna urednica | Editor-in-Chief

Daša Ličen: odgovorna urednica | Editor-in-Charge

Uredniški odbor | Editorial Board

Dr. Rebeka Kunej, Martina Piko-Rustia, Alenka Černelič Krošelj: člani | Members

Dr. Nataša Visočnik: gostujoča urednica tematskega sklopa Neevropske zbirke v slovenskih muzejih | Guest editor of the thematic section Non-European Collections in Slovene Museums

Prispevke so recenzirali člani uredniškega odbora in zunanji recenzenti. Redakcija št. 1/2020 je bila zaključena 8. maja 2020. | All articles have been reviewed by the Editorial Board. The editing of this issue was completed on 8th of May 2020.

Za znanstveno in strokovno vsebino prispevkov odgovarjajo avtorji. | The authors are solely responsible for the content of their articles.

Jezikovni pregled | Language Editor

Irena Destovnik

Jezikovni pregled angleških povzetkov in izvlečkov | English Language Editor

Mateja Žuraj

Bibliografska obdelava v programskem sistemu COBISS | Article Classification

Breda Pajsar

Oblikovanje in prelom | Design and Typesetting

Ana Destovnik

Tisk | Printed by

KOLORTISK tiskarna d. o. o.

Naklada | Circulation

400 izvodov | 400 copies

PROTI KARANTENIJI

Pred vami je posebna, tematska številka *Glasnika Slovenskega etnološkega društva*, v kateri smo pod drobnogled vzeli zbirke neevropskih kultur na Slovenskem. Zgodovinske epizode, o katerih pričajo avtorji prispevkov, razgrinjajo družbene mreže, ki so še zlasti od 19. stoletja naprej povezovala prebivalce in prostor današnje Republike Slovenije s širnim svetom. Povezanost, kroženje in globalizacija v resnici niso nič novega. Morda je prav to eno od aktualnih sporočil pričujoče številke *Glasnika* – ljudje, materiali, ideje in ne nazadnje tudi virusi so migrirali tudi v časih pred internetom, pred telefonom, pred nacijo ... Zbrani prispevki nas opominjajo na to, da globalizacija sama po sebi ni škodljiva, da ideje ne nastajajo v izolaciji, da stiki z Drugim bogatijo in da je večina takšnih in drugačnih mrež izboljšala življenje sodobnega človeka.

Zgodovinarica Tara Zahra iz Univerze v Chicagu v svojih najnovejših raziskavah svari pred deglobalizacijo in splošno družbeno krizo, do katere bi pandemija koronavirusa lahko privedla. Pri tem izhaja iz lastnih raziskav španske gripe, ki jo smatra za korak na poti do druge svetovne vojne. Koronavirus s špansko gripo po številu usodnih primerov ni primerljiv, a ju družijo spremljajoča ksenofobna čutenja, ki se kažejo tudi na ravni diskurza. Poljaki so na primer špansko gripo imenovali »boljševiška gripa«, Brazilci so jo imeli za »nemško gripo«, medtem ko je trenutni ameriški predsednik koronavirus imenoval kar »kitajski virus«. S širjenjem virusa se širi tudi ksenofobija, ki je *Glasniku* tuja in proti kateri se bomo borili tudi v prihodnje. Tudi zato vas vabimo k branju *Glasnika*, ki je na dosegu prstov tudi na spletni strani Slovenskega etnološkega društva. Skupaj z nekoliko razširjenim uredniškim odborom bralcem želiva, da bi bil tudi s pomočjo naše revije čas izolacije kratek, kakovostno preživet in bi s seboj prinesel čim manj negativnih učinkov. Hkrati pa vas vabiva še k branju spletnega dnevnika na naslovu <https://vsakdanjik.zrc-sazu.si/>. Dnevnik je skupni projekt Slovenskega etnološkega društva in Inštituta za slovensko narodopisje ZRC SAZU, ki se sproti bogati z vašimi prispevki in zapisi drugih bralcev ter dokumentira, kako preživljamo dneve in kaj si mislimo o sodobni družbi v času epidemije.

Za pomoč pri pripravi prve letošnje številke se iskreno zahvaljujeva tudi gostujoči urednici Nataši Visočnik in študentu Gašperju Raušlu, ki je pomagal pri tehničnem urejanju revije.

Daša Ličen
Saša Poljak Istenič

		Nevropske zbirke v slovenskih muzejih	Non-European Collections in Slovene Museums
5	Nataša Visočnik	Nevropske zbirke v slovenskih muzejih: Uvod v tematski sklop Non-European Collections in Slovene Museums: Thematic Section Editorial	
7	Bogdana Marinac	Nevropska dediščina v Pomorskem muzeju »Sergej Mašera« Piran Non-European Heritage in the Maritime Museum 'Sergej Mašera' Piran	
22	Tina Palaić	Pavla Štrukelj: Kustodinja za neevropske kulture v Slovenskem etnografskem muzeju med letoma 1955 in 1990 Pavla Štrukelj: A Curator for Non-European Cultures in the Slovene Ethnographic Museum between 1955 and 1990	
34	Helena Motoh	Azija med tigri in maliki: Misijonske razstave v Sloveniji v prvi polovici 20. stoletja Asia between Tigers and Idols: Missionary Exhibitions in Slovenia in the First Half of the 20th Century	
42	Klara Hrvatinić	Golobje piščali iz Skušekove zbirke Slovenskega etnografskega muzeja Pigeon Whistles from the Skušek Collection of the Slovene Ethnographic Museum	
		Razglabljanja	Reflections
56	Ana Hofman, Alenka Bartulović, Mojca Kovačič, Tanja Petrović, Martin Pogačar	Afektivni obrat: Koncepti, obeti, omejitve Affective Turn: Concepts, Promises, Limits	
68	Tadej Kralj	Ljudska pesem iz Prekmurja kot dejavnik ohranjanja slovenščine v Torontu: Kaj lahko razberemo iz zapuščine dr. Franceta Cigana? Folk Songs from Prekmurje as a Factor of Maintaining the Slovenian Language in Toronto: What Can Be Discerned from Dr. France Cigan's Legacy?	
78	Mirna Bučić	Kodno preklapljanje v luči jezikovnih ideologij govorcev v slovenski Istri Code-switching in the Light of Speakers' Language Ideologies in Slovene Istria	
90	Jasna Fakin Bajec	Vključevanje skupnosti v razvoj in upravljanje kulturne dediščine v aplikativnih evropskih projektih Inclusion of Communities in the Development and Management of Cultural Heritage in European Applied Projects	
		Knjižne ocene in poročila	Book Reviews
101	Iztok Ilich	Bojan Knific: Kolarska obrt in življenje v Kurnikovi hiši Bojan Knific: The Craft of Wheelwrighting and Life in Kurnik's House	
102	Anuša Babuder	David Petelin: Živeti v socialistični Ljubljani: Mestno življenje v prvih dveh desetletjih po drugi svetovni vojni David Petelin: Living in Socialist Ljubljana: Urban Life in the First Two Decades After World War 2	
104	Marjana Strmčnik	Božidar Jezernik: Jugoslavija, zemlja snova Božidar Jezernik: Yugoslavia, Land of Dreams	
106	Manca Filak	David Macdougall: The Looking Machine: Essays on Cinema, Anthropology and Documentary Filmmaking David Macdougall: Gledati skozi kamero: Eseji o kinu, antropologij in dokumentarnem filmanju	
108	Vanja Huzjan	Andrej Studen (ur.): Mimohod blaga: Materialna kultura potrošniške družbe na Slovenskem Andrej Studen (ed.): Parade of Commodities: Material Culture of Slovenian Consumer Society	
110	Iztok Ilich	Beatrix Vreča, Marie Theres Zangger, Mateja Močnik (hrsg.): Im Brennpunkt des Geschehens 1918–1920 vom Übermurgebiet über Radkersburg bis Mureck Beatrix Vreča, Marie Theres Zangger, Mateja Močnik (ur.): V žarišču dogodkov 1918–1920 od Prekmurja prek Radgone do Cmureka	
111	Žan Premrov	Slovenec po izbiri: Dokumentarni film Slovenian by Choice: Documentary Film	
		Konservatorske strani	Conservators' Pages
113	Dušan Štepec, Dušan Strgar	Poročilo in zaključki VII. simpozija etnologov konservatorjev Slovenije, Hrvaške, Srbije, Severne Makedonije, Bosne in Hercegovine Report and Conclusions of the 7th Symposium of Ethnologists Conservators from Slovenia, Croatia, Serbia, North Macedonia, Bosnia and Herzegovina	

		Razstave	Exhibitions
119	Veronika Bjelica	60 let taborništva v Piranu: Razstava o 60-letnem delovanju taborniškega društva v Piranu Sixty Years of Scouts in Piran: Exhibition on the Sixty-Year Existence of the Scout Association in Piran	
		Poročila	Reports
122	Saša Babič	Sodobna folklorja med otroki in mladostniki Contemporary Folklore among Children and Youth	
		Slovenci zunaj meja Republike Slovenije	Slovenians Living beyond the Borders of the Republic of Slovenia
125	Martina Piko-Rustia	Zaključek projekta Mladi v slovenskem zamejstvu: Družbeni in kulturni konteksti ter sodobni izzivi: Štiri knjige kot podlaga za nadaljnje raziskave Conclusion of the Project Young Slovenians Abroad: Social and Cultural Contexts and Contemporary Challenges: Four Books as a Base for Further Research	
127	Vera Kržišnik-Bukič	Mladi v slovenskem zamejstvu: Družbeni in kulturni konteksti ter sodobni izzivi Young Slovenians Abroad: Social and Cultural Contexts and Contemporary Challenges	
134	Milan Obid	Identitetne opredelitve mladih v slovenskem zamejstvu Identity Ascription of Young Slovenians Abroad	
		Intervjuji	Interviews
138	Zala Prebil	»Staroselci na terenu te začutijo, ti pa njih«: Intervju z doc. dr. Marijo Mojco Terčelj o terenskem raziskovanju med staroselci Maji v Srednji in Južni Ameriki 'The Indigenous Feel You and You Feel Them': Interview with Doc. Dr. Marija Mojca Terčelj	
144	Tina Tisovec, Marko Senčar Mrdakovič	»Kontinuiteta je na primer dom/hiša in hkrati je kontinuiteta gibanje ...«: Intervju z doc. dr. Natašo Gregorič Bon 'Home/House Are an Instance of Continuities, but Movement is a Continuity too': Interview with Doc. Dr. Nataša Gregorič Bon	
		Društvene strani	Society Pages
148	Alenka Černelič Krošelj, Stanka Glogovič	Poročilo o delu Slovenskega etnološkega društva: Leto 2019 Work Report of the Slovene Ethnological Society: Year 2019	
153	Alenka Černelič Krošelj	Zbor članov Slovenskega etnološkega društva Assembly of Members of the Slovene Ethnological Society	
154	Tita Porenta	Podelitev Murkove nagrade, Murkovih priznanj in Murkove listine za leto 2018/2019 Award Ceremony of the 2018/2019 Murko Award, the Murko Special Recognition Award, and the Murko Certificate for Special Achievements	
156	Maja Godina Golija	Mariborska etnološka razglednica: Govor Murkove nagrajenke za leto 2018 An Ethnological Postcard of Maribor: The Speech of the 2018 Murko Award Winner	
158	Majda Pungerčar	Pogovor z etnologinjo in muzealko Ivico Križ, Murkovo nagrajenko leta 2019 A Talk with the Ethnologist and Museologist Ivica Križ, the 2019 Murko Award Winner	
160	Polona Rigler Grm	Zagoriške mačkare iz Dobrépolja Carnival Masks from Zagorica and Dobrépolje	
		V spomin	In memoriam
163	Iztok Ilich	Boris Kuhar, novinar Slovenskega poročevalca: Leto 1953 Boris Kuhar, Journalist for Slovenski Poročevalec: Year 1953	
		Etnologija je povsod	Ethnology is Everywhere
169	Franc Križnar	Glasba odpora v Sloveniji med drugo svetovno vojno (1941 – 1945) v južnoslovanskem in evropskem kontekstu Music of Resistance in Slovenia during World War II (1941 – 1945) in South-Slavic and European Contexts	

	Razpisi, vabila, obvestila	Tenders, Invitations, Notices
176	Pravilnik o podeljevanju Murkove nagrade, Murkovega priznanja in Murkove listine za posebne dosežke v etnologiji na Slovenskem Regulations regarding the Winners of the Murko Award, the Murko Special Recognition Award, and the Murko Certificate for Special Achievements in Ethnology in Slovenia	
178	Razpis za podelitev Murkove nagrade, Murkovega priznanja in Murkove listine za dosežke v etnologiji na Slovenskem za leto 2019/2020 Call for Nominations: the Murko Award, the Murko Special Recognition Award, and the Murko Certificate for Special Achievements in Ethnology in Slovenia for 2019/2020	
179	Navodila za avtorje Instructions for Authors	

NEEVROPSKE ZBIRKE V SLOVENSKIH MUZEJIH

Uvodnik v tematski sklop

Muzeji opravljajo pomembno vlogo pri varovanju premične kulturne dediščine. Med najpomembnejše naloge muzejev in njihovih strokovnjakov sodijo zbiranje, urejanje in varstvo premične dediščine, dokumentiranje premičnih spomenikov, njihovo proučevanje, raziskovanje, razstavljanje zbirk z različnimi geografskim poreklom, med drugimi tudi neevropskih. V zadnjih desetletjih so nastale številne študije posameznih zbirk in predmetov, ki so pomembne za razumevanje kulturno pogojenih elementov mišljenja in delovanja oddaljenih kultur. Predmeti v zbirkah so namreč materialni predstavniki posamezne kulture, odražajo pa tudi »družbene, idejne in ekonomske vrednote globalnega trga in družbenopolitične interpretacije posamezne družbe ter posameznika«, kot je izhodišče raziskave predstavila Nataša Vampelj Suhadolnik (2019: 95), vodja projekta Vzhodnoazijske zbirke v Sloveniji: Vpetost slovenskega prostora v globalno izmenjavo predmetov in idej z Vzhodno Azijo. Projekt obravnava vzhodnoazijske zbirke v različnih slovenskih muzejih.

Tematski sklop Neevropske zbirke v slovenskih muzejih razkriva prakse zbiranja in razstavljanja predmetov, ki so bili ne glede na njihov prvotni namen in poznejše rabe izdelani oz. ustvarjeni zunaj Evrope, v Evropi pa so pogosto uvrščeni v t. i. neevropske ali zunajevropske zbirke. Pri tem nas zanimajo tako izvori prvih neevropskih zbirk, ki so se oblikovale v slovenskem prostoru, kot tudi nastanki poznejših zbirk. Interes se širi tudi na muzejske postavitve, razstave, ki na mnogovrstne načine pripovedujejo zgodbe ljudi iz različnih delov sveta. Osredotočamo se na vprašanja, kaj temeljni cilji muzejev določajo za svoje zbirke, kako so se ti cilji v zgodovini/času spreminjali, kdo jih je določal. Predvsem nas zanima reprezentacija tega gradiva v muzejskem prostoru in pomen takšnih interpretacij v slovenskem prostoru, in to ne samo za stroko, ampak tudi širšo javnost. V tematskem sklopu smo zbrali štiri članke, dva sta del omenjenega projekta, dva pa sta nastala na podlagi raziskovanj izven projekta. Prispevki prinašajo uvid v štiri različne tematike, povezane z zbirateljskimi praksami v slovenskem prostoru. S pomočjo teh praks spoznavamo ne samo predmete same in njihov pomen, uporabo ter vlogo v izvorni kulturi, ampak tudi »odnose ljudi iz slovenskega etničnega prostora do Drugih ter vplive družbenopolitičnih ureditev in ideologij na razumevanje drugačnosti,« kot v svojem prispevku avtorica Bogdana Marinac predstavi pomembno vlogo neevropskih predmetov iz muzejske zbirke. Zbrane pripovedi avtorice ne opisujejo samo pred-

metov, ampak tudi same zbiratelje, kot so pomorščaki, ki so predmete s svojih potovanj po svetu prinesli v slovenski prostor. V obsežnem prispevku z naslovom Neevropska dediščina v Pomorskem muzeju »Sergej Mašera« Piran tako številne zbirke pomorščakov in njihovih predmetov spoznamo v kontekstu časa, predvsem po obdobju habsburške monarhije. Avtorica omenjene zbirke sistematično razdela po obdobjih, predstavi okoliščine njihovega pridobivanja, nekaj besed pa nameni tudi razstavam, ki so bile postavljene po drugi svetovni vojni, in njihovem vplivu na širše razumevanje raznolikih kultur.

Pri analizi predmetov imajo vsekakor pomembno vlogo tudi kustodinje in kustosi v muzejih, ki analizirajo predmete, postavljajo razstave in tako prenašajo določeno vedenje tudi v širšo javnost. Tina Palaić v članku z naslovom Pavla Štrukelj, kustodinja za neevropske kulture v Slovenskem etnografskem muzeju 1955–1990 predstavi doslej še neraziskano delo te etnologinje in muzealke za neevropske zbirke v Slovenskem etnografskem muzeju. Prispevek temelji na pregledu arhivov SEM in osebnega arhiva sorodnice obravnavane kustodinje in najprej ponudi pregled njenega izjemno intenzivnega dela v Muzeju neevropskih kultur v Goričanah. Pri tem avtorica ugotavlja, da muzejska politika ni spodbujala raziskav neevropskih kultur, ampak le dopolnjevanje zbirk, kustodinja pa tudi ni imela možnosti dela na terenu zunaj Evrope. Hkrati pa s pomočjo jezika njenih razprav o neevropskih zbirkah analizira odnos Pavle Štrukelj do neevropskih ljudstev, ki je v duhu takratnega uveljavljenega kolonialnega diskurza vzpostavljala hierarhična razmerja med zahodnimi protagonisti in neevropskimi ljudstvi. Članek osvetljuje in analizira delo in doprinos dr. Pavle Štrukelj k muzeološki in etnološki vedi na Slovenskem.

Pomembno vlogo muzejskih razstav, predvsem misijonskih razstav neevropskih predmetov, osvetli prispevek Helene Motoh z naslovom Azija med tigri in maliki: Misijonske razstave v Sloveniji v prvi polovici 20. stoletja, ki predstavi doslej v Sloveniji večinoma neraziskano tematiko. Poleg predstavitve vloge misijonskih razstav, ki jo avtorica umesti v širši zgodovinski kontekst takratnih tovrstnih razstavnih praks v Evropi, se članek posveti analizi fenomena misijonskih razstav na Slovenskem v prvi polovici 20. stoletja. Analizira zlasti iniciative, ki so prispevale k organizaciji teh razstav, in pojave, ki so izšli iz teh razstavnih praks. Pri tem poudari tudi vlogo kolonialnih muzejev in njihove geografske in historične ohlapnosti pri predsta-

* Nataša Visočnik, doc. dr., Oddelek za azijske študije, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani; natasa.visocnik@ff.uni-lj.si.

vljanju predmetov ter vpliv takšnih oznak na misijonarske prakse zbiranja in razstavljanja predmetov v muzejih. V zadnjem prispevku tematskega sklopa z naslovom Golobje piščali iz Skuškovske zbirke Slovenskega etnografskega muzeja se avtorica Klara Hrvatin osredotoča na specifično zbirko predmetov, in sicer golobjih piščali iz Pekinga, ki so del zbirke Ivana Skuška (1877–1947). Avtorica predstavi glavne tipe piščali, opredeli njihovo rabo in pomene v sodobnem času, piščali iz Skuškovske zbirke pa klasificira na podlagi tipologije Wanga Shixianga. V prispevku odkriva tudi posebnosti zbirke, ponazori oznake izdelovalcev piščali in išče sorodnosti med njimi. V ospredju je percepcija spreminjajoče se družbene vloge in kulturne konotacije golobjih piščali v prostoru in času s poudarkom na pomembnosti zbirke kot kitajske kulturne dediščine in na umestitvi Skuškovih golobjih piščali v slovenski prostor. Vsi prispevki opozarjajo na pomembnost poglobljenih raziskav o predmetih in njihovem izvoru, kar je tudi cilj na začetku omenjenega projekta. Predmete je treba ovrednotiti in ugotoviti njihov izvor, raziskati uporabo in vrednost, ki je lahko simbolna, religiozna ali estetska. Vse to nam pomaga razumeti način življenja in kulturo prebivalcev v prostoru, iz katerega ti predmeti izhajajo. Z raziskovanjem ljudi, ki so predmete prinesli v slovenski prostor, zbirateljev, popotnikov in pomorščakov, ugotavljamo odnos ljudi iz slovenskega etničnega prostora do teh ljudi in kultur. Ker pa predmeti s svojimi raznolikimi pripovedmi ponujajo različne interpretacije, ki jih lahko uporabimo za različne zgodbe in cilje, muzeji in njihovi kustodinje in kustosi

igrajo pomembno vlogo pri prenašanju zgodb v javnost, saj s tem prispevajo k oblikovanju in spreminjanju družbe. Kustosi muzejev so namreč predmete neevropskega izvora vključevali na razstave v različnih obdobjih. Kot poudari kustodinja Bogdana Marinac, »razstavljanje predmetov in njihova interpretacija sta sledila poslanstvu in konceptu muzeja, razvoju muzejske stroke« in načrtovani vsebini vsake razstave posebej, kar je bilo vsaj do neke mere odvisno tudi od časa in takratnih družbenopolitičnih tokov. Na podlagi pridobljenih izkušenj in vpogleda v izbrano problematiko želimo s poglobljeno obravnavo prispevati k širjenju spoznavanja neevropskih kultur s pomočjo zbirk, ki so nastale na slovenskih tleh, in tako doprinesiti k oblikovanju smernic za zbiranje, raziskovanje, reprezentiranje in razstavljanje neevropske kulturne dediščine. Objavljeni prispevki niso kritika muzejskih in zbirateljskih praks, temveč so pomemben prispevek k razumevanju nekdanjih in obstoječih muzejskih vednosti ter odpirajo poti za iskanje novih možnosti njihovega vzpostavljanja. Muzeji kot institucije imajo pri tem pomembno vlogo, saj soustvarjajo družbeno realnost in so k takšnim razmislekom še zlasti poklicani.

Literatura in viri

VAMPELJ SUHADOLNIK, Nataša: Zbirateljska kultura in vzhodnoazijske zbirke v Sloveniji. V: Andrej Bekeš, Jana S. Rošker in Zlatko Šabič (ur.), *Procesi in odnosi v Vzhodni Aziji*. Zbornik EARL, SHA. Ljubljana: Znanstvena Založba FF UL, 2019, 93–137.

NEEVROPSKA DEDIŠČINA V POMORSKEM MUZEJU »SERGEJ MAŠERA« PIRAN

Pregledni znanstveni članek | 1.02

Datum prejema: 9. 12. 2019

Izvleček: Članek predstavlja predmete neevropskega izvora, ki jih hrani Pomorski muzej »Sergej Mašera« Piran. Ker so večino s potovanj prinesli pomorščaki, so za muzej pomembni predvsem zaradi povezave z njimi. Razen o neevropskih kulturah pripovedujejo o potovanjih pomorščakov in njihovih stikih s tujimi kulturami kot tudi o tej poklicni skupini. Omogočajo raziskave o odnosu ljudi iz slovenskega etničnega prostora do Drugih ter vplivih družbenopolitičnih ureditev in ideologij na razumevanje drugačnosti. Razstavljeni lahko pripomorejo tudi k razumevanju kulturne raznolikosti ter večji odprtosti do drugačnih.

Ključne besede: muzejski predmeti, neevropska dediščina, pomorščaki, potovanja, avstro-ogrška vojna mornarica

Abstract: The author presents various items of non-European origin, which are kept by the Maritime Museum 'Sergej Mašera' Piran. As most of them were brought home by mariners, they are of major significance for the Museum. Apart from non-European cultures, they speak of the seafarers' voyages and their contacts with foreign cultures, as well as of their profession as such. Furthermore, they allow research into the attitude of people from the Slovenian ethnic territory towards the Others and into the influences of socio-political systems and ideologies on the understanding of otherness. Also, when exhibited, they can contribute to the understanding of cultural diversity and greater openness to those that are different.

Keywords: museum exhibits, non-European heritage, mariners, voyages, Austro-Hungarian Navy

Uvod

Številni pomorski muzeji hranijo predmete z drugih kontinentov, ki so jih pridobili kot del zbirk posameznih pomorščakov, ladjarjev, vojnih mornaric ali drugih pomorskih inštitucij. Podobno velja tudi za Pomorski muzej v Piranu ter pomorske in zgodovinske muzeje v Pulju, na Reki, v Splitu in drugod ob vzhodni jadranski obali. V Trstu, ki ima prav tako svoj pomorski muzej, je zelo bogata zbirka dragocenih predmetov iz Vzhodne Azije razstavljena v posebnem Mestnem muzeju orientalske umetnosti. Predmeti, ki so jih pripeljale odprave vojaških ladij habsburške monarhije, pa so tudi v gradu Miramar, v več muzejih na Dunaju in drugod.

Sorazmerno majhno število predmetov z drugih kontinentov, ki jih hrani Pomorski muzej »Sergej Mašera« Piran, nima velike umetniške in denarne vrednosti. To je posledica sorazmerno kratkega delovanja muzeja, velikega eksodusa istrskega obalnega prebivalstva po drugi svetovni vojni, ustanavljanja pomembnejših pomorskih inštitucij na današnjem slovenskem obalnem območju šele po drugi svetovni vojni in manjšega vključevanja držav, katerih del je bila vzhodna jadranska obala, v evropsko kolonialno politiko. Zaradi svoje pripovednosti pa so ti predmeti za muzej prav tako pomembni. V prispevku predstavljam namen in pomen zbiranja, hranjenja in predstavljanja neevropske dediščine ter drugih s tem povezanih materialnih, slikovnih, pisnih in ustnih virov v Pomorskem muzeju Piran. S tem namenom v prvem poglavju spregovorim o zbiralni

politiki muzeja in zbiranju predmetov neevropske dediščine. V osrednjem poglavju predmete neevropske dediščine iz muzejskih zbirk predstavim v povezavi s posameznimi pomorščaki in inštitucijami ter v kontekstu časa in prostora, opozarjam na pripovedno moč predmetov in predstavim nekaj ugotovitev njihove analize. Prispevek sklenem s kratkim pregledom dosedanjega razstavljanja dediščine v muzeju ter spregovorim o pomenu zbiranja, hranjenja in predstavljanja te dediščine danes in v prihodnje.

Zbiralna politika Pomorskega muzeja »Sergej Mašera« Piran in dediščina pomorščakov

Prve predmete neevropskega izvora je piranski muzej pridobil že v prvih letih svojega obstoja. Vzrok za ustanovitev muzeja so bili namreč številni predmeti, ki jih je v svojih stanovanjih pustilo avtohtono italijansko prebivalstvo, ko se je po drugi svetovni vojni množično izseljevalo iz obalnih istrskih mest. Z muzejem so želeli občinski možje leta 1954, ko je izseljevanje zaradi dokončne priključitve ozemlja k Jugoslaviji doseglo vrhunec, preprečiti, da bi zgodovinski in kulturni predmeti propadli, se izgubili ali znašli onkraj meje. Muzej naj bi prikazoval nekdanje kulturno in gospodarsko življenje Pirana in z njim povezanih krajev (Žitko in Bonin 2005: 24–25). Prvi uslužbenec in ravnatelj Mestnega muzeja Piran, zgodovinar Miroslav Pahor (1922–1981), je začel po zapuščenih domovih zbirati umetnine in materialne vire. Tako je v letih 1954 in 1956 pridobil tudi dva para poslikanih japonskih vaz in par

* Bogdana Marinac, univ. dipl. etnologinja in sociologinja kulture, muzejska svetnica, Pomorski muzej - Museo del mare »Sergej Mašera« Piran - Pirano; bogdana.marinac@pommuz-pi.si.

Maorke v lanenih oblačilih, konec 19. stoletja iz albuma fotografij: Potovanje okolo zemlje na c. in kr. korveti Saida 1890–1892 kapitana bojne ladje Antona Dolenca (Pomorski muzej »Sergej Mašera« Piran).

črnih lesenih daoističnih kipcev iz Kitajske. Zaradi načina pridobitve je provenienca predmetov pomanjkljiva. Kipca sta bila iz zasebne hiše, vaze pa iz samostana sv. Frančiška. Ker je v Piranu živelo veliko pomorščakov, so jih ti verjetno prinesli s potovanj. To pa je lahko le domneva, saj so bili tovrstni predmeti tako v prvi polovici 20. stoletja kot tudi že prej v večjih pristaniških mestih in drugod tudi naprodaj. Kljub temu imajo ti predmeti – verjetno okrasni predmeti v meščanski hiši premožnejšega ali srednjega sloja oziroma v samostanu – za muzej veliko vrednost. So namreč vir za raziskovanje in predstavljanje bivalne kulture in likovnega obzorja omenjenega sloja piranskega prebivalstva, hkrati pa tudi nekaterih sestavin načina življenja in kulture ljudi v izvornih deželah.

Leta 1955 so občinski možje in Miroslav Pahor načrtovali tudi postavitev muzeja kitajske umetnosti, ki naj bi sodil pod okrilje Mestnega muzeja. Zelo obsežno zbirko predmetov kitajskega, mandžurskega in v manjši meri japonskega izvora, med katerimi so bili številni zelo dragoceni, je takrat Japonka Marija Skušek, prej Tsuneko Kavase Kondo, žena in dedinja častnika avstro-ogrske vojne mornarice Ivana Skuška (1877–1947), občini ponudila v odkup z željo, da bi v njej našli prostor za muzej (JKM PMSMP, Lenarčič). Predmete je Ivan Skušek zbral med prvo svetovno vojno na Kitajskem, kamor je prišel kot član posadke avstro-ogrske vojaške ladje Kaiserin Elisabeth, ki se je leta 1914 v Qingdau v nemško-japonski vojni borila na strani Nemčije (Čeplak 2012: 98–117; glej tudi Palaić 2020). Ivan in Marija sta si dolgo zaman prizadevala za postavitev muzeja v Ljubljani ali njeni okolici. Po Ivanovi smrti je Marija zbirko ponudila Občini Piran, kjer je takrat živela njena hčerka Erika z možem. Občinski ljudski odbor, ki je v muzeju videl dodatno turistično ponudbo, je temu namenil vilo Istria v Portorožu. V njej bi Marija lahko živela in opravljala delo kustosinje, a je ponudbo zaradi prenizkega plačila in nerešenega lastništva hiše optantov

zavrnila (JKM PMSMP, Lenarčič). Po Erikini in Marijini smrti je predmete prevzel Narodni muzej Slovenije in jih leta 1964 predal Slovenskemu etnografskemu muzeju. Do leta 1990 so bili razstavljeni v gradu Goričane (Čeplak 2012: 117), danes pa jih je nekaj na ogled v Slovenskem etnografskem muzeju.

Kmalu po ustanovitvi Mestnega muzeja Piran so začeli ustanovitelji, zaposleni in podporniki muzeja ugotavljati, da mestni muzej zaradi bližine večjega in starejšega muzeja v Kopru, ki se ukvarja s podobnimi vsebinami, nima možnosti obstoja in razvoja. Tako zaradi raziskav dr. Ferda Gestrina in dr. Miroslava Pahorja, ki so dokazale velik pomen pomorstva za obalna mesta, kot najdb arhivskih dokumentov iz 14. in 15. stoletja, ki omenjajo ladjarje in pomorske trgovce iz notranjosti slovenskega etničnega prostora (Pahor 1974: 20), so se na pobudo Kluba pomorščakov odločili, da muzej preoblikujejo v specialni pomorski muzej (Terčon 2015: 322–329). Ta naj ne bi prikazoval le pomorske preteklosti takratnega slovenskega obalnega območja, temveč tudi slovensko pomorsko preteklost oziroma povezavo ljudi s celotnega slovenskega etničnega prostora z morjem (Pahor 1974: 20).

Muzej še vedno raziskuje in predstavlja pomorsko preteklost obalnega območja Republike Slovenije in slovenskega etničnega prostora od prazgodovine do danes. Raziskave slovenske pomorske preteklosti niso omejene na pomorske ustanove in teritorij, na katerem se je pomorska dejavnost izvajala, temveč temeljijo na ljudeh, ki so bili v to dejavnost vključeni in so večinoma prihajali iz zaledja. To so bili lastniki plovil, zaposleni v pomorstvu, ladjedelništvu in v drugih z morjem povezanih dejavnostih, ali pa so bili z njimi povezani prek obrti, prevoznništva in industrije (Terčon 2015: 322–329); med njimi je bilo največ pomorščakov. Pred drugo svetovno vojno na območju današnje Republike Slovenije ni bilo velikih pomorskih pristanišč in ustanov, v katerih bi v večjem številu delali ljudje iz notranjosti. Ker je bilo tu pomorstvo predvsem lokalna dejavnost, lahko slovensko pomorsko preteklost do druge svetovne vojne le redko povezujemo z današnjo slovensko obalo. Velika pristanišča, ladjedelnice in središča vojne mornarice habsburške monarhije, Italije in Jugoslavije so danes v Italiji, Hrvaški in Črni gori. Njihovo pomorsko dediščino predstavljajo tamkajšnji pomorski muzeji. Pomorski muzej Piran pa se nanje navezuje z raziskavami o tam zaposlenih ljudeh iz slovenskega etničnega prostora ter o njihovem načinu življenja in kulturi. Z vsebinami teh muzejev se ne prekriva, temveč jih dopolnjuje. S poudarjanjem vloge ljudi iz slovenskega prostora pa ne želi zmanjšati pomena ljudi od drugod.

V zbirki pomorščakov so poleg različnih predmetov z ladij, modelov plovil in zelo bogate zbirke mornariških uniform tudi osebni dokumenti, šolski zvezki, ladijski in osebni dnevniki, pisma ter fotografije in razglednice. V zbirki so še različni predmeti, ki obujajo spomin na ladjo,

potovanje, vojno ali dogodek, ki je zaznamoval pomorščakovo življenje. Mednje sodijo tudi predmeti, ki so jih pomorščaki prinesli s potovanj.

Nevropska dediščina iz zbirk pomorščakov

Večino predmetov neevropskega izvora ter pisnega in slikovnega gradiva o drugih kontinentih je muzej pridobil z zbirkami posameznih pomorščakov, številni pa so bili tudi v zbirki ladijskega podjetja Splošna plovba Piran. Prvi so mesto v muzeju našli že v 60. letih, nato pa se je njihovo število počasi povečevalo. Več predmetov je muzej v zadnjih letih pridobil zaradi razstave o stikih pomorščakov z Vzhodno Azijo. Skladno z idejno zasnovo muzeja predmeti neevropskih kultur kustosov niso zanimali zaradi svoje redkosti ali estetike, tudi ne z namenom predstavitve neevropskih kultur, temveč zaradi povezave s pomorščaki in pomorskimi inštitucijami.

Pomorščaki so bili v preteklosti, zlasti pred prvo svetovno vojno, ena redkih poklicnih skupin, ki je potovala iz Evrope in se tam srečevala s tujimi kulturami. Svoje vedenje o njih so v pogovorih, pismih, objavljenih in neobjavljenih dnevnikih in potopisih v domovini posredovali drugim ter tako sooblikovali in spreminjali podobo o neevropskih etničnih skupinah in njihovi kulturi ter odnos do neevropskih Drugih. Iz tujih krajev so pošiljali razglednice in prinašali različne predmete. Tudi ti so bili prenašalci njihovega osebnega in kolektivnega spomina ter dokaz in pripoved o njihovih srečanjih s tujimi kraji. Bili so pomemben pripomoček pri njihovem pripovedovanju o tujih krajih ter pomemben označevalec njihove identitete. V stanovanjih so jih postavili ali obesili na vidno mesto v osrednjem bivalnem prostoru in drugod. Častniki in podčastniki, ki so imeli na ladji svojo kabino, pa so jih razstavili že tam.

Predmeti, ki so jih pomorščaki prinesli s potovanj, so imeli več vzporednih in zaporednih funkcij. Nekateri so bili že med nastajanjem namenjeni izključno prenašanju spomina, drugi so bili v izvornem okolju uporabni predmeti. Ko so jih pomorščaki prinesli domov ali jih podarili, so lahko še vedno rabili prvotnemu namenu ali pa so postali okrasni predmeti, igrače ipd. V zavesti pomorščakov so postali tudi prenašalci spominov, opredmeteni spomini. Spominjali so jih na kraj in način pridobitve, na prodajalca ali darovalca. Prenašali so tudi osebni in kolektivni spomin pomorščakov na vse videno in doživeto v obiskani deželi in na potovanju. V novem okolju so postali predstavniki kultur izvornih dežel.

Močna navezanost pomorščakov in njihovih dedičev na predmete je eden od vzrokov, da je večina predmetov neevropske dediščine, ki jih hrani muzej, še iz obdobja Avstro-Ogrske. Številni pomorščaki ali njihovi dediči, ki so muzeju posredovali različne druge predmete, so predmete neevropskega izvora obdržali. Nekaj jih je muzej v zadnjih letih pridobil od druge generacije potomcev ali dedičev iz druge linije sorodstva, ki nanje niso več navezani.

V več primerih pa se zaradi spominske, estetske ali uporabne vrednosti niti druga ali tretja generacija dedičev od njih ne želita ločiti. Nekateri lastniki so predmete neevropskega izvora posredovali tudi drugim muzejem. Po ustnih virih so se številni predmeti uničili ali izgubili. Dediči pa hranijo tudi predmete, za katere ne vedo, ali so jih s potovanj prinesli pomorščaki. Predmeti, ki jih hrani muzej, tako niso edini, ki so jih pomorščaki prinesli s potovanj.

Nevropska dediščina iz zbirk pomorščakov v kontekstu časa

Velika večina predmetov in pisnih virov, ki pripovedujejo o potovanjih pomorščakov na druge kontinente, v Pomorskem muzeju Piran je iz zapuščin pomorščakov avstro-ogrške vojne mornarice. Iz poznejših obdobjev izvira le nekaj predmetov in zbirk fotografij. Nekaj predmetov nima znane provenience.

Obdobje habsburške monarhije

Iz zgodb pomorščakov habsburške monarhije, o katerih pripoveduje njihova dediščina, lahko spoznamo vlogo vojne mornarice pri vključevanju države v svetovno trgovino in evropsko kolonialno politiko, dobimo pa tudi vpogled v vpetost in vlogo pomorščakov iz slovenskega etničnega prostora v omenjeni dogajanji, kar je vplivalo na njihov odnos do neevropskega Drugega.

Čeprav pisni in ustni viri pripovedujejo o potovanjih pomorščakov iz slovenskega etničnega prostora v neevropske kraje v prvi polovici 19. stoletja in še pred tem, najstarejši predmeti ter pisni in slikovni viri, ki jih o tem hrani muzej, izvirajo s potovanj pomorščakov s konca 19. stoletja. Od 2. polovice 19. stoletja so pomorščaki iz slovenskega etničnega prostora pogosteje pluli na druge kontinente. Odtlej so tja vse pogosteje plule vojaške in trgovske ladje habsburške monarhije (Bayer 1958), hkrati pa se je takrat v mornarici povečalo število ljudi s slovenskega ozemlja. Trst in Reka sta se zaradi povečanega trgovanja z drugimi kontinenti razvila v pomembni trgovski pristanišči. Zaradi upora v Benetkah leta 1848 s težnjo po odcepitvi pa so iz Benetk v Pulj postopoma preselili glavno vojaško pomorsko oporišče in nezanesljiv italijanski kader zamenjali s pomorščaki drugih etničnih skupin monarhije, med katerimi so bili tudi ljudje s slovenskega etničnega ozemlja (Bach-Ritter 1989: 51). Bližina pomembnih pristanišč in pomorskih oporišč, do katerih so pot iz notranjosti skrajšale nove železniške povezave, pa je vplivala tudi na povečano zanimanje fantov iz slovenskega prostora za pomorski poklic. Ti so si še pogosteje kot kot prostovoljci v trgovski mornarici našli delo v vojni mornarici. Po uradnih podatkih je bilo na začetku prve svetovne vojne v mornarici okoli tri odstotke Slovencev (Bach-Ritter 1989: 171–172); po drugih virih jih je bilo še nekoliko več. Prihajali so iz različnih koncev slovenskega etničnega prostora in v mornarici dosegali različne čine.

Ročaj kozuke, Japonska, obdobje Edo, sredina 19. stoletja iz zapuščine kapitana bojne ladje avstro-ogrške vojne mornarice Antona Dolenca (Pomorski muzej »Sergej Mašera« Piran).

Avstro-ogrške vojaške ladje so na več kot sto potovanjih plule v Afriko, Azijo, Avstralijo, Oceanijo, Južno in Severno Ameriko ter celo na Arktiko. Sprva so pogosteje plule v Afriko in Ameriko, po odprtju Sueškega prekopa ter sklenitvi trgovskih sporazumov s Kitajsko, z Japonsko in s Siamom leta 1869 pa najpogosteje v Vzhodno Azijo, kjer je imela Avstro-Ogrska nenehno vsaj eno vojaško ladjo, ki je leto ali več plula med tamkajšnjimi pristanišči (Bayer 1958).

To je bil čas razmaha evropskega kolonializma in imperializma. Trgovanje z drugimi kontinenti, pri katerem so vodile stare kolonialne velesile, je postalo pomembno za razvoj gospodarstva. Habsburška monarhija je za to uporabila vojno in trgovsko mornarico. Čezoceanska potovanja vojaških ladij so bila namenjena izobraževanju pomorskega kadra. Na njih so praktični del šolanja opravljali kadeti pomorske vojne akademije, gojenci podčastniških šol in mornarji. Pomembne so bile tudi meritve morja in obale ter raziskovalne naloge odprav, ki so pogosto vključevale različne znanstvenike. Nekatere so v domovino pripeljale različne predmete ter rastlinske in živalske vrste za cesarski dvor in državne muzeje (Bach-Ritter 1989: 76–78). Zelo pomembne naloge potovanj pa so bile tudi vzpostavljaje diplomatskih odnosov, sklepanje trgovinskih sporazumov z državami ter umeščanje in prevažanje poslanikov v posamezne države. Monarhija je tudi po odprtju Sueškega prekopa leta 1869 pri trgovanju in prevzemanju pomorskih povezav močno zaostajala za starimi kolonialnimi državami. Čeprav ni nameravala postati kolonialna sila, si je svoj položaj skušala izboljšati tudi z nekaj neuspešnimi poskusi odprav vojaških ladij, da bi na drugih kontinentih dobila zemljišče za premogovne postaje in izkoriščanje rudnin. Toda majhno koncesijsko cono v Tianjinu na Kitajskem je dobila šele leta 1902, ko so ji jo dodelile kolonialne sile v zahvalo za sodelovanje pri zatrtju boksarske vstaje na Kitajskem leta 1900 (Ham 2000: 154). Tam je imela poleg konzulata, šole, bolnišnice in zapora tudi mornariški odred (Spletni vir 1). S tem je postala ena izmed kolonialnih sil, njene vojaške ladje pa so odtlej še pogosteje plule v Vzhodno Azijo, kjer so ščitile interese države in njenih državljanov (Bach-Ritter 1989: 76–78).

Večina pomorščakov je dežele obiskala v mirnem času, nekaj pa jih je sodelovalo tudi v vojaških spopadih ali na

misijah, ko so jih napadli domačini. Njihova vpetost v kolonialno politiko Avstro-Ogrske in evropskega sveta je vplivala na njihov odnos do neevropskih kultur. Njihove izkušnje pa so bile poleg od namena in poteka potovanja ter časa in prostora odvisne tudi od čina in vloge na ladji. Častniki in kadeti so se v tujini pogosto udeleževali različnih sprejemov in izletov, od katerih so bila mnoga v organizaciji poslaništev. Podčastniki, navadni mornarji in gojenci podčastniških šol pa so pogosteje ostajali v bližini pristanišč. Tudi oni so si lahko ogledali kraje, kupili razglednice in spominke ter si tako ustvarili lastno podobo o krajih in domačinih. Domačini, zlasti piloti, pristaniški delavci, prodajalci in različni gostje, pa so prihajali tudi na ladje.

Najstarejši in najbolj raznoliki predmeti neevropskega izvora v muzeju so iz zapuščine kapitana bojne ladje Antona Dolenca, ki je bil trikrat na čezoceanskem potovanju. Anton Dolenc (1871–1924), sin sodnijskega tajnika iz Loža na Notranjskem (Presl 1991: 171), se je šolal na Pomorski vojni akademiji na Reki, pozneje pa služboval v avstro-ogrski in jugoslovanski kraljevi vojni mornarici. Med letoma 1890 in 1892 je kot kadet 16 mesecev s šolsko jadnico Saida plul v Avstralijo, na Novo Zelandijo, v Tasmanijo in Južno Ameriko. Njegov obsežen potopis Okolo sveta je leta 1892 objavil *Ljubljanski zvon* (Dolenc 1892). Muzej pa je s tega potovanja v letih 1961 in 1964 od dedičev odkupil njegove album fotografij, ladijski dnevnik v nemškem jeziku in grobo izdelan nerealističen lesen model vojaške štirijambornice, ki ga je po navedbah v inventarni knjigi prinesel z Južnomorskih (Tihomorskih) otokov. V albumu z 226 fotografijami s slovenskimi podnapisi so poleg motivov z ladje, tujih mest, naselij in pokrajin portreti in skupinske fotografije domačinov. Med njimi so fotografije Maorov, njihovih naselij, avstralskih in tasmanskih avtohtonih prebivalcev, prebivalcev Ognjene zemlje in drugih. V knjigi o potovanju (Marchetti 1894), v kateri je nekaj istih posnetkov, je navedeno, da so bile fotografije posnete in narejene z aparati, opremo in materialom z ladje. Nekaj fotografij z angleškimi podnapisi pa je Anton kupil v tujini.

Z Antonovega potovanja v Ameriko leta 1899 na krovu lesene dvojambornice Taormina, ki je bila v lasti njegovega sošolca grofa Colloreda Mannsfelda (Presl 1995), hrani muzej navigacijske in osebne dnevnike. Več predmetov

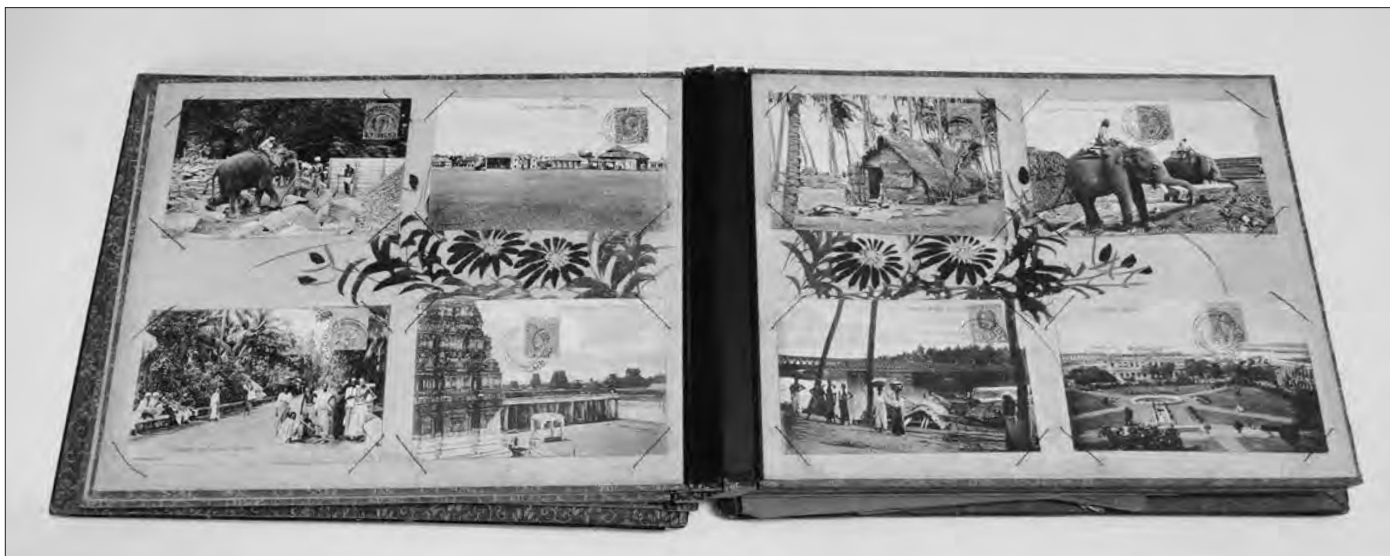
pa se je ohranilo z njegovega potovanja s torpedno ladjo Panter v letih 1909 in 1910 v Vzhodno Azijo. Ker je Anton želel videti čim več sveta, se je izkrcal v mestu Qingdao na Kitajskem ter z vlakom odpotoval v Tianjin in Peking, nato pa v Mukden in preko Moskve na Dunaj. V Tianjinu ga je gostil avstro-ogrski konzul, v Pekingu pa prijatelj, ki je bil tam poveljnik avstro-ogrškega mornariškega odreda (PMSMP, AOVM, fasc. Dolenc). Muzej hrani pismo nečaku in 11 razglednic kitajskih in japonskih znamenitosti, ki jih je poslal bratu. Nanje je napisal, da so ga dosežki visoke kitajske civilizacije navdušili. S potovanja je prinesel dva okrašena ročaja kozuk (majhnih nožev, ki so del japonskih mečev) iz obdobja Edo. Ročaja iz japonske zlitine shakuda sta okrašena z delno pozlačenim reliefom. Na prvem sta motiva budističnega boga sreče, bogastva in dolgega življenja – Fukurokudže in žerjav, na drugem pa konja in češnjevca (Chikako Shigemori Bučar, neobjavljen vir). Na kakšen način in kje je Anton dobil ročaja, ni znano. Fotografije in vizitki guvernerja Hirošime in tajnika province Hioga pa dokazujejo, da je na Japonskem in Kitajskem poznal izobražene osebe na visokih položajih in diplomate, ki so mu pri nakupu lahko svetovali. Muzej hrani tudi album fotografij S. M. S. Donau 1894–1895 Metoda Kocha (1874–1952) iz Kranja. Metod Koch je po končani realni gimnaziji v Ljubljani in študiju tehnike v Gradcu vstopil v mornarico kot aspirant in v njej napredoval do kapitana korvete. V Državi SHS je postal kontraadmiral in prvi poveljnik mornarice (JKM PMSMP, Koch, P10592). Med šolanjem v letih 1894 in 1895 je s korveto Donau (II) plul v Zahodno in Južno Afriko ter Južno in Severno Ameriko. V albumu s potovanja je 178 fotografij. Prevladujejo fotografije z ladje in fotografije pomorščakov na kopnem z domačini v Zahodni Afriki. Več je tudi panoramskih fotografij tujih krajev. Portreti pomorščakov in domačinov so bili fotografirani v improviziranem fotografskem studiu na ladji. Velik album z rdečimi usnjenimi platnicami je bil izdelan v več izvodih in namenjen tudi članom posadke.

Dediščina vseh drugih pomorščakov avstro-ogrške mornarice, ki jo hrani muzej, je s potovanj v Vzhodno Azijo ali pa od tam izvira. Rupert Pivec iz Zrakovcev pri Mariboru (1863–1974) je med letoma 1895 in 1897 s korveto Saida okoli sveta plul kot intendantski častnik, adjutant 2. reda mornariškega komisariata, pozneje pa je napredoval do generalnega komisarja (Almanach 1918: 558). Kot intendantski častnik je na ladji skrbel za organizacijo in protokol visokih gostov, z ljudmi na visokih položajih pa je v tujini prihajal v stik tudi na kopnem (Matjašič Friš 2010; Donko 2013: 265). S potovanja je prinesel svilen japonsko pahljačo s preprosto, drobno vezenino s cvetličnim motivom in črnim lakiranim lesenim ročajem. Muzeju jo je leta 1965 podarila hčerka Ruperta Pivca dr. Melita Pivec Stele. Verjetno jo je za ženo in hčerko kupil na Japonskem, kjer je obiskal Jokohamo, Kobe in Nagasaki.

V letih 1898 in 1899 je na krovu korvete Saida, ki je plula v Južno Afriko, Avstralijo in na Kitajsko, praktični del šolanja opravljal Ivan Rupnik (1880–1970) iz Podkrajja pri Vipavi, gojenec Pomorske podčastniške šole v Šibeniku. Posadka je morala severno od Hongkonga pregledati obalo, izmeriti globino morja ter določiti primerno območje za avstro-ogrsko premogovno postajo (Donko 2013: 263–264). Ivan Rupnik, ki je v Jugoslovanski kraljevi mornarici postal poročnik, je leta 1971 muzeju podaril svoje spomine na potovanje, in sicer rokopis in zemljevide potovanja, ki jih je sam narisal.

Iz Azije je nekaj predmetov prinesel tudi Anton Haus (1851–1917), rojen v družini nemškega trgovca v Tolminu. Družina se je preselila v Novo mesto, zato je tam in v Ljubljani obiskoval gimnazijo. Pozneje se je šolal na Pomorski vojni akademiji na Reki in edini med službovanjem v avstro-ogrski mornarici dosegel čin velikega admirala. Od leta 1913 do smrti leta 1917 je mornarici tudi poveljeval. Leta 1900 je kot poveljnik korvete Donau (III) plul okoli sveta. Med plovbo ob Južni Ameriki je dobil telegram, da mora ladja odpluti v Vzhodno Azijo. Ker so boksarji med vstajo proti tujcem napadli avstro-ogrškega misijonarja in oblegali veleposlaništva, je mornarica na pomoč poslala več ladij. Ko je Anton priplul na Japonsko, je prevzel poveljstvo križarke Kaiserin und Königin Maria Theresia s 475-člansko posadko, junija 1901 pa še poveljstvo avstro-ogrške Vzhodnoazijske eskadre (Bobič 2010: 75). Anton Haus je bil takrat že poročen s sestrično Ano Trenz z graščine Draškovec pri Šentjerneju, kamor je pogosto prihajal, zato ne preseneča, da sta bila v graščini japonska paravan in pahljača; muzej ju je odkupil leta 2017. Zložljiva pahljača je poslikana z motivom Japonske med cvetlicami, štiridelni paravan pa ima na eni strani vezenino na svilo s cvetličnimi motivi, na drugi pa poslikavo na svilo z motivi ptic. Paravan je viden na družinski fotografiji z graščine Draškovec, na kateri pred njim sedi tudi Anton. Paravan je rabil prvotnemu namenu, s pahljačo pa so se igrale deklice iz povojne generacije.

Iz nekaterih drugih fotografij, ki jih hrani družina Trenz, je razvidno, da je imel Anton veliko predmetov iz Vzhodne Azije tudi v svojem dunajskem stanovanju. Na fotografijah so vaze iz porcelana, kipec Bude, pahljača s portretom Japonke, med večjimi predmeti pa kitajski in japonski paravan ter omara in skrinja z intarzijo iz biserne matice. Skrinja z motivom ptic med bambusom in borom verjetno izvira iz Koreje (Hwang 2011: 124, 125), kjer je bil Anton gost na cesarskem dvoru v Seulu. Kje je Anton dobil druge predmete, ni znano. Ko se je na Japonskem vkrcal na ladjo Kaiserin und Königin Maria Theresia, je na svoje veliko presenečenje in ogorčenje ugotovil, da so tako ta kot tudi druge avstro-ogrške ladje natrpane s predmeti, ki jih je posadka naropala po Kitajski. Sam pa si, kakor je napisal v dnevnik, s tem ni želel mazati rok (Halpern 1998: 35–36). V poznejših letih so zaradi koncesijske cone v Tianjinu

Album razglednic s potovanja v Vzhodno Azijo s torpedno ladjo Leopard v letih 1907–1909 mornarja Karla Zelnika (foto: Bogdana Marinac, 10. 12. 2019).

avstro-ogrške vojaške ladje še pogosteje plule v Vzhodno Azijo, kjer so med pristanišči križarile kot postajne ladje. S teh potovanj so vsi predmeti neevropskega izvora, ki jih muzej hrani iz tega obdobja.

Med letoma 1907 in 1909 je s torpedno ladjo Leopard v Vzhodno Azijo plul komisarjski adjutant 2. reda Viktor Kristan, rojen leta 1876 v Šentvidu pri Stični. Viktor se je šolal na gimnaziji v Novem mestu in na vojaški akademiji na Dunaju, nato pa služboval v vojni mornarici Avstro-Ogrske in Kraljevine SHS (Almanah 1918: 539; (PMSMP, AOV, fasc. Kristan). Viktor je v tujini pogosto srečeval tuje diplomate in ugledne domačine ter pod njihovim vodstvom hodil na izlete, uradne sprejeme in prijateljska srečanja. Še pogosteje pa se je na izlete odpravil v prostem času. Spominov na potovanje, ki jih je začel pisati pozneje, ni nikoli dokončal. Njegovi dediči so v letih 2014 in 2015 muzeju prodali dnevnik s potovanja v nemškem jeziku, album s 141 fotografijami in album s 186 razglednicami s potovanja. V obeh albumih so motivi obiskanih krajev. Največ jih je iz Kitajske in Japonske, kjer se je ladja najdlje zadržala in obiskala največ pristanišč. Viktor je z vlakom odpotoval tudi v Peking in nekatere druge kraje v notranjosti dežel. Na razglednicah in fotografijah so motivi iz mest, pristanišč in s podeželja. Prizorjujejo bivališča avtohtonega prebivalstva, templje, pagode, zgradbe v evropskem slogu, pa tudi portrete domačinov različnih slojev in poklicnih skupin pri različnih opravilih. Tu so še fotografije japonskih vojaških ladij in prizorišč rusko-japonske vojne v letih 1904 in 1905 v Port Arthurju, kamor so posadke vozili na izlete. Na nekaterih fotografijah je tudi Viktor v krogu častnikov in gostiteljev. V fotografskem albumu so na 20 straneh osebne vizitke, vabila na sprejeme, vozni redi, jedilni listi, programi prireditev in zemljevidi, ki jih je prinesel iz Azije, na nekaj straneh pa še japonski zlogi, kar kaže na to, da je Viktorja zanimala japonsčina.

Z Viktorjem je potoval Karel Zelnik z Rakovnika pri Med-

vodah, ki je na potovanju služil vojaški rok. Dediči so leta 2019 muzeju podarili album razglednic s potovanja s tridimi črno lakiranimi lesenimi platnicami s poškodovano aplikacijo iz školjk biserne matice z motivom japonskega orla. Na devetih lesenih listih, oblečenih v poslikano svilo z japonskimi motivi, je 72 črno-belih ali koloriranih razglednic z motivi krajev, v katerih se je ladja ustavljala. Priloženih jih je še 24. Sorazmerno malo je razglednic iz Kitajske, sorazmerno veliko pa iz Vietnama. Več kot polovica razglednic ima na sprednji strani eno ali dve znamki in žig. Razglednice niso popisane, kar kaže na to, da jih je Karel kupil v spomin na potovanje.

Albumu Karla Zelnika je podoben album mornariškega superiorja Ivana Koršiča (1870–1941), rojenega v Solkanu. Ivan Koršič je od leta 1899 v vojni mornarici, pretežno v Pulju, služil kot kurat (Stres 1991). Album ima na debelih črno lakiranih lesenih platnicah aplikacijo iz školjk biserne matice z motivom treh Japonk. Z japonskimi motivi je poslikana tudi svila, v katero so oblečene lesene notranje strani. Album je bil narejen na Japonskem, a za Evropejce.¹ V njem je na 24 straneh 96 razglednic iz krajev, v katerih so se ladje ustavljale na potovanjih v Vzhodno Azijo. Prevladujejo fotografije iz Kitajske in Japonske, nekaj jih je iz Koreje, po ena ali dve pa iz Port Saida, Adna, Saigona, Singapurja, Batavije in Colomba. Ivan Koršič Vzhodne Azije ni obiskal, bil pa je vnet zbiralec razglednic (PMSMP, AOV, fasc. Koršič). Razglednice so mu s potovanj v Vzhodno Azijo pošiljali znanci in prijatelji. Kar 69 razglednic je podpisal podčastnik strojne stroke Zvonimir Ožegović von Barlabasvec, rojen leta 1885 (Almanah 1917: 703), ki je bil dvakrat v Vzhodni Aziji. S potovanja z ladjo Kaiserin Elisabeth je v letih 1904 in

¹ Informacije je posredovala Junko Yada, Nagasaki Museum of History and Culture, februar 2017.

1905 (v času rusko-japonske vojne na Kitajskem) poslal vsaj 30 razglednic, s potovanja z ladjo Leopard v letih 1907 in 1909 pa vsaj 27. Druge razglednice z njegovim podpisom so brez datuma in žiga ali pa je zaradi poznejše odstranitve znamk žig na njih nepopoln. Ker na nekaterih ni niti naslovnika, jih je verjetno v domovino prinesel sam ali poslal v paketu. Na razglednicah s prvega potovanja prevladujejo panoramske fotografije in fotografije mest, z drugega potovanja pa je pošiljal tudi prizore o načinu življenja prebivalcev. Iz Kitajske so razglednice kadilca opija, zapornikov in ribičev ter pakiranja čaja, iz Japonske pa razglednica Japonk. V albumu so še tri razglednice s podpisom pomočnika vodje stroja Alojza Tepine, rojenega leta 1887 v Radovljici, ki je med letoma 1908 in 1910 s torpedno križarko Kaiserin Elisabeth potoval v Vzhodno Azijo (PMSMP, AOVM, fasc. Dokumenti, spomini).

Razglednice s potovanj v Vzhodno Azijo so tudi v albumih drugih pomorščakov avstro-ogrske vojne mornarice, ki sami niso bili tam. Največ (70) jih je v albumu narednika artilerijske stroke Avgusta Blaznika, rojenega leta 1890 v Fari pri Kostelu na Kočevskem (Kartoteka PMSMP). V albumu so med drugimi tudi razglednice iz azijskega dela Turčije, Egipta, Palestine, Sirije, Alžirije, Kitajske, Japonske in Koreje ter ena iz Buenos Airesa. Poleg vedut mest in posnetkov domačinov so na razglednicah japonske vojaške ladje ter vojaška oporišča in prizori iz rusko-japonske vojne v letih 1904 in 1905. Avgustu je nekaj razglednic poslal vodja krova in mornariške pehote ter strelski mojster Anton Ukmar, rojen leta 1866 v Tomaju (Kartoteka PMSMP), ki je med letoma 1908 in 1910 v Vzhodno Azijo potoval z ladjo Kaiserin Elisabeth. Med njimi je razglednica s čevljarjem in z brivcem. Nekaj razglednic sta mu poslala tudi vodnik mornariške pehote Franc Cvelf, rojen leta 1892 v Predjambi pri Postojni (Kartoteka PMSMP), in Pietro Jurich. Oba sta bila člana avstro-ogrskega mornariškega odreda na Kitajskem. Pietro Jurich, ki je v Vzhodno Azijo priplul z ladjo Kaiserin Elisabeth, je bil leta 1909 v mornariškem odredu v Peking. Franca Cvelfa, ki je v Vzhodno Azijo leta 1910 priplul s torpedno križarko Franz Joseph I., pa so naslednje leto, ko se je na Kitajskem začela revolucija, razporedili v odred, ki je varoval diplomatsko predstavništvo v Tianjinu.

Franco Cvelf je leta 1912 iz Tianjina dve razglednici z motivom Japonk poslal tudi inštruktorju topništva Matevžu Štibilu, rojenemu leta 1890 v Struževem pri Kranju. V zbirki razglednic, ki jo je njegova hčerka leta 1907 podarila muzeju, so tri razglednice iz Kitajske, tri iz Japonske ter po ena iz Singapurja in Aleksandrije. Prve so mu poslali prijatelji, razglednico Aleksandrije pa je sam poslal staršem.

Muzej hrani tudi nekaj predmetov z zadnjega čezoceanskega potovanja avstro-ogrske vojne mornarice. Torpedna križarka Kaiserin Elisabeth je avgusta 1913 odplula v Vzhodno Azijo. Po japonski napovedi vojne Nemčiji 23. avgusta 1914 se je v Qingdau na Kitajskem v borbi pridru-

žila nemškimi silam. Po porazu so večino posadke z nemškimi borci odpeljali v ujetništvo na Japonsko. Od tam so se Slovenci, Hrvati in Srbi vrnili šele leta 1920 (PMSMP, AOVM, fasc. Dokumenti, spomini: P1665; Donko 2013: 140–150, 172, 300–301). Svoje spomine na to potovanje v rokopisni obliki je leta 1965 muzeju podaril Anton Lipovž (1892–1970), rojen v Batujah pri Ajdovščini, ki se je šolal na mornariški artilerijski šoli. Pozneje je v Mornarici Kraljevine SHS postal pomorski letalec. Leta 2020 je muzej od dedičev odkupil še dve pismi, ki mu jih je v taborišče poslala sestra iz Aleksandrije, in albuma s fotografijami in razglednicami. V njih je 36 fotografij iz taborišča Aonogahara, na katerih je tudi sam, in 34 razglednic japonskih krajev in znamenitosti. Ker je Anton v spominih napisal, da so zapornike občasno vodili na izlete, je te kraje verjetno obiskal sam.

Usodo Antona Lipovža je delil nižji strojnik in elektromehaničar Ivan Lešnik, rojen leta 1895 v Mariboru, ki je leta 1912 končal mornariško strojno šolo. Kot spomin na boje v nemško-japonski vojni je shranil delce izstreljene granate. O njegovem življenju v taborišču Aonogahara govori vezen emblem z napisom SCA 1917, ki so ga na majici v višini prsi nosili člani Športnega kluba Aonogahara. Ker Japonci ujetnikov niso silili k delu, so se ti ukvarjali s športom, z glasbo in gledališčem. Nekateri so tudi vrtarili, izdelovali različne predmete in podobno (PMSMP, AOVM, fasc. Dokumenti, spomini: P1665). Ivan je treniral tenis in bil član nogometne ekipe. O tem govorijo fotografije, ki jih hranijo dediči.

Član posadke Kaiserin Elisabeth je bil tedaj tudi nižji podčastnik torpedne stroke Leopold Voje, rojen leta 1894 v Ljubljani (Kartoteka PMSMP). Leopold je bil na Japonskem zaprt v taborišču Narashino. Od tam je prinesel vezenino na svilo, ki mu jo je leta 1916 po njegovem naročilu v spomin na bivanje v Vzhodni Aziji izdelal Japonec Jamota. Na njej je podoba ladje Kaiserin Elisabeth, nad njo pa japonski orel, ki drži v krempljih avstro-ogrsko zastavo. Na zastavi, ki plapolna na vrhu vezenine, je napis: »ZUR ERINNERUNG AN MEINE REISE CHINA JAPAN 1912 1918«, nad njim pa krona. Na dnu vezenine je Leopoldovo ime.

Tovrstne vezenine na svilo so bile med mornarji in podčastniki zelo priljubljene. Muzej hrani tudi vezenino, ki jo je s potovanja prinesel Karol Križman iz Pridvora pri Kopru. Karol je med letoma 1905 in 1908 v Vzhodno Azijo plul s torpedno križarko Kaiser Franz Joseph I. Na ladji je služil štiriletni vojaški rok. Na vezenini je ladja Kaiser Franz Joseph I., Karolova fotografija v mornariški uniformi, nad njo pa vezen avstro-ogrski grb z dvoglavi orlom ter zastave držav, ki so imele ozemlje na Kitajskem. Na vrhu sta avstro-ogrski zastavi. Vezenina ima napis »USPO-MENA MOJGA PUTOVANJA NALADJI KINA JAPAN 1905 1907 S. M. S. KAISER FRANZ JOSEPH KAROL KRIZMAN«. Podobne vezenine so s potovanj v Vzhod-

no Azijo prinesli tudi številni drugi podčastniki in mornarji (Marinac 2017). Karol Križman je s potovanja prinesel še vezenino z motivom ladje v neurju, pod katero je v velikih črkah napis »INIAIFUN.FONSINGAPOREHONGKOG NA LADJI S.M.S. KAIZER FRANZ JOSEPH I. INDIJA. CHINA. JAPAN. 1906. KAROL. KRIŽMAN«. Verjetno je bila izvezena v Vzhodni Aziji. Precizna izdelava kaže na to, da jo je naredil izkušen rokodelca, besedilo z napakami in brez vseh presledkov pa, kakor je ob obisku muzeja povedala Nana Miyata (Inštitut za sodobne zgodovinske raziskave Avstrijske akademije znanosti na Dunaju), kažejo na to, da jo je naredila oseba, ki ne uporablja črkovne pisave. Karol je dal vezenino izdelati v spomin na tajfun, ki ga je z ladjo doživel blizu Singapurja (Donko 2013: 331–332).

Od konca prve do konca druge svetovne vojne

Čeprav so v neevropske kraje plule tudi avstro-ogrske trgovske ladje, muzej ne hrani veliko predmetov iz zapuščin pomorščakov s teh ladij. Muzej je leta 2015 od dedinje pridobil čajni servis iz porcelana, ki ga je iz Japonske prinesel Jožef Spetič, rojen leta 1885 v Trstu. Servis s poslikavo motiva dveh moških in ženske je podoben poročnemu stilu porcelana Satsuma, a je verjetno cenejši; leta 1927 ga je prinesel nečakinji za poročno darilo. Jožef je sprva plul na ladjah avstrijskega Lloyda s sedežem v Trstu, po propadu monarhije pa pod zastavo Kraljevine Italije pri njegovem nasledniku – tržaškem Lloyd. Obe družbi sta vzdrževali povezavo z Vzhodno Azijo (Dall' Adriatico 1986: 291). Pomorščaki Kraljevine SHS oziroma Kraljevine Jugoslavije so redkeje pluli po oceanih. Njene vojaške ladje niso zapuščale Sredozemlja. Redko so obiskale le Egipt, Jeruzalem, Betlehem in Jaffo. V Severni Afriki in na Bližnjem vzhodu so bili nekateri pomorščaki tudi med drugo svetovno vojno (Marinac 2009: 34). Fantje, ki so želeli pluti po oceanih, so se zaposlili na tovornih ladjah dolge plovbe. Te so najpogosteje plule v Južno Ameriko, redko pa tudi v Azijo. Na njih je bilo malo Slovencev, a so bili skoraj vsi častniki (Marinac 2002: 281–284). Kapitan dolge plovbe Dušan Mayer (1900–1971), sin odvetnika in župana iz Šoštanja, se je šolal na Pomorski trgovski akademiji v Bakru, nato pa plul na ladjah jugoslovanskega Lloyda (TMKJ PMSMP). Leta 1936 je bil z ladjo Avala v Vzhodni Aziji, julija pa se je prekrčal na ladjo Nemanja, s katero je bil v Ameriki. Muzej hrani njegov album fotografij s potovanja (glej Spletni vir 2), ki ima na platnicah graviran motiv rikšarja pod goro Fuji na Japonskem. V albumu je 195 fotografij in črno-belih razglednic iz Japonske ter iz krajev na zahodu ZDA in Kanade. Med motivi pokrajin, mest, stavb in ljudi so fotografije japonskih kmetov, trgovcev in obrtnikov pri delu ter Indijancev. Čeprav je imel Dušan svoj fotoaparatus že pred drugo svetovno vojno, je poleg razglednic kupil tudi večino fotografij. Spominke so pomorščaki v tem obdobju zaradi sorazmerno nizkih plač redko kupovali (Marinac 2000: 36).

Obdobje socialistične Jugoslavije

Po drugi svetovni vojni je socialistična Jugoslavija s svojo zunanjo politiko in ideologijo, ki je zavračala kolonializem, vplivala na potovanja pomorščakov v neevropske države in na spremembo odnosov med Jugoslovani in Drugimi. Med hladno vojno so v nekoč kolonialne države večkrat odplule ladje Jugoslovanske vojne mornarice. Na štirinajstih Poteh miru so spremljale maršala Josipa Broza – Tita, ki se je tam s predsedniki teh držav srečeval z namenom vzpostavitve in pozneje delovanja gibanja neuvrščenih (Mićunović 1977: 53–62). Med majem 1953 in avgustom 1955 je šolski in predsedniški ladji Galeb poveljeval kapitan bojne ladje Stanislav Abram, rojen leta 1905 v Šentjernej na Dolenjskem. V tem času je na njej maršal Tito potoval na obisk v Indijo in Burmo (Pahor 1980: 6–7). Stanislav je iz Indije prinesel graviran podstavek iz medenine z motivom pava. Muzej ga je skupaj s fotografijami s potovanj pridobil po njegovi smrti leta 1985 (glej Spletni vir 2). O potovanjih pomorščakov vojne mornarice pa pripovedujejo tudi fotografije in dokumenti drugih pomorščakov.

Po drugi svetovni vojni, ko je Republika Slovenija dobila svoj košček morja, se je močno povečalo tudi število pomorščakov trgovske mornarice, ki so pluli po oceanih. K temu je leta 1947 pripomogla ustanovitev slovenske pomorske šole, leta 1954 ustanovitev ladijske družbe Splošna plovba in izgradnja Luke Koper. Ladje Splošne plovbe so od leta 1955 plule na vse konce sveta. Na drugih kontinentih je podjetje odprlo tudi svoja predstavništva (Dvajset let 1974). Pomorščaki hranijo številne fotografije s potovanj, kot spomin na neevropske kraje pa tudi predmete, ki so jih prinesli domov. Nekaj zbirk fotografij hrani tudi Pomorski muzej Piran.

Predmete z drugih kontinentov pa je v dar od tamkajšnjih poslovnih partnerjev dobilo podjetje Splošna plovba. Predmeti, ki so dokaz prijateljskih povezav z neevropskimi državami in poslovnih odnosov, so bili razstavljeni v zbirki Splošne plovbe v Portorožu, odprti leta 1979. Zbirka je sodila k Pomorskemu muzeju Piran, zato so predmete v letih 1978 in 1979 vpisali v njegove inventarne knjige; njihovo lastništvo po zaprtju zbirke še ni rešeno (Žitko 2005: 64–65). V zbirki je 10 predmetov iz Azije, eden iz Amerike in 22 iz Afrike. Med osmimi predmeti s Slonokoščene obale, kjer je bilo predstavništvo podjetja, so tudi upodobitve prednikov in obredne maske ljudstev Senoufa, Baoule in Yaoure. Med devetimi predmeti iz Senegala sta dve kulturni plastiki in obredni boben. En predmet je tudi iz Konga, po dva pa iz Zaira in Kameruna, od koder je tudi stol plemenskega poglavarja. Azijskega izvora so dve veliki skulpturi slonov iz porcelana ter slike na svilo, ki sta jih podjetju podarili družba iz Bangkoka in ladjedelnica Hakodate na Japonskem, ki je gradila ladje za Splošno plovbo. Iz Japonske sta tudi lutka Japonke in japonski obredni

boben. V zbirki pa sta še slonokoščena okrasna ladja iz Hong Konga in perjanica plemena Mohawk iz Kanade.²

Kaj so pomorščaki kupovali in zakaj?

Predmeti neevropske dediščine iz zapuščin pomorščakov pripovedujejo raznolike in večplastne zgodbe. Razkrivajo njihovo rabo v izvornem okolju ter snovno in nesnovno kulturo, s katero so bili povezani, oziroma različne segmente načina življenja tamkajšnjih prebivalcev, prav tako pa tudi potovanja pomorščakov, njihova srečanja s tujimi kraji, njihov socialni status, gmotno stanje, zanimanje, likovno obzorje, razgledanost itd. Ker so bili nekateri podarjeni, pripovedujejo tudi o medsebojnih odnosih, prazniških življenjskega in letnega cikla ter zanimanju in željah obdarovancev. Skladno s tem razkrivajo njihov odnos do Drugih, kar je bilo vselej povezano z družbenopolitičnimi razmerami, vero in ideologijo v določenem prostoru in času. Pri tem pripoved predmetov ni omejena na posamezne pomorščake. Primerjava njihovih zapuščin ter pisnih in ustnih virov ob upoštevanju predmetov, ki jih hranijo drugi muzeji in dediči, podaja podobo pomorščakov kot poklicne skupine, pomembna pa je tudi pri raziskavah o odnosu ljudi iz slovenskega prostora ter prostora nekdanje Avstro-Ogrske in pozneje Jugoslavije do ljudi in kultur, od koder predmeti izhajajo.

Pomorščaki so, tako kot drugi Evropejci, na Neevropce in njihovo kulturo gledali s svojega stališča. Ocenjevali so jih po svojih etičnih in moralnih vrednotah ter estetskih kriterijih in lepotnih idealih (Said 1996: 11). To je vplivalo na izbiro predmetov, ki so jih prinesli domov. Vpliv evrocentrizma pa se je v nekaterih primerih izražal tudi pri oblikovanju predmetov.

Če izvzamemo razglednice, fotografije in pisne vire, so vsi v muzeju hranjeni predmeti iz obdobja Avstro-Ogrske, razen nerealističnega modela štirijambornice, ki jo je z otoka v Tihem oceanu prinesel Anton Dolenc, iz Japonske. Od tam izvirata pahljači generalnega komisarja Ruperta Pivca in velikega admirala Antona Hausa, paravan Antona Hausa, kozuki kapitana bojne ladje Antona Dolenca ter albuma razglednic mornariškega superiorja Ivana Koršiča in mornarja Karla Zelnika, prav tako pa tudi čajni servis, ki ga je leta 1927 nečakinji kot poročno darilo poklonil pomorščak avstro-ogrške in pozneje italijanske trgovske mornarice Jožef Spetič. Iz Vzhodne Azije izvirajo pretežno tudi predmeti iz zapuščin strojnega podčastnika Alojza Tepine, nižjega strojnika in elektromehanika Ivana Lešnika ter zastavnika bojne ladje Frana Vilfana,³ ki jih še ved-

Trgovci v Koreji iz albuma razglednic s potovanja v Vzhodno Azijo s torpedno ladjo Leopard v letih 1907–1909 intendantskega častnika Viktorja Kristana (Pomorski muzej »Sergej Mašera« Piran).

no hranijo dediči, ter predmeti iz zbirke Antona Dolenca in mornariškega komisarja Ivana Skuška, ki jo hrani Slovenski etnografski muzej. Ti pa prevladujejo tudi na fotografiji stanovanja Antona Hausa. Na veliko število predmetov iz Vzhodne Azije ni vplivalo le to, da so avstro-ogrške vojaške ladje tja najpogosteje plule in se tam najdlje zadrževale, temveč tudi tamkajšnja razmeroma velika ponudba cenovno ugodnih predmetov in dejstvo, da so bili izdelki iz Vzhodne Azije v Evropi zelo cenjeni. Toda če so na Kitajskem kupovali pretežno predmete, namenjene domačinom, so na Japonskem, kjer so se trgovci najbolj prilagodili povpraševanju tujcev, pogosteje izdelovali posebne predmete, ki so se tujcem po videzu še vedno zdeli azijski, a so bili prilagojeni njihovim navadam in okusu. Med tujci so bili namreč priljubljeni predmeti, ki so po svoji obliki in okrasju kazali na neevropski izvor. Zanimalo jih je to, kar je bilo drugačno od domačega, eksotično. V zapuščinah pomorščakov prevladujejo predmeti iz porcelana, med katerimi so različne vaze in vazice, skodelice za sake ter čajni servisi (večinoma iz Japonske), pri katerih so predvsem ročaji na skodelicah, velikost in okras dokaz, da so bili prilagojeni kupcem z Zahoda. Posebej za zahodnjake so bili na Japonskem narejeni tudi albumi za razglednice, razglednic domačini namreč niso uporabljali. Razširjen je bil poseben tip z intarzijo iz biserne matice. Med predmeti iz Vzhodne Azije so bile priljubljene tudi različne pahljače in vezene na svilo, redkeje pa vaze in skodelice v tehniki *cloisone*, različni predmeti z intarzijami iz biserne matice, budistični ali daoistični kipci iz lesa ali medenine, izdelki iz slonovine, različne slike in drugo (glej tudi Vampelj Suhadolnik 2019: 113–116). Na Japonskem se je v zadnji četrtini 19. stoletja razširilo kupovanje večjih in manjših kosov opreme samurajev, zlasti mečev. Zaradi razpustitve samurajske vojske po strmoglavljenju šogunske dinastije Takugawa leta 1873 so jih nekdanji samuraji prodajali po ugodni ceni (Iannaccone 1998: 31, 45). O tem je v dnevniku poročal tudi Viktor Kristan.

² Katalog predmetov iz zbirke Splošne plovbe pripravlja Duška Žitko.

³ Fran Vilfan, rojen v Stražišču pri Kranju (1874–1931), je predmete prinesel s potovanja v Vzhodno Azijo z lahko križarko Aspern v letih 1900 in 1902. Ladja je v Vzhodno Azijo odplula z namenom posredovanja pri zatrtju boksarske vstaje na Kitajskem, vendar Fran Vilfan v vojaških operacijah ni sodeloval (Marinac 2017: 91–98).

Album razglednic s potovanj v Vzhodno Azijo mornariškega superiorja avstro-ogrške vojne mornarice Ivana Koršiča, Japonska, obdobje Meiji, začetek 20. stoletja (foto: Snježana Karinja, 18. 11. 2016).

Vsi ti predmeti govorijo o visoko razvitih obrteh, umetnosti in civilizacijah v Vzhodni Aziji. Imperialistična ideologija je zato kolonialno politiko na Kitajskem opravičevala z ugotovitvijo, da se je tam zaradi zaprtosti države pred zunanjim svetom razvoj ustavil, zato ji tuje sile prinašajo napredek ter gospodarski in kulturni razvoj (Said 1996: 12). Tako razmišljanje je bolj ali manj vplivalo tudi na pomorščake.

Na nakupe pomorščakov so vplivali dostopnost predmetov, njihova ponudba in cena, pa tudi uporabnost ter estetski ideali in vrednote kupcev. Večina predmetov, ki jih hrani muzej, je bila naprodaj po nizki ceni. Izjema je paravan velikega admirala Antona Hausa. Višjo vrednost imajo tudi nekateri predmeti, ki jih hranijo dediči častnika Frana Vilfana, podčastnika Alojza Tepina, predmeti, ki jih je imel v svoji sobi na Dunaju Anton Haus in predvsem predmeti iz zbirke Ivana Skuška (glej Hrvatinić 2020). Mornarji in nižji podčastniki so kupovali cenovno ugodnejše predmete, med katerimi so prevladovali cenejši izdelki iz porcelana (manjše vaze, skodelice, čajni servisi ...). Častniki in višji podčastniki so kupovali tudi dražje predmete. Nekateri častniki so kupovali celo pohištvene kose ali predmete, ki so imeli v izvorni deželi globlji pomen, pomembno simbolno ali religiozno vrednost ali pa so bili pomemben pokazatelj kulture tamkajšnjih prebivalcev. Med slednjimi sta kozuki Antona Dolenca in predmeti iz njegove zapuščine, ki so bili shranjeni v Muzeju Goričane (Štrukelj 1980–1982: 142). Na nakup dražjih predmetov sta vplivala višja plača in višji socialni status častnikov ter dejstvo, da so imeli stike z izobraženimi domačini, ki so jim lahko pri nakupu svetovali, pa tudi njihova širša izobraženost in razgledanost. Pomorska vojna akademija je ponujala široko izobrazbo, učenje tujih jezikov in geografije sveta. Na nakupe pomorščakov pa sta vplivala tudi kraj in čas nakupa. V kriznih obdobjih so bili v posameznih državah nekateri predmeti cenejši, v vojnih časih pa so

bila pogosta tudi ropanja kolonialističnih vojsk. Čeprav je bil delež avstro-ogrskih pomorščakov pri tem majhen, je Anton Haus v dnevnik napisal, da so bile takoj po zatrtju boksarske vstaje na Kitajskem tudi avstro-ogrške vojaške ladje natrpane z naropanimi predmeti (Halpern 1998: 35–36).

Posebna kategorija predmetov so vezenine na svilo, ki so bile izdelane v spomin na potovanje pomorščakov v Vzhodno Azijo. Priljubljene so bile zlasti med nižjimi podčastniki in navadnimi mornarji. Pomorski muzej hrani vezenine iz zapuščine Leopolda Vojeta in Karola Križmana, številne pa še vedno hranijo dediči. Na večini vezenin je zastava Avstro-Ogrske med zastavami kolonialističnih sil in slika ladje z imenom pomorščaka, ob katerem je pogosto tudi njegova fotografija. S tem pomorščaki niso s ponosom opozarjali le na svojo prisotnost v Vzhodni Aziji, temveč tudi na vpetost avstro-ogrške mornarice med imperialistične sile ter svojo vlogo pri tem. Izjema je uokvirjena vezenina iz zapuščine Leopolda Vojeta, izdelana leta 1916, ko je bil po porazu v nemško-japonski vojni v japonskem ujetništvu. Na njej je japonski orel, ki v krempljih drži avstro-ogrsko zastavo. Po nekaterih ustnih virih naj bi tovrstne vezenine izdelovali pomorščaki sami (Ivašič 2019: 655–659). Toda navedba japonskega izdelovalca vezenine Leopolda Vojeta v inventarni knjigi ter zelo precizna izdelava večjega dela vezenin kažeta na to, da so bile vezenine, ki jih hrani muzej, izdelane v Vzhodni Aziji po naročilu pomorščakov. Nekateri pomorščaki pa so verjetno v Aziji kupili nedokončane vezenine ali vezene aplikacije in vezenine sami dokončali tako, da so vanje vstavili svojo fotografijo ali fotografijo ladje ter izvezli napis.

V zbirki pomorščakov iz obdobja Avstro-Ogrske so še različni drugi predmeti, ki so imeli za pomorščake posebno osebno in kolektivno spominsko vrednost in pripovedujejo o posameznem dogodku ali obdobju v njihovem življenju. Med temi so na primer delci granat iz nemško-japonske vojne leta 1914 na Kitajskem, ki si jih je za spomin shranil Ivan Lešnik, in njegov emblem za majico, ki so ga nosili člani športnega kluba internirancev v taborišču Aonogahara na Japonskem.

Med predmete spadajo tudi albumi fotografij in razglednic ter posamezne fotografije in razglednice. Večina od 496 razglednic neevropskih krajev, ki jih hrani muzej, je iz obdobja Avstro-Ogrske. Na vseh teh razen na razglednici Buenos Airesa iz albuma Avgusta Blaznika so motivi iz krajev, kjer so se ustavljale ladje na svojih potovanjih v Vzhodno Azijo. Med njimi je le nekaj enakih. Največ jih je iz Kitajske in Japonske, kjer so bile ladje najpogosteje in najdlje. Razglednice iz teh krajev so bile bolj priljubljene tudi zato, ker so bili ti kraji med najbolj oddaljenimi, tamkajšnja kultura pa najbolj drugačna. Razglednice, od katerih so nekatere tudi pisni vir, datirajo v obdobje med letoma 1903 in 1919. Večina med njimi je bila izdelana po letu 1906 oziroma na Japonskem po letu 1907 (Shigemo-

ri Bučar 2017: 211); te na sprednji strani nimajo prostora za pisanje. Številne so opremljene z znamkami in žigi. Dejstvo, da jih je večina shranjenih v posebnih albumih razglednic ali albumih s potovanj, kaže na to, da so jih načrtno zbirali tako tisti pomorščaki, ki so bili sami na potovanju, kot tisti, ki so jim jih pošiljali drugi.

Konec 19. stoletja je bilo med Evropejci zelo razširjeno kupovanje in zbiranje razglednic. Razglednice niso bile le sredstvo za pošiljanje sporočil na daljavo, pomorščaki so jih kupovali tudi kot spominke zase ali za druge. Kot spominski predmeti so bile priljubljene, ker so bile povsod in vsem dostopne, poceni, majhne in lahke. Številni pomorščaki so jih v kraju nakupa ožigosali tudi, če jih niso nameravali poslati. Ker si v številnih neevropskih krajih domačini niso pošiljali razglednic, so jih izdelovali predvsem za Evropejce in jih prilagajali njihovim željam in zanimanju. V večini kolonialnih dežel so razglednice izdelovali tujci ali – po njihovem naročilu – domačini. Z izbiro motivov so pogosto hote ali nehote opravičevali imperalizem. Če so za motive na razglednicah evropskih krajev izbirali najlepše prizore, so bili na razglednicah neevropskih krajev pogosti tudi motivi, ki so kraje prikazovali v slabši luči. Prizori revnejšega prebivalstva, manj razvitih predelov in navad, ki za Evropejce niso bile sprejemljive, so bili za Evropejce, ki so iskali drugačnost in eksotičnost, zelo zanimivi, hkrati pa so z njimi poudarjali večvrednost belega človeka. Razglednice iz Kitajske, Koreje ter Port Saida, Adna, Colomba, Singapurja in Saigona so pogosto črno-bele in kažejo raznolike prizore načina življenja domačinov. Poleg znamenitosti so na razglednicah iz Kitajske bivališča revnega sloja prebivalcev, džunke in sampani, prizori ulic z rikšarji, s kuliji in z nosilnicami, ženske s povitimi stopali, menihi, mandarini, kadilci opija, ljudje na čolnih, ribiči, šolarji, otroci in celo zaporniki ter prizori eksekucije. Na razglednicah s Cejlona so domačini s sloni, na čolnih ali pred svojimi bivališči, fakirji in drugi, iz Adna pa je veliko razglednic domačinov s kamelami. Na razglednicah vseh kolonialnih dežel so tudi zgradbe v evropskem slogu in velika pristanišča s tujimi ladjami, ki kažejo velike razkorake med Evropejci in Drugimi.

Drugačne so razglednice iz Japonske, ki je sama postala imperialistična sila in kjer so razglednice z namenom prikazovanja dežele v najlepši luči izdelovali Japonci sami. S hitro modernizacijo in kolonializmom si je Japonska pridobila večjo naklonjenost evropskega človeka, kar dokazujejo tudi dnevniki in potopisi pomorščakov. Na japonskih razglednicah, ki so pogosteje kolorirane, so panoramski prizori mest in pristanišč, svetišč, term, gradov in drugih znamenitosti, cvetočih češenj, ulic s trgovinami, rikšarji in nosači, pa tudi idilični portreti Japonk v kimonih, najpogosteje med obredom pitja čaja. Redkejšje so razglednice z motivi obrtnikov, delavcev v proizvodnji čaja, prostitutk, pobiralcev riža in praznikov. Pomorščaki so kupovali tudi razglednice z motivi japonskih vojaških

ladij ter iz muzeja in s prizorišč rusko-japonske vojne v letih 1904 in 1905, v kateri je Japonska z nepričakovano zmago pokazala veliko vojaško moč. Tja so avstro-ogrsko posadke pogosto vodili na izlete.

Pomorski muzej hrani 628 fotografij neevropskih krajev iz obdobja Avstro-Ogrske, od katerih jih je 184 s potovanj v Vzhodno Azijo. Te so v albumih Viktorja Kristana in Antona Lipovža. V albumu Metoda Kocha so fotografije iz Afrike, v albumu Antona Dolenca pa s potovanja okoli sveta. Fotografije ali albume fotografij so pomorščaki pogosteje kot razglednice kupovali konec 19. stoletja, ko kupovanje razglednic še ni bilo zelo razširjeno. Takrat so kakovostne fotografije tujih krajev in prizorov z ladij nastale tudi z ladijsko fotografsko opremo, včasih kot delo ladijskih fotografov. Mornarica jih je razvila v več izvodih, ki so bili dostopni tudi članom posadke, včasih pa je izdelala celotne albume. Anton Dolenc pa je več fotografij kupil tudi v tujini. Bolj osebne narave so nekatere fotografije v albumu Viktorja Kristana, saj je na nekaterih tudi sam. Fotografiral je verjetno eden od častnikov, ki se je Viktorju pridružil na izletih. Podobno velja za fotografije v albumu Antona Lipovža, ki so bile posnete in razvite v taborišču Aonogahara na Japonskem in prikazujejo življenje taboriščnikov. Na nekaterih je tudi Anton. Kljub temu da so bili pomorščaki ujetniki, njihove skupinske fotografije s pazniki in z domačini izražajo medsebojno naklonjenost in preseganje razlik, o čemer so pripovedovali tudi pomorščaki (Marinac 2017: 156–165).

Na začetku 20. stoletja in še zlasti med obema svetovnima vojnoma so si nekateri pomorščaki, zlasti častniki, kupili svoje fotoaparate. Njihove fotografije so večinoma slabše kakovosti in manjših dimenzij, a še bolj kot kupljene odsevajo njihovo zanimanje in odnos do Drugih. Svoj fotoaparat je imel menda tudi častnik trgovske mornarice Kraljevine Jugoslavije Dušan Mayer, vendar pa je večino fotografij iz Japonske in Amerike v svojem albumu kupil. Množična uporaba fotoaparata med pomorščaki je po drugi svetovni vojni vplivala na manjšo priljubljenost razglednic. Te so pogosteje kupovali le še za pošiljanje. Na spremembe pa so vplivale tudi nove družbenopolitične ureditve tako doma kot v neevropskih državah. Socialistična ureditev Jugoslavije in še zlasti njena vloga v gibanju neuvršenih, v katero so bili vpeti tudi pomorščaki, sta spremenili pogled na Druge. Družbenopolitične in gospodarske razmere v Jugoslaviji pa so vplivale tudi na to, da so zaradi pomanjkanja nekaterih proizvodov v Jugoslaviji ali visokih cen pomorščaki poleg spominkov kupovali tudi uporabne predmete.

Razstavljanje predmetov neevropskega izvora

Kustosi muzeja so predmete neevropskega izvora razstavljali v različnih obdobjih. Razstavljanje predmetov in njihova interpretacija sta bila odvisna od cilja, namena in vsebine razstav oziroma zelenega sporočila. Sledile so

poslanstvu in konceptu muzeja ter razvoju muzejske stroke. Odražale so zanimanje avtorjev, vsaj do neke mere pa so bile odvisne tudi od časa in takratnih družbenopolitičnih tokov. Od tega sta bila odvisna izbor in način razstavljanja predmetov, ki so na razstavi dobili novo funkcijo. Avtorji razstav, ki so jih uporabili kot primarno ali sekundarno gradivo, so na razstavah obudili njihovo pripoved. Najpogosteje so postali sredstvo, s katerim so sporočili, kam so pomorščaki potovali, s kom so imeli stike in kakšen je bil njihov odnos do neevropskih Drugih. Govorili pa so tudi o samih sebi, svojem nastanku, funkciji ter nekaterih segmentih načina življenja in kulture prebivalcev izvornega okolja. Predvsem na prvih razstavah o potovanju avstro-ogrskih pomorščakov so se avtorji izognili predstavljanju povezav s kolonializmom.

Razstavo Pomorščak Anton Dolenc in potovanje z jadrnico Saida 1890–1892 je Miroslav Pahor postavil že leta 1964 (Odprti k morju 2005: 114–118). Razstava, s katero je gostoval v Kopru in Radovljici, je temeljila na albumu fotografij Antona Dolenca (Pahor 1969). Leta 1969 je predmete neevropskega izvora razstavil tudi na razstavi o Splošni plovi Piran, ki je predstavila razvoj podjetja in pomorščake. Z zastavicami tujih poslovnih partnerjev je opozoril na razvejano mrežo povezav podjetja s partnerji z vseh kontinentov, s predmeti, ki so jih pomorščaki prinesli iz neevropskih krajev, pa na njihov odnos do Drugega (S. P. 1969: 28). Deset let pozneje je stalno razstavo o Splošni plovi postavil v Vili sv. Marka v Portorožu; razstavo je leta 1987 prenovila umetnostna zgodovinarica Duška Žitko. Na njej so bila razstavljeni darila tujih partnerjev in predstavnikov iz Afrike, Azije in Amerike Splošni plovi. Opozorjanje na prijateljske vezi z neevropskimi državami je bilo skladno s takratno družbenopolitično ureditvijo.

Po zaposlitvi kustosa za etnologijo pomorstva je ta pripravljaval razstave in prispevke o potovanjih pomorščakov. Igor Presl je leta 1988 postavil občasno razstavo Potovanja slovenskih pomorščakov z avstro-ogrsko mornarico, na kateri je razstavil fotografije s potovanja Antona Dolenca ter dnevnik in zemljevide Ivana Rupnika. Nekaj takrat razstavljenih predmetov je dve leti pozneje prenesel na stalno razstavo o avstro-ogrski vojni mornarici. Na njej je s pomočjo fotografij, delov uniform in drugih predmetov iz zapuščin pomorščakov prvič predstavil tudi način življenja na ladjah. Leta 1996 je novo razstavo o pomorščakih avstro-ogrške vojne mornarice postavila Bogdana Marinac. S pomočjo pohištva z ladij in delnih ambientalnih postavitev bivalnih prostorov, uniform ter drugih predmetov in fotografij je predstavila način življenja častnikov in mornarjev. Opozorila je tudi na zgodovinske dogodke, ki so zaznamovali življenje pomorščakov, in na potovanja pomorščakov na druge kontinente ter njihov pomen za širjenje obzorja pomorščakov in širše skupnosti. V ta namen so bile poleg predmetov, originalnih potopisov in fotografij neevropskih krajev na ogled tudi objave pomor-

ščakov o potovanjih v periodiki tistega časa. Fotografije iz neevropskih krajev so bile izbrane tako, da so predstavile način življenja domačinov. Od leta 2018 je na razstavi večja pozornost namenjena tudi potovanjem v Vzhodno Azijo in sodelovanju pomorščakov v vojaških akcijah na Kitajskem. Poleg pahljač, kozuk, razglednic in fotografij o stikih pomorščakov z Vzhodno Azijo pripovedujejo tudi delci granat iz nemško-japonske vojne na Kitajskem iz zapuščine Ivana Lešnika ter taktilne kopije predmetov, ki jih je s potovanja med boksarsko vstajo na Kitajskem prinesel zastavnik bojne ladje Fran Vilfan in jih še vedno hranijo dediči.

Nekaj predmetov in fotografij iz neevropskih krajev je od leta 1996 razstavljenih tudi na stalni razstavi Slovenski pomorščaki 1918–1945 iste avtorice. Razstava predstavlja življenje pomorščakov jugoslovanske in italijanske vojne in trgovske mornarice v mirnem času ter kolektivne življenjske poti pomorščakov med drugo svetovno vojno, ko so se številni znašli tudi v Afriki in Ameriki. O potovanjih pomorščakov z ladjami dolge plovbe jugoslovanske trgovske mornarice pripoveduje album fotografij iz Japonske in Severne Amerike Dušana Mayerja, dokumenti, fotografije in deli uniform pomorščakov pa tudi o prisotnosti pomorščakov v neevropskih krajih med drugo svetovno vojno.

Leta 2005 se je na sejmu Internautica v Portorožu muzej predstavil z razstavo *Spomini od popotovanja Njegovega Veličanstva ladje Saida: Potovanja z ladjami avstro-ogrške vojne mornarice skozi oči slovenskih pomorščakov* avtorice Bogdane Marinac. Namen razstave je bil vizualizirati in opredeliti potopis Ivana Rupnika ter predstaviti njegov pogled na potovanje s posebnim poudarkom na načinu življenja na ladjah. O neevropskih krajih in odnosu pomorščakov do Drugih so poleg spominov in risb Ivana Rupnika pripovedovali predmeti, razglednice in fotografije, ki so jih pomorščaki prinesli s potovanj (Marinac 2005).

Predmeti, ki jih je iz Japonske prinesel kapitan dolge plovbe Baldomir Podgornik in jih še vedno hranijo dediči, so bili leta 2015 razstavljeni na občasni razstavi Rog: Prva slovenska čezoceanska ladja in poveljnik Baldomir Podgornik avtorice Duške Žitko. Neevropske kraje so na razstavi prikazovali tudi albumi fotografij drugih pomorščakov. Razstava je predstavila prvo čezoceansko ladjo Splošne plovbe, ki se je na pot okoli sveta prvič odpravila leta 1955 pod poveljstvom Baldomirja Podgornika (Žitko 2015).

Na občasni razstavi Pot domov: Vračanja pomorščakov, ki jo je Bogdana Marinac leta 2015 na pobudo Muzeja novejših zgodovine Slovenije pripravila v sklopu medinstitucionalnega projekta Pot domov, so bila predstavljena vračanja pomorščakov, ki so se med vojnama znašli daleč od doma. Med njimi so bila prikazana tudi vračanja Antona Lipovža iz Japonske po prvi svetovni vojni, mornarja italijanske vojne mornarice Antona Jasniča iz Severne Afrike in častnika trgovske mornarice Branimirja Velkaverha iz ZDA med drugo svetovno vojno (Marinac 2015).

Doslej največja razstava o potovanjih pomorščakov na dru-

ge kontinente pa je bila občasna razstava Čez morje na nepoznani Daljni vzhod: Potovanja pomorščakov v Vzhodno Azijo v obdobju Avstrije in Avstro-Ogrske leta 2017–2018 iste avtorice; razstava je spremenjena gostovala v Parku vojaške zgodovine v Pivki. Na razstavi so bile s pomočjo predmetov iz lastnih zbirk ter zbirk drugih muzejev in dedičev pomorščakov predstavljene zgodbe 30 pomorščakov iz slovenskega etničnega prostora. Razstava je po eni strani predstavila potovanja pomorščakov in njihova doživetja v Vzhodni Aziji, po drugi pa je s pomočjo fotografij, razglednic in predmetov, ki so jih prinesli s potovanj, ter kratih izsekov iz njihovih dnevnikov, pisem in potopisov približala obiskovalcem Kitajsko, Japonsko in Korejo v obravnavanem času z njihove perspektive, torej podobo dežel, kakršno so širili v domovini. Z njihovimi besedami je kritizirala tudi sodelovanje v vojaških spopadih, v katerih so se znašli. Zgodovinske okoliščine v Evropi in Vzhodni Aziji s poudarkom na imperialistični politiki ter nameni potovanj so bili predstavljeni, da bi lažje razumeli pogled pomorščakov na Drugega in bolje sprejemali Druge. Na vpliv časa pa je avtorica opozorila tudi v zaključku s prikazom potovanj ladij Splošne plovbe v obdobju Socialistične Jugoslavije, ko so se odnosi med pomorščaki in neevropskimi Drugimi spremenili. Da bi obiskovalci bolje spoznali in razumeli kulturo Vzhodne Azije, so v sodelovanju z Oddelkom za azijske študije FF v Ljubljani razstavo spremljale tudi številne delavnice in predavanja (Marinac 2017).

Sklep

Predmete neevropskega izvora, ki jih hrani Pomorski muzej »Sergej Mašera« Piran, so kustosi pridobili z zbirkami posameznih pomorščakov, nekaj pa jih je v že dolgo zaprti zbirki Splošne plovbe Portorož. Ker so jih iz neevropskih krajev večinoma prinesli pomorščaki, za muzej niso pomembni le zaradi svoje pripovedi o neevropskih krajih in tamkajšnjih prebivalcih, temveč predvsem zaradi povezav s pomorščaki. Poleg tega, da pripovedujejo o njihovi rabi v izvornem okolju ter o snovni in nesnovni kulturi tamkajšnjih prebivalcev, pripovedujejo tudi o potovanjih pomorščakov, njihovih srečanjih s tujimi kraji, njihovem socialnem statusu, gmotnem stanju, zanimanju, likovnem obzorju, razgledanosti in različnih drugih segmentih njihovega življenja. Predvsem pa govorijo o njihovem odnosu do neevropskega Drugega, kar je povezano z družbenopolitičnimi in ekonomskimi razmerami ter vero in ideologijo v času in prostoru. Pri tem pripoved predmetov ni omejena na posamezne pomorščake. Primerjava zbirk različnih pomorščakov ter pisnih in ustnih virov ob upoštevanju predmetov, ki jih hranijo drugi muzeji in dediči, daje sliko o pomorščakih kot poklicni skupini v različnih časovnih obdobjih. Govori pa tudi širše: o odnosu ljudi iz slovenskega prostora ter prostora nekdanje Avstro-Ogrske in socialistične Jugoslavije do ljudi in kultur, od koder predmeti izhajajo.

Čeprav muzej hrani predmete pomorščakov vojne in trgovske mornarice od obdobja Avstro-Ogrske do socialistične Jugoslavije, jih je največ v zbirki pomorščakov avstro-ogrške vojne mornarice. Večina jih je iz Vzhodne Azije, kamor so avstro-ogrške vojaške ladje najpogosteje plule. Njihova analiza odpira vpogled v odnos pomorščakov in Evropejcev do Drugega, na kar sta s svojo ideologijo vplivala kapitalizem in imperializem, v katerega so bili v manjši meri vpeti tudi avstro-ogrski pomorščaki. Ta se ne kaže le v izboru predmetov, ki so jih pomorščaki prinesli s potovanj, temveč tudi v njihovem oblikovanju. Sorazmerno majhno število predmetov iz obdobja po prvi svetovni vojni ne omogoča poglobljene obravnave, a z upoštevanjem predmetov, ki jih hranijo drugi muzeji, pomorščaki ali njihovi dediči, ti govorijo o vplivih novih družbenopolitičnih ureditev na potovanja pomorščakov in njihovem odnosu z Drugimi.

Z namenom predstavljanja pomorščakov, njihovih potovanj, stikov z neevropskimi kulturami in njihovega odnosa do Drugega so predmete neevropskega izvora doslej na stalnih in občasnih razstavah ter v publikacijah predstavljali tudi kustosi muzeja, pri čemer so obiskovalcem približali delček načina življenja in kulture prebivalcev izvornega okolja predmetov. Tovrstno prakso želi muzej nadaljevati tudi v prihodnje ter pri raziskavah z namenom pravilne identifikacije in ovrednotenja predmetov razširiti dosedanje uspešno sodelovanje s strokovnjaki z Oddelka za azijske študije FF UL in od drugod. Zbrani predmeti ponujajo različne interpretacije. Uporabimo jih lahko za razstave z različnimi vsebinami, cilji in sporočili. Ob zavedanju, da muzeji pomembno prispevajo k oblikovanju in spreminjanju družbe, lahko z razstavljanjem predmetov neevropskega izvora pripomoremo k upoštevanju, razumevanju in spoštovanju kulturne raznolikosti, večji odprtosti do drugačnih in vzpostavljanju medkulturnega dialoga.

Literatura in viri

- Almanach k. und k. Kriegsmarine* (zbirka letopisov). Pula in Dunaj: Gerold & Komp, 1882–1918.
- BACH-RITTER, Renate: *L'Austria sui mari del mondo: Storia dell'i(e)r: Marina da guerra fra 1382 ed il 1918*. Trst: Edizioni Lint, 1989.
- BAYER von BAYERSBURG, Heinrich: *Die k. u. k. Kriegsmarine auf weiter Fahrt*. Dunaj: Bergland Verlag, 1958.
- BOBIČ, Pavlina: Anton Haus. V: Pavlina Bobič (ur.), *Tvorci slovenske pomorske identitete*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2010, 65–100.
- ČEPLAK MENCIN, Ralf: *V deželi nebeškega zmaja: 350 let stikov s Kitajsko*. Ljubljana: Založba /*cf., 2012.
- DALL'ADRIATICO AL MONDO: *Mostra del centocinquantesenario*. Trst: Lloyd Triestino di Navigazione, 1986.
- DOLENC, Anton: Okolo sveta. *Ljubljanski zvon* 12/5, 1892, 305–312.

DONKO, Wilhelm M.: *Österreichs Kriegsmarine in Fernost: Alle Fahrten von Schiffen der k.(u.)k. Kriegsmarine nach Ostasien, Australien und Ozeanien von 1820 bis 1914*. Berlin: Epubli, 2013.

Dvajset let Splošne plovbe. Ljubljana in Piran: Splošna plovba, 1974.

HALPERN, Paul G.: *Anton Haus: Österreich-Ungarns Großadmiral*. Gradec: Ulrich Moser Styria Verlag, 1998.

HAM, Claudia in Christian Ortner: *Mit S.M.S. Zenta in China: »Mich jatte auch diesmal der Tod nicht gewollt ...«: Aus dem Tahebuch eines k.u.k. Matrosen während des Boxeraufstands*. Dunaj: Verlag Österreich, 2000.

HRVATIN, Klara: Golobje piščali iz Skuškovce zbirke Slovenskega etnografskega muzeja. *Glasnik SED* 60/1, 2020, 42–55.

HWANG, Jihyun in Kawada Sadamu: *Korean Lacquerware Inlaid with Mother of Pearl: The Everlasting Beauty*. Seoul: National Museum of Korea, 2011.

IANNACCONE, Andrea: *Devetnajsto stoletje, začetek dvajsetega*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1998.

IVAŠIČ, Marta: »Spomin s Kine«: Kitajski spominski predmeti sooblikujejo podobo habsburškega Trsta. *Kronika: Časopis za slovensko krajevno zgodovino* 67/3, 2019, 649–663.

KŇAZOVICKÝ, L'udovit in Rastislav Mikuláš (ur.): *Spominky na Plovbu okolo sveta na lodi Saida v rokoch 1890–1892*. Dibuk: samozaložba, 2014.

MARCHETTI, Hermann: *Die Erdumsegelung S. M. Schiffes »Saida« in den Jahren 1890, 1891, 1892*. Dunaj: Carl Gerold's Sohn, 1894.

MARINAC, Bogdana: Ladja je moj dom: Bivalni pogoji na trgovskih ladjah Kraljevine Jugoslavije, dopolnilo k razstavi. V: *Kultura na narodnostno mešanem ozemlju Slovenske Istre: Varovanje naravne in kulturne dediščine na področju konservatorstva in muzeologije*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 2002, 277–301.

MARINAC, Bogdana: »Spomini od popotovanja njegovega veličanstva ladije Saida«: Potovanja z ladjami avstro-ogrske vojne mornarice skozi oči slovenskih pomorščakov. Piran: Studio 37 in Marina Portorož, 2005.

MARINAC, Bogdana: *Med valovi in oblaki: Iz spominov mornariškega častnika, hidroletalca in profesorja Ivana Konteja*. Piran: Pomorski muzej »Sergej Mašera« Piran, 2009.

MARINAC, Bogdana: *Pot domov: Vračanja pomorščakov*. Piran: Pomorski muzej »Sergej Mašera« Piran, 2015.

MARINAC, Bogdana: *Čez morje na nepoznani Daljni vzhod: Potovanja pomorščakov avstrijske in avstro-ogrske vojne mornarice v Vzhodno Azijo*. Piran: Pomorski muzej »Sergej Mašera« Piran, 2017.

MATJAŠIČ FRIŠ, Mateja: Rupert Pivec. V: Pavlina Bobič (ur.), *Tvorci slovenske pomorske identitete*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2010, 201–208.

MIĆUNOVIĆ, Božo: *Ratna mornarica, pomorstvo i riječno brodarstvo Jugoslavije*. Split: Vojnopomorske oblasti, 1977.

PAHOR, Miroslav in Alenka Grašič: S Titom na potovanjih miru. *Informator: Glasilo delovne skupnosti Splošne plovbe Piran* 21/1–2, 1980, 6–7.

PAHOR, Miroslav: Kadet Anton Dolenc z objektivom okoli sveta (1890–1892). *Informator: Glasilo delovne skupnosti Splošne plovbe Piran* 10/1–2, 1969, 29–33; 3, 1969, 24–28.

PAHOR, Miroslav: Ob 20. obletnici Pomorskega muzeja Piran. *Informator: Glasilo delovne skupnosti Splošne plovbe Piran* 15/4, 1974, 20.

PMSMP [Pomorski muzej »Sergej Mašera« Piran], AOVM [Avstro-Ogrska vojna mornarica], fasc. Dokumenti, spomini.

PMSMP, AOVM, fasc. Dolenc.

PMSMP, AOVM, fasc. Koršič.

PMSMP, AOVM, fasc. Kristan.

PMSMP, JKM [Jugoslovanska kraljeva mornarica], fasc. Koch.

PMSMP, JKM, fasc. Lenarčič.

PMSMP, TMKJ [Trgovska mornarica Kraljevine Jugoslavije].

PMSMP, KARTOTEKA – Kartoteka pomorščakov.

PRESL, Igor: Za družino, dom, cesarja. *Annales* 1, 1991, 171–178.

PRESL, Igor: Potovanje jadrnice Taormina. *Gea* 9, 1995, 12–13.

SAID, Edward W.: *Orientalizem: Zahodnjaški pogled na Orient*. Ljubljana: ISH, Fakulteta za podiplomski humanistični študij, 1996.

SHIGEMORI BUČAR, Chikako: Zbirke starih japonskih razglednic v Republiki Sloveniji. *Asian Studies* 5/21, 2017, 203–225.

S. P.: Razstava o Splošni plovbi in njenih ljudeh v pomorskem muzeju »Sergej Mašera«. *Informator: Glasilo delovne skupnosti Splošne plovbe Piran* 10/3, 1969, 28.

Spletni vir 1: SKŘIVAN Aleš: *Austro-Hungarian export to China*. V: Prague Papers on the History of International Relations. Praga: Institute of World History, 2008; <http://usd.ff.cuni.cz/?q=system/files/skrivan%20junior%20export.pdf>, 2. 3. 2017.

Spletni vir 2: *Virtual Collections of Asian Masterpieces*, Gigaki-Mask Kangō, Maritime museum Piran; [http://masterpieces.asemus.museum/search/list.nhn?keywordSequence=museumFilter&museumFilter=Maritime museum Piran](http://masterpieces.asemus.museum/search/list.nhn?keywordSequence=museumFilter&museumFilter=Maritime%20museum%20Piran), 28. 7. 2017.

STRES, Peter: Ivan Koršič, superior avstro-ogrske mornarice. *Primorska srečanja: Revija za družboslovje in kulturo* 116, 1991, 229–230.

ŠTRUKELJ, Pavla: Neevropske zbirke v Muzeju Goričane. *Slovenski etnograf* 32, 1980–1982, 125–158.

TERČON, Nadja: *Usidrali smo se na morje: Vzpostavitev slovenskega pomorstva 1945–1958*. Piran: Pomorski muzej »Sergej Mašera« Piran, 2015.

VAMPELJ SUHADOLNIK, Nataša: Zbirateljska kultura in vzhodnoazijske zbirke v Sloveniji. V: Andrej Bekeš, Jana S. Rošker in Zlatko Šabič (ur.), *Procesi in odnosi v Vzhodni Aziji*. Zbornik EARL, SHA. Ljubljana: Znanstvena Založba FF UL, 2019, 93–137.

ŽITKO, Duška: Pomorska muzejska zbirka v vili sv. Marka v Portorožu. V: *Odprti k morju: 50. obletnica Pomorskega muzeja »Sergej Mašera« Piran*. Piran: Pomorski muzej »Sergej Mašera« Piran, 2005, 64–65.

ŽITKO, Duška: *Rog: Prva slovenska čezoceanska ladja in poveljnik Baldomir Podgornik*. Piran: Pomorski muzej »Sergej Mašera« Piran, 2015.

ŽITKO, Duška in Flavio Bonin: *Iz palače Gabrielli v skladišče soli »Monfort«, Pomorski muzej nekoč in jutri*. V: *Odpri k morju: 50. obletnica Pomorskega muzeja »Sergej Mašera« Piran*. Piran: Pomorski muzej »Sergej Mašera« Piran, 2005, 24–27.

Non-European Heritage in the Maritime Museum 'Sergej Mašera' Piran

The Maritime Museum 'Sergej Mašera' Piran, which began operating in 1954 as the City Museum, acquired the first items of non-European origin during the first years of its existence. Its systematic collection of articles, however, started only through gradual transformation of the City Museum into the Maritime Museum. As a central Slovenian maritime museum, it has been collecting, keeping, researching and presenting, among other things, the heritage of seafarers from the Slovenian ethnic territory. It focuses on the research and presentation of the seafarers' roles both in merchant and military navies, their life stories, the way of life and culture. Accordingly, it collects material, written, pictorial and oral sources, which speak of seafarers' voyages to other continents. These include – apart from diaries, reminiscences, letters and travel maps – postcards and photographs of the seafarers aboard their ships and on dry land, as well as postcards, photos and items of non-European origin brought home from their voyages. The latter are significant for the Museum not only owing to the accounts of the places the seafarers had visited, but mainly due to their accounts of seafarers themselves: about certain ingredients of their way of life and culture as well as their relation to non-European Others. The collected items speak not only about seafarers as individuals, but also about seafarers as a group of professionals, and wider: about the attitude of the people from the Slovenian ethnic territory towards the people from other continents and their culture, influenced by social-political and economic circumstances, as well as towards religion and ideology in the countries visited. In this context, they have been presented at exhibitions by museum custodians, too.

Although the articles and other items, which are linked to the non-European regions, can also be found in collections of seafarers serving in the Austro-Hungarian merchant navy as well as in the Yugoslav and Italian merchant and military navies, the majority of them originate from the legacy of seafarers sailing aboard ships of the Austro-Hungarian Navy. Geographically, however, most of the articles are closely associated with voyages to East Asia, which was the most frequently visited destination of Austro-Hungarian ships. An analysis of these items provides an insight into the relations of seafarers and Europeans to Others, influenced by the ideologies of capitalism and imperialism, into which some seafarers from the Slovenian ethnic territory were deeply embedded. This is not reflected only in the selection of objects brought by seafarers from their voyages, but also in the origin of these artefacts.

A fairly modest number of artefacts from the post-World War I period does not allow for an in-depth exploration of this period and, as a result, for comparisons between separate periods. Therefore, further research should be carried out among the still living seafarers, with special emphasis on the post-World War II period. Moreover, it would make sense to continue working in close cooperation with the Department of Asian Studies at the Faculty of Arts in Ljubljana and other experts on non-European cultures both in Slovenia and abroad.

PAVLA ŠTRUKELJ

Kustodinja za neevropske kulture v Slovenskem etnografskem muzeju med letoma 1955 in 1990

Izvirni znanstveni članek | 1.01

Datum prejema: 2. 12. 2019

Izvleček: Avtorica osvetli poklicna prizadevanja Pavle Štrukelj, etnologinje in muzeologinje, ki je med letoma 1955 in 1990 kot kustodinja za zunajevropske zbirke delovala v Muzeju neevropskih kultur v Goričanah, depandansi Slovenskega etnografskega muzeja. V osrednjem delu prispevka obravnava njene razprave o muzejskih zunajevropskih zbirkah in zbirateljih teh zbirk, pri čemer opozori na uporabo jezika, ki je značilen za vzpostavljanje hierarhičnih razmerij med zahodnimi protagonisti in neevropskimi ljudstvi.

Ključne besede: Slovenski etnografski muzej, zunajevropske zbirke, Pavla Štrukelj, razprave, jezikovna raba

Abstract: The author reflects on the professional path of Pavla Štrukelj, an ethnologist and museologist, who worked as a curator for non-European collections (1955–1990) in the Museum of Non-European Cultures in Goričane, which was established as a branch of the Slovene Ethnographic Museum. She focuses on Štrukelj's disquisitions on non-European collections in the museum and their collectors while also emphasising Štrukelj's use of the language which has been distinctive for establishing hierarchical relations between western protagonists and non-European peoples.

Keywords: Slovene Ethnographic Museum, non-European collections, Pavla Štrukelj, disquisitions, language usage

Uvod

V članku osvetljuje poklicna prizadevanja Pavle Štrukelj, etnologinje in muzeologinje, ki je med letoma 1955 in 1990 kot kustodinja delovala v Slovenskem etnografskem muzeju (SEM). Ta je leta 1964 kot muzejsko depandanso v Goričanah pri Ljubljani odprl Muzej neevropskih kultur, v katerem so hranili in razstavljali izključno zunajevropske zbirke. Pavla Štrukelj je bila od tega leta do svoje upokojitve odgovorna za zbiranje, preučevanje in predstavljanje muzejskih zunajevropskih zbirk ter za organizacijo številnih gostujočih razstav iz neevropskih držav. Njeno zanimivo poklicno delovanje ostaja splošni javnosti precej nepoznano, pa tudi mnogi njeni poklicni kolegi z njenim delom niso prav dobro seznanjeni.

O delu Pavle Štrukelj pišem na podlagi arhivskega gradiva, ki vsebuje njena poročila o delu, številne izpiske iz strokovne in znanstvene literature ter s predavanj, podatke o njenih službenih potovanjih, udeležbi na mednarodnih konferencah in stikih s strokovnjaki z vsega sveta. Del gradiva je dostopen v SEM, del pa hrani sorodnica Pavle Štrukelj Marinka Oblak, ki mi je omogočila vpogled vanj.¹ Opiram se tudi na misli sogovornikov, ki so Pavlo Štrukelj in njeno delo bolj ali manj poznali. Osrednji del članka temelji na analizi njenih tekstov, ki jih je ob različnih pri-

ložnostih napisala o muzejskih zunajevropskih zbirkah. Edward Said (1994: 4) piše, da preteklost vedno vpliva na sedanost in da sta preteklost in sedanost prepojeni druga z drugo, da soobstajata. Prav zato preučevanja preteklega ustvarjanja vednosti o neevropskih ljudstvih v muzeju – v tem prispevku na podlagi analize tekstov kustodinje Pavle Štrukelj – ne razumem kot kritiko teh praks, temveč kot prispevek k razumevanju preteklih in obstoječih muzejskih vednosti ter kot odpiranje poti za iskanje novih možnosti njihovega vzpostavljanja. Izhodišče za analizo tekstov Pavle Štrukelj je publikacija nizozemskih Nacionalnih muzejev svetovnih kultur *Words Matter: An Unfinished Guide to Word Choices in the Cultural Sector* (Modest in Lelijveld 2018), v kateri avtorji opozarjajo na pomen uporabe jezika v kulturi s poudarkom na muzejskih izkušnjah. V enem od tekstov v publikaciji Wayne Modest (2018: 13–14) piše, da v muzejski praksi zamenjava neustreznih besed z alternativnimi zanj niso politična korektnost, prevelika senzitivnost ali ponovno pisanje zgodovine, kot so jim očitali kritiki. Gre za zamenjavo ali odstranitev tistih besed, ki so bile del rasističnih in diskriminatornih diskurzov. Ti so prispevali k škodljivim predstavitvam in razumevanjem določenih ljudi oziroma družbenih skupin. Po njegovem mnenju je jezik, ki ga uporabljamo, del bojev za prepoznavanje, predstavljanje in spoštovanje različnih delov družbe. Sama menim, da niso pomembne le besede, temveč tudi mesto izrekanja. Muzeji so kot pomembne institucije, ki soustvarjajo družbeno realnost, k takšnim razmislekom še zlasti poklicani. Pri obravnavi tekstov Pavle

¹ Arhivsko gradivo, do katerega sem dostopala v SEM in pri gospe Marinki Oblak, še ni urejeno, zato pri citiranju namesto arhivskih enot, signatur in paginacije navajam imena dokumentov, kot so zapisana na njih.

* Tina Palačič, univ. dipl. etnologinja, kulturna antropologinja in pedagoginja, projektna sodelavka, Slovenski etnografski muzej; tina.palacic@etno-muzej.si.

Štrukelj izhajam iz naslednjih pojmov: prikazovanje belih protagonistov kot herojev, ignoriranje določenega zgodovinskega dogajanja, obravnavanje domačinov kot običajnih v prostoru in času, eksotizacija in drugačenje.

Delovanje Pavle Štrukelj umeščam v širši zgodovinski kontekst udejstvovanja SFR Jugoslavije v gibanju neuvrščenih, ki je omogočil razmah zbiranja, preučevanja in predstavljanja zunajevropskih zbirk (prim. Freljih in Koren 2017: 11). Sprva na kratko predstavim gibanje neuvrščenih in njegov pomen za delovanje Muzeja neevropskih kultur v Goričanah, nato pa več pozornosti posvečam poklicni poti kustodinje muzeja Pavli Štrukelj. V osrednjem delu obravnavam njene razprave o zunajevropskih zbirkah in opisujem predstavljanje in odnos do neevropskih ljudstev v muzejskem prostoru obravnavanega obdobja. Zanima me, ali se principi gibanja neuvrščenih, kot so prijateljstvo, solidarnost in sodelovanje z drugimi neuvrščenimi državami, odražajo tudi v njenem pisanju.

Gibanje neuvrščenih kot alternativna transnacionalna platforma

Začetke intenzivnih stikov Slovencev z drugimi kontinenti lahko postavimo v čas socialistične Jugoslavije, čeprav so se prebivalci slovenskega ozemlja kot misijonarji, popotniki, pustolovci in raziskovalci z drugimi kontinenti srečevali že pred tem (glej Šmitek 1986; Čeplak Mencin 2012; Marinac 2017, 2020; Ličen 2018). O zgodnejših stikih priča tudi bogato muzejsko gradivo Slovenskega etnografskega muzeja (Freljih, Koprivec in Zidarič 2013: 105–112). Pogostejši stiki in izmenjave med SFR Jugoslavijo in državami »tretjega sveta« pa so bili posledica udejstvovanja Jugoslavije v gibanju neuvrščenih, osnovanem na prvi konferenci neuvrščenih držav v Beogradu leta 1961. Gibanje razumem kot izraz aktivne protiblokovske politike, ki je zagovarjala nadaljevanje dekolonizacijskega procesa, uravnotežen ekonomski razvoj vseh držav in kulturno enakost vseh narodov, nasprotovala pa je tekmi v oboroževanju in kulturnemu imperializmu Zahoda (Rubinstein 1970: 106–111; Gupta 1992: 65–66). Nekateri ga razumejo kot politično platformo, ki je omogočila nemočnim, 'temnejšim narodom'² vstop v dialog z močnejšimi (Prashad 2007: xv, xviii) in s promoviranjem neuvrščenih načel na konferencah neuvrščenih in z udejstvovanjem v OZN spodkopavati bipolarni zemljevid hladne vojne (Kirn 2017: 328).

Jugoslavija je bila ena izmed pobudnic gibanja. V njem je sprva iskala politična zaveznitva, še zlasti se je oziranj

2 Vijay Prashad z izrazom 'temnejši narodi', *the darker nations*, označuje tiste narode, ki so med hladno vojno tvorili »tretji svet«. Gre predvsem za nekdanje kolonizirane narode, ki so po drugi svetovni vojni vzpostavili neodvisne države. Izraz se nanaša na barvo kože in vzpostavlja dihotomijo med belimi zahodnimi kolonizatorji in koloniziranimi pripadniki nezahodnih narodov.

po drugih državah zaveznicah pokazalo kot pomembno po resoluciji informbiroja leta 1948 (Rubinstein 1970: 3; Jakovina 2011: 31). Kmalu se je usmerila v utrjevanje svoje ekonomske in geostrateške pozicije in, kot dobro pokazeta Borut Brumen in Nikolai Jeffs (2001: xiv–xvi, glej tudi Vodopivec 2018), razvila specifično razvojno paradigmo v odnosu do nekaterih drugih držav članic gibanja neuvrščenih, ki ji je seveda prinašala tudi dobiček. Z diskurzom zgodovinskega razvoja se je prikazovala kot prijateljska država, ki je s svojo razvitostjo kazala prihodnost nerazvitim državam članicam gibanja.

Poleg sodelovanja na ekonomskem področju je med državami članicami gibanja potekalo tudi znanstveno-tehnično sodelovanje. Vključevalo je izmenjave strokovnjakov,³ svetovalcev in raziskovalcev, usposabljanje in izpopolnjevanje tujih kadrov ter štipendiranje študija tujim študentom v Jugoslaviji. Kulturno sodelovanje je predvidelo izmenjave med gledališči, opernimi in filharmoničnimi ansambli, muzeji, galerijami, knjižnicami, arhivi in raznimi kulturnimi društvi neuvrščenih držav (Lamberger Khatib 2010: 102–103, 107). Gibanje je pripomoglo k ustanovitvi Muzeja neevropskih kultur v Goričanah, ki je bil kot prva ustanova v Jugoslaviji namenjen zbiranju in predstavljanju samo zunajevropskih etnografskih zbirk (o različnih dejavnostih, ki so prispevali k ustanovitvi muzeja, glej Palaić 2019: 143). Ustanov, ki so se začele ukvarjati tudi z umetnostjo in dediščino neuvrščenih držav ali so bile ustanovljene samo v ta namen, je bilo v Jugoslaviji več (Piškur 2019: 17–19).

Muzej neevropskih kultur v Goričanah je v odsotnosti informacij o dogajanju v drugih delih sveta mnogim pomenil okno v svet. Študentje, ki so jih zanimale neevropske kulture, so lahko tam s pomočjo muzejskih razstav prvič stopili v stik z njimi.⁴ Kot kustodinja za zunajevropske zbirke je Pavla Štrukelj prevzela predhodno zbrane zunajevropske zbirke, ki jih je dotlej hranil Etnografski muzej, dodala pa jim je zbirke in predmete, ki so v muzej prišli kot bolj ali manj neposreden rezultat številnih izmenjav in stikov z drugimi neuvrščenimi državami.⁵ Glede na doslej pregledano arhivsko gradivo je bilo med letoma 1964 in 1990, ko so

3 Na muzejskem področju se je v Somaliji udejstvovala etnologinja in umetnostna zgodovinarica Štefka Cobelj. Leta 1966 se je zaposlila kot kustosinja v Muzeju sodobne umetnosti v Beogradu, leta 1976 pa je prevzela ravnateljstvo v Pokrajinskem muzeju Ptuj. Po upokojitvi jo je Zvezni zavod za tehnično, prosvetno in kulturno ter znanstveno sodelovanje v Beogradu kot svetovalko za muzejsko dejavnost povabil, da je v Somaliji razvijala nacionalni muzej v Mogadišu, nato pa še muzej v severni provinci države. V Somaliji je delovala med letoma 1980 in 1982 ter med letoma 1986 in 1987 (Petrovič 2012: 19–26, 30–34).

4 O tem so pripovedovali Ralf Čeplak Mencin, Ivan Šprajc, Mojca Terčelj, Mojca Račić in Blaž Telban. Z njimi sem se pogovarjala leta 2019.

5 O različnih načinih pridobivanja zunajevropskih muzejskih zbirk in predmetov v SEM glej Palaić (2019: 145–150).

razstave prirejali v prostorih v gradu Goričane, pripravljenih 83 razstav, približno polovica je bila gostujočih razstav iz drugih neuvrščenih držav. Ob razstavah so praviloma pripravili razstavne kataloge, Pavla Štrukelj pa je napisala tudi več razprav o zunajevropskih zbirkah in zbirateljih.

V nadaljevanju opišem poklicno pot Pavle Štrukelj, nato pa na podlagi analize njenih razprav tudi njeno razumevanje muzejskih zbirk, zbirateljev in materialne kulture neevropskih ljudstev. Z analizo rabe jezika v njenih besedilih ugotavljam prisotnost kolonialnega diskurza. Borut Brumen in Nikolai Jeffs (2001: xiv, xvi–xvii), ki pišeta o afriškem kontinentu, omenjata, da se je v tedanjih časopisih in drugih publikacijah o Afriki govorilo o dialogu in izmenjavi. Opozarjata pa, da je podton tem besedilom dajala razvojna ideologija, ki se je povezovala z rasno esencionalizacijo, s homogenizacijo in z drugačenjem Afričanov. V potopisih, ki so jih takrat pisali ljudje različnih poklicnih profilov, ki so delovali v Afriki, so bili kljub neuvršenim načelom, ki jih je Jugoslavija poudarjala, prisotni obrasci kolonialnega potopisa.

Pavla Štrukelj, kustodinja za zunajevropske zbirke

Pavla Štrukelj se je rodila 28. junija 1921 v Štrukljevi vasi blizu Cerknice na Notranjskem. Po osnovni šoli se je vpisala na klasično gimnazijo, od tam pa na učiteljsiše v Ljubljani. Nato je najprej študirala paleontologijo in geografijo (1948–1950), leta 1954 pa na Filozofski fakulteti v Ljubljani diplomirala iz etnologije (Novak 2013). Med študijem je delala kot knjigovodkinja v Čevljarski zadrugi v Ljubljani, v Etnografskem muzeju pa se je zaposlila 1. junija 1955 kot kustodinja – pripravnica. Že v tem letu je opravila tečaj za bibliotekarko, leta 1957 pa je pridobila strokovni naziv kustodinj (Personalni list Pavle Štukelj). Doktorirala je leta 1964 z disertacijo *Kultura Ciganov v Sloveniji in problem njihove asimilacije slovenskemu prebivalstvu* (1964).

Ob zaposlitvi v Etnografskem muzeju je sprva opravljala delo bibliotekarke (glej Lah 1980/1982: 185) in vodičke ter sodelovala v terenskih raziskavah na Slovenskem. V številnih slovenskih krajih je raziskovala bloško smučanje, perice v okolici Ljubljane, vraževerje in razna področja materialne in duhovne kulture (Poročilo o delu Pavle Štrukelj 1961).⁶ Največ se je posvečala preučevanju romske kulture, s katero se je prvič srečala že leta 1959 v Murski Soboti, nato pa je raziskave nadaljevala v Novem mestu (od 1960) in v Beli krajini (od 1962) (Poročila o delu Pavle Štrukelj 1955–1987; glej leta 1955–1962). S to tematiko se je ukvarjala tudi po upokojitvi in o njej obširno pisala.⁷

Pomemben del raziskovalnega udejstvovanja Pavle Štru-

kelj je bil posvečen neevropskim ljudstvom in njihovi materialni kulturi. Zanimanje za to področje je Štrukljeva izkazala že pred zaposlitvijo v muzeju, ko je leta 1954 mesec dni preučevala vsebine Muzeja človeka v Parizu (Musée de l'Homme).⁸ Leta 1961 je preživela slaba dva tedna na Dunaju, kjer je v knjižnicah in muzejih prebirala literaturo o neevropskih ljudstvih (Poročila o delu Pavle Štrukelj 1955–1987, glej leto 1961). Prav tega leta si je prizadevala tudi za pridobitev financiranja daljšega terenskega dela zunaj Evrope. Na Prešernov sklad je naslovila prošnjo za dodelitev šestmesečne štipendije za raziskovanje v mestu Lomé v Togu. Tam se je želela specializirati za umetnost zahodne Afrike in tako prispevati k razumevanju zahodnoafriških zbirk v muzeju. Leta 1966 je zaprosila za šestmesečno znanstvenoraziskovalno štipendijo Fulbrightovega programa. V ZDA je želela raziskovati etnološke značilnosti severnoameriških staroselcev Ojibwa in Ottawa, katerih zbirko prav tako hrani muzej, ter umetnost različnih skupin staroselcev. Njeni prošnji sta bili zavrjnjeni (glej Prošnje v seznamu virov).⁹

Štrukljeva je pogosto potovala, tako zasebno¹⁰ kot službeno. Etnografsko terensko delo je opravljala najprej na Danskem, kamor je odpotovala decembra 1958 in se vrnila konec januarja 1959. V poročilu o delu za leto 1959 je zapisala, da se je tam ukvarjala s preučevanjem njihovih načinov prepariranja tekstila, lesa in železa, v svojih življenjepisih ob prošnjah za dodelitev štipendij za raziskovanje v tujini pa je navajala, da je v Narodnem muzeju v Københavnu raziskovala neevropska ljudstva in dansko kulturo (glej Prošnje v seznamu virov). Leta 1962 je dobra dva meseca raziskovala poljedelsko orodje na Ferskih otokih¹¹ (Štrukelj 1963/1964). Potovala je tudi v afriške države, in sicer se je leta 1966 s takratnim direktorjem muzeja Borisom Kuharjem udeležila Svetovnega festivala črnske umetnosti v Dakaruju v Senegalju, najverjetneje pa se je udeležila tudi potovanja v Kenijo leta 1970, ki ga je prav tako organiziral Boris Kuhar (Kuhar 2011: 8, 2015). Z izjemo Senegala je z vseh omenjenih potovanj prinesla predmete in jih prodala ali podarila muzeju (Palaić 2019:

8 To je zapisala v življenjepisih ob prošnji za štipendijo Prešernovega sklada (1961) (glej Prošnje v seznamu virov).

9 Za štipendijo Fordove fundacije, ki bi mu omogočila raziskovanje ameriških muzejev in spoznavanje tamkajšnje muzeologije, se je za študijsko leto 1965–1966 na Savezni sekretariat za prosveto i kulturo prijavil tudi tedanji direktor muzeja Boris Kuhar. Tudi on je prejel negativen odgovor, iz dokumentov pa obrazložitev za to odločitev ni razvidna. Vidimo lahko, da je v muzeju obstajal manjši interes za raziskovanje zunaj Evrope, vendar ga oblasti očitno niso razumele kot prispevek k razvoju muzejske dejavnosti v Sloveniji (Odgovor Fordove fundacije; za informacijo o tej dokumentaciji se zahvaljujem Nadji Valentinčič Furlan).

10 Marinka Oblak hrani številne razglednice, ki ji jih je s potovanj pošiljala Pavla Štrukelj.

11 Štrukljeva jih imenuje Farörski otoki. Glej tudi Poročilo o delu Pavle Štrukelj 1962.

6 Raziskovala je npr. vinogradništvo, lov, ribolov, čebelarstvo, sadjarstvo, zbirno gospodarstvo in šege.

7 Za analizo del Pavle Štrukelj o Romih v Sloveniji glej Janko Spreizer (2001).

146). Po udeležbi na X. mednarodnem kongresu antropoloških in etnoloških znanosti v New Delhiju leta 1978 je potovala po indijskih zveznih državah Gudžarat in Radžastan in o svojih srečevanjih s tamkajšnjimi ljudstvi, ki jih je povezovala z Romi v Jugoslaviji in Evropi, napisala prispevek v reviji *Orientalistika* (Štrukelj 1986).

Pavla Štrukelj je kot članica sodelovala pri podružnici Etnološkega društva Jugoslavije za Slovenijo, pri Slovenskem etnografskem društvu in pri Slovenskem orientalističnem društvu (Poročila o delu 1955–1987). Redno se je udeleževala tudi različnih konferenc in srečanj etnologov in antropologov doma in po svetu in na njih predstavljala svoje raziskovalno delo. Od leta 1968 do svoje upokojitve se je tako udeležila vseh petih kongresov Mednarodnega združenja etnoloških in antropoloških znanosti (IUAES).¹² Udeleževala se je tudi srečanj jugoslovanskih indologov, ki jih je organizirala Jugoslovanska akademija znanosti i umetnosti v Zagrebu,¹³ prav tako pa tudi več posvetovanj etnografov muzealcev, folkloristov, konservatorjev in etnologov Jugoslavije v različnih jugoslovanskih in slovenskih mestih (Poročila o delu Pavle Štrukelj 1955–1987).¹⁴ Pri tem je opaziti, da se je v začetku svoje poklicne poti udeleževala srečanj predvsem v Sloveniji in Jugoslaviji, od poznih 60. let pa tudi v tujini. O številnih temah je objavljala tako znanstvene, strokovne kot poljudne članke, objavljena so njena predavanja z znanstvenih in strokovnih konferenc doma in v tujini, napisala je dve monografiji o Romih, sestavke v strokovnih knjigah, nekaj poročil o znanstvenoraziskovalnih nalogah ter recenzije in kritike, prav tako pa je prevedla ali napisala več muzejskih

12 Na VIII. mednarodnem kongresu antropoloških in etnoloških znanosti v Tokiu in Kjotu je predstavila bivanjske razmere Romov v Sloveniji (1968), na IX. mednarodnem kongresu v Čikagu leta 1973 uporabno umetnost severnoameriških staroselcev Ojibwa (1979), leta 1978 pa je v New Delhiju ponovno govorila o Romih in »njihovi prilagoditvi na civilizacijo« (1980). Leta 1983 je bila v Vancouvru, kjer je na XI. kongresu predstavila prispevek z naslovom Muzeji kot mediatorji kultur tretjega sveta (prispevek na konferenci brez natisa). Leta 1988 se je udeležila kongresa v Zagrebu, kjer je govorila o pomembnih značilnostih muzejskih zbirk v odnosu do »tretjega sveta« (1988).

13 Leta 1965 je na Odjelu za suvremenu književnost predstavila prispevek Elementi indijske kulture pri Ciganih (objavljeno 1968), leta 1975 na Razredu za filologiju prispevek Način življenja Romov v Sloveniji se spreminja / Spremembe v načinu življenja Romov v Sloveniji, leta 1977 je srečanje organiziral Razred za filologiju – Odbor za orientalistiku, podatka o prispevku Štrukljeve ob tej priložnosti nisem našla; leta 1981 je predstavila prispevek Indijska kultura v etnoloških zbirkah muzeja Goričane v Ljubljani; za leto 1984 podatka o njenem prispevku nisem našla.

14 Npr. posvetovanje etnologov Jugoslavije (1958, 1959, 1971), kongres folkloristov (1957, 1960), srečanja etnografov muzealcev (1958, 1960, 1963, 1964). Podatki so pridobljeni iz Poročil Pavle Štrukelj o delu (1955–1987), pri čemer poročil za določena leta v arhivu nisem našla.

razstavnih katalogov oziroma njihovih sestavnih delov (glej Račić 2001).¹⁵

Preučevanje zunajevropskih zbirk v Muzeju neevropskih kultur

Zunajevropske zbirke je Štrukljeva že v prvem letu po svoji zaposlitvi reinventarizirala, uredila pa je tudi depo, kjer so bile shranjene. Že leta 1956 je v muzeju pripravila tudi občasno razstavo teh zbirk (Palaić 2019: 138–139, o razstavi glej Škerlj 1957), a se je intenzivnost dela v zvezi z njimi bistveno povečala po pridobitvi novih prostorov v dvorcu Goričane leta 1964. Etnografski muzej je novo enoto poimenoval Muzej neevropskih kultur, Pavla Štrukelj pa je kot edina kustodinja postala odgovorna za zunajevropske zbirke. Poleg reinventarizacije starejših zbirk, inventarizacije novih predmetov, ki so prihajali v muzej, in skrbi za njihovo ustrezno konservacijo je v 26 letih svojega delovanja v Goričanah pripravila ali (so)organizirala 83 razstav. Poleg tega je zastavila tudi bogat spremljevalni program, ki je vključeval vodstva po razstavah, predavanja, projekcije filmov, koncerte, predstave (npr. indonezijskih senčnih lutk) in delavnice (npr. izdelovanja japonske ikebane) (Poročila o delu Pavle Štrukelj 1955–1987).

Obseg dela Pavle Štrukelj je izjemen. Po besedah soročnice Marinke Oblak, ki danes hrani njeno zapuščino, je muzejskemu delu posvetila svoje življenje. O njeni marljivosti in natančnosti se je izrazil tudi tedanji direktor Boris Kuhar, ki je v enem svojih tekstov zapisal, da je bila mravljica pri delu v Goričanah in SEM (Kuhar 2011: 9).¹⁶ Etnologinja Mojca Marija Terčelj, ki je v 80. letih prejšnjega stoletja v Goričanah kot študentka sodelovala s Pavlo Štrukelj, je večkrat omenila,¹⁷ da je bila Štrukljeva vpeta v izjemen tempo priprave avtorskih in gostujočih razstav. Ob vsem tem ji je zmanjkovalo časa za res načrtno in sistematično preučevanje zunajevropskih zbirk, še zlasti pa za terensko delo v državah zunaj Evrope, za kar si je prizadevala.¹⁸

15 Monografija Pavle Štrukelj *Tisočletne podobe nemirnih nomadov: Zgodovina in kultura Romov v Sloveniji* ni vključena v seznam bibliografije, ki ga je pripravila Mojca Račić, saj je delo izšlo leta 2004.

16 O Pavli Štrukelj ni veliko zapisanega. Ob njeni smrti sta nekrolog napisala Ralf Čeplak Mencin (2015) in Boris Kuhar (2015).

17 Pogovarjali sva se maja 2019, to misel pa je izrazila tudi na simpoziju Neevropske raziskave v Sloveniji: Od zbiranja k raziskovanju, ki je potekal med 5. in 7. novembrom 2019 v Slovenskem etnografskem muzeju.

18 Njen delovni tempo razberemo iz njenih poročil o delu, zgovorna pa je tudi njena prošnja, ki jo je leta 1980 naslovila na ravnateljstvo SEM (glej Prošnja v seznamu virov). Konec 70. let je Štrukljeva postala članica komisije za delovna razmerja SEM, v kateri je sodelovala pri pripravi t. i. samoupravnih aktov, ki so urejali položaj delavcev v muzeju. Ravnateljstvo SEM je zaprosila, da se v skladu s temi akti uredijo njene delovne razmere in vrednotenje njenega dela. Poudarila je, da njeno delo presega normativ kustosovega

O zunajevropskih muzejskih zbirkah

Pavla Štrukelj (1977: 20) je opozorila na obstoj muzejskih in zasebnih zbirk zunajevropskih predmetov v Jugoslaviji, ki so bili takrat po njeni oceni v veliki meri pregledani in popisani, vendar skopo znanstveno obdelani. Poudarila je, da je bilo to muzejsko gradivo dotlej premalo upoštevano in da ga je prvi začel temeljito preučevati SEM v Ljubljani z ustanovitvijo Muzeja neevropskih kultur. Zapisala je, da je muzej v Goričanah hranil zgodovinske in sodobne etnološke zbirke (Štrukelj 1977: 20, 1980/1982: 125) z drugih kontinentov, in dodala območji Laponcev in Ferske otoke, kjer je sama zbirala predmete, čeprav gre za evropski teren. Med zunajevropske zbirke je v enem od člankov (Štrukelj 1980/1982: 155–156) uvrstila tudi predmete romskih skupin v Sloveniji, pri čemer uvrstitve ni argumentirala. Predmete je naštela in navedla, da jih je sama zbrala.

V članku Pregled etnoloških zbirk iz Afrike, Azije, Amerike, Oceanije in iz drugih dežel ter njihovo preučevanje v Jugoslaviji (Štrukelj 1977) je ponudila pregled zunajevropskih zbirk v muzeju v Goričanah, pri čemer je navedla kraj izvora in čas pridobitve zbirke, etnične skupine, od koder predmeti izhajajo, zbiralca in vrsto predmetov v zbirki. V pregledu ponekod nekateri podatki manjkajo. Navedla je tudi zunajevropske zbirke v drugih slovenskih muzejih in zasebne zbirke v Sloveniji ter omenila zunajevropske zbirke iz muzejev v različnih jugoslovanskih republikah in tamkajšnje zbirke v zasebni lasti. Naštela je občasne razstave s to tematiko, ki so jih pripravile različne ustanove v Jugoslaviji, razstavne kataloge in razprave na to temo. Njen pregled kaže na to, da je delovanje jugoslovanskih muzejev z zunajevropskimi zbirkami spremljala in precej dobro poznala.

V članku Neevropske zbirke v muzeju Goričane (Štrukelj 1980/1982) je najprej podrobneje predstavila prvi zunajevropski zbirki, ki ju je pridobil nekdanji Kranjski deželni muzej,¹⁹ preostale pa je nato predstavila po celinah. Pri tem je opozorila, da so bili nekateri predmeti še vedno shranjeni v Narodnem muzeju, kjer so bili prvotno inventarizirani, npr. nekateri egipčanski in kitajski predmeti (Štrukelj 1980/1982: 128, 139). Zanimiv je primer muzejskega gradiva, ki je bilo zbrano na Papui Novi Gvineji. Predmete je poslal nemški etnolog Wilhelm Ströder, ki je raziskoval in preučeval življenje domačinov. Ne iz njenih člankov ne iz Nakupne knjige izvenevropskih predmetov

SEM 1965²⁰ ni jasno, zakaj je Ströder tam raziskoval in nato predmete daroval muzeju (Štrukelj 1980/1982: 152). O muzejskih zunajevropskih zbirkah je Štrukljeva (1980/1982: 156) zapisala:

Zbrano gradivo v muzeju Goričane dejansko zajema kulturo z vseh celin neevropskega sveta. Obsežne zbirke so razmeroma načrtno zbrane, manjše pa vsebujejo značilnosti posameznih dejavnosti določene etnične skupnosti ali večjih narodov. Tovrstno gradivo je potrebno še dalje popolnjevati.

Na zunajevropske zbirke je gledala kot na pomembno gradivo za preučevanje drugih kultur; predmete je razumela kot odraz dejavnosti njihovih nekdanjih lastnikov. So »temeljno gradivo«, na podlagi katerega lahko »spoznavamo razvoj kulturnega življenja tujih ljudstev« (Štrukelj 1977: 26–27).

Poudarila je pomen dopolnjevanja obstoječih zunajevropskih zbirk v muzeju, še zlasti zbirk misijonarjev Barage in Knobleharja, saj bi tako lahko »prikazali dosežke kulture za daljše časovno obdobje« (Štrukelj 1980/1982: 127). Navedla je nekaj primerov, ki so po njenem mnenju uspešno dopolnjevali starejše zbirke: sodelovanje s tujimi študenti iz neuvrčenih afriških dežel, pridobivanje kitajskih predmetov od šestdesetih let 20. stoletja, dopolnjevanje misijske zbirke iz Nepala s predmeti članov Slovenske himalajske alpinistične odprave in dopolnjevanje indonezijske zbirke z darili in nakupi. O dopolnjevanju indijske zbirke je Štrukljeva (1980/1982: 147) zapisala:

Na podlagi starejšega muzejskega materiala iz Indije je muzej premišljeno načrtoval dopolnjevanje te zbirke. Znano je namreč, da je Indija dežela, v kateri je prav način oblačenja izredno pomemben, zanimiv in zapleten. Zato se je muzej odločil, da kolikor mogoče načrtno pridobi razna indijska oblačila in nakit. V okviru materialnih možnosti in z delom, ki sta ga opravila Indijca Kokila in Jayant Gosalia, je muzeju uspelo uresničiti načrt.

Jayant Gosalia je bil indijski študent v Jugoslaviji, ki se mu je pridružila žena Kokila. Z muzejem sta vzpostavila dolgotrajno in plodno sodelovanje, ki je dober primer sodelovanja Štrukljeve s tujimi študenti.²¹

Kot sem ugotavljala na drugem mestu (Palaić 2019: 151–152), muzej ni razvil teoretsko podprte in sistematične politike zbiranja zunajevropskih predmetov, temveč se je usmeril v dopolnjevanje obstoječih zbirk. V muzeju tudi niso razmišljali o načrtnem terenskem delu kustosov,²² ampak so se pri pridobivanju novih zbirk opirali zlasti na tiste

delu, hkrati pa pogosto poteka v zdravju neprimernih razmerah (neogrevani prostori dvorca Goričane).

¹⁹ Gre za zbirki misijonarjev Friderika Barage, Franca Pirca in Janeza Čebula iz Severne Amerike (Baragova zbirka je kot prva prišla v muzej leta 1836) in Ignacija Knobleharja iz današnjega Sudana (v muzej je prišla leta 1850). Po ustanovitvi Kraljevega etnografskega muzeja leta 1923 je ta zunajevropske zbirke prevzel od nekdanjega Kranjskega deželne muzeja (Palaić 2019: 136–137).

²⁰ Nakupno knjigo hrani arhiv SEM.

²¹ Pogovor s Koki Veber, prej Koki Gosalia, september 2018.

²² Izjemi sta dva že omenjena poskusa Pavle Štrukelj, da bi pridobila štipendijo za raziskovanje na terenu zunaj Evrope.

ljudi, ki so delovali v tujini in domov prinašali predmete, na tuje študente v Sloveniji ter na donacije, ki so bile posledica diplomatskih stikov med Jugoslavijo in drugimi državami članicami gibanja neuvrščenih. O zbiranju teh predmetov Pavla Štrukelj ni pisala, zasledimo lahko le njen precej sodoben pogled na te prakse v takratnem času. Menila je, da je treba pri preučevanju neevropskih ljudstev upoštevati

način življenja tako v manjših, večjih naseljih ali v mestnih središčih, kjer se porajajo nove življenjske oblike v vseh družbenih sistemih. Zato obsega zbiranje etnološkega gradiva iz tujih dežel še mnogo več predmetov, kot je bilo to v navadi v preteklosti. Zbiralec in raziskovalec mora upoštevati predmetno kulturo v celoti, takšno, kakor jo kaže današnje življenje. (Štrukelj 1977: 27)

Izhodišča za razumevanje muzejskega diskurza

Hodan Warsame (2018: 83–84) je v eseju z naslovom *Mechanisms and Tropes of Colonial Narratives* opozoril, da muzeji, še zlasti pa etnografski, pri predstavljanju zbiralcev in raziskovalcev pogosto uporabljajo pripovedi o herojskih belih protagonistih, ki so se pogumno odpravili tja, kamor še ni stopila noga belega človeka ali pa je bilo teh junakov malo. To so lahko raziskovalci, znanstveniki, umetniki, fotografi ali misijonarji, ki so se iz teh dežel vrnili bodisi s predmeti bodisi z zgodbami o nepoznanih ljudeh. Pri tem je pomembno, kot je poudaril Warsame, da so ti protagonisti prikazani kot aktivni, »eksotična ljudstva« gledamo skozi njihove oči, ta pa pogosto ostanejo anonimna masa ljudi, katerih misli, besede in doživetja niso predstavljeni. Beli protagonisti so vznemirljive, nevarne in igrive figure, ki naj bi jih bralci tekstov ali obiskovalci razstav občudovali. Pogosto se pojavlja tudi ideja odkritja nekega geografskega območja, s katero lahko krepimo razumevanje, da to pred »odkritjem« ni bilo naseljeno s pomembnimi skupnostmi, in je žaljiva prav zato, ker predvideva, da se je zgodovina območja začela s prihodom belih zahodnjakov (Discover 2018: 103). Tudi uporaba določenih izrazov in formulacija stavkov lahko izbrišeta pomemben del zgodovine z vidika koloniziranih ljudstev (Warsame 2018: 84). Opisane značilnosti predstavljanja zbirateljcev so tudi v pisanju Pavle Štrukelj.

Popotniki, raziskovalci, zbiralci in muzejski delavci v našem prostoru so bili vpeti v kroženje zahodne imperialne oziroma kolonialne literature, prav tako so se poistovetili z idejami habsburškega imperija, katerega del so bili.²³ To je

23 K temu razmišljanju me je napotila analiza imperialnega stila potovanja pesnika Antona Aškerca, ki je druge kulture spoznaval tudi ob branju tuje literature (Baskar 2015: 55–75). Pomenljiv je naslednji Baskarjev citat: »Pripadnost malemu narodu, ki ni v svoji zgodovini nikogar koloniziral, ne predstavlja privilegirane epistemološkega gledišča, ne jamči objektivnejšega pogleda na podvržena ljudstva« (2015: 75). O drugačenju v slovenski folklori

zagotovo prispevalo k formulaciji pripovedi o neevropskih ljudstvih pri nas in vplivalo tudi na to, kako so predstavljali kolonialno obdobje in njegove posledice. Prebiranje razprav kustodinje Pavle Štrukelj kaže, da se je kolonialni diskurz v muzejskem okolju v Sloveniji vsaj deloma ohranil tudi v času SFR Jugoslavije, čeprav je bil zaradi jugoslovanske zunanje politike v tem prostoru prisoten tudi protikolonialni diskurz. Radina Vučetić (2017: 13–14) je protikolonializem opredelila kot enega od temeljev jugoslovanske zunanje politike. SFRJ je namreč z ekonomsko in s tehnično pomočjo številnim državam pomagala v boju proti kolonializmu. Podpirala je osvobodilna gibanja v Maroku, Tuniziji, Alžiriji, Indokini in Podsaharski Afriki. Ti principi prijateljstva in solidarnosti z drugimi narodi so se v Muzeju neevropskih kultur v Goričanah izkazovali s pripravo gostujočih razstav iz drugih neuvrščenih dežel, ki so jih pripravljali pod nazivom Kulture neuvrščenih. V katalogih teh razstav so poudarjali prijateljstvo z drugimi neuvrščenimi državami in cilj, ki je bil njihovo kulturo ter pretekle in sedanje načine življenja prikazati z namenom, da bi prijateljske narode bolje poznali. Med pomembnimi muzejskimi praksami, ki izražajo solidarnost, prijateljstvo in spoštovanje do drugih narodov, je bilo sodelovanje Štrukljeve s tujimi študenti (več o tem Palaić 2019: 200–201). Kljub temu pa njeno pisanje, ki ga predstavljam v pričujočem besedilu, kaže na prisotnost kolonialnega diskurza. Štrukljeva se je prvenstveno ozirala v starejša obdobja in pisala predvsem o zbirateljih iz 19. in zgodnjega 20. stoletja. Prav njeno opiranje na dokumente in zapise o zbirateljih in zbranih predmetih iz starejših obdobjev kaže na potrebo po premisleku o vplivu preteklih praks dokumentiranja muzejskih predmetov (na katere vplivajo takrat aktualne ideje) na poznejša obdobja. Pogosto se te ideje nekritično prenašajo v sodobnost (Turner 2016: 102–103).²⁴

O zbirateljih

Pri obravnavi zbirateljcev se je Štrukljeva (1991) osredotočila predvsem na akterje iz preteklih obdobjev. Zapisala je, da je pomembno vedeti, kdaj in na kakšen način so zbrali predmete ter kateri motiv jih je pri tem vodil. Nekateri

kot odrazu naših kolektivnih predstav o Drugih (avtorica zajame več kategorij Drugih) glej Mlakar (2019).

24 Z muzejskimi diskurzi na območju SFRJ se je ukvarjala Ana Sladojević (2014: 1), ki je v delovanju Muzeja afriške umetnosti v Beogradu prav tako prepoznavala soobstoje kolonialnega in protikolonialnega diskurza. Muzej je bil osnovan leta 1977 na podlagi zbirke Vede in Zdravka Pečarja. Pečar je kot dopisnik poročal o alžirski vojni za neodvisnost, za tem pa sta z ženo na tem kontinentu preživela več kot 20 let in tako zbrala obsežno zbirko predmetov afriške umetnosti. Kot piše Sladojevićeva, je kolonialni diskurz muzeja izhajal iz same metodologije zbiranja predmetov in muzejskih postopkov hranjenja, preučevanja ter predstavljanja etnografskega materiala. Protikolonialni diskurz pa je bil prisoten v smislu ideološkega diskurza neuvrščenosti, ki je dajal politično zaželen okvir za samo zbirko in delovanje muzeja. Ti vidiki muzejskega delovanja na območju nekdanje SFRJ ostajajo v večji meri neraziskani.

Aleš in Vera Bebler, Boris Kuhar in Pavla Štrukelj si ogledujejo indonezijsko glasbilo, ki sta ga Beblerjeva prinesla iz Indonezije, kjer je Bebler služboval kot jugoslovanski veleposlanik. Ljubljana 1963 (dokumentacija Slovenskega etnografskega muzeja).

so se pri zbiranju lahko osredotočili le na eno vrsto predmetov, pri čemer je pomembno njeno opozorilo, da v tem primeru njihova zbirka predstavlja le nekatere kulturne dosežke prebivalcev neke družbe in ne njihove kulturne podobe v celoti (Štrukelj 1977: 27). Nadalje je pojasnila:

Številni viri izpričujejo, da niso bili zbiratelji v preteklosti ljudje, ki jih je zanimala eksotičnost afriških, azijskih in drugih prebivalcev, temveč jih je zanimal tudi njihov način življenja. Mnogi med njimi so temeljito preučevali ne samo splošne kulturne značilnosti neke dežele, temveč so skušali ugotovljati vzroke nenavadnih oblik življenja ali sestav družbe ali določeno socialno ureditev neke skupnosti. (Štrukelj 1977: 27)

V tem citatu je sicer poudarjeno zanimanje zahodnjakov za način življenja in družbeno ureditev skupnosti, s katerimi so se srečali, hkrati pa je poudarjena ideja odkrivanja neznanega in nenavadnega.

Štrukljeva je pri navajanju zbiralcev in raziskovalcev podrobneje opisala prizadevanja misijonarjev,²⁵ ki so prispevali prve muzejske zunajevropske zbirke. Dotaknila se je družbenega konteksta in razmer, v katerih so delovali, vendar je bila pri tem skopa. Takole je opisala širše družbene razmere v Severni Ameriki, ki so vplivale na delovanje misijonarjev:

Zbirka muzejskih indijanskih predmetov je bila zbrana v času, ki že označuje ameriško kolonialno zgodovino. V 19. stoletju so se indijanska plemena zagrizeno borila za svojo zemljo. Skušala so ohraniti deželo svobodno in si tudi priboriti pravico od-

ločati in voditi pogajanja o dodeljevanju ozemlja pri ameriških oblasteh. Nepravilno ravnanje prvih evropskih naseljencev pa je povzročilo načrtno uničevanje indijanskega prebivalstva in njihove kulture ter izseljevanje v puste in nerodovitne kraje. Vsi ti boji, ki so se razširili na indijanskem ozemlju že v času delovanja prvih slovenskih misijonarjev, so vplivali na njihovo pionirsko raziskovanje in misijonsko poslanstvo. (Štrukelj 1991: 169)

Žal pa misli ni razvila in tako ne izvemo, kaj so razmere pomenile za staroselsko prebivalstvo in kaj za misijonarje. Zanimivo je tudi to, da pozornosti ni posvetila dolgi zgodovini »ameriškega holokavsta«, ki se je nad staroselci obeh Amerik izvajal vse od njihovega prvega stika z Evropejci (Stannard 2017). Bralcu tako ni ponudila informacij, ki bi omogočile celovito razumevanje konteksta, v katerem so se domačini srečevali z misijonarji.

Štrukljeva prav tako ni problematizirala vloge misijonarjev v preoblikovanju družbene realnosti ljudi, med katerimi so delovali,²⁶ in ni opozorila na to, da je bilo njihovo zbiranje mogoče prav zaradi zahodnega kolonializma – oziroma je bilo njegov stranski produkt (Lee 2000: 3). Udejstvovanje misijonarjev je predvsem povečevala, kar se v primeru misijonarja Barage kaže takole: »Friderik Baraga je bil **prvi slovenski misijonar v deželi Indijancev Očipve in Otava in prvi naš raziskovalec teh skupin**. Bil je tudi med **prvimi raziskovalci indijanskega jezika**, saj je napisal temeljna dela na tem področju.« Iz naslednjega razberemo njegovo žrtvovanje za misijonsko delo: »Naslednje leto (1833) je obiskal na krpljah (80 km) Michilli-Mackinac (danes Mackinaw) in otok Little Detroit. Nato se je peš odpravil na jug v Maškigong (danes Muskegon) in v Grand River (danes Grand Rapids), ki je bil tedaj še na svobodnem indijanskem ozemlju.« (Štrukelj 1972/1973: 115; poudarki T. P.) Povečevanje se kaže tudi v pisanju o misijonarjih Pircu in Čebulu: »Pirc se je **zelo trudil**, da bi Indijance Očipva **navadil kulturno živeti in umno gospodariti**. Pisal je verska berila in pesmi v indijanskem jeziku; podobno kot Baraga je izdal knjižico o življenju Indijancev in v njej obširno opisal lastna doživetja.« (Štrukelj 1972/1973: 120, poudarki T. P.) In: »Misijonar Janez Čebul je bil zelo priljubljen med Indijanci. Znal je očipvejski jezik, bil je pevec, pesnik in godbenik. **Strogo je nastopil zoper prodajanje žganja** Indijancem in **skušal doseči več pravic zanje** pri tedanjih ameriških oblasteh.« (1991: 170, poudarki T. P.)

Povečevanje misijonarjev se kaže najprej v poudarjanju Baragove pionirske vloge v raziskovanju staroselcev in njihovega jezika, hkrati pa tudi v poudarjanju njegovega žrtvovanja za doseganje svojih ciljev. Na razumevanje do-

25 Friderik Baraga, Franc Pirc in Janez Čebul so v prvi polovici 19. stoletja delovali med severnoameriški staroselci.

26 Več o tej temi v tematski številki revije *Museum Anthropology* (2000).

mačinov kot »divjakov«, ki jih je za preživetje treba naučiti zahodnih praks, kažejo prizadevanja misijonarja Pirca, da bi staroselce »navadil kulturno živeti in umno gospodariti«. Misijonar je torej predstavljen kot tisti, ki domačine uči živeti. Hkrati zadnji citat kaže na razumevanje staroselcev kot žrtev, ki za doseganje svojih ciljev potrebujejo pomoč zahodnjakov. Več pravic je zanje poskušal doseči misijonar Čebul, kar bi lahko na prvi pogled razumeli kot prakso zagovorništva teh ljudi, vendar pa jim takšna ubeseditiv odzema moč delovanja, prikaže jih kot nebogljenne in potrebne pomoči, hkrati pa zanika njihov lastni boj za svoje pravice.

Družbeni kontekst, v katerem je deloval misijonar Knoblehar, je Štrukljeva takole opisala:

V Knobleharjevem času so bile politične in gospodarske razmere v vzhodnem Sudanu zelo neurejene. Posebno trgovina s sužnji in trgovina s slonovimi okli, ki je bila predvsem v rokah Arabcev, je avtohtonemu prebivalstvu prizadela ogromno krivic. [...] Turški in arabski trgovci so prihajali do črnih plemen predvsem zato, da bi dobili slonovino in sužnje. (Štrukelj 1991: 170)

Poveličevanje Knobleharjeve vloge in poudarjanje nevarnosti, ki jih je pri svojem delovanju moral premagovati, se vidi iz naslednjih dveh citatov:

Spričo neurejenih političnih razmer pod turško-egiptovsko oblastjo v vzhodnem Sudanu in gospodarskega izkoriščanja tega ozemlja je treba še bolj **poudariti Knobleharjevo humano delovanje in raziskovanje**, ki ga je opravil pri črnih etničnih skupinah na območju Nila. (Štrukelj 1991: 171, poudarki T. P.)

In: »Tako smemo reči, da je bil prav Slovenec Knoblehar prvi evropski raziskovalec, ki je sredi prejšnjega stoletja prišel najdalj na jug v notranjost centralne Afrike« (Štrukelj 1967: 149). Štrukljeva je pisala o »Knobleharjevi odpravi« in naštevata številna ljudstva, s katerimi se je srečal. Poudarila je tudi njegovo raziskovanje reke Nil in zapisala: »Otok Lumutat, ki ga je **odkril** Knoblehar, je bil raziskovalcem Nila dolgo časa najjužnejša znana točka v tem delu Afrike« (Štrukelj 1991: 171, poudarek T. P.). Takšna opredelitev Knobleharjevega delovanja namiguje, da tisto območje ni imelo svoje zgodovine in da se je pripoved o njem začela s Knobleharjevim prihodom. Skupnostim, ki so tam živele, njihova vrednost s to ubeseditivjo ni bila priznana.

Štrukljeva je omenila tudi razloge misijonarjev za zbiranje predmetov:

Slovenski misijonarji so še menili, da so se dolžni oddolžiti ljudem v domovini, ki so jih moralno in gmotno podpirali. Zbrani indijanski predmeti naj bi nazorno predstavili način življenja indijanskih

plemen; bili naj bi tudi sredstvo, ki bi pripomoglo zbrati več denarja in drugih darov. (Štrukelj 1972/1973: 140)

V članku Kulturna dediščina indijskega ljudstva v etnološki zbirki Muzeja Goričane v Ljubljani je to misel dopolnila in zapisala, da naj bi zbrano gradivo ljudem v domovini pokazalo, kako so domačini, med katerimi misijonarji delujejo, potrebni pomoči na vseh področjih svojega življenja. Prav na podlagi teh dejstev je zaključila, da so »podobne misijonske zbirke [so] prav zaradi njihove namembnosti pomanjkljive« (Štrukelj 1990: 114). To je jasno razvidno tudi iz njenega komentarja Baragove zbirke:

Baraga se je posebno uveljavil na področju znanosti. Raziskoval je indijanski jezik in preučeval očipvejsko kulturo. Na žalost pa je bil tako vnet misijonar krščanske vere, da je pri Indijancih odstranjeval stare verske indijanske skulpture. Mimogrede omenjamo, da ni v muzejski zbirki nobenega predmeta, ki bi ponazarjal indijansko božanstvo. (Štrukelj 1972/1973: 119)

V obravnavanih tekstih so omenjeni misijonarji večinoma prikazani kot pionirji, ki so opravili pomembno delo – predvsem kot raziskovalci. To postavi Slovence med bele herojske moške, ki »odkrivajo« svet. Hkrati so prikazani kot nosilci civilizacije, saj staroselce učijo zahodnih praks z namenom izboljšanja njihovega življenja. V tej svoji vlogi so aktivni, medtem ko dobimo občutek, da so ljudje, med katerimi so delovali, žrtve širših okoliščin in jim je treba pomagati. Misijonarji so torej prikazani kot tisti, ki se zavzemajo za pravice staroselcev, pri čemer pa opozarjam, da manjka obširnejša pojasnitev zgodovinskega in družbenega konteksta, ki bi omogočila širše razumevanje takratne situacije, v kateri so delovali misijonarji, hkrati pa bi tudi staroselce prikazala v bolj tvorni vlogi. Misijonarji so s svojimi deli (npr. slovarji in študijami jezika) domačine predstavili drugim, torej so govorili v njihovem imenu, medtem ko zgodb domačinov ne slišimo. Prevladuje občutek, da je moč pripovedovanja o zgodovini tistih krajev in aktualnem življenju tamkajšnjih ljudi v rokah misijonarjev. Pomemben odmik od tega pa je pojasnilo, zakaj so misijonarji zbirali predmete. Z njim je Štrukljeva opozorila tudi na oportunitizem misijonarjev in pomanjkljivost obstoječih zbirk.

Vidiki razumevanja neevropskih ljudstev in njihove materialne kulture

Teksti Pavle Štrukelj kažejo, da se je obravnavani muzejski zbirki (Štrukelj 1967, 1972/1973, 1976, 1990) oziroma posameznemu predmetu (Štrukelj 1965/1966) temeljito posvetila in jih osvetlila z več zornih kotov. Še zlasti bi poudarila njeno primerjavo zapisov slovenskega zbiratelja Knobleharja z zapisi tujih avtorjev o materialni kulturi

obravnavanih skupnosti (glej Štrukelj 1967), tudi sicer pa je iskala znanstveno podprto literaturo in se je tako pri pisanju opirala na zahodne tekste (večinoma v angleščini, nemščini in francoščini – glej reference v njenih člankih). Z zahodnimi idejami o neevropskih ljudstvih je bila dobro seznanjena in nekaj teh se odraža tudi v njenem pisanju.

Pavla Štrukelj je vsaj v dveh tekstih neposredno opozorila na razvojni vidik kultur, ki ga lahko po njenem mnenju spoznamo na podlagi preučevanja zunajevropskih zbirk, in to se ji je zdel tudi pomemben razlog, zakaj je te zbirke treba dopolnjevati (Štrukelj 1977: 26–27, 1980/1982: 127). V svojem članku Kulturna dediščina indijskega ljudstva v etnološki zbirki Muzeja Goričane v Ljubljani (Štrukelj 1990: 116–118) je poudarila, da muzej poleg hrambe starejših predmetov načrtno zbira sodobnejše, pri čemer je opisala tudi razvoj izdelave indijskih oblačil in nakita. Zanimiv je njen komentar sodobne indijske ljudske umetnosti in obrti:

Nekateri izdelki v tej proizvodnji so še ohranili svojo prvotno uporabo, drugi med njimi so že postali spominki in jih množično prodajajo v trgovini. **O taki indijski obrtni dejavnosti pravimo, da je danes v krizi in gre njen razvoj po poti, ki znižuje pomen njenega starodavnega izročila in njene izvornosti.** Prav tako postajajo tovrstni izdelki v vaških skupnostih heterogeni, novi ornamenti pa izpodrivajo prvotne. Iz povedanega ugotavljamo, da so začeli v Indiji precej vsestransko usmerjati in razvijati ljudsko umetnost in domačo obrt za izvoz. To pa, kakor vemo, **zmanjšuje vrednost teh izdelkov in izvorno značilnost dežele.** Zato mimogrede omenjam, kako pomembno je, da **muzej zbira tiste izdelke, ki vsebujejo ohranjeno starodavno izročilo in izvorno uporabo;** le ti lahko pokažejo **pravo ljudsko umetnost dežele.** (1990: 117, poudarki T. P.)

Na pomen zbiranja predmetov iz starejših dob, z njenimi besedami »izvirnih predmetov«, ki edini še pričajo o pristni kulturi njihovih nosilcev, je opozorila še na drugih mestih. O Knobleharjevi zbirki je zapisala: »Zbirka je po etnološki plati vsekakor zelo dragocena. Glede na čas, ko je bila pridobljena, so predmeti še **pristni in izvorni**« (Štrukelj 1967: 166). Sodobno življenje ameriških staroselcev je opisala v naslednjem navedku:

Kultura današnjih indijanskih plemen se bolj in bolj spreminja, kljub temu, da se **tradicionalni rodovni način življenja** še nadalje razvija na določenih ozemljih. **Razvoj splošnega ameriškega življenja in sodobna tehnika na gospodarskem področju prodira tudi med indijansko prebivalstvo.** Mladi indijanski rod spreminja način življenja, navaja se na **sodobno življenje** in bolj in bolj **opušča nekdanji preprosti izvorni način.** Številna dosedanja raziskovanja, ki so jih opravili ameriški in evropski raziskovalci pri indijanskih skupinah, so pokazala

mного sprememb. Tako vidimo, da so Indijanci danes drugačni po zunanosti, kajti bolj in bolj **izginja njihova nekdanja izvorna noša.** Mnogi med njimi se oblačijo sodobno, tako kot drugi ameriški prebivalci; vsakdanjo in praznično obleko kupujejo v trgovinah. Mladi Indijanci se izobražujejo v raznih šolah; starši pa navajajo otroke na sodoben način življenja. (Štrukelj 1972/1973: 140, poudarki T. P.)

Njeno pisanje usmerja bralce k vzpostavljanju dihotomije med »tradicionalnim«, ki je izvorno in pristno, in sodobnim, ki je povezano z belimi priseljenci. Tem se pripisuje modernost in oni so tisti, ki so domačinom prinesli razvoj oziroma napredek (glej Traditional 2018: 140). Zaradi modernizacije, ki jo med domačine prinaša zahodni človek, staro in izvorno izginja. Izvirne predmete je treba ohraniti in zaščititi. Te misli Pavle Štrukelj vsebujejo elemente reševalne etnologije, ki pomeni prizadevanja etnologov, da bi pred izginotjem rešili ljudstva in njihove kulture oziroma jih vsaj dobro raziskali in dokumentirali. To je bilo značilno tudi za domačo etnologijo tistega časa (Slavec Gradišnik 2014: 11). Poudarjanje modernosti nasproti tradiciji je Warsame (2018: 82–83) pojasnil tudi z opisom postopka, ki ga je imenoval eksotizacija, drugačenje in domneva belskosti. Zapisal je, da so neevropska ljudstva pogosto prikazana kot »bolj duhovna, bližje naravnemu svetu, bolj magična in primitivna. Ta ljudstva so Drugi, v nasprotju s katerimi se konstruira evropski jaz tako, da se identificira kot racionalen, moderen, progresiven, dobronameren, tehnološki, učinkovit, produktiven in tako naprej«.

Na podlagi citatov Pavle Štrukelj lahko rečemo tudi, da je staroselske skupnosti razumela kot statične, kot zamrznjene v času, spreminjati naj bi se začele šele ob prihodu kolonizatorjev. Warsame (2018: 82) je muzejsko prikazovanje domačinov kot obtičalih v prostoru in času opredelil kot enega od pristopov vzpostavljanja vednosti o teh skupnostih. Predmeti in fotografije, včasih pa tudi opisi teh ljudi izvirajo iz kolonialnih časov, njihove sedanje družbene situacije se pogosto ne omenja. Največkrat se izpusti prikaz spreminjanja njihove kulture skozi čas, prav tako pa se ne omeni širšega konteksta kolonializma, ki je bil podlaga za opisane stike. Tako se ustvarja vtis, da so ti ljudje in njihovi načini življenja ter pogledi na svet ob uvajanju industrije izginili. Pavla Štrukelj sicer, kot opisujem zgoraj, pri obravnavi posameznih elementov materialne kulture predstavi razvojni vidik, vendar pa sam pojem razvoj uporabi za ločevanje med bolj in manj razvitimi ljudstvi. Tako na primer zapiše: »Poudariti moramo, da prikazuje Knobleharjeva zbirka materialno kulturo etničnih skupin ob Belem Nilu, za katere vemo, da so še danes na zelo nizki kulturni stopnji« (Štrukelj 1967: 166). Poveden je tudi naslednji citat:

V naših muzejih predstavljajo te starejše etnološke zbirke pomembno zgodovinsko gradivo, ki je da-

nes dragoceno in potrebno pri raziskovanju načina življenja narodov; nekateri teh so dosegli visok razvoj civilizacije, pri ljudstvih v deželah v razvoju pa ugotavljamo drugačen razvoj življenjskih oblik. (Štrukelj 1977: 27)

Štrukljeva nas je s temi besedami usmerila k hierarhičnemu vrednotenju kultur tistega časa.

Sklepne misli

Pavla Štrukelj je bila etnologinja in muzeologinja, ki je med letoma 1955 in 1990 kot kustodinja za zunajevropske zbirke delovala v Muzeju neevropskih kultur v dvorcu Goričane. Muzej so kot oddelek SEM odprli leta 1964 z namenom zbiranja in razstavljanja le zunajevropskih zbirk. Delo Pavle Štrukelj je bistveno zaznamovalo gibanje neuvrščenih, ki je omogočilo številne stike in izmenjave. Ti so med drugim prispevali k nastanku muzejskih zbirk in gostovanju razstav iz drugih neuvrščenih dežel.

V muzeju v tistem času niso organizirali načrtnega terenskega dela kustosov v zunajevropskih deželah. Usmerili so se v dopolnjevanje obstoječih zbirk, pri čemer so se oprli na Slovence, ki so delovali v tujini, na tuje študente, ki so študirali v Sloveniji, in na donacije, ki so temeljile na diplomatskih stikih med neuvrščenimi državami. Štrukljeva si je sicer prizadevala za terensko raziskovanje v Togu in ZDA, s čimer bi bistveno dopolnila delo kustodiata, vendar pri tem ni bila uspešna. Kot edina kustodinja za zunajevropske zbirke je bila vpeta v intenzivno delo v muzeju, ki ji je puščalo le malo časa za poglobljene raziskave muzejskih zbirk. Njena želja po raziskovanju na neevropskih terenih in ustvarjanje pripovedi o zbiralcih kot belih herojih kažeta na potrebo po tem, da se vzpostavi distinkcija med Slovenci in preučevanimi ljudstvi s približevanjem Slovencev k civiliziranim zahodnjakom. Obenem pa je treba reči, da so prakse Pavle Štrukelj, tukaj imam v mislih še zlasti njeno sodelovanje s tujimi študenti, to razlikovanje tudi presegale in vzpostavljale možnost za dialog in izmenjavo.

Analiza njenih razprav o muzejskih zbirkah, zbirateljih teh posameznih predmetih kaže, da se je tega dela lotila temeljito in se pri tem v veliki meri opirala na tujo literaturo. Muzejske zbirke je razumela kot pomembno gradivo za preučevanje neevropskih ljudstev, pri čemer je tudi sama zagovarjala njihovo dopolnjevanje. Pri pisanju o zbiralcih se je usmerila v zgodnejša obdobja in največ pozornosti posvetila misijonarjem Baragi, Pircu in Čebulu ter Knobeharju, o zbiralcih, s katerimi je pri svojem delu sama sodelovala, pa razprave ni napisala. V tem segmentu se kaže, da se je pri pisanju opirala na starejša besedila o zbirateljih ter na sezname in opise predmetov, ki so jih poslali v domovino. To priča o tem, da so pretekle prakse dokumentiranja vir vednosti, zaznamovan z idejami preteklega časa, ki se tako prenašajo v sedanost. V tem smislu bi bilo treba kritično raziskati zgodovino ustvarjanja muzejskih

inventarnih knjig. Štrukljeva je pri govoru o misijonarjih uporabila pripoved o belih protagonistih kot herojih, ki so bili pionirji na svojem področju in so si aktivno prizadevali za izboljšanje življenja ljudi, s katerimi so se srečali. Domačine je prikazala kot pasivne, kot žrtve širšega družbenega dogajanja. Zgodovinski in družbeni kontekst časa, v katerem so se srečevali misijonarji in domačini, je zgolj nakazala, ne pa tudi pojasnila.

Pri pisanju o materialni kulturi neevropskih ljudstev je poudarjala pomembnost izvornih predmetov, ki pričajo o pristni kulturi njihovih nosilcev. Poudarila je, da je treba, kjer je to še mogoče, zbirati prav izvorne predmete, saj se družbe modernizirajo in ti predmeti v tem procesu izginjajo. Vzpostavila je dihotomijo tradicije in napredka, pri čemer je tradicijo povezala z domačini, razvoj in napredek pa z belimi priseljenci. Staroselske skupnosti je razumela kot statične, spreminjati so se začele šele ob prihodu kolonizatorjev. Hkrati je poudarila tudi različen razvoj ljudstev po svetu; v skladu z evolucionistično miselnostjo to lahko razumemo kot ustvarjanje hierarhične lestvice razvoja kultur in ljudstev.

Pisanje Pavle Štrukelj je temeljito, opira se na tujo literaturo in obravnavano temo osvetljuje z več zornih kotov. V njenih tekstih so sledi kolonialnega diskurza, ki ga je z branjem zahodne znanstvene literature v dobršni meri ponotranjila. Kljub protikolonialni usmerjenosti SFR Jugoslavije je kolonialni diskurz ohranil svojo moč, njegovo vztrajanje pa lahko na različnih področjih spremljamo vse do danes (v politiki, šolskih kurikulumih, medijih, muzejih). Ob kolonialnem diskurzu pa opažam tudi protikolonialno naravnost, ki se kaže v organizaciji gostujočih razstav iz drugih neuvrščenih držav, hkrati pa v sodelovanju Pavle Štrukelj s tujimi študenti, ki so tako v muzeju dobili priložnost sami predstaviti svojo kulturo in dediščino.

Literatura in viri

BASKAR, Bojan: *Nacionalna identiteta kot imperialna zapuščina: Uvod v slovensko etnomitologijo*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2015.

BRUMEN, Borut in Nikolai Jeffs (ur): *Afrike. Časopis za kritiko znanosti*, 2001, v–xxvii.

ČEPLAK MENCIN, Ralf: Dr. Pavla Štrukelj: (1921–2015). *Etnolog* 25, 2015, 355–358.

ČEPLAK MENCIN, Ralf: *V deželi nebesnega zmaja: 350 let stikov s Kitajsko*. Ljubljana: Založba /*cf., 2012.

Discover. V: Wayne Modest in Robin Lelijveld (ur.), *Words Matter: An Unfinished Guide to Word Choices in the Cultural Sector*. Amsterdam: National museums of world cultures, 2018, 103.

FRELIH, Marko in Anja Koren: Obdobje gibanja neuvrščenih – priložnost za nastanek afriških zbirk v Sloveniji. V: Bojana Rogelj Škafar (ur.), *Afrika in Slovenija: Preplet ljudi in predmetov*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, 2017, 7–23.

FRELIH, Marko, Daša Koprivec in Tjaša Zidarič: Moja ali tuja drugačnost – širni svet. V: Janja Žagar (ur.), *Jaz, mi in drugi: Podobe mojega sveta. Vodnik po stalni razstavi Slovenskega etnografskega muzeja*. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, 2013, 103–120.

GUPTA, Akhil: The Song of the Nonaligned World: Transnational Identities and the Reinscription of Space in Late Capitalism. *Cultural Anthropology* 7/1, 1992, 63–79.

JAKOVINA, Tvrčko: *Treća strana hladnog rata*. [Zaprešič]: Fraktura, 2011.

JANKO SPREIZER, Alenka: Socialnoantropološki pogled na romologijo v Sloveniji. *Monitor ISH* 3/1–2, 2001, 29–63.

KHATIB LAMBERGER, Maja: *Arabski klub v Sloveniji: Prostor redefiniranja družbenih identifikacij*. Doktorska disertacija. Ljubljana: [M. Khatib Lamberger], 2010.

KIRN, Gal: Jugoslovanska revolucija skozi tri partizanske prelome. *Časopis za kritiko znanosti* 45/269, 2017, 316–332.

KUHAR, Boris: Pavla Štrukelj – večna mladenka. *Glasnik SED* 51/1–2, 2011, 8–9.

KUHAR, Boris: Dr. Pavla Štrukelj: 28. 6. 1921–20. 9. 2015. *Glasnik SED* 55/3–4, 2015, 21–22.

LAH, Marija: Knjižnica. *Slovenski etnograf* 31, 1980/1982, 184–207.

LEE, Molly: Introduction: Divine Intervention: Missionaries and Indigenous Art. *Museum Anthropology* 24/1, 2000, 3–4.

LIČEN, Daša: Razstaviti Drugega: Saidin prihod v Trst. *Glasnik SED* 58/1–2, 2018, 5–15.

MARINAC, Bogdana: Neevropska dediščina v Pomorskem muzeju »Sergej Mašera« Piran. *Glasnik SED* 60/1, 2020, 7–21.

MARINAC, Bogdana: *Čez morje na nepoznani daljni vzhod: Potovanja pomorščakov avstrijske in avstro-ogrske vojne mornarice v Vzhodno Azijo*. Piran: Pomorski muzej, 2017.

MLAKAR, Anja: *Skrivnostni tujec in demonski sovražnik. Drugi in drugost v slovenski slovstveni folklori*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2019.

MODEST, Wayne in Robin Lelijveld (ur.): *Words Matter: An Unfinished Guide to Word Choices in the Cultural Sector*. Amsterdam: National museums of world cultures, 2018; https://www.materialculture.nl/sites/default/files/2018-08/words_matter.pdf, 25. 11. 2019.

MODEST, Wayne: Words Matter. V: Wayne Modest in Robin Lelijveld (ur.), *Words Matter: An Unfinished Guide to Word Choices in the Cultural Sector*. Amsterdam: National museums of world cultures, 2018, 13–17.

MUSEUM ANTHROPOLOGY: *Museum Anthropology* 24/1, 2000; <https://anthrosource.onlinelibrary.wiley.com/toc/15481379/2000/24/1>, 22. 11. 2019.

NOVAK, Vilko: Štrukelj, Pavla (1921–). *Slovenska biografija*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 2013; <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi670751/#slovenski-biografski-leksikon>, 9. 10. 2019.

ODGOVOR Fordove fundacije Borisu Kuharju (1965) – Arhiv Slovenskega etnografskega muzeja [SEM].

PALAIĆ, Tina: Muzej neevropskih kultur v Goričanah: Prakse pridobivanja zunajevropskih zbirk, povezanih z gibanjem neuvrščeni. *Etnolog* 29, 2019, 133–156.

PALAIĆ, Tina in Bojana Rogelj Škafar: Slovenski Afričani: O njihovih osebnih predmetih v prepletu identitet. *Etnolog* 27, 2017, 39–63.

PERSONALNI list Pavle Štrukelj. Arhiv SEM.

PETROVIČ, Mira: Dr. Štefka Cobelj (1923–1989). V: Mira Petrovič (ur.), *Zapuščina Štefke Cobelj*. Ptuj: Knjižnica Ivana Potrča, 2012, 12–37.

PIŠKUR, Bojana: Južna ozvezdja: Druge zgodovine, druge modernosti. V: Tamara Soban (ur.), *Južna ozvezdja: Poetike neuvrščeni*. Ljubljana: Moderna galerija, 2019, 9–24.

POROČILA o delu Pavle Štrukelj (1955–1987). Arhiv SEM.

PRASHAD, Vijay: *The Darker Nations: A People's History of the Third World*. New York in London: New Press, 2007.

PROŠNJA Pavle Štrukelj za ureditev delovnih razmer (1980). Arhiv SEM.

PROŠNJE Pavle Štrukelj za življenjepisi: za šestmesečno znanstvenoraziskovalno štipendijo Fulbrightovega programa, za štipendijo Prešernovega sklada (1961). Arhiv Marinke Oblak.

RAČIČ, Mojca: Bibliografija dr. Pavle Štrukelj ob njenem jubileju. *Etnolog* 11/62, 2001, 374–385.

RUBINSTEIN, Alvin Z.: *Yugoslavia and the Nonaligned World*. Princeton: Princeton University Press, 1970.

SAID, Edward W.: *Culture and Imperialism*. London: Vintage, 1994.

SLADOJEVIĆ, Ana: *Muzej afričke umetnosti. Konteksti i reprezentacije*. Beograd: Muzej afričke umetnosti, 2014; https://mau.rs/images/publications/Epublications/Muzej_africke_umetnosti_konteksti_i_reprezentacije/Ana_Sladojevic_Muzej_africke_umetnosti_konteksti_i_reprezentacije.pdf, 5. 9. 2019.

SLAVEC GRADIŠNIK, Ingrid: V objemih dediščin. V: Tatjana Dolžan Eržen, Ingrid Slavec Gradišnik in Nadja Valentinčič Furlan (ur.), *Interpretacije dediščine*. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, 2014, 8–24.

STANNARD, David E.: *Ameriški holokavst: Osvajanje Novega sveta*. Ljubljana: Založba /*cf., 2017 [1992].

ŠKERLJ, Božo: Misli ob razstavi izvenevropskih zbirk Etnografskega muzeja v Ljubljani. *Slovenski etnograf* 10, 1957, 212–215.

ŠMITEK, Zmago: *Klic daljnih svetov: Slovenci in neevropske kulture*. Ljubljana: Založba Borec, 1986.

ŠTRUKELJ, Pavla: Poljedelsko orodje in priprave na Farorskih otokih. *Slovenski etnograf* 16/17, 1963/1964, 379–390.

ŠTRUKELJ, Pavla: *Kultura Ciganov v Sloveniji in problem njihove asimilacije slovenskemu prebivalstvu*. Doktorska disertacija. Ljubljana: [P. Štrukelj], 1964.

ŠTRUKELJ, Pavla: Kitajski dvorni moški kaftan. *Slovenski etnograf* 18/19, 1965/1966, 57–72.

ŠTRUKELJ, Pavla: Afriška zbirka vzhodnosudanskih plemen Bari in Čir v Slovenskem etnografskem muzeju: (zbiralec Ignacij Knoblehar). *Slovenski etnograf* 20, 1967, 143–172.

ŠTRUKELJ, Pavla: Etnološka zbirka severnoameriških Indijancev Ojibwa iz 19. stoletja v Slovenskem etnografskem muzeju: (zbiralci Friderik Baraga, Franc Pirc, Ivan Čebul). *Slovenski etnograf* 25/25, 1972/1973, 109–142.

ŠTRUKELJ, Pavla: Krašenje telesa in nakit afriških prebivalcev južno od Sahare. *Slovenski etnograf* 29, 1976, 105–123.

ŠTRUKELJ, Pavla: Pregled etnoloških zbirk iz Afrike, Azije, Amerike, Oceanije in drugih dežel ter njihovo preučevanje v Jugoslaviji. *Orientalistika* 1, 1977, 20–28.

ŠTRUKELJ, Pavla: Neevropske zbirke v Muzeju Goričane. *Slovenski etnograf* 32, 1980/1982, 125–158.

ŠTRUKELJ, Pavla: Nomadi v Gudžeratu in Radžastanu. *Orientalistika* 5, 1986, 72–77.

ŠTRUKELJ, Pavla: Kulturna dediščina indijskega ljudstva v etnološki zbirki Muzeja Goričane v Ljubljani. V: Radoslav Katičič (ur.), *Iz indijske predaje i filologije: Zbornik radova*. Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1990, 113–119.

ŠTRUKELJ, Pavla: Slovenski zbiralci in raziskovalci neevropskih kultur v 19. stoletju. *Etnolog* 1, 1991, 164–174.

ŠTRUKELJ, Pavla: *Tisočletne podobe nemirnih nomadov: Zgodovina in kultura Romov v Sloveniji*. Ljubljana: Družina, 2004.

TRADITIONAL. V: Wayne Modest in Robin Lelijveld (ur.), *Words Matter: An Unfinished Guide to Word Choices in the Cultural Sector*. Amsterdam: National museums of world cultures, 2018, 140.

TURNER, Hannah: Critical Histories of Museum Catalogues. *Museum Anthropology* 39/2, 2016, 102–110.

VODOPIVEC, Nina: From Non-Aligned Yugoslavia to Multicultural Slovenia. *Slovene Studies* 40/1–2, 2018, 3–29.

VUČETIĆ, Radina: Tito's Africa: Representation of Power during Tito's African Journeys. V: Radina Vučetić in Paul Betts (ur.), *Tito in Africa: Picturing Solidarity*. Beograd: Muzej Jugoslavije, 2017, 13–45.

WARSAME, Hodan: Mechanisms and Tropes of Colonial Narratives. V: Wayne Modest in Robin Lelijveld (ur.), *Words Matter: An Unfinished Guide to Word Choices in the Cultural Sector*. Amsterdam: National museums of world cultures, 2018, 79–85.

Pavla Štrukelj: A Curator for Non-European Cultures in the Slovene Ethnographic Museum between 1955 and 1990

The author elaborates on the professional path of Pavla Štrukelj, an ethnologist and museologist, who was active as a museum curator between 1955 and 1990. In 1964, the Museum of Non-European Cultures in Goričane near Ljubljana was established as a branch of the Slovene Ethnographic Museum and, as a manager of the new department, Štrukelj herself became responsible for the non-European collections. Her professional work was influenced by the former Yugoslav foreign policy framed by the Non-Aligned Movement.

The central part of this article is dedicated to an analysis of Štrukelj's disquisitions on the museum's non-European collections and their collectors. Her writing shows a tendency to distinguish Slovenes who traveled to non-European places for different reasons mainly in the 19th century from local peoples they collected the objects from, and present them in line with white colonialists. She did so by describing collectors as heroic protagonists who were sacrificing themselves for their cause. They were presented as individuals with agency in opposition to the passive group of indigenous people. Additionally, the latter were presented as being stuck in time and space, and as needing white men to bring progress and fight for their rights.

Štrukelj also emphasized the collecting of 'original' objects because in her understanding modernization that was brought to local communities by white men contributed to their vanishing. By doing so, she related tradition with indigenous people, and progress with white newcomers. She also saw indigenous communities as static; they started to change only after the arrival of colonizers. The author shows that in spite of the anti-colonial ideology of the Yugoslav state framed through non-alignment, the colonial discourse was also present in Pavla Štrukelj's texts.

AZIJA MED TIGRI IN MALIKI

Misijonske razstave v Sloveniji v prvi polovici 20. stoletja

Izvirni znanstveni članek | 1.01

Datum prejema: 15. 1. 2020

Izveček: Članek obravnava misijonske razstave na Slovenskem v prvi polovici 20. stoletja. Umešča jih v širši kontekst in zgodovinski razvoj tovrstnih razstavnih praks ter se podrobneje posveča zbirkam kuriozitet in zgodnjim misijonarskim muzejem, pa tudi prepletu misijonskega in etnografskega pristopa. Razdelja povezavo med misijonskimi muzeji kot stalnimi in razstavami kot začasnimi postavitvami. Še zlasti analizira iniciative, ki so prispevale k organizaciji teh razstav, in fenomene, ki so izšli iz teh razstavnih praks. Podrobneje se posveča tudi postavitvam na Ljubljanskem velesejmu ter potujočim in enkratnim misijonskim razstavam.

Ključne besede: misijonske razstave, misijonski muzeji, misijonske družbe, Slovenija, zgodnje 20. stoletje

Abstract: The paper deals with missionary exhibitions in Slovenia in the first half of the 20th century. It contextualizes them within a wider framework and historical development of such exhibition practices. It puts a special focus on the collections of curiosities and early missionary museums, while also analysing the intertwined missionary and ethnographical approaches. It also analyses the relation between permanent missionary museums and temporary exhibitions. It explores the initiatives that contributed to the organisation of the exhibitions and the phenomena that developed from the exhibition practices. It provides a detailed analysis of the displays that were part of the Ljubljana Fair, both travelling exhibitions and one-time missionary exhibitions.

Keywords: missionary exhibitions, missionary museums, missionary societies, Slovenia, early 20th century

Uvod

Prve dni septembra 1930 je v ljubljanski park Tivoli obiskovalce vabila peta jesenska prireditev Ljubljanskega velesejma, znana tudi kot Ljubljana v jeseni.¹ V paviljonih je bilo predstavljenih več tematik. Osrednja razstava, katere pokrovitelj je bil dr. Anton Korošec, tedaj »minister za šume in rude« (Dular 1930: 8), je bila posvečena gozdarstvu in lovu, predstavljene so bile še lesna industrija, obrt, higiena in celo kinologija. V paviljonu K je prvič gostovala tudi »misijonsko-etnološka razstava«, ki je v dveh prostorih povezala veliko število raznolikih razstavnih predmetov, med drugim neprenehoma delujoči avtomatski tiskarski stroj, kožo mandžurskega tigra in budistične kipe. Ob obisku visokih gostov sta se razstavljenim predmetom pridružili še v kimona oblečeni znana ljubljanska Japonka Tsuneko (Marija) Skušek in njena hči.

Ljubljanska prireditev ni bila za tisti čas nič nenavadnega, podobne velesejme in pripadajoče etnološke in/ali misijonske razstave so prirejela vsa večja evropska in tudi

ameriška mesta. Slovenski del te zgodbe, ki je bila še zlasti dinamična v obdobju med obema vojnama, pa doslej z nekaj izjemami ni bil podrobneje raziskan in predstavljen, čeprav je to zanimivo tako za zgodovino misijonov kot zgodovino slovenskih stikov z zunajevropskimi deželami. Delno so, večinoma v Slovenskem etnografskem muzeju v Ljubljani, ohranjeni tudi predmeti s teh razstav, žal pa se je v vojnem in povojnem obdobju za številnimi izgubila sled. V članku misijonske razstave na Slovenskem najprej umestim v širši kontekst in zgodovinski razvoj, v nadaljevanju pa analiziram tako misijonske razstave na Slovenskem v prvi polovici 20. stoletja kot iniciative, ki so prispevale k njihovi organizaciji, ter pojave, ki so izšli iz omenjenih razstavnih praks.

Nastanek misijonskih razstav in misijonskih muzejev

Misijonske razstave so – prav tako kot misijonski muzeji, o katerih več v nadaljevanju – nastale iz uveljavljene in dobro organizirane prakse zbiranja predmetov in dokumentov v misijonih in dokumentiranja misijonarskih aktivnosti. Z zbiranjem predmetov, ki so bili bodisi didaktično reprezentativni bodisi navdušujoče nenavadni (ali kar oboje hkrati), so kot misijonarji organizirano začeli že jezuiti. V zgodnjem obdobju jezuitskih misijonov sta bili zbiralna in razstavna praksa ločeni, predmete, ki so

¹ Ob vsakoletnih velesejemskih prireditvah, ki so bile bolj tržnega značaja in so jih na sejmišču v Tivoliju pripravljali od leta 1921, je bila od leta 1926 vsako leto v začetku septembra tudi razstava Ljubljana v jeseni. Ta malce bolj izobraževalna razstava je privabljal širšo publiko, poleg tržnih je predstavila tudi domoznanstvene in druge poljudne vsebine (prim. Dular 1940: 80–82).

* Helena Motoh, dr. filozofije, izr. prof., višja znanstvena sodelavka, ZRS Koper; helena.motoh@zrs-kp.si. — Pričujoči prispevek je nastal v okviru projekta Vzhodno-azijske zbirke v Sloveniji: Vpetost slovenskega prostora v globalno izmenjavo predmetov in idej z Vzhodno Azijo (2018–2021) (št. J7-9429) in programske skupine Azijski jeziki in kulture (P6-0243), ki ju iz državnega proračuna financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARRS).

jih zbrali misijonarji, so razstavljali ugledni posamezniki in družine, pozneje pa tudi evropske inštitucije. Jezuitska praksa zbiranja predmetov se je vpela v tradicijo sorodno organiziranih zbirk, t. i. kabinetov čudes, ki so vse od renesanse navduševali evropsko elito. Sprva je beseda »kabinet« v različnih jezikovnih inačicah pomenila omaro, v kateri lastniki hranijo dragocene in redke predmete in primerke. V bližnjih nemško govorečih krajih je ta omara dobila posebno ime – *Kunstschränk* (Hooper-Greenhill 1992: 120). Ko so izrazi za »kabinet« že začeli označevati posebne sobice ali sobe, namenjene razstavljanju zbranih kuriozitet, se je njihovo ustvarjanje in vzdrževanje razširilo kot priljubljena zabava premožnih in izobraženih in kot znamenje prestiža. Kabineti čudes so bili namenjeni predvsem ogledovanju in občudovanju izbrane publike, niso pa še imeli značaja za javnost odprtih zbirk.

Kot ugotavlja Eileen Hooper-Greenhill (1992: 84), verjetno ni naključje, da so se kabineti čudes pojavili prav v renesansi, ko se je premestilo razmerje spoznavajočega subjekta do stvarstva in sveta. Srednjeveški kozmološki svet urejene kreacije, simetrije in redov je zdaj z reprezentacijo poustvarjen v kabinetih čudes; to pa je sedaj že človeška in ne božja domena, je delo aktivnega renesančnega subjekta, informiranega in formiranega z dognanji zgodnje moderne znanosti. S to prelomnico je že zaznamovana delitev med umetnostjo – človeškimi artefakti in *naturalio* – rastlinami, živalmi in predmeti iz narave. Kabineti čudes so na prvi pogled izgledali kot kaotično organizirane zbirke, v njih so kitovi okli stali ob oljnih slikah, minerali ob nagačenih živalih, okultistični predmeti pa ob zemljevidih daljnih dežel. Po Hooper-Greenhillovi je treba pogledati tudi onkraj kuriozitetnosti in prepoznati drugo plat teh asemblažev, v kateri osvobojeni renesančni subjekt poskuša svet reprezentirati in nato občudovati kot *theatrum mundi* (Hooper-Greenhill 1992: 82), ki ga je (po)ustvaril, kategoriziral in obvladal z močjo svojega razuma.

Ta dvojnost čudenja in organizirane reprezentacije vsaj v zgodnjem obdobju zaznamuje tudi muzeje, ki so postopoma nastajali iz prakse ustvarjanja kabinetov čudes, številne elemente te logike pa lahko prepoznamo tudi v specifičnem žanru misijonskih razstav in misijonskih muzejev. Za prvi jezuitski muzej velja zbirka, ki jo je sredi 17. stoletja v rimskem jezuitskem kolegiju – sprva v svoji lastni spalnici – zbral jezuitski polihistor Athanasius Kircher. Poznejši *Museum Kircherianum* je poleg Kircherjevih izumov, mehanizmov in drugih kuriozitet postopoma vse več predmetov pridobival iz misijonov (prim. O'Malley idr. 1999: 179; Merrill 1989: xxvii), še zlasti močna je bila Kircherjeva fascinacija s Kitajsko. Kot nekakšna tiskana verzija kabineta kitajskih čudes je leta 1667 izšlo njegovo veliko delo *China Illustrata* z natančnimi opisi in prikazi kitajskih posebnosti, flore, favne, pisave, mitologije in marsičesa drugega.

Po zatonu jezuitskih misijonarskih podvigov v drugi polovici 18. stoletja in drugih spremembah v misijonarskih aktivnostih sta do ponovnega razmaha misijonskih muzejev in razstav minili še dve stoletji. V 19. stoletju so misijonarske zbirke začele ponovno nastajati v povsem drugem kontekstu. V številnih delih sveta so katoliške misijone zamenjali protestantski, novemu obdobju misijonarjenja pa je svoje dodal tudi razcvet kolonializma; ta razlika je bila še zlasti opazna v odnosu do azijskih dežel in ljudstev. Zbirke s prikazom posebnosti daljnih dežel so najprej – ločeno od misijonarskih podvigov – začele nastajati pod pokroviteljstvom kolonialnih družb. Vzhodnoindijska družba je v prostorih svoje londonske uprave že leta 1801 odprla prvi »Vzhodnoindijski muzej« (Siegel 2008: 314), ki je prikazoval tako budistične kipce kot nagačene živali in odlitke obrazov, dlani in stopal »vseh plemen Severne Indije«. Že površen pregled naštetih predmetov pokaže, da je muzej vključil tudi predmete iz delov Azije, ki jih označa »Vzhodna Indija« sicer ni vključevala – Kitajske, Japonske ipd. Tovrstna geografska – in prav tako historična – ohlapnost je bila značilnost kolonialnih muzejev, ohranjale pa so jo tudi misijonarske zbirke.

Ponovno oživitev misijonskih muzejev je nato sprožil razcvet protestantskih misijonarskih prizadevanj (Siegel 2008: 314). Poleg številnih v misijonih razstavljenih zbirk so misijonarske družbe začele razstavne zbirke organizirati tudi v matičnih deželah, med prvimi leta 1814 odprti muzej Londonske misijonske družbe. V njem so bili predmeti, zbrani na Tahitiju, Kitajskem, v Južni Ameriki in Južni Afriki (Wingfield 2017a: 231). Predstavitev verstev, ki so se jim domorodci odpovedali ob prevzemu krščanstva, je bila med ključnimi muzejskimi vsebinami. Kot opozarja Chris Wingfield, pa v teh postavitvah ne smemo videti le propagandnega orodja, saj so poleg tega (vse bolj) poudarjale tudi druge vsebine: floro in favno, lokalne proizvode, oblačilno kulturo in orožje (prim. Wingfield 2017b: 109–128).

Kolonialne razstave so se začele v drugi polovici 19. stoletja prepletati s t. i. svetovnimi razstavami, ki so na enem mestu prikazovale produkte in specifične držav sveta. Temu novemu poskusu globaliziranega *theatrum mundi* so se sprva pridružile protestantske, pozneje pa tudi katoliške misijonske družbe. Za katoliške zbirateljske in razstavne prakse je bila prelomnica velika misijonska razstava leta 1925 v Vatikanu. Pod pokroviteljstvom papeža Pija XI. jo je zasnoval Wilhelm Schmidt, verbit, tj. član Družbe božje besede.² Vsebinsko misijonske razstave je bistveno zaznamovala Schmidtova specifična religiološka teorija, ki jo je razvil v dvanajstih knjigah monumentalnega dela *Izvor ideje Boga* (Schmidt 1912–1954). Schmidt je dokazoval

2 O kompleksnem odnosu verbitov do lokalnih prebivalcev in njihovih verovanj v krajih, kjer so delovali, ter o zbirateljskih praksah na terenu prim. Corbey 2015.

obstoj primarnega monoteizma, od katerega naj bi se ljudstva sveta z materialnim razvojem oddaljila. Šele katoliška vera naj bi ta ljudstva popeljala nazaj k monoteizmu. To teorijo je s predmeti, zbranimi v misijonih po vsem svetu, prikazal v osrednjem delu razstave, t. i. etnološki galeriji (Paine 2013: 85–86). Vatikanska misijonska razstava je v katoliškem svetu sprožila pravo gibanje misijonskih razstav in muzejev. Ti so hkrati igrali več vlog, poleg očitne – popularizacije misijonskega dela, ki naj privabi potencialne misijonarje in donatorje – so bile njihove ambicije tudi didaktične. Domači javnosti so s predmeti, slikovnim gradivom in z drugimi, včasih zelo inovativnimi sredstvi prikazovali etnološke posebnosti dežel in njihovih prebivalcev. Črpali so tudi iz metod, ki so jih v ta namen uporabljale prav tako priljubljene etnološke razstave, ki so se kot laične različice misijonskih razstav prav tako delno razvijale pod okriljem »svetovnih razstav«, »kolonialnih razstav« in podobnih prireditvev. V najeksplicitnejši obliki so etnološke razstave prikazovale tudi žive predstavnike omenjenih ljudstev (prim. npr. Hinsley 2016; Graham 2014; Ličen 2018).

Misijonske zbirke med muzeji in razstavami

Pred drugo svetovno vojno so po vzoru misijonskih zbirk po Evropi tudi v Sloveniji začele nastajati stalne zbirke predmetov iz misijonov; razstave so bile za javnost odprte tudi daljše časovno obdobje. T. i. »misijonski muzeji« so nastali v treh misijonskih organizacijah: v Klaverjevi družbi, pri lazaristih in jezuitih. Po raziskavah Marka Freliha in Anje Koren (2016) je bila Klaverjeva družba, ki ni bila redovna skupnost, nekakšen unikum. Kot laiška družba je želela pomagati misijonarjem in misijonskim ustanovam v Afriki. Leta 1888 ustanovljeno družbo so vodile izključno ženske, izpostave pa je imela po vsem avstro-ogrskem cesarstvu in v bližnjih regijah (Frelih in Koren 2016: 5–7). V Ljubljani je družba začela delovati leta 1906, leta 1929 pa se je preselila v stavbo na Taboru poleg lazariške cerkve Srca Jezusovega, kjer je odprla tudi muzej s predmeti iz afriških misijonov. Muzejsko zbirko Klaverjeve družbe po številnih selitvah danes hrani Slovenski etnografski muzej (Frelih in Koren 2016: 6–16). Dne 12. junija 1935 je bil pri jezuitski cerkvi Sv. Jožefa na Poljanah v Ljubljani odprt misijonski muzej, posvečen misijonu jugoslovanskih jezuitov v Bengaliji,³ znan tudi kot »Bengalski muzej« oz. »Indijski muzej«. Tudi predmete iz te zbirke danes hrani Slovenski etnografski muzej. Tretjo večjo muzejsko zbirko s predmeti iz misijonov v Aziji in Afriki je ustvarilo misijonsko središče lazaristov v Grobljah, katerega premoženje in prostori so bili žal uničeni (in izgubljeni) med drugo svetovno vojno.

Dvorana indijskega muzeja v cerkvi Sv. Jožefa v Ljubljani (vir: Naš indijski misijonski muzej 1935: 44).

Zapuščini jezuitskega muzeja in muzeja Klaverjeve družbe sta po spletu srečnih okoliščin kljub zelo turbulentnemu zgodovinskemu dogajanju sredi 20. stoletja v razmeroma dobrem stanju preživel do danes. Zbirki, ki sta ostali v Slovenskem etnografskem muzeju, sta bili že in bosta brez dvoma še predmet raziskav (prim. npr. Frelih in Koren 2016). Pričujoči članek je posvečen razstavni obliki, ki je bila po svoji naravi bolj prehodna oz. začasna in je za njo zaradi tega ostalo tudi precej manj otipljivih sledi – misijonskim razstavam. Te so bile v 30. letih 20. stoletja v slovenskem prostoru sorazmerno pogoste ter presenetljivo priljubljene in odmevne.

Sam termin misijonska razstava je zajemal tri različne vsebine, ki so bile pogosto – ne pa vedno – razstavljene hkrati in z istim ciljem: pomagati misijonom. Prva vsebina misijonskih razstav je bila didaktična. Predstavljeni so bili zelo raznoliki predmeti iz misijonov, vse od flore in favne do obrtnih izdelkov in nepogrešljivih religijskih predmetov in upodobitev religijskih praks oz. bogov in božanstev. Da bi dežele, kjer so bili misijoni, bolje predstavili domači publikli, so razstave pogosto vsebovale tudi didaktično gradivo, zemljevide, pojasnila ipd.

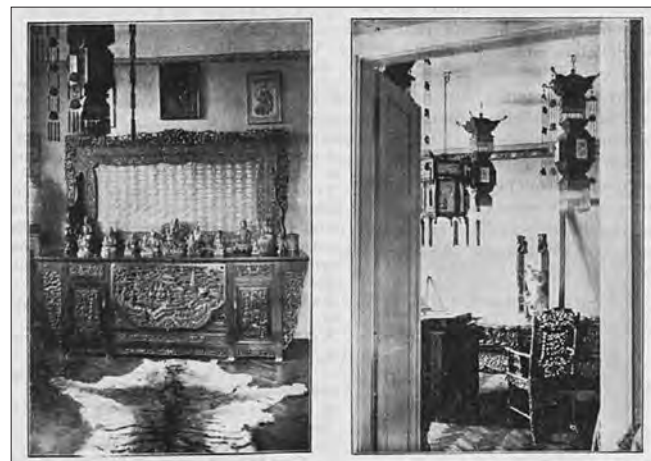
Druga vsebina misijonskih razstav je bila promocijska. Razstave so predstavljale in slavile misijonarsko aktivnost, zgodovino misijonarskega udejstvovanja ter misijonarskih družb in redov. S promocijskega stališča sta bila kot dokaz, da k velikemu misijonarskemu podvigu lahko prispevajo tudi majhni narodi, pogosto predstavljena slovenska misijonarja Ignacij Knoblehar in Friderik Baraga. V medvojnem obdobju je pomembno vlogo igrala tudi nacionalna zavest, saj se je poudarjalo, da so to »naši« misijonarji in – v primeru bengalskega misijona – (domnevno) »naši«, torej jugoslovanski oz. slovensko-hrvaški misijoni. Promocija je apelirala tudi na obiskovalce, ki naj bodisi pomagajo misijonom z molitvijo, nakupom izdelkov, donacijo, naročnino na misijonski tisk in s podobnimi dejanji bodisi razmislijo, da bi se misijonarjem in misijonarkam celo sami pridružili. Za zbiranje darov so uporabljali tudi t. i. »zamorčke« oz. »bengalčke«, nabiralnike z vgrajenim mehanizmom, ki so, ko je vanjo padel kovanec, »pokimali« z glavo.

3 Za več podrobnosti o statusu tega misijona glej Motoh 2019.

Tretja vsebina, ki je bila včasih del misijonskih razstav, včasih pa so bili temu posvečeni samostojno organizirani dogodki, so bili t. i. »misijonski bazarji«. V dobro misijonov so prodajali donirane izdelke in predmete, pogosto vezenine, posteljno perilo, prte ipd. Pri organizaciji tega tipa prodajnih misijonskih razstav je bil zelo aktiven red frančiškank Marijinih misijonark.

Misijonske razstave v Sloveniji do druge svetovne vojne

Prva misijonska razstava, o kateri imamo zanesljiva poročila,⁴ je bila ob V. Slovenskem katoliškem shodu septembra 1923 v Deželnem muzeju (prim. npr. Letno poročilo 2017: 108). Z drugim velikim cerkvenim dogodkom, s sedmim Mednarodnim akademskim misijonskim kongresom, je leta 1930 sovpadla tudi prva velika razstava na Ljubljanskem velesejmu. Kongres je v organizaciji vatičanskega mednarodnega misijonskega centra v prvih dneh septembra potekal hkrati z velesejmsko prireditvijo. Prva misijonska razstava je bila vključena v program velesejma in poimenovana »misijonsko-etnološka razstava«. Med predmeti iz misijonov v Afriki, Aziji, Amerikah in Oceaniji so bili natančno predstavljeni Bengalija in indijska verstva, nekateri viri pa omenjajo, naj bi bila razstavljena tudi zbirka inženirja Ferda Lupše: tajski budistični kipci in Lupševe oljne slike tajskih templjev (Misijonska razstava 1930/31: 23–24). Predstavili so tudi misijonsko aktivnost in sočasne slovenske misijonarje z njihovimi rokopisi, misijonski tisk v Sloveniji in drugod, razglednice iz misijonov in drugo gradivo. Na osrednjem mestu predstavitve misijonske aktivnosti sta bila oljna portreta Knobleharja in Barage ter delujoči avtomatski tiskarski stroj Misijonske tiskarne. Predmete za etnološki del je prispevala Tsuneko Skušek, ki je s svojimi pohištvo, paravani, lestenci, tigrovo kožo in porcelanom opremila eno japonsko in eno kitajsko sobo.⁵ Tsuneko Kawase Kondo (pozneje tudi Marija Skušek) je bila žena nekdanjega avstro-ogrskega mornariškega oficirja Ivana Skuška ml., ki je ob vrnitvi iz Kitajske po prvi svetovni vojni v Ljubljano prinesel izjemno zbirko kitajskih predmetov in pohištva. Po njegovi smrti leta 1947 je vdova predmete podarila Slovenskemu etnografskemu muzeju, ki še danes hrani t. i. Skuškovo zbirko (Čeplak 2012: 98–117, glej tudi Hrvatin 2020). Tsuneko je s svojo hčerko (iz prvega zakona) Eriko na sejmu v japonski noši sprejemala pomembne obiskovalce in jim razlagala o razstavljenih predmetih (Misijonska razstava 1930/31).

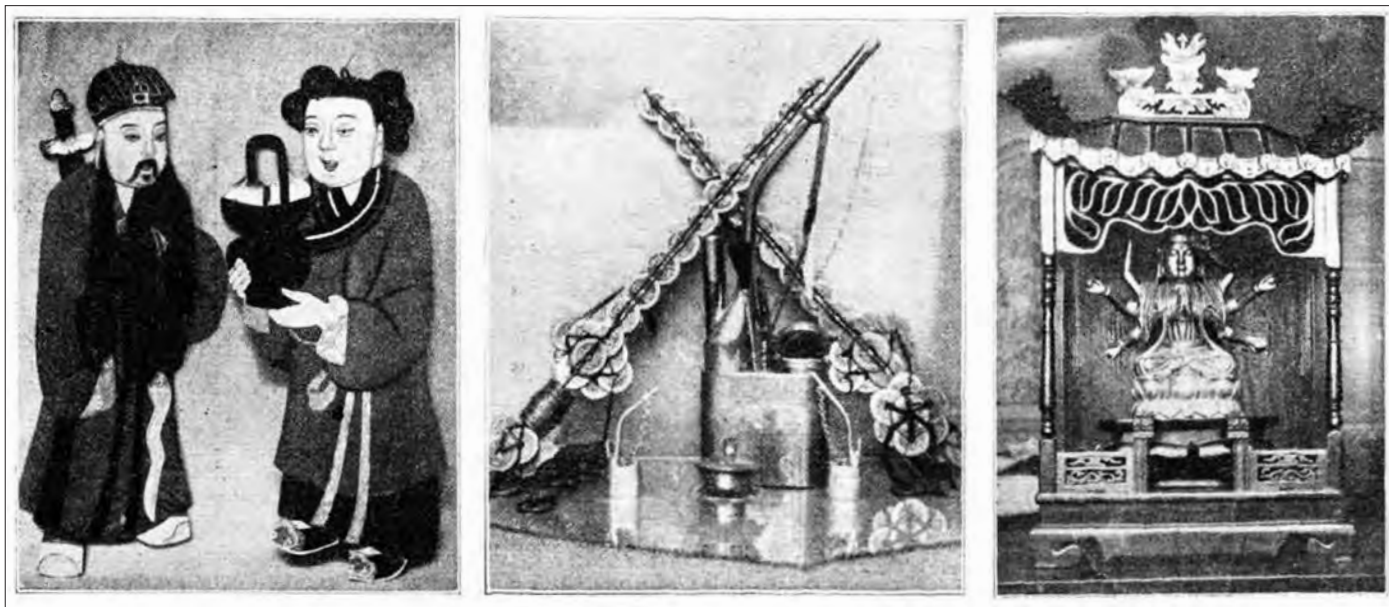
Kitajske sobe na misijonski razstavi (vir: Dular 1930: 88–89).

Izjemno uspešni »misijonsko-etnološki« razstavi na Ljubljanskem velesejmu so sledile številne druge, v 30. letih 20. stoletja je bil nedvomno vrhunec te dejavnosti na Slovenskem. Julija 1931 so na Brezjah praznovali 1500-letnico efeškega koncila, na katerem so Marijo proglasili za Mater Božjo. Ob tej priložnosti so na Brezjah organizirali številne dogodke, nekatere med njimi pa posvetili drugi aktualni iniciativi, zborovanju s podpisovanjem spomenice z zahtevo po beatifikaciji škofa Barage. Ob tem so pripravili tudi misijonsko razstavo; morda je bila prav ta nato preoblikovana v potujočo razstavo. Pod pokroviteljstvom Družbe za širjenje vere in ljubljanske Unio Cleri se je še to jesen – z eksplicitno referenco na brezjansko razstavo – v slovenskih mestih začela serija misijonskih razstav. Razstava, ki so jo spremljala predavanja dr. Lamberta Ehrlicha in drugih, včasih pospremljena tudi s skioptičnimi slikami, se je iz Kranja (27. in 28. 9.) selila na Jesenice (11. 10.), v Škofjo Loko (18. 10.), Krško (24. in 25. 10.), Brežice (14. 11.), Cerklje (21. in 22. 11.), Šentjernej (začetek decembra), Škocjan pri Mokronogu (16. 12.) ter naslednje leto (1932) v Trebnje (31. 1.) in, najverjetneje, Presko (konec novembra). Takratni časopisi, predvsem *Slovenec*, so poročali o navdušenju nad razstavo, žal pa je zelo malo podatkov o razstavljenih predmetih in spremljajočih predavanjih in uporabljenem slikovnem gradivu.

Naslednja velika misijonska razstava je bila organizirana v prvih dneh januarja 1933 v Beli dvorani Hotela Union v Ljubljani. Razstava, ki so jo organizirali lazaristi (Kitajska misijonska razstava 1933: 3), je poleg nekaj kosov kitajskega pohištva prikazala tudi budistične kipce, druge kitajske lesene kipce in tiske z gledališko in mitološko motiviko. Razstavljeni so bili še primeri kitajskih pokrival in oblačil, kitajski denar, kitajske knjige in slikarstvo. Pri pripravi razstave je sodeloval misijonar na Kitajskem Jožef Kerec, ki je takrat obiskal Slovenijo in je poleg misijonskega muzeja, frančiškanov, salezijancev in Lamberta Ehrlicha zanj prispeval tudi nekaj predmetov. Kot je poročal *Slovenec* (Kitajska misijonska razstava 1933: 3),

4 Zaradi velikega števila tovrstnih prireditev v opisanem obdobju podana kronologija gotovo nehoti katero med njimi izpušča, vključuje pa tiste, o katerih je bilo v virih največ zanesljivih podatkov.

5 Za natančnejši popis postavitve gl. Misijonska razstava (1930/31).

Predmeti na razstavi v Hotelu Union januarja 1933 (vir: Trontelj 1934: 110–111).

so na razstavi od časa do časa na gramofonu zavrteli celo kako kitajsko skladbo.

Istega leta je misijonsko razstavo v svoj program ponovno vključil Ljubljanski velesejem oz., natančneje, jesenska prireditvev Ljubljana v jeseni. Tokrat si je na štiri dele razdeljena misijonska razstava paviljon M delila s higiensko razstavo (»Ljubljana v jeseni« 1933: 4). Prvi del je bil z dvema slikarskima portretoma, z njegovimi knjižnimi in slikarskimi deli ter biografijami posvečen misijonarju Baragi. Drugi trije deli so bili geografsko razdeljeni. Prvega, posvečenega Indiji, so pripravili jezuiti iz bengalskega misijona. Po pričevanju *Jutra* je obsegal »indijske malike, strašne po svoji zunanosti, a velike umetniške vrednosti« (»Ljubljana v jeseni« 1933: 4). Kitajski del je obsegal pobarvane dežnike, pahljače in tiskovine v kitajskem jeziku, jedilne paličice in kitajske obredne instrumente. *Slovenec* piše, da so predmete zanj prispevali misijonarja Jožef Kerec in Engelhard Avbelj ter drugi misijonarji, dragoceno kitajsko pohištveno garnituro pa je prispeval Lambert Ehrlich (Misijonska etnografska razstava 1933: 4). *Jutra* navaja, naj bi Marijine misijonarke prispevale vezenine iz različnih kitajskih pokrajin (»Ljubljana v jeseni« 1933: 4). *Slovenec* omenja tudi, da je afriški razdelek, ki ga je pripravila Klaverjeva družba, med drugim obsegal predmete afriških ljudstev, kačje kože in izdelke misijonskih šol (Misijonska etnografska razstava 1933: 4).

Leta 1934 so dve misijonski razstavi organizirale sestre iz reda frančiškank Marijinih misijonark. Prva je bila sredi januarja v dvorani Zadružne gospodarske banke v Mariboru, druga pa novembra v Lichtenturnovem zavodu v Ljubljani. Razstava v Mariboru je poleg večjega števila predmetov iz Kitajske, Japonske, Indije, s Havajev, iz Belgijskega in Francoskega Konga in z Madagaskarja

predstavila tudi izdelke, ki so jih sestre izdelale za prodajo, predvsem vezenine in tekstilne izdelke za dom (Mariborske nedeljske vesti 1934: 3). Ljubljanska razstava je po opisu sodeč predstavila manj predmetov iz misijonov, ti pa so imeli poleg množice tekstilnih izdelkov bolj dekorativno vlogo. Kot navaja *Slovenec* (Misijonska razstava 1934: 3), je predmete za razstavo posodil misijonski muzej, na ogled pa so bili »maliki, razni ročni izdelki iz Kitajske in Afrike in več eksotičnih živali in ptičev iz Afrike«, poleg tega pa še »kot zapestje debela afriška kača« in prenosni oltarček, kakršnega uporabljajo misijonarji.

Februarja 1935 je bila misijonska razstava v Celju najverjetneje organizirana podobno kot potujoče misijonske razstave izpred štirih let. Poleg tridnevne razstave predmetov iz misijonov je celjska Ljudska čitalnica organizirala tudi misijonska predavanja s skioptičnimi slikami.

Zadnji razcvet misijonskih razstav v predvojnem obdobju sega v leto 1937. Poletje v novoustanovljenem misijonskem središču lazaristov v Grobljah je zaznamoval misijonski teden, med katerim so organizirali tudi odmevno misijonsko razstavo (Lepa misijonska prireditvev 1937: 2). Septembra je na Ljubljanskem velesejmu ponovno gostovala misijonska razstava, tokrat izključno posvečena Indiji. Zasnoval jo je jezuitski misijonar Anton Vizjak, ki je bil v prvih letih te jugoslovanske misijonske postojanke misijonar v Basantiju. Od vseh misijonskih razstav je bila prav ta najbolje dokumentirana tako v dnevnem časopisju kot misijonskem tisku. Razstava je bila razdeljena na dvanajst delov (Obiščite vsi 1937: 34). V prvem so bili predstavljeni Indija, njen položaj v svetu in položaj »jugoslovanskega misijona«, v drugem pa postojanke jugoslovanskih misijonarjev v Indiji. Osrednja misijonarska postaja v Basantiju je bila v tretjem razdelku predstavljena z modelom v veli-

Fotografija »bengalske hiše« na Ljubljanskem velesejmu (vir: Kos bajne Indije 1937: 5).

kosti 1 : 100. V četrtem delu razstave sta bila v merilu 1 : 10 poustvarjena palača zamindarja, indijskega veleposestnika, in bengalski trg. Ob miniaturah stavb so predstavili še različne prebivalce, fakirje, trgovce, kmete, obrtnike ipd. Morda so za ponazoritev teh poklicev in družbenih skupin uporabili skupino kipcev iz indijskega muzeja, ki je danes v zbirki Slovenskega etnografskega muzeja.

V petem delu razstave je bilo v merilu 1 : 5 postavljeno bengalsko naselje. Postavitev je vključevala hišo, hlev, kuhinjo in tropsko pokrajino okrog naselja s palmami, sadeži in pridelki, poleg tega pa tudi polje in poljedelsko orodje. V šestem delu je stal model bengalske hiše v naravni velikosti z »ljudmi v pristni noši in naravni velikosti« (Obiščite vsi 1937: 34), iz česar lahko sklepamo, da je šlo za kipe. Z ohranjene fotografije ni mogoče jasno sklepati, ali so na razstavi prikazani živi ljudje ali zgolj lutke v naravni velikosti.

Po časopisnih odzivih sodeč je največjo pozornost javnosti izzvala postavitev z naslovom Indijska džungla, ki naj bi jo skupaj zasnovali Anton Vizjak, mojster preparator Viktor Herfort in ravnatelj mestnih nasadov Anton Lap (Misijska razstava 1937: 3). Na 40 m² veliki površini so med tropsko rastlinje postavili skupine indijskih živali, »3.20 m dolgega tigra z demonskim pogledom, ki napada bivola«, »kačo velikanko pitona, ki davi svoj plen« (Obiščite vsi 1937: 34) in še številne druge prizore.

V osmem razdelku so predstavili velike portrete misijonarjev in indijsko umetnost. Deveti del razstave so posvetili indijski mitologiji in kulturi. Religija je bila ponazorjena s kipi in slikami božanstev, z »bogoslužnimi in čarovniškimi predmeti raznih verstev in pokrajin« (Obiščite vsi 1937: 34), kultura pa z vsakdanjimi predmeti in domačo umetnostjo. Zadnje tri razdelke so posvetili misijonski praksi, najprej s prizorom iz misijonskega življenja, nato z upodobitvijo smrti sv. Frančiška Ksaverija in nazadnje s tremi zvonovi, ki so bili namenjeni v bengalski misijon. Razstavo je dopolnil misijonski bazar z ročnimi deli, vezeninami ipd.

Nastop deklet v indijskih oblekah (vir: Kos bajne Indije 1937: 5).

Naslednje leto avgusta je bila v Škocjanu posebna misijonska razstava postavljena v spomin na misijonarja Ignacija Knobleharja. Spomladi 1939 so misijonsko razstavo na ljubljanskem Rakovniku organizirali tudi salezijanci. Poudarek je bil na predmetih, ki jih je misijonar Kerec prinesel iz Kitajske, razstavili pa so tudi predmete, ki so jih salezijanski misijonarji poslali iz Ekvadorja, Indije in Japonske. Poleti 1939, ko je Ljubljana gostila kongres Kristusa Kralja, je mesto obiskal kitajski škof »Damjan Čeng«.⁶ Predmeti, ki jih je prinesel s seboj, so bili na ogled na misijonski razstavi pri ljubljanskih uršulinkah. Razstava je po poročanju *Slovenskega doma* vsebovala tako »4000 let star kitajski žrtvenik in dragocene porcelanaste izdelke« kot »pretresljive fotografije iz kitajsko-japonske vojske« (Misijska razstava 1937: 2). Razstava je bila nato na ogled tudi na Ptujju, v Mariboru in Slovenski Bistrici. Iz poročil o razstavi in spremnih predavanjih kitajskega škofa lahko razberemo, da so največ pozornosti javnosti pritegnili prav vojni prizori. Od začetka vojne v Evropi jih je tedaj ločil le še mesec dni.

Ko je azijske in evropske države zajela druga svetovna vojna, je bila misijonska aktivnost v glavnem onemogočena, med misijoni in matičnimi deželami so bile pretrgane tako komunikacijske kot finančne vezi. Ker so ostali povsem brez sredstev za preživetje, so še zlasti trpeli misijonarji v manjših misijonih. Nenavadno desetletje in pol, ko se je svet Evropi intenzivno približal prav z misijonarsko dejavnostjo, je le slabo dokumentirano. Zbirke družb in redov so precej škode utrpele med vojno, po njej pa zaradi zaplemb cerkvenega premoženja. Od večjih zbirk v slovenskem prostoru sta skozi ta proces sorazmerno ohranjeni izšli le zbirka Klaverjeve družbe in zbirka jezuitskega indijskega muzeja. Precej večji izziv sta identifikacija in rekonstrukcija preostalih zbirk, predvsem pa rekonstrukcija misijonskih razstav.

6 Verjetno Damian Cheng, glej Spletni vir 1.

Literatura in viri

- »Ljubljana v jeseni«. *Jutro*, 3. september 1933, 4.
- CORBEY, Raymond in Frans Karel Weener: Collecting While Converting: Missionaries and Ethnographics. *Journal of Art Historiography* 12, 2015, 1–14.
- DULAR, Milan (ur.): *Ljubljanski velesejem – jesen 1930*. Ljubljana: Uprava Ljubljanskega velesejma, 1930.
- DULAR, Milan: Ljubljanski sejem za naše gospodarstvo in kulturo – Ob dvajsetletnici ljubljanskega velesejma. *Kronika slovenskih mest* 7/2, 1940, 80–82.
- FRELIH Marko in Anja Koren: *Odmevi Afrike – Echoes of Africa*. Stična: Muzej krščanstva na Slovenskem, 2016.
- GRAHAM, Laura R. in H. Glenn Penny: *Performing Indigeneity: Global Histories and Contemporary Experiences*. Lincoln: University of Nebraska Press, 2014.
- HINSLEY, Curtis M. in David R. Wilcox (ur.): *Coming of Age in Chicago: The 1893 World's Fair and the Coalescence of American Anthropology*. Lincoln: University of Nebraska Press, 2016.
- HOOPER-GREENHILL, Eilean: *Museums and the Shaping of Knowledge*. New York: Routledge, 1992.
- HRVATIN, Klara: Golobje piščali iz Skuškovce zbirke Slovenskega etnografskega muzeja. *Glasnik SED* 60/1, 2020, 42–55.
- Kaj nam nudi kitajska razstava. *Slovenec*, 3. januar 1933, 3.
- KIRCHER, Athanasius. *China illustrata*. Amsterdam: Jacobum à Meurs, 1667.
- Kitajska misijonska razstava. *Slovenec*, 4. januar 1933, 3.
- Kos bajne Indije v Ljubljani. *Slovenec*, 5. september 1937, 5.
- Lepa misijonska prireditve v Grobljah. *Slovenski dom*, 21. junij 1937, 2.
- Letno poročilo katoliške cerkve v Sloveniji 2017*. Ljubljana: Slovenska škofovska konferenca, 2017.
- LIČEN, Daša: Razstaviti Drugega: Saidin prihod v Trst. *Glasnik SED* 58/1–2, 2018, 5–15.
- Mariborske nedeljske vesti. *Ponedeljski Slovenec*, 8. januar 1934, 3.
- MERRILL, Brian L. (ur.): *Athanasius Kircher (1602–1680), Jesuit Scholar*. Provo: Friends of the Brigham Young University Library, 1989.
- Misijonska etnografska razstava na velesejmu. *Slovenec*, 2. september 1933, 4.
- Misijonska razstava kitajskega škofa Čenga. *Slovenski dom*, 29. julij 1939, 2.
- Misijonska razstava na ljubljanskem velesejmu. *Slovenski dom*, 25. avgust 1937, 3.
- Misijonska razstava. *Katoliški misijoni* 2, 1930/31, 23–24.
- Misijonska razstava. *Slovenec*, 24. november 1934, 3.
- MOTOH, Helena: “Our Bengal Mission”: Negotiation of National and Transnational Agendas by Interwar Yugoslav Missionaries in Bengal. *Dve domovini/Two Homelands* 50, 2019, 33–51.
- Naš indijski misijonski muzej v Ljubljani, I. del. *Bengalski misijonar: Priloga Glasnika srca Jezusovega* 3/11, 1935, 44.
- Obiščite vsi veliko misijonsko razstavo. *Bengalski misijonar: Priloga Glasnika srca Jezusovega* 5/9, 1937, 34.
- O’MALLEY, John W., Gauvin Alexander Bailey, Steven J. Harris in T. Frank Kennedy: *The Jesuits: Cultures, Sciences, and the Arts, 1540–1773*, Vol. 1. Toronto: University of Toronto Press, 1999.
- PAINE, Crispin: *Religious Objects in Museums: Private Lives and Public Duties*. London in New York: Bloomsbury, 2013.
- SCHMIDT, Wilhelm: *Der Ursprung der Gottesidee: Eine historisch-kritische und positive Studie*. Münster: Aschendorff, 1912–1955.
- SIEGEL Jonah (ur.): *The Emergence of the Modern Museum: An Anthology of Nineteenth-Century Sources*. New York: Oxford University Press, 2008.
- Spletni vir 1: BRENDER, Andreas: *Catholic Hierarchy in China since 1307*; <http://www.bishops-in-china.com/default.asp?id=KGKDH>, 15. 12. 2019.
- TRONTELJ, Alojzij: Misijonske prireditve. *Kalendar srca Jezusovoga* 31, 1934, 108–111.
- WINGFIELD, Chris: »Scarcely More than a Christian Trophy Case?« The Global Collections of the London Missionary Society Museum (1814–1910). *Journal of the History of Collections* 29/1, 2017, 109–128.
- WINGFIELD, Chris: Missionary Museums. V: Gretchen Buggehn, Crispin Paine in S. Brent Plate, *Religion in Museums*. London in New York: Bloomsbury, 2017, 231–238.

Asia between Tigers and Idols: Missionary Exhibitions in Slovenia in the First Half of the 20th Century

The paper focuses on the phenomenon of missionary exhibitions in Slovenia in the first half of the 20th century. In the first part, it contextualizes missionary exhibitions within a wider framework and historical development of such exhibition practices. In this regard, it places a special focus on the collections of curiosities and early missionary museums, while also analysing the intertwined missionary and ethnographical approaches in the period in question. In the second part, the paper focuses on an analysis of the phenomenon of missionary exhibitions in Slovenia in the first half of the 20th century and also analyses the relation between permanent missionary museums and temporary missionary exhibitions. In order to explore these connections, it traces the history of three permanent missionary exhibitions: that of the St. Peter Claver Society, of the Lazarists and of the Yugoslav Jesuit mission in Bengal. Moreover, it explores the initiatives that contributed to the organisation of these exhibitions and the phenomena that developed from these exhibition practices. It provides a detailed analysis of the displays and other characteristics of missionary exhibitions that were part of the Ljubljana Fair, those that were organised as travelling exhibitions and some other one-time missionary exhibitions. The exhibitions at the Ljubljana Fair in particular provide rich analysis material, since they were designed in a complex way, efficiently mixing the missionary agenda with didactic purposes.

GOLOBJE PIŠČALI IZ SKUŠKOVE ZBIRKE SLOVENSKEGA ETNOGRAFSKEGA MUZEJA

Izvirni znanstveni članek | 1.01
Datum prejema: 25. 2. 2020

Izveček: Slovenski etnografski muzej hrani zbirko 14 golobjih piščali, ki jih je Ivan Skušek (1877–1947) pridobil iz Pekinga. V preteklosti je bil zvok golobjih piščali razpoznaven zvok Pekinga, ki se dandanes izgublja, a doživlja tudi modernejše oživitve. Avtorica osvetli glavne tipe golobjih piščali iz Skušekove etnografske zbirke, odkriva posebnosti zbirke, ponazori oznake njihovih izdelovalcev in išče sorodnosti med njimi. V ospredju je percepcija spreminjajoče se družbene vloge in kulturne konotacije golobjih piščali v prostoru in času s poudarkom na umestitvi Skušekovih golobjih piščali v slovenski prostor.

Ključne besede: Zbirka Ivana Skuška, Kitajska, golobje piščali, bučni tip, cevni tip, kombinirani tip

Abstract: The Slovene Ethnographic Museum holds a collection of 14 pigeon whistles, which were gathered by Ivan Skušek (1877–1947) in Beijing. The paper illuminates the main types and basic features of the pigeon whistles from the Skušek collection. Moreover, it discovers special features of the collection, illustrates the designations of their makers and searches for similarities among them. It highlights the changing social role and cultural connotation of pigeon whistles through space and time, with an emphasis on the placement of Skušek's pigeon whistles in Slovenia.

Keywords: Ivan Skušek collection, China, pigeon whistles, gourd type, tubular type, combined type

V Pekingu, na blag in sončen spomladanski dan; ali kadar je nebo poleti čisto po dežju; ali v njegovih jesenskih modro-zelenih odtenkih; ali v ostrih in hladnih zimskih jutrih, vedno je mogoče slišati prijetno, piščali podobno glasbo, ki prihaja z nebes. Lahko jo slišimo prihajati in odhajati, lahko se nam vse bolj približa, kot bi se približevala od daleč v crescendo, in potem počasi zbledi [...] (Wang 2003: 17)

Uvod

Golobja piščal, na Kitajskem znana kot *geling* 鸽铃 ali *geshao* 鸽哨, v angleščini kot *pigeon whistle*, je majhno glasbilo, ki ga umeščamo v skupino t. i. eolskih glasbenih instrumentov. S pomočjo vretena se glasbilo pripne na rep goloba tako, da med letenjem proizvaja zvok. Piščal je izdelana iz lahkih materialov, kot sta buča in bambus, in polakirana. Izdelovalci njihovo podobo večkrat obogatijo z graviranimi vzorci in okraši iz slonovine. Na Kitajskem se je golobja piščal uporabljala vsaj od začetka dinastije Qing (1644–1912), bila pa je značilna tudi za druga azijska območja, na primer Indonezijo in Japonsko. V preteklosti je bil zvok golobjih piščali, imenovan tudi »nebesna glasba«, prepoznaven zvok Pekinga. Čeprav se ta nekoč značilna zvočna slika počasi izgublja, doživlja tudi številne modernejše oživitve. Njihovi vestni spremljevalci so tudi muzeji, tako z razstavljanjem kot tudi z aktivnostmi, s katerimi to izgublajočo tradicijo oživljajo in ljudi o njej ozaveščajo.

Uporaba zvoka golobjih piščali ima dolgo preteklost, čeprav se ne ve, kdaj natančno so jih začeli uporabljati. Različne vire, ki pričajo o izdelavi in uporabi golobjih piščali, lahko strnemo v naslednje: raziskovalec in zbiratelj golobjih piščali Shixiang Wang opozarja, da so, še preden so našli literarne in zgodovinske zapise o golobjih piščalih, upodobitve golobov našli na žadastih izdelkih. Glede na osnovni material, iz katerih so bile izdelane – to sta buča in bambus, ki sta osnovna materiala tudi za izdelavo starodavnih pihal – pa ga ne bi presenetilo, če bi se golobja piščal pojavila med arheološkimi izkopaninami iz obdobja Vzhodnega Hana (25–220) ali še zgodnejšega obdobja (Wang 1999: 52). Po podatkih iz literature, ki omenja golobje piščali, te segajo v obdobje Severnega Songa (960–1127), gre pa predvsem za lirična dela oz. pesmi pesnikov dinastije Song, kot sta Mei Yaochen (1002–1060) in Zhang Xian (990–1078) (Wang 1999: 52). Spet drugi zgodovinski opisi pripisujejo golobjim piščalim vlogo signalne naprave, ki je pomagala izslediti sovražnika (Wang 1999: 53).¹

Med pomembnejšimi razlogi za uporabo golobjih piščali naj bi bila tudi razpoznavnost lastnika golobov, ki je po

1 Zgodovinski teksti golobje piščali obravnavajo kot opozorilno napravo, ki naj bi pomagala pri odkrivanju sovražnika. Ob poteh, kjer so domnevali, da se bo pojavil sovražnik, naj bi v pozlačenih in lakiranih škatlah pustili več sto golobov. Ko je sovražnik škatlo odprl, naj bi iz njih izleteli golobi in krožili nad njimi, pri tem pa proizvajali značilni zvok; nasprotniki so takoj vedeli, kje se sovražnik nahaja (Wang 2000: 53).

* Klara Hrvatin, lektorica in asistentka z doktoratom, Oddelek za azijske študije, Filozofska fakulteta, Univerza v Ljubljani; klara.hrvatin@ff.uni-lj.si. — Pričujoči prispevek je nastal v okviru projekta Vzhodnoazijske zbirke v Sloveniji: Vpetost slovenskega prostora v globalno izmenjavo predmetov in idej z Vzhodno Azijo (2018–2021) (št. J7-9429) in programske skupine Azijski jeziki in kulture (P6-0243), ki ju iz državnega proračuna financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARRS).

značilnem zvoku piščali svojih golobov te lahko ločil od golobov drugih lastnikov. Nošenje piščali se pogosto omenja tudi za odvracanje plenilskih ptic (Laufer 1908: 394; Clark 2006: 213), pri čemer pa v primeru, da piščal golobu otežuje letenje, lahko pride prav do nasprotnega učinka; piščal naj ne bi bila težja od nekaj gramov. Drugi viri omenjajo zvoke golobjih piščali kot značilne glasovno prepoznavne pismonoše, ki naj bi jih v Pekingu uporabljali namesto telegramov, s katerimi so bankam sporočali rezultate o menjalnem tečaju med bakrenim denarjem in srebrnimi talskimi ploščicami (b. n. a. 1905: 77).

Verjetno bi lahko našli še številne primere uporabe golobjih piščali. Kar je pri tem zanimivo oz. bi bilo zanimivo raziskati, je, da tudi drugod po svetu redijo golobe, vendar pa tam njihove vloge niso razširili na vlogo »nosilcev zvoka«. V vsakem primeru ta kaže na poseben odnos do samega zvoka, ki ga golob z golobjo piščaljo proizvede med letenjem. Predvsem naj bi bil zvok golobjih piščali prepoznaven zvok Pekinga, za katerega naj bi se poleg zgoraj omenjenih imen uporabljala tudi imena, kot so *shao zi* (哨子, piščali), ali pa *hu lu* (葫蘆, buča vrste *Lagenaria siceraria*) (Moule 1908: 67), iz katere so izdelane golobje piščali. Vemo tudi, da se številne različne oblike golobjih piščali še naprej razvijajo. Wang (1999: 50) poudarja, da se tega razpoznavnega zvoka Pekinga lahko naužijemo v vsakem letnem času. Če ga v mestu ni bilo slišati, je bil to znak lakote oz. nemirnih časov, ko je bil narod pod japonsko okupacijo (Wang 1999: 50–51).²

Nekatere golobje piščali so izdelane iz (različnih vrst) buč. Bučo izdolbejo in v izdolbeno odprtino vstavijo bambusovo piščal in zgornji del golobje piščali. Ta za golobjo piščal deluje kot nekakšen pokrovček (nekaj primerkov je prav tako iz buče), ob tem pa tudi v izdolbeno telo buče umestijo več manjših bambusovih piščali. Golobje piščali so lahko tudi v celoti izdelane iz bambusovih tulcev s pokrovčkom iz bambusa. Večkrat pa so umetelno izdelane iz buč (okroglega telesa) v kombinaciji z malimi bambusovimi piščalmi in večjim bambusovim tulcem. Na spodnjem delu ima vsaka piščal ploščico z luknjico, ki omogoča, da se piščal priveže na rep goloba.

Zbirka Ivana Skuška (1877–1947) in golobje piščali

Zbirka Ivana Skuška je ena največjih vzhodnoazijskih zbirk v Sloveniji. Ivan Skušek, intendant avstro-ogrske križarke

S.M.S. »Kaiserin Elisabeth«, jo je ustvarjal v obdobju sedmih let, med letoma 1913 in 1920, ko je bil kot intendantski častnik v konfinaciji v Pekingu (glej tudi Marinac 2020). Njegova prednost oz. kar mu je poleg entuziazma omogočalo izpopolnjevanje zbirke, je bila, da mu je prepustnica za prost izhod omogočala prosto gibanje po Pekingu, kjer je lahko nabavljal vse potrebno za druge oficirje (Čeplak 2012: 103). Verjetno je k mogočnosti zbirke prispevalo njegovo poznanstvo z vplivnimi ljudmi, kot je bil Reginald Fleming Johnston (1874–1938), spoštovani angleški učitelj zadnjega cesarja (Skušek po Čeplaku 2012: 103), ki je imel kot edini tujec dovoljenje za vstop v cesarsko palačo in Prepovedano mesto. Prav tako naj bi bil njegov prijatelj neki nemški misijonar, ki mu je pomagal iskati podatke o predmetih (Skušek po Čeplaku 2012: 105).

Kot stalna zbirka je bila Zbirka Ivana Skuška med letoma 1964 in 1990 razstavljena v Muzeju neevropskih kultur v baročnem dvorcu Goričane pri Medvodah, danes pa je shranjena v muzejskem depozitu Slovenskega etnografskega muzeja (Čeplak 2012: 117). Zaradi obsežnosti zbirke zanjo žal nikoli ni bil izdelan katalog. Etnologinja in vodja Muzeja neevropskih kultur, kustodinja Pavla Štrukelj, se je zelo trudila, da bi se ukvarjala s celotno zbirko, a ker ni dobila dodatne pomoči, je bil njen trud zaman (Čeplak 2019; glej tudi Palaić 2020). Trenutno se Slovenski etnografski muzej v sodelovanju z Oddelkom za azijske študije ljubljanske univerze trudi, da bi premostil to vrzel in ponovno pregledal in osvetlil pomembnost zbirke.³

V raznoliki zbirki najdemo vse: od predmetov manjšega formata, tako malih umetnin kot predmetov za vsakdanjo rabo, kot so budistični kipci, lakirani predmeti, posodice iz žada, bambusa in slonovine, pipe za tobak, njuhalniki, zrcalo, kompas, zbirka kovancev, ženska in moška dragocena oblačila, obutev in pokrivala, vezenine itn., kot tudi predmete večjega formata, med katerimi je treba v ospredje postaviti predvsem Skuškovo zbirko pohištva, ki naj bi bila ena redkih tovrstnih zbirk v Evropi (Vampelj Suhadolnik 2019: 130). Poleg tega naj bi bila ena redkih, katere pohištvo je bilo zbrano v začetku 20. stoletja in ne pozneje, tako kot je to v muzejih s podobnimi zbirkami (Vampelj Suhadolnik 2019: 130).

Predvsem so v zbirki dragocene kitajske starine, še zlasti iz časa zadnje mandžurske dinastije Qing (1644–1911), med njimi pa tudi japonski predmeti, kot je štiridelna doza za puder iz obdobja Meiji, ročno poslikan porcelanast dvanajstdelen čajni set, japonska tradicionalna oblačila, nekaj kimonov in pasov za kimono *obi*, spodnje garniture za kimono, pahljače, ki se uporabljajo pri plesu itn. – te naj bi pripadale ženi Ivana Skuška Tsuneko Kawase (pozneje Marija Skušek) – in fotografski album Kazumasa Ogawe

² V zgodnejših glasbenih virih, kot je na primer Moulejev *List of the Musical and Other Sound-Producing Instruments of the Chinese* (1908), so tudi zapisi, da naj bi bila uporaba golobjih piščali razširjena ne le v Pekingu, temveč tudi v Hangehowu, danes Hangzhou. Tam naj bi jih imenovali *ko ling* ali piščali, ki jih nosijo golobi (Moule 1908: 67) in naj se ne bi bistveno razlikovale od bolj znanih pekinških. Zgodovinski viri prav tako razkrivajo, da so že v obdobju Qing obstajale posebne tržnice, kjer so prodajali golobje piščali, kletke za gojenje golobov in golobe (Shi 2019).

³ Več o sodelovanju Oddelka za azijske študije FF UL in Slovenskega etnografskega muzeja v Vampelj Suhadolnik 2019; glej tudi Motoh, Vampelj Suhadolnik in Grčar 2019.

Decoration of Palace Buildings of Peking (1906). Ta je zlasti dragocen, ker naj bi bil v Tokiu natisnjen le v 500 izvodih.

Kot posebnost zbirke lahko kot redko in najobsežnejšo zbirko na slovenskih tleh označimo tudi kitajska glasbila. Med njimi so kitajske cimbale *yangqin* z okraši in deli iz slonovine v prekrasni poslikani škatli z bogato motiviko; *bajiao gu* ali osemkotni tamburin s kačjo kožo; dve kitajski lutnji *pipa* s štirimi strunami (ena je sicer slabše ohranjena, obe pa sta umetelno oblikovani iz slonovine in s kitajskim tradicionalnim motivom v obliki netopirja) in dvoje ustnih orgel *sheng* iz 17 bambusovih piščali. Zbirko sestavlja tudi *gong* velikega formata, ki naj bi datiral v leto 1675 in velja za enega starejših predmetov v zbirki. Poleg omenjenih artefaktov zbirko sestavlja 14 primerkov golobjih piščali. O posebnosti glasbene kulture Kitajcev pa pričajo prav tako iz buč izdelane hišice za čričke, v katerih so shranjevali »pojoče« čričke.

Glede na vire lahko o golobjih piščalih kot delih muzejskih zbirk iz ameriških in evropskih muzejev najpogosteje beremo na začetku 20. stoletja. Njihovo omembo zasledimo že v katalogu *The Catalogue of the 1904 Saint-Louis Purchase Exposition* (Missouri, USA) in na razstavi Liège Exhibition iz leta 1905 (Spletni vir 14). Na njihovo dostopnost in razširjanje popularnosti naj bi v 19. stoletju vplivalo tudi vse večje število tujcev na Kitajskem, ki so pripomogli, da je bila golobja piščal med najatraktivnejšimi spominki, ki so jih prinesli domov.

Golobje piščali se pojavljajo kot del glasbenih zbirk, aerofonov, tudi v evropskih glasbenih muzejih, kot je Musical Instruments Museum v Bruslju. Tam v zbirki, imenovani The Crosby Brown Collection of Musical Instruments (1889), hranijo 23 golobjih piščali, primerkov iz poznega 19. stoletja. Na žalost pa so golobje piščali v muzejih, razen nedavne oživitve njihovega zvoka, ki smo mu bili lahko priča v muzeju arheoloških in etnografskih predmetov Pitt Rivers v Oxfordu, na splošno zelo skopo predstavljene.

Slovenski etnografski muzej hrani 14 golobjih piščali iz Skuškovske zbirke. Glede na Wang Shixiangovo tipsko razdelitev in glede na značilnosti njihovih glavnih izdelovalcev jih v nadaljevanju poskušam natančneje opredeliti.

Nedavne obuditve zvoka in izdelovanja golobjih piščali

Nathaniel Mann in Colin Chinnery

K eni nedavnih uspešnih obuditev zvoka golobjih piščali sodi sodelovanje Muzeja Pitt Rivers s sedežem v Oxfordu in Nathaniela Manna, umetnika in instrumentalista, ki je z modernejšo različico piščali osvežil njihov zvok. S tem je k spoznavanju piščali privabil mlajše generacije in obudil

védenje o njihovi prvotni tradicionalni uporabi.⁴ Po primerkih golobjih piščali, shranjenih v Muzeju Pitt Rivers, je oblikoval sodobno različico, ki jo je nato v sodelovanju z dolgoletnim in enim redkih skrbnikov golobov – Petrom Petraviciousom – namestil na golobe posebne vrste⁵ ter jih pred sedmimi leti na razstavi Zvočne sile (Oxford Contemporary Music's Audible Forces) premierno predstavil kot del festivala Mednarodni Brighton (Brighton International) (Spletni vir 1). Sledile so predstavitve na različnih odprtih umetniških festivalih po vsej Angliji. Peter Petravicious je kot dolgoletni in redki oskrbnik treniranih golobov v ta namen vzgojil jato golobov, ki naj bi bili primerni za nošenje golobjih piščali (Spletni vir 2). Produkt njunega dela je lepo viden tudi v 3D-postavitvi razstavljenih golobjih piščali, ki združuje tako klasične (kitajske in južnoazijske) kot tudi novejšje piščali, umetelno izdelane iz plastike in živo pobarvane. Mann je zanje uporabil reciklirano plastiko; plastične kanistre za shranjevanje 33-mm filma, ki so, vsak glede na svojo drugačno velikost odprtine, proizvedli različne tone (Spletni vir 1; Spletni vir 3). Tako je poleg golobjih piščali, ki naj bi datirale predvsem v 20. leta 19. stoletja (najstarejša pa naj bi bila iz leta 1886; Spletni vir 3), predstavil modernejše, plastične, izvirne golobje piščali.

Malo drugače se je obuditve zvoka oz. ozaveščanja o zvoku golobjih piščali lotil britanski zvokovni umetnik Colin Siyuan Chinnery (Qin Siyuan (秦思源)), vnuk znamenite pisateljice Ling Shuhua (Su-hua Ling Chen, 1900–1990) in sin britanskega sinologa Johna Chinneryja. V želji, da bi obudil nekdanjo zvočno podobo Pekinga,⁶ je pripravil zvočne posnetke mestnih predelov *hutong*, starih tradicionalnih uličic. V nedavnem projektu je angleški umetnik, ki je kot otrok živel v Pekingu, uresničil željo in nujo po obuditvi spomina na zvočnost Pekinga. Prav ta zvočnost naj bi bila tudi po mnenju strokovnjakov s področja zvokov in akustike ena najbolj zanimivih in posebnih (Spletni vir 5), kar naj bi Siyuana Chinneryja dodatno spodbudilo k delu. Leta 2005 je k sodelovanju pri projektu Zvok in mesto (Sound and the City, sponzorirala ga je organizacija British Council) povabil štiri predstavnike zvokovne umetnosti: glasbenika in zvočnega umetnika Davida Toopa, izvajalca na vzhodnoazijskih pihalih Cliva Bella,

4 Muzej Pitt Rivers hrani tako primerke tradicionalnih kitajskih in indonezijskih golobjih piščali kot tudi sodobnejših vrst.

5 Gre za t. i. posebno rejo udomačenih golobov, imenovanih *Birmingham Rollers*. Ti golobi so zelo priljubljeni in jih različni klubi in organizacije pogosto prikazujejo javnosti in vključujejo v tekmovanja (v borbe). Golobe, ki jih je v svojem projektu uporabil Mann, je v ta namen vzgojil Peter Petravicious (Spletni vir 4).

6 Še v 70. letih 20. stoletja naj bi v vsaki pekinški ulici pet do šest ljudi vzgajalo golobe in skrbelo za tradicijo golobjih piščali, kar je bila takrat precej živa praksa. Sedaj je v celotnem mestnem okrožju zelo težko najti osebo, ki bi se ukvarjala s to tradicijo (Spletni vir 5; Spletni vir 9).

umetnika okoljskih zvokov (*environmental sounds*) Petra Cusacka in pionirja na področju ambientalne glasbe Briana Enoja (Spletni vir 6).

Projektu je dal posebno težo Cusack, ki je imel že veliko izkušenj s terenskih snemanj tako v velikih evropskih mestih kot tudi na oddaljenih izoliranih območjih. Obudil je osnovno idejo, ki jo je uresničil že pri svojem prejšnjem projektu Vaši najljubši zvoki Londona (*Your Favourite London Sounds*); uvedel je radijsko glasovanje o najljubših zvokih Pekinga, oblikoval lestvico značilnih mestnih zvokov (Spletni vir 7), jih posnel in spojil v kompilacijo z naslovom Najljubši zvoki Pekinga (*Favourite Beijing Sounds*), na katerem lahko med drugim poslušamo tudi zvoke golobjih piščali (Spletni vir 8).

Cusack je s svojim delom vplival na Chinneryja, ki je dobil idejo za svoj zadnji projekt Zgodovinski projekt zvoka Pekinga (*Beijing Sound History Project*), v katerem se je osredotočil na tradicionalne zvoke Pekinga. Med njimi so – med 200 posnetimi zvoki – kot pomembnejši zvočni predstavniki mesta prav zvoki golobjih piščali (Spletni vir 9). Rezultati njegovega dela so od leta 2012 kot zvočna interaktivna instalacija razstavljeni v Zvočnem muzeju Pekinga (*Beijing Sound Museum*) v muzeju Shijia Hutong v okrožju Dongcheng.⁷ Poleg spominov, ki jih domačinom priključijo z zvoki – ti jih spominjajo na preteklost – so zvočki privlačni tudi za tujce, ki lahko doživijo stari Peking. Poleg Prepovedanega mesta in drugih dvornih palač so ga odlikovale prav ozke *hutong* s svojimi znamenitimi vsakdanjimi zvoki, ki jih lahko slišimo v Zvočnem muzeju.

Golobje piščali kot nesnovna kulturna dediščina

Poleg intenzivnih umetniških projektov z namenom oživiljanja zvoka golobjih piščali je v zadnjih letih v ospredju tudi ohranjanje izdelovanja golobjih piščali kot pomembne pekinške kulturne dediščine. Leta 2014 je bilo izdelovanje golobjih piščali vpisano na seznam nesnovne kulturne dediščine ročnih obrti Pekinga. Njen nosilec je Zhang Baotong, eden starejših in redkih mojstrov te obrti. Naslednikov izdelovanja golobjih piščali ni veliko, kajti prenašanje mojstrovega znanja na učence ni bilo v navadi; to je prav tako med razlogi za upadanje znanja. Tudi samih mojstrov je bilo v preteklosti malo. V skupino t. i. »osmih glavnih mojstrov« (splošno ime za glavne predstavnike izdelovalcev) spadajo znani izdelovalci iz dinastije Qing, kot so Hui, Yong (starejši), Xing in Ming, iz obdobja republike Kitajske (1912–1949) pa Young (mlajši), Xiang, Wen in Hong. Zhang Baotong pripada družini izdelovalcev, ki jih predstavlja reprezentativna pismenka oziroma logotip družine Wen (文); ta pomensko zajema pojme, kot so »kultura«, »pisanje«, »jezik«. Učitelja Tao Zuowena,

ker je živel v bližini in bil družinski prijatelj, je Zhang poznal že kot otrok. Ne le, da je Zhang že od malih nog navdušeno oblikoval golobje piščali in gojil golobe, vezi med njima so se okrepile tudi zaradi njegovega spoštovanja do Taojevega dela in skrbi zanj na stara leta. Postal je edini naslednik izdelovanja golobjih piščali sloga Wen, prevzel je tudi vlogo učitelja oziroma prenašalca znanja na mlajše generacije. Piščali sloga Wen odlikujejo lahkost, okrogli zgornji del in čiste linije, ki pri njihovi uporabi zmanjšujejo zračni upor (Spletni vir 12).

To staro tradicijo bi bilo zelo težko obuditi brez Chinneryjevih posnetkov Zhangovih golobov (Spletni vir 11). Po Zhangovem menju so golobje piščali še vedno zelo popularne, ne samo zaradi zvokov, ki jih producirajo, cenjene so tudi zaradi estetskega videza. V zadnjem času naj bi se razširile na celotno državo, medtem ko so bile v preteklosti omejene le na Peking. Trenutno ima Zhang dva učenca, na katera prenaša svoje znanje, ta dva pa na svoje štiri učence, tako da je za prihodnost golobjih piščali dobro poskrbljeno (Spletni vir 13).

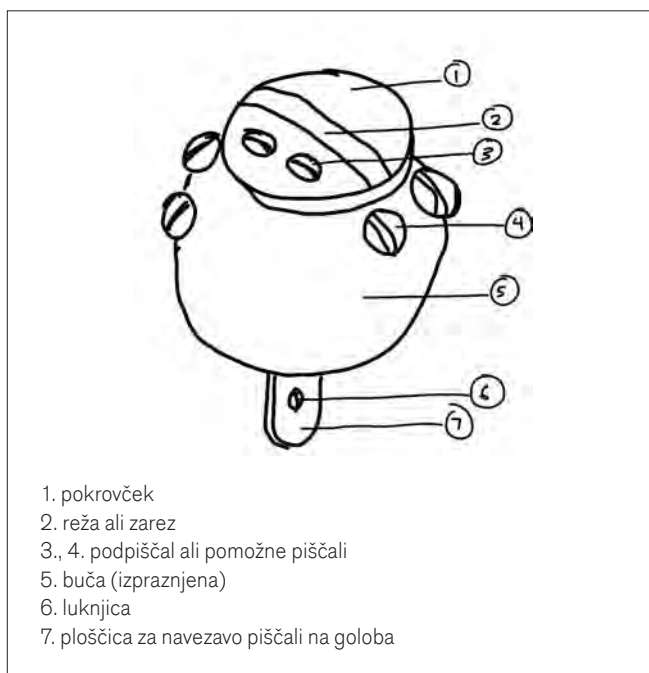
Wang Shixiangova tipska razdelitev piščali

Med številnimi strastmi, ki so izpolnjevale in zaposlovale Wang Shixianga, so njegove študije o oblikovanju, tehnologiji in socialni zgodovini kitajskega pohošstva, izdelkov iz kitajskega laka, bambusa, slonovine, rezljanih buč, lesa in roževine. Čeprav velja knjiga *Classic Chinese Furniture: Ming and Early Qing Dynasties* (1991) za njegovo najvplivnejše delo, so ga zanimale tudi golobje piščali. Kot eno redkih strokovnih publikacij s tega področja je leta 1989 v kitajščini objavil monografijo *Pekinske golobje piščali* (*Beijing Pigeon Whistles*), leta 1999 pa v dvojezični različici (v kitajščini in angleškem prevodu); to je ena prvih strokovnih publikacij, ki bralca vpelje v umetnost golobjih piščali. Za pričujočo študijo o golobjih piščalih iz Skuškov zbirke je uporabna Wangova tipologija, izdelana na podlagi oblik golobjih piščali. Po obliki jih razvršča v štiri skupine s podskupinami. Po tej tipologiji umeščam tudi golobje piščali iz Skuškov zbirke, in sicer na 1) bučni tip, 2) cevasti tip, 3) ploščadni tip in 4) kombinirani tip, imenovan tudi tip zvezd in oči (Wang 1999: 55–63).

Bučni tip ima kot osnovo za telo piščali izdolbeno bučo. Glede na velikosti buč obstajajo manjše, večje in srednje velike golobje piščali; najbolj naj bi se uporabljala slednja, kar je povezano tudi z njenim zvokom (to podrobneje opisujem pozneje). Da bi si bolje predstavljali omenjene velikosti, jih Wang primerja s predmeti naravne velikosti, in sicer manjši tip s približno velikostjo in obliko oreha, večji z obliko in velikostjo teniške žogice (Wang 1999: 57). Avtor jih v članku označi s kraticami S (manjši tip), L (večji tip) in M (srednji tip, z velikostjo med orehom in teniško žogico) (glej Tabelo 1). Večina piščali bučnega tipa pa ni sestavljena samo iz buče kot osnove, temveč vsebuje tudi podpiščali, imenovane *zaizi* (mladika) (Wang 1999: 56).

⁷ Muzej je postavljen v prenovljenem nekdanjem domu pisateljice Ling Shuhua oz. Chinneryjeve babice. Za natančnejše informacije o muzeju in zvočni instalaciji glej Spletni vir 10.

Na zgornjem delu buče so kapica (pokrovček), navadno iz bambusa, na kateri je zareza ali reža, ki omogoči pretok zraka, ter prav tako podpiščali, izdelane iz trsja ali bambusa. Navadno so pri tej obliki trije pari podpiščali: en par pod samo režo na kapici golobje piščali ter dodatna dva para na vsaki strani bučnega telesa. Obstaja tudi golobja piščal, imenovana »zvezde okrog lune«, ki ima veliko več pomožnih piščali (podpiščali) pritrjenih v polkrogu na telo buče okrog reže in je ime dobila po svojem videzu. Na Sliki 1 poleg omenjenih delov vidimo tudi »repek« golobje piščali, majhno ploščico z luknjico, oblikovan iz slonove kosti ali bambusa, prilepljen na spodnji del buče. Ta omogoča, da se piščal pripne na golobov rep (Wang 1999: 55–58).

Slika 1: Bučni tip golobje piščali in njegovi sestavni deli (vir: Ehssan Sakhaee, skica bučnega tipa golobje piščali, narisana po Wang 1999: 58).

Cevasti tip golobjih piščali lahko razdelimo na dva tipa. Prvi tip je sestavljen iz tanjših cevi iz trsja, ki jih imenujejo *lian* in merijo 10 milimetrov ali manj. Drugi tip golobje piščali je narejen iz izdolbenega bambusa premera 15 milimetrov z imenom cevi *tong* (Wang 1999: 58–59). Najpogostejše oblike tega tipa so tricevni, petcevni in dvocevni tipi (Wang 1999: 59).

Golobje piščali tega tipa imajo na vrhu konstrukcije bambusove pokrovčke z režo, ki so pritrjeni na same cevi. Spodnji del ima dva dna: zunanje, v katero je navadno vgraven logotip umetnika oz. družine oblikovalcev; zgornje dno pa je umeščeno znotraj cevi in ga lahko postavimo višje ali nižje, glede na željeno tonsko višino.

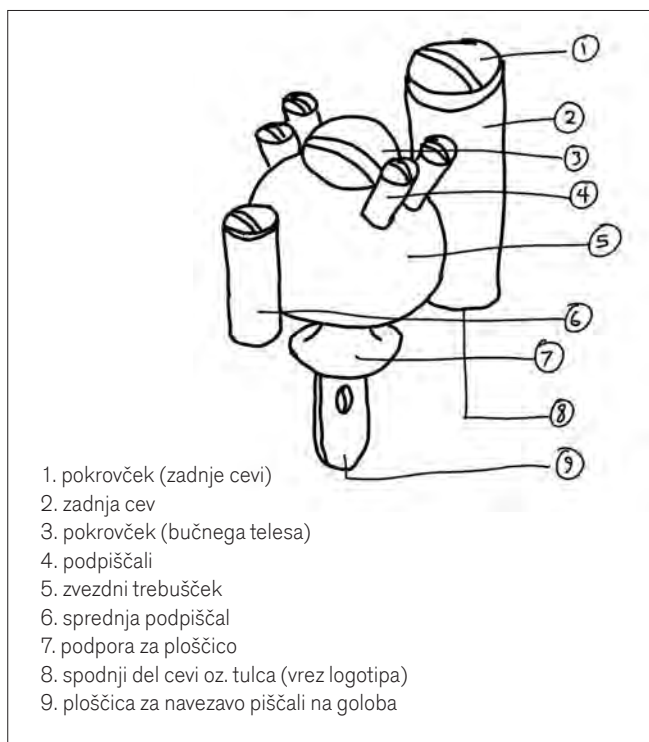

Slika 2: Sestavni deli dvocevne tipa golobje piščali iz Skuškovske zbirke (glej Sliki 14 in 15) (vir: Ehssan Sakhaee, skica cevastega tipa golobje piščali, narisana po Wang 1999: 59).

V grobem poznamo tri vrste tretjega, ploščadnega tipa golobjih piščali, in sicer 1) t. i. »slivov cvet s sedmimi zvezdami«, sedemcevni na ploščadi v obliki cvetnega lista, 2) trivrstni ploščadni tip z devetimi cevmi, pri katerem so po tri cevi razporejene v tri vrste, ter 3) petvrstni ploščadni tip s petnajstimi cevmi, pri katerem je v treh vrstah razporejenih po pet cevi. Ploščad, na katero so te cevi postavljene, je narejena iz bambusa, včasih celo iz roževine vodnega bivola. Ni ravna, ampak z izboklo površino v obliki trapezoida (spredaj malo ožja ali zožena). Pod njo je spredaj postavljena ploščica, na katero se pritrji golobjo piščal. Poleg tega lahko na spodnjem zadnjem delu ploščadi najdemo podporni okvir, narejen iz kosti ali slonovine z različnimi vzorci, kot so dvojni krogi, kovanci ipd., kar omogoča pretok zraka v golobjo piščal. Same cevi, ki sestavljajo ploščadni tip in so nanj pritrjene, so iz lahkih materialov, navadno iz bambusa, v nekaterih primerih pa jih naredijo tudi iz lupin oreščkov, longana in ginkovih semen (Wang 1999: 60, 89).

Četrty tip, ki je prav tako razširjen, se imenuje kombinirani tip, imenujejo ga tudi zvezdni in očesni tip golobjih piščali. Skupno vsem tipom iz te skupine je, da imajo v sredini iz buče narejeno ovalno telo, imenovano »zvezdni trebuh« (Wang 1999: 61), spodaj je ploščica, ki ima spredaj pritrjeno podpiščal, imenovano sprednja podpiščal, zadaj pa večjo cev, imenovano zadnja cev. Ime dobijo po skupnem številu sprednje podpiščali in zadnje cevi, vključno z vsemi podpiščalmi, ki so po parih dodane na vsako stran bučnega telesa. Če ima piščal skupaj sedem podpiščali in cevi, se imenuje »sedemzvezdna piščal«, kadar njeno skupno

število preseže številko devet, pa se preimenuje v »očesno piščal«. Več ko je piščali, bolj to vpliva na njen zvok (Wang 1999: 62).

Slika 3: Sestavni deli kombiniranega tipa golobje piščali po imenu piščal sedmih zvezd, ki ga lahko najdemo v Skuškovih zbirki (vir: Ehssan Sakhaee, skica piščali sedmih zvezd, narisana po Wang, 1999: 62).

Tipi golobjih piščali iz Skuškovih zbirke

Skuškova zbirka edina v Sloveniji vsebuje golobje piščali. Zbirka štirinajstih golobjih piščali je v I. Inventarni knjigi muzeja Goričane od št. 1 MG–387 MG označena z inventarnimi številkami 235 MG–248 MG (glej Tabelo 1). Iz samega zapisa je razvidno, da gre za golobje piščali, ki naj bi bile kupljene v antikvariatu v Pekingu, z vpisano datacijo iz 19. stoletja, brez natančnejših podatkov (I. Inventarna knjiga muzeja Goričane: 157–174). Glede na Wang Shixiangovo tipsko razdelitev golobjih piščali jih lahko razdelimo predvsem v tri skupine (glej Tabelo 1).

Bučni tip

Več kot polovico golobjih piščali lahko pripišemo skupini bučnega tipa (osem primerkov, 235 MG–242 MG). V zbirki prevladujejo buče manjšega formata s posledično manjšim številom podpiščali, navadno le en par poleg ene podpiščali v bambusovem pokrovčku same piščali. Kar prav tako odlikuje bučni tip piščali, so pogoste ornametacije z vzorci cvetov (236 MG, 240 MG, 238 MG, 241 MG, 242 MG).

Na Sliki 1 je osnovni tip s tremi pari podpiščali – najbolj pogost glede na število podpiščali in značilen za bučni tip

piščali srednje velikosti. Gre za najbolj običajno razporeditev podpiščali, in sicer treh parov piščali: en par poleg reže pokrivala piščali ter še dva para, vsak z ene strani ob samem pokrovčku oz. na buči. Dva primerka takšnega osnovnega tipa bučne piščali sta tudi v Skuškovih zbirki. Prvi (z inventarno številko 235 MG) je narejen iz buče in v zbirki Skuškovih golobjih piščali pozornost vzbujata zaradi svoje velikosti. Polakiran je s črnim odtenkom in precej lahek. Čeprav naj bi bile nekatere golobje piščali polakirane tudi z notranje strani, omenjena piščal tega ne kaže, kar velja tudi za druge piščali iz zbirke. Lak naj bi povečal odpornost in zaščitil izdelek pred insekti, po drugi strani pa piščali doda težo in jo golobi težje nosijo (Wang 1999: 57). Pokrovček in telo sta izdelana iz bambusa, medtem ko ji spodnja ploščica (navadno izdelana iz bambusa ali slonovine in rabi za navezavo na goloba) manjka, tako da namesto nje na spodnjem predelu piščali najdemo ozko odprtino. Blizu odprtine ima golobja piščal tudi plitev vrez, ki bi bil glede na svoj položaj in način vrezovanja lahko logotip piščali, a je žal nerazpoznaven.

Sliki 4 in 5: Bučni tip golobje piščali (s tremi pari piščali) največje velikosti (buča, bambus, črni lak, brez ploščice za navezavo goloba) (235 MG, SEM, Skuškova zbirka) (foto: Blaž Verbič, 2019).

Poleg predstavnice, ki je največja med golobjimi piščali bučnega tipa, omenjam tudi dve, ki po tehniki oblikovanja in logotipu spadata v isto izdelovalsko družino. Prva golobja piščal (z inventarno številko 239 MG; glej Sliko 6) bi bila lahko po svoji obliki prototip najbolj klasične oblike bučnega tipa (glej Sliko 1) s tremi pari piščali, lakiranimi s temnordečo oziroma vijolično barvo, ki je poleg do zdaj znanih črne in rumene najpogostejša barva, s katero so prebarvane golobje piščali. Druga golobja piščal (z inven-

tarno številko 237 MG; glej Sliko 7)) predstavlja tip manjše velikosti bučnega tipa v velikosti malo večjega oreha s samo tremi podpiščalmi in je črno lakirana. Od drugih golobjih piščali se obe razlikujeta po pokrovčku (kapici) golobje piščali, ki je verjetno izdelan iz buče, tako kot tudi samo telo, ne pa iz bambusa. Obe imata po obliki in materialu ujemačo se jeziček ter sta označeni z logotipom *de* 德, pismenko, ki pomeni »vrlina«.

Inventarna številka ⁸	Tip golobje piščali ⁹ (št. piščali)	Velikost (cm) ¹⁰	Material (poškodovani deli)	Vrezana oznaka
18299 (235 MG)	bučni tip L (3 pari piščali)	7 x 8, 5 x 7,5	buča, bambus, črni lak (brez ploščice)	? (nerazpoznavna)
18300 (236 MG)	bučni tip M (3 pari piščali)	6,5 x 5 x 5,7	buča, bambus, črni lak, rdeči lak, cvetni vzorec v črni barvi na rdeči podlagi	尹
18301 (237 MG)	bučni tip S (3 piščali)	6 x 4,5 x 4	buča, črni lak	德
18302 (238 MG)	bučni tip S (bučni tip, 3 piščali)	5,8 x 4,5 x 4	buča, bambus, črni lak, rdeči lak, cvetni vzorec v črni barvi na rdeči podlagi	尹
18303 (239 MG)	bučni tip M (3 pari piščali)	9 x 6,5 x 5,5	buča, bambus, temnordeči lak	德
18304 (240 MG)	bučni tip S (3 piščali)	6 x 5,5 x 5	buča, bambus, nebarvan, črn rastlinski vzorec	尹
18305 (241 MG)	bučni tip S (3 piščali)	6 x 5 x 5	buča, bambus, naravne barve, črn rastlinski vzorec na rdeči podlagi	/
18306 (242 MG)	bučni tip S, 3 piščali)	5,5 x 4,5 x 4,3	buča, bambus, nebarvan rastlinski vzorec	尹
18307 (243 MG)	dvocevni tip	6,2 x 4,8 x 2,8	bambus, nebarvan	尹
18308 (244 MG)	kombinirani tip, piščal enajstih oči	7,5 x 5 x 4,8	buča, bambus, deloma temnordeče lakirano (podpiščal levo zgoraj poškodovana oz. potisnjena v notranjost)	鴻

8 Prva inventarna številka je stara inventarna številka Narodnega muzeja. Inventarna številka v oklepaju je stara inventarna številka Muzeja Goričane.

9 S kraticami L, M in S je označena velikost golobjih piščali (L – večji tip golobje piščali, približno v obliki teniške žogice, S – manjši tip golobje piščali, približno v obliki oreha, M – srednji tip, približno velikosti med M in S).

10 Golobje piščali sta ob reviziji Skuškovke zbirke med septembrom in novembrom 2019 merila kustos Ralf Čeplak in Tina Brdajs.

18309 (245 MG)	kombinirani tip, piščal sedmih zvezd	6,5 x 4 x 3,8	buča, bambus, deloma zeleno lakiran, jeziček iz kosti (zadnja cev slabo pritrjena)	士 (?)
18310 (246 MG)	kombinirani tip, piščal enajstih oči	6,8 x 4,5 x 5	buča, bambus, črni lak (manjka zadnja cev)	/ (manjka cev, kjer je navadno mesto za oznako)
18311 (247 MG)	kombinirani tip, piščal trinajstih oči)	7 x 5,2 x 5	buča, bambus, črni lak (manjka zadnja cev)	/ (manjka cev, kjer je navadno mesto za oznako)
18312 (248 MwG)	kombinirani tip, piščal trinajstih oči)	5,7 x 4,8 x 5	buča, bambus, črni lak (manjka zadnja cev)	/ (manjka cev, kjer je navadno mesto za oznako)

Tabela 1: Golobje piščali iz Skuškovske zbirke

Ob Skuškovi zbirki lahko opozorimo na dve za bučni tip golobjih piščali značilni posebnosti. Golobje piščali iz Skuškovske zbirke, ki pripadajo bučnemu tipu, so manjše in imajo zato ob reži na pokrovčku tudi manj parov podpiščali. Poleg manjše velikosti jih odlikuje tudi njihova zunanost, ki je – v nasprotju tako z drugimi golobjimi piščalmi iz Skuškovske zbirke kot tudi z drugimi primeri piščali, ki so razstavljene oz. opredeljene v Wang Shixiangovi publikaciji o golobjih piščalih – barvita in ima na beli ali temnordeči podlagi tudi cvetne vzorce (glej Slike 9, 10, 11, 12). Glede na logotip na vseh omenjenih piščalih verjetno vse pripadajo istemu umetniku ali šoli. Po mnenju slikarke, kaligrafinje in raziskovalke Huiqin Wang gre po vsej verjetnosti za logotip, predstavljen s pismenko *yin* 尹, ki naj bi označevala ime družine umetnikov (Wang 2020). V jati golobov z drugimi vrstami piščali velja zvok bučnih tipov piščali za najnižji ton. Glede na to, da ima vsak bučni tip večje število pomožnih piščali, lahko oddaja tudi več tonov, katerih zvok pa ob prevelikem številu podpiščali oslabi.

Slika 6: Bučni tip golobje piščali (s tremi pari piščali) srednje velikosti (buča, bambus, temnordeči lak) (239 MG, SEM, Skuškovska zbirka) (foto: Blaž Verbič, 2019).

Slika 7: Bučni tip golobje piščali (s tremi piščalmi) manjše velikosti (buča, bambus, črni lak) (237 MG, SEM, Skuškovska zbirka) (foto: Blaž Verbič, 2019).

Slika 8: Logotip na golobji piščali bučnega tipa s tremi pari piščali (德) iz Skuškovske zbirke (239 MG, SEM, Skuškovska zbirka) (foto: Blaž Verbič, 2019).

Slike 9, 10, 11 (od zgoraj navzdol): golobje piščali, bučni tipi s tremi podpiščalmi, za katere je značilna črna, temnordeča ali rumena barva z različnimi cvetličnimi vzorci v črni barvi (od zgoraj navzdol 242 MG, 238 MG, 240 MG). V Skuškovih zbirki je pet podobnih piščali, med katerimi ena vzbuja pozornost zaradi velikosti (236 MG, Slika 12). Druga (241 MG), čeprav bi jo lahko po velikosti, tehniki izdelovanja, kakovosti zvoka in okrasitvi z rastlinskimi vzorci umestili v isto skupino, pa nima logotipa, ki je na vseh drugih (foto: Blaž Verbič, 2019).

Slika 12: Edina golobja piščal večje dimenzije s tremi pari podpiščali iz skupine bučnih tipov, ki jih odlikujejo barvitost in cvetlični vzorci (236 MG, SEM, Skuškova zbirka) (foto: Blaž Verbič, 2019).

Slika 13: Logotip, ki ga lahko najdemo na bučnem tipu golobjih piščalih, za katere so značilni barvitost in cvetlični vzorci (240 MG, SEM, Skuškova zbirka) (foto: Blaž Verbič, 2019).

Cevni tip

V Skuškovi zbirki cevni tip piščali (glej slike 14 in 15) zastopa le en primerek, in sicer lepo ohranjeni dvocevni tip, na katerem je na daljšem tulcu razviden tudi logotip umetnika. Ta je enak logotipu zgoraj omenjenih golobjih piščali bučnega tipa s cvetličnimi vzorci. Piščal je v celoti izdelana iz bambusa v naravni barvi, iz bambusa je tudi ploščica za navezavo. Pri celotni sestavi golobjih piščali, pripetih na golobjo jato, naj bi imel ta tip piščali veselo in živahno barvo zvoka (Spletni vir 13) v obsegu alta (Wang 1999: 60). Cevni tip piščali iz Skuškove zbirke ima zelo izrazit in čist zvok, višine tonov same piščali potrjujejo osnovni princip, ki naj bi veljal za vse piščali: pri vsaki podpiščali oz. v primeru cevnega tipa se cevi med seboj oglašajo v razmiku dveh celih tonov (Spletni vir 13).

Sliki 14 in 15: Dvocevni tip golobje piščali, frontalni pogled in pogled s strani (Skuškova zbirka, SEM, 243 MG) (foto: Blaž Verbič, 2019).

Kombinirani tip

V zadnji skupini piščali iz Skuškove zbirke je pet primerkov kombiniranega tipa piščali (glej sliko 3), in sicer: golobja piščal sedmih zvezd (245 MG, Slike 16, 17 in 18), golobja piščal enajstih oči (244 MG, Slika 19), črno lakirana golobja piščal enajstih oči in dva primerka golobjih piščali trinajstih oči (Slika 20). Pri zadnjih treh, pri katerih bi lahko po velikosti, materialu in črnem laku našli medsebojno sorodnost, so zgornje piščali poškodovane oz. jim manjka zgornja bambusova cev, kar je zabeleženo že v I. Inventarni knjigi muzeja Goričane (od št. 1 MG–387 MG) in ni predmet poškodbe predmeta v sami oskrbi muzeja. Tako tudi nimamo dostopa do logotipa, ki bi lahko o golobji piščali povedal kaj več; logotip kombiniranega tipa golobjih piščali je navadno vrezan v zadnji cevi golobje piščali.

S tem, da se pari podpiščali kombiniranemu tipu dodajajo s strani, golobja piščal ohrani aerodinamično ravnovesje. Nekatere golobje piščali tega tipa naj bi imele na bučnem telesu tudi do devetintrideset podpiščali, kar seveda vpliva na njen zvok; več je podpiščali, šibkejši je proizvedeni zvok. Čeprav obstajajo različni tipi kombiniranih golobjih piščali, skupni seštevek vseh cevi in podpiščali vedno tvori liho število. Pravljice o golobjih piščalih omenjajo tudi tip osemindvajsetih ozvezdij z osemindvajsetimi piščalmi (Wang 1999: 62). Po mnenju poznavalcev zvoka je golobja piščal z več kot enaindvajsetimi podpiščalmi drugorazredna (Wang 1999: 63). Sicer pa glede na različne sestave, tako bučne kot bambusove (tako tulca kot tudi podpiščali), ta tip sam po sebi tvori sozvočje tonov v obsegu soprana, baritona in basa (Wang 2020: 63).

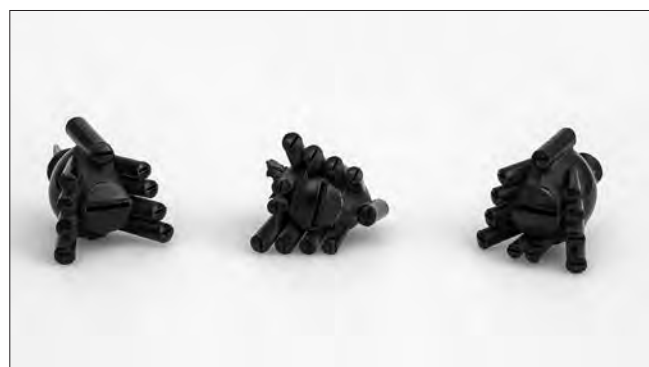
Na žalost ima ta tip golobjih piščali v Skuškovih zbirki največje pomanjkljivosti oz. poškodbe. Poleg že omenjenih poškodb črno lakiranih primerkov kombiniranega tipa (246 MG, 247 MG, 248 MG) je pri golobji piščali sedmih zvezd (245 MG) zadnja cev, ki je prilepljena na osrednje telo piščali – bučo – rahlo majava oz. ni popolnoma pričvrščena na bučo. Prav tako je pri piščali enajstih oči (244 MG) ena od podpiščali levo zgoraj (ki leži levo od bambusovega pokrova zvezdnega telesa (glej Sliko 19) poškodovana oz. potisnjena v notranjost samega bučnega telesa (glej tudi Tabelo 1, materiali (poškodovani deli)). To seveda odločilno vpliva na zvok in s tem manjšo kakovost barve zvoka, kar ruši skladnost uglasitve tega tipa.

Slike 16, 17 in 18: Golobja piščal sedmih zvezd, frontalni pogled, pogled s strani, pogled od zadaj (Skuškova zbirka, SEM, 245 MG) (foto: Blaž Verbič, 2019).

Slika 19: Golobja piščal enajstih oči, pogled s strani (Skuškova zbirka, SEM, 244 MG) (foto: Blaž Verbič, 2019).

Slika 20: Golobja piščal enajstih oči (skrajno levo) in dva primerka golobjih piščali trinajstih oči (v sredini, desno), izdelane iz buče, bambusa in črno lakirane; vsem trem primerkom kombiniranega tipa manjka zadnja cev, kar je najbolj razvidno na srednjem primerku (Skuškova zbirka, SEM, 246 MG (levo), 247 (v sredini), 248 (desno)) (foto: Blaž Verbič, 2019).

Logotipi na golobjih piščalih iz Skuškovce zbirke

Kakovostnejše golobje piščali naj bi se po svojih obliki in izdelavi ter zvoku razlikovale od manj kakovostnih. Najkakovostnejše odlikuje tudi logotip – vrez kitajske pismenke, ki, kadar pripada razpoznavni družini izdelovalcev, toliko več pove o lastnostih in načinu izdelave piščali, poveča pa tudi njeno vrednost. Pod logotipom se namreč skriva določen način oblikovanja piščali, pri čemer imena oblikovalcev večkrat ostanejo neznana. Wang (2000: 68–76) omenja osem najbolj izkušenih in priznanih izdelovalcev golobjih piščali; nekatere omenja že Hoose (1938: 26). Prvi priznani mojster, nosilec logotipa Hui (惠), naj bi deloval že pod okriljem cesarja Jiaqinga (1796–1821). Sledijo logotipi Yong (Yong starejši) (永, yong), Ming (鳴), Xing (興), Yong (mlajši) (永, yong), Xiang (祥), Wen (文) in Hong (鴻). Logotipi izdelovalcev Hui, Yong, Ming in Xing so glede na popularnost dobili ime »štirje mojstri«, pozneje so postali znani kot »štirje starejši mojstri«, mlajša generacija z logotipi izdelovalcev Yong (mlajši), Xiang, Wen in Hong pa kot »štirje mlajši mojstri« (Wang 1999: 72).

Starejša generacija naj bi glede na letnico rojstva izdelovalca golobjih piščali Hui – rojen naj bi bil okoli leta 1800 – delovala od zgodnjih let 19. stoletja (Wang 1999: 68; Hoose 1938: 26). Na žalost ne poznamo natančnih letnic in imen štirih starejših mojstrov (imena izdelovalcev so navadno ostala neznana, prepoznavni so bili po omenjenih logotipih); Wang jih pogosto poimenuje kar po imenu logotipov. Kot poznavalec, raziskovalec in naročnik golobjih piščali pa je Wang po imenih poznal predvsem mlajšo generacijo izdelovalcev, rojeno ob koncu 19. stoletja; več o tem v nadaljevanju.

Čeprav naj bi bil zvok prvih piščali priznanega mojstra logotipa Hui zelo kakovosten, so na začetku manj pozornosti posvečali videzu piščali in obliki vreza logotipa, ki naj bi ga oblikovali kar z nožem (Wang 1999: 69). S primerjavo njegove piščali s poznejšimi opažamo znatno spremembo zunanje podobe, opazen je tudi napredek njene funkcionalnosti.¹¹ Oblikovalec z logotipom Yong naj bi se pojavil oz. postal popularen šele po logotipu Hui. Njegov napredek se kaže v uporabi laka, ki naj bi ga začel aplicirati tako na zunanost kot tudi v notranost piščali, s čimer so piščali postale odpornejše na vlago in žuželke (Wang 1999: 69). Yong starejši je imel dva sodobnika, Minga in Xinga. Pokrovčki piščali z logotipom Ming so podobni stilu Hui, njihov logotip pa je zelo natančno vrezan. Med vsemi piščalmi osmih mojstrov naj bi bilo te najteže dobiti in imajo tudi zato posebno vrednost. Vse piščali Xing so oblikovane iz bambusa in imajo daljše

podpiščali, ki se raztezajo iz telesa – buče, kar omogoča uglasitev, s katero se v primerjavi z drugimi dosega tudi višje tone. Te lastnosti piščali Xing po Wangovih besedah kažejo na razvoj novega stila piščali (Wang 1999: 72).

Tudi mlajša generacija izdelovalcev je vnesla nekaj novosti, med njimi volovjo kost za izdelavo ploščice – ta je bila navadno iz bambusa – kar je, kot je razvidno iz piščali logotipa Yonga mlajšega, pripomoglo k njeni manjši obrabi (Wang 1999: 73). Ker je bil Yong mlajši zelo popularen, ga je preprodajalec Yue Zongxi najel, da je piščali izdeloval zanj. Njegova sodobnika sta bila Xiang in Wen, medtem ko je Hong še zadnji iz skupine mlajših prepoznavnih mojstrov. Logotip Wen, ki se dandanes ohranja in ima status nesnovne kulturne dediščine, pripada na začetku članka omenjenemu oblikovalcu golobjih piščali Zhangu Boatongu. V nasprotju z umetniki logotipa Xiang so izdelki s tem logotipom izdelani počasneje in vsak posebej, zanje je značilen tudi postopek oblikovanja najprej bučne odprtine in nato njenega pokrova, medtem ko naj bi Xiang produciral hitreje in tudi več prodal. Prvotni oblikovalec piščali Wen je bil Tao Zhuowen (1876–1968), piščali Xiang pa Zhou Cunquan (1874–1956). Najmlajši Wu Zitong (1894–1968) spada v najpoznejše obdobje izdelovalcev golobjih piščali. Wang Shixiang, ki je bil njegov poznavalec in prijatelj, ga je spodbudil k poskusu oblikovanja bučnega tipa piščali s podpiščaljo, narejeno iz buče in ne iz bambusa. Wu je bil po Zhoujevi smrti in opustitvi izdelovanja piščali Taoja dolgo tudi edini mojster izdelovanja piščali.

¹¹ Sin izdelovalca z imenom Hui je nadaljeval uporabo tega logotipa, čeprav se njuno vgraviranje pismenke stilsko razlikuje (Wang 2000: 69).

Vrezane oznake (kitajske pismenke) golobjih piščali						
Pismenke v sodobni kitajščini	德 (de)	德 (de)	尹 (yin)	尹 (yin)	尹 (yin)	鴻 (hong)
Tip piščali (inv. št.)	bučni tip S (237 MG)	bučni tip M (239 MG)	bučni tip S (240 MG)	bučni tip S (242 MG)	dvocevni tip (243 MG)	kombinirani tip (244 MG)

Tabela 2: Ponazoritev nekaterih vrezanih oznak golobjih piščali s pismenkami v sodobni kitajski pisavi (Skuškovna zbirka, Slovenski etnografski muzej).

Na golobjih piščalih iz Skuškovne zbirke so različne vrezane oznake, ki bi bile lahko logotipi: na petih piščalih je vrezana pismenka *yin* (尹), na dveh pismenka *de* (德), na piščalih kombiniranega tipa pismenki *hong* (鴻) in *shi* (士) (glej Tabelo 2).¹² Na preostalih primerkih, kot sta npr. bučna tipa golobje piščali 235 MG in 241 MG, vrezanih oznak ni oz. so nerazpoznavne. Že omenjene piščali kombiniranega tipa pa so poškodovane in večinoma brez sestavnega dela piščali, na katerem je vrezan logotip.

Pozornost vzbuja vrez oznake kombinirane piščali iz Skuškovne zbirke *hong* (鴻), katerega pismenka (鴻) je modernejša različica logotipa Hong (鴻), ki je uvrščen med mlajše razpoznavne mojstre kitajskih oblikovalcev zgoraj omenjene piščali z imenom Wu Zitong (1894–1968). Verjetnost povezave med njima je majhna, primerjava samih piščali, na katerih sta oba logotipa, pa med njima pokaže velike razlike. Piščali logotipa Hong (鴻) odlikujejo veliko čistejše barve, uporaba bambusa v naravni barvi, jeziček iz bambusa, podpiščali so daljše oz. oblikovane tako, da iz bučnega dela veliko bolj izstopajo. Prav tako se razlikuje vrez same pismenke. Povezava je malo verjetna tudi zato, ker je Skušek predmete pridobival med letoma 1913 in 1920, kar bi pomenilo, da je bil takrat Wu star okoli 20 let. Postavlja se vprašanje, ali je takrat že prodajal svoje piščali. Neznanka ostaja tudi vprašanje uporabe modernejše različice pismenke izvirnega logotipa.

Logotipov verjetno niso uporabljali le slavni oblikovalci golobjih piščali, ampak tudi amaterski oblikovalci, ki bi jim lahko pripisali logotipe v Skuškovni zbirki.¹³ Po pregledu pismenk se raziskovalka in kaligrafinja Huiqin Wang nagiba bolj v presojo Skuškovih golobjih piščali kot ljudske

umetnosti (Wang 2000). Za nekatere pismenke pravi, da bi jih lahko oblikovali učenci oz. izdelovalci, ki niso bili tako večji pisanja, kar pa verjetno ne velja za celotno Skuškovno zbirko. Zapis pismenk je bil odvisen tudi od same tehnike vrezave in pri tem uporabljenega orodja. Tako ostajajo logotipi iz Skuškovne zbirke predmet nadaljnjih raziskav, pri čemer bo treba ugotoviti, ali ima kateri od evropskih ali zunajevropskih muzejev enake vrezane logotipe oz. izdelovalce golobjih piščali kot tisti iz Skuškovne zbirke. Navadno so v muzejskih zbirkah golobje piščali opredeljene brez logotipov oz. o logotipih ni podrobnejših informacij.

Sklep

Skuškovno zbirko štirinajstih golobjih piščali lahko glede na njihove oblike razdelimo v tri skupine: bučni tip, ki je najpogostejši, cevni tip in kombinirani tip. Glede na Wang Shixiangovo tipologijo golobjih piščali je zbirka zelo raznolika oz. predstavlja tri tipe golobjih piščali, pri čemer enega od tipov – ploščadnega – ni v njej. Najpogosteje je v zbirki zastopan bučni tip piščali, katerega osnova je izdolbena buča, na katero so pritrjene podpiščali iz bambusa. Najštevilčnejši so primerki bučnega tipa golobjih piščali manjšega formata v velikosti oreha s tremi podpiščalmi in cvetličnimi vzorci v črni barvi na rdeči ali rumeni podlagi.

Številčnejši so tudi primerki kombiniranega tipa golobjih piščali – tip z bučnim telesom v sredini, imenovan tudi zvezdni trebuh, z od spredaj pritrjeno ozko cevjo, zadaj pa z večjo in s širšo cevjo. To sta predstavnik piščali sedmih zvezd in piščali enajstih oči, ki sta si na videz podobna. Prvi ima zeleno lakirano bučni del, drugi pa temno rdečega, vsi drugi deli niso lakirani. Temu tipu v Skuškovni zbirki pripadajo tri črno lakirane piščali približno iste velikosti: piščal enajstih oči in dve piščali trinajstih oči, ki pa so na žalost poškodovane oz. jim manjka zgornja cev. V nasprotju s številčnostjo piščali bučnega in kombiniranega tipa je v Skuškovni zbirki le en primer cevnega tipa golobje piščali, t. i. dvocevni tip, ki ga odlikujejo čiste linije, celotna izdelava iz bambusa v naravni barvi in čisti ton, pri čemer je krajša cev uglasena višje od daljše cevi.

12 Te oznake so z »v« vrezom verjetno vrezane z manjšim rezbarskim dletom (Šibenik 2020).

13 Hoose v svojem delu omenja tudi amaterske oblikovalce; Chung (忠) naj bi bil npr. lokalni policist, amaterski oblikovalec in ljubitelj piščali (Hoose 1938: 19). Prav tako omenja pripovedi o preprodajalcih golobjih piščali, ki naj bi pri preprodaji sami vrezovali pismenke (Hoose 1938: 19; Wang 2000: 80).

Vsak tip golobje piščali ima svoj značilni zvok. Če si jih zamislimo v skupni postavitvi, bi bil bučni tip golobjih piščali basovski ton, cevni tip sopranski (krajša cev) in altovski (daljša cev), kombinirani tip pa že sam po sebi vsebuje vse omenjene tone. Zaradi svoje sestave (buča, cev, podpiščali) lahko proizvajajo tone različnih leg. Na kakovost zvoka vplivata tudi material piščali in število podpiščali. Zvočno najugodnejše so piščali, izdelane iz buče in bambusa, kar velja tudi za piščali iz Skuškovske zbirke. Večje število pomožnih piščali v telesu bučnega in kombiniranega tipa vpliva na jakost zvoka, ki s povečanim številom piščali postane šibek. V Skuškovski zbirki golobjih piščali je marsikateri zvok piščali oslavljen zaradi delnih poškodb ali odstopanja oz. slabe pritrjenosti nekaterih delov.

Kakovost izdelave in zvok golobjih piščali naj bi se ločevala tudi po oblikovalcih; najpomembnejši med njimi imajo posebno oznako – kitajsko pismenko oz. na golobjo piščal vrezan logotip. Čeprav so na večini golobjih piščali iz Skuškovske zbirke vrezane kitajske pismenke, ki bi bile lahko logotip izdelovalcev, pa teh ne moremo uvrstiti med glavne izdelovalce. Verjetno je večina med njimi amaterjev, katerih logotipi zahtevajo nadaljnje raziskave. Večina verjetno sodi v kulturno zakladnico, ki jo je Berthold Laufer ob zbiranju kitajskih artefaktov po boksarski vstaji označil kot tisto, v kateri se kaže duh kitajskega ljudstva (poleg golobjih piščali omenja kletke za čričke, lutke, rešeta in druge vsakdanje predmete), ne pa v najdražjem porcelanu in drugih dragocenostih cesarske palače (Meyer in Brysac 2015: 257). Zbirke golobjih piščali so toliko pomembnejše, ker vemo, da so bile na seznamu umetnin oz. predmetov, ki so jih med političnim gibanjem, kitajsko kulturno revolucijo, ki jo je vodilo zatrtje starih kultur in navad Kitajcev, morali uničiti.

Literatura in viri

B. n. a.: Golobje piščali (Pigeon Whistles). *Bulletin of the Pennsylvania Museum* 3/12, 1905, 77–78.

CLARK, Mitchell: Chinese Instruments in the Galpin Collection of the Museum of Fine Arts, Boston, with Focus on the Sound-Makers. *The Galpin Society Journal* 59, 2006, 207–216, 262–265.

ČEPLAK, Ralf, telefonski pogovor z avtorjem, Ljubljana, 27. 9. 2019.

ČEPLAK, Ralf: *V deželi nebesnega zmaja: 350 let stikov s Kitajsko*. Ljubljana: Založba / *cf., 2012.

HOOSE, Harned Pettus: *Peking Pigeons and Pigeon-flutes*. Peking: College of Chinese Studies, California College in China, 1938.

I. inventarna knjiga muzeja Goričane od št. 1 MG–387 MG. Ljubljana: Slovenski etnografski muzej, 1966–82.

LAUFER, Berthold: Chinese Pigeon Whistles. *Scientific American* 98/22, 1908, 394; <https://www.jstor.org/stable/10.2307/26018442>, 4. 1. 2020.

MARINAC, Bogdana: Neevropska dediščina v Pomorskem muzeju »Sergej Mašera« Piran. *Glasnik SED* 60/1, 2020, 7–21.

MEYER, E. Karl in Shareen Blair Brysac: *The China Collectors: America's Century-Long Hunt for Asian Art Treasures*. New York: St. Martin's Publishing Group, 2015.

MOTOH, Helena, Nataša Vampelj Suhadolnik in Mina Grčar (ur.). Symposium »From Centre to Periphery: Collecting Chinese Objects in Comparative Perspective« (Slovene Ethnographic Museum, Ljubljana, 19–22 September 2019). Koper: Science and Research Centre, Annales ZRS, 2019.

MOULE, Arthur Christopher: List of the Musical and Other Sound-Producing Instruments of the Chinese. *Journal of the North-China Branch of the Royal Asiatic Society* XXXIX, 1908, 1–160; <https://oregondigital.org/catalog/oregondigital:df72d-h87b#page/47/mode/1up>, 11. 1. 2020.

PALAIĆ, Tina; Pavla Štrukelj: Kustodinja za neevropske kulture v Slovenskem etnografskem muzeju med letoma 1955 in 1990. *Glasnik SED* 60/1, 2020, 22–33.

SHI, Li: *Deep into China Histories: History of Art in the Qing Dynasty* (e-book). 2019.

Spletni vir 1: Pitt Rivers Object Collections, New Acquisitions: Pigeon Whistles; <http://pitrivers-object.blogspot.com/2015/02/new-acquisitions-pigeon-whistles.html>, 29. 11. 2019.

Spletni vir 2: Pitt Rivers Museum, Pigeon Whistles: An Orchestra in Flight; <https://www.prm.ox.ac.uk/event/pigeon-whistles>, 15. 10. 2019.

Spletni vir 3: Reel to Real Ethnomusicology, anthropology and sound curation at the Pitt Rivers Museum, University of Oxford, Pigeon Whistles featured on BBC News; <https://pitrivers-sound.blogspot.com/2013/06/pigeon-whistles-featured-on-bbc.html>, 11. 7. 2019.

Spletni vir 4: Notes for Nathaniel Mann: »Pigeon Whistles«; Notes for Nathaniel Mann_Pigeon Whistles.pages, 10. 9. 2019.

Spletni vir 5: JINGJING, Li: Artist Colin Chinerry tries to restore the lost audio of old Beijing, 23.7.2017; <http://www.globaltimes.cn/content/1057622.shtml>, 14. 12. 2019.

Spletni vir 6: SANDERSON, Edward: Critical Music 2: Interview with Colin Siyuan Chinnery (part 1); <https://blog.escondot.com/2017/04/05/critical-music-2-interview-with-colin-siyuan-chinnery-part-1/>, 11. 1. 2020.

Spletni vir 7: 2) FEOLA, Josh: Primer: Beijing Sound as Art, 7. 4. 2017; <http://www.timeoutbeijing.com/features/Art/149572/Primer-Beijing-Sound-as-Art.html>, 10.1.2020.

Spletni vir 8: CUSACK, Peter: Favourite Beijing Sounds (Digital album); <https://subjamlab.bandcamp.com/album/favourite-beijing-sounds>, 26. 12. 2019.

Spletni vir 9: WEN, Xin: British artist records Beijing's sound before they fall silent, 7.10.2018; <http://www.chinadaily.com.cn/a/201807/10/WS5b43f5a5a3103349141e1bb8.html>, 10. 9. 2019.

Spletni vir 10: Trending China, Colin Siyuan Chinnery: Recording New and Old Sounds of Beijing, 2. 3. 2019; <https://www.youtube.com/watch?v=V5EB73v1k9M>, 13. 10. 2020.

Spletni vir 11: QIU, Guangyu: Audiophile Odysseys, 24. 9. 2018; <https://www.pressreader.com/china/newschina/20180824/282235191551833>, 10. 1. 2020.

Spletni vir 12: JIAO, Feng: The Pigeon Whistle: A Defining Sound of Old Beijing, 29. 11. 2019; http://www.chinatoday.com.cn/ctenglish/2018/cs/201911/t20191129_800186426.html, 11. 1. 2020.

Spletni vir 13: China Today, The Pigeon Whistle: A Defining Sound of Old Beijing (documentary film), 27. 11. 2019; <https://www.facebook.com/watch/?v=2377966232444442>, 6. 4. 2020.

Spletni vir 14: Musical Instruments Museum (MIM): Chinese pigeon whistles; http://www.mim.be/chinese-pigeon-whistles?from_i_m=1, 16. 1. 2020.

ŠIBENIK, Bojan, sporočilo avtorju, Ljubljana, 3. 2. 2020.

VAMPELJ SUHADOLNIK, Nataša: Zbirateljska kultura in vzhodnoazijske zbirke v Sloveniji. V: Andrej Bekeš, Jana Rošker in Zlatko Šabič (ur.), *Procesi in odnosi v Vzhodni Aziji*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2019.

WANG, Huiqin, pogovor z avtorjem, Ljubljana, 15. 1. 2020.

WANG, Shixiang: *Classic Chinese Furniture: Ming and Early Qing Dynasties*. Hong Kong: Art Media Resources Ltd, 1991.

WANG, Shixiang: *Beijing Pigeon Whistles*. Peking: Liaoning Education Press, 1999.

WANG, Shixiang. Tradition and Innovation: On Pigeon Whistles. V: Iftikhar Dadi (ur.), *The Future is Handmade: The Survival and Innovation of Crafts*. Prince Claus Fund Journal #10a (special issue), 2003, 14–30.

Pigeon Whistles from the Skušek Collection of the Slovene Ethnographic Museum

The Slovene Ethnographic Museum holds a collection of 14 pigeon whistles. They are part of a larger collection of intendant Ivan Skušek (1877–1947), comprised of various objects such as small pieces of art and everyday objects, as well as large-format items, most notably his collection of furniture. As a special feature of the collection, Chinese instruments can be labelled as a rare and most extensive collection in Slovenia, including pigeon whistles. Most of the object dates from the time of the last Qing Dynasty (1644–1911).

As part of museum collections, pigeon whistles can be found most commonly in American and European museums in the early 20th century. Except for the recent revival of their sound, which could be witnessed at the Museum of Archaeological and Ethnographic Objects at the Pitt Rivers Museum in Oxford, pigeon whistles are in general unfortunately presented, described or defined very poorly, without any implications of their carved marks usually inserted by their makers.

The paper attempts to define the pigeon whistles from the Skušek collection. To start with, it presents the three most common types of pigeon whistles found in the collection; the gourd type, the tubular type and the combined type. Among all these types, the gourd type is the most common representative – a type of a pigeon whistle that has a carved gourd as its base to which bamboo sub-whistles are attached. The largest number of them is represented by small-sized pigeon whistles, with three sub-whistles and flower patterns in black on red or yellow.

Each pigeon whistle type has its own distinctive sound. When conceived in a common layout, the gourd type of pigeon whistles would represent a bass tone, the tubular type a soprano (a shorter tube) and alto (a longer tube), while the combined type by itself, because of its structure, can produce tones of different heights. In the Skušek pigeon whistle collection, however, some of the whistle sounds are weakened because they are either partially damaged or poorly fixed, and in some cases miss certain parts. The pigeon whistle differs also in terms of its special mark – carved Chinese character, which is engraved on the back of the whistle. Although engraved marks can be found on most of the pigeon whistles from the Skušek collection, they cannot be classified as being made by major makers, i.e. eight famous pigeon whistle makers; for the most part, they are probably amateur works whose logos require further research.

AFEKTIVNI OBRAT

Koncepti, obeti, omejitve

Pregledni znanstveni članek | 1.02
Datum prejema: 18. 2. 2020

Izveček: Članek prinaša pregled poglobitnih konceptov in teoretskih tokov teorije afekta in poudarja antropološki in etnomuzikološki zorni kot. Osvetljuje razmerja med afektom, čustvom, občutkom in sorodnimi koncepti. Poleg konceptualnega razmisleka prinaša tudi analizo razumevanja in rabe afekta v etnografsko usmerjenih študijah ter proučuje, kako so trenutne teoretizacije afekta kot koncepta, metode in interpretativnega polja umeščene v konkretne prostorsko-časovne kontekste. Dodan je kratek vpogled v kritike afektivnega obrata in teorije afekta v kontekstu globalnega neoliberalizma.

Ključne besede: afektivni obrat, glasba in afekt, afekt in etnografija

Abstract: The article is an overview of the main concepts and theoretical currents of affect theory and highlights the anthropological and ethnomusicological perspective. It explores the relationships between affect, emotion, feeling and related concepts. In addition to a conceptual reflection, the article analyses the understanding and use of affect in ethnographically oriented studies, and examines how the current theorizations of affect as a concept, method and interpretive field are situated in specific spatiotemporal contexts. The article concludes with a brief insight into the critiques of the affective turn and affect theory in the context of global neoliberalism.

Keywords: affective turn, music and affect, affect and ethnography

Uvod

Prispevek¹ ponuja vpogled v poglobitne pristope v novejši literaturi o afektu, ki so se v zadnjih dveh desetletjih izoblikovali na različnih področjih humanistike. Zasnovan je kot pregled znanstvene produkcije in ključnih konceptov, njegov namen pa je opozoriti na trenutne razprave na področju teorije afekta. Pri tem se zavedamo, da se s takšnim, krajšim pregledom raznolika teoretska stališča in paradigme pogosto reducirajo na dominantne tokove, zato se bomo omejili le na razlage določenih konceptov in osvetlitev razprav, ki so najbolj relevantne za področji antropologije in etnomuzikologije. Teorijo afekta želimo predstaviti kot živahno in raznoliko vsebinsko in metodološko področje ter poudariti temeljne predpostavke, na katerih teorija temelji.

V prvem delu prispevka se posvečamo splošnemu razumevanju afekta in podajamo pregled področja sodobnih študij afekta. Namesto pristopa, ki bi temeljil na vnaprej jasno opredeljenem konceptu afekta, se osredotočamo na različna razumevanja in pristope k pojmu afekta, v katerih pogosto

zasledimo raznolike in celo nasprotujoče si razlage. To je posledica notranjega protislovja, ki je v osrčju teorije afekta: gre namreč za teoretično raziskovanje nečesa, kar je nemogoče diskurzivno zaobjeti in se včasih celo izmika racionalnemu razumevanju. V tem delu prispevka imamo za cilj predstaviti teorije afekta – artikulacije in rabe pojma afekta ter učinke, ki jih imajo specifične rabe na področju humanistike, kar pomeni, da naš namen ni podati neko vseobsegajočo definicijo ali razlago samega afekta kot fenomena.

V drugem delu tematiko afekta predstavljamo z etnografskega vidika in preučujemo, kako so sodobne teoretizacije afekta kot koncepta, metode in interpretacijskega polja umeščene v konkretne prostorsko-časovne kontekste. Na koncu se posvetimo še kratkemu orisu kritik afektivnega obrata ter ponujamo določene iztočnice za premislek o uporabnosti teorije afekta v luči globalnega neoliberalizma.

Teorija afekta kot kritika družbene konstruiranosti in identitetne politike

Afektivni obrat je pozornost s poststrukturalističnega zanimanja za jezik, reprezentacijo, dekonstrukcijo in psihoanalizo preusmeril na pristop, ki se zavzema za nediskurzivni, nereprezentativni pristop (Thrift 2011: 4). Ta se osredinja na pred-, zunaj- in paralingvistične utelešene in čustvene sfere (glej Clough in Halley 2007). Teorija afekta, ki se je oblikovala zlasti v desetletju po letu 2000, je v resnici odziv

¹ Članek je bil pripravljen v sklopu raziskovalnega projekta Glasba in politika v post-jugoslovanskem prostoru: k novi paradigmi političnosti glasbe na prelomu stoletij (J6-9365), ki ga financira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije. Za podrobno branje in komentarje se zahvaljujemo anonimnim recenzentom.

* Ana Hofman, doktorica etnomuzikologije, višja znanstvena sodelavka, Inštitut za kulturne in spominske študije ZRC SAZU; ana.hofman@zrc-sazu.si.

** Alenka Bartulović, doktorica etnoloških znanosti, docentka za področje kulturne in socialne antropologije, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo FF UL; alenka.bartulovic@ff.uni-lj.si.

*** Mojca Kovačič, doktorica etnomuzikologije, znanstvena sodelavka, Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU; mojca.kovacic@zrc-sazu.si.

**** Tanja Petrović, doktorica jezikoslovja, znanstvena svetnica, Inštitut za kulturne in spominske študije ZRC SAZU; tanja.petrovic@zrc-sazu.si.

***** Martin Pogačar, doktor kulturologije; znanstveni sodelavec, Inštitut za kulturne in spominske študije ZRC SAZU; martin.pogacar@zrc-sazu.si.

na premoč družbenega konstruktivizma kot prevladujočega teoretskega okvira v humanistiki. Večina del, ki zagovarja afektivni obrat, temelji na Massumijevem razumevanju afekta kot nezavednega in avtonomnega potenciala (glej Clough in Halley 2007; Gregg in Seigworth 2010). Brian Massumi v svojem prelomnem delu *Parabole o virtualnem: Gibanje, afekt, občutenje* (*Parables for the Virtual: Movement, affect, sensation*, 2002) kritizira pretirano rabo koncepta identitete pri razumevanju družbene realnosti in poziva k obratu oziroma raziskovanju »občutene resničnosti razmerja« (angl. *the felt reality of relation*; 2002: 16). Avtor trdi, da gre za manjkajoči vidik pri naši analizi družbenega sveta. Kot odgovor na poziv in utemeljene kritike so v zadnjih dveh desetletjih številni raziskovalci z različnih področij humanistike začeli teoretizirati afektivne vidike vsakdanjega življenja in osmišljanja sveta, ki smo jih predolgo imeli za nevidne, vsakdanje ali skrite.

V grobem lahko govorimo o dveh dominantnih pristopih. V prvem se kaže zlasti naklonjenost eksperimentalnim raziskavam, v drugem pa zasledimo kritike tovrstnih pozicij, ki poudarjajo predvsem pomen samega konteksta za pojasnjevanje in razumevanje afekta. Pri zanimanju za afekt torej ne gre spregledati povezav med empiričnimi in interpretativnimi pristopi, ki sledijo Massumijevim poskusom razumevanja afekta, pri katerih je izhajal iz eksperimentalnih raziskav.² Tako nekateri avtorji sledijo njegovemu zgledu in v svoje raziskave vključujejo vidike nevroznanosti, med njimi je denimo tudi Teresa Brennan. V svoji knjigi z naslovom *Prenos afekta* (*Transmission of Affect*, 2004) afekt razlaga kot proces, ki je v osnovi družben, vendar v samem učinku biološki in fizičen, saj se afekti med ljudmi usklajujejo ali prenašajo tudi kemično (npr. izločanje feromonov ene osebe vpliva na drugo) ali električno (npr. vpliv živčnega sistema ene osebe na drugo) (Brennan 2004: 22). Kot pri večini drugih teoretikov afekta je v ospredju njene raziskave odnos med družbenim in telesnim. Avtorica opozarja na medosebno (angl. *transpersonal*) naravo afekta, ki omogoča, da čustva ali afekti ene osebe ter »spodbudne ali zavirajoče energije, ki jih ti afekti vsebujejo« (2004: 3), vstopajo tako v druge osebe kot tudi v širše okolje. Kolektivnost afektivnih stanj torej razlaga s prenosi afekta med subjekti in objekti, obenem pa priznava obstoj subjektivne afektivne zgodovine, »sestavljene iz objektov in fantazij« (2004: 7). Podobno usmeritev, ki je utemeljena na eksperimentalnih pristopih, zasledimo v študijah afekta na področju etnomuzikologije in glasbene psihologije, kjer je mogoče opaziti premik v smeri nevroznanosti. Tudi te raziskave pogosto temeljijo na eksperimentalnih dognanjih (Lortat-Jacob 1998; Clayton 2001; Fernando idr. 2014), pri čemer se zanašajo zlasti na merjenje nevroloških sprememb in hormonskih aktivnosti ter vedenjskih učinkov afekta (Västfjäll 2010:

255–277). Na drugi strani imamo dominantne pristope, ki kritizirajo tovrstno osredotočanje na kognitivne in nevroznanstvene metode ter poudarjajo, da je njihova pomanjkljivost v objektivizaciji afekta, ki navadno spregleda kulturno in družbeno-politično pogojenost afektivne izkušnje.

Pomembno je torej poudariti, da enotne teorije afekta ni – obstajajo številne različne in včasih celo nasprotujoče si definicije afekta, kar v veliki meri onemogoča sinhrono raziskovalnih pogledov. Enako afektivnega obrata ni mogoče obravnavati ločeno od drugih konceptualnih obratov – senzornega in materialnega obrata, ki sta imela pomembno vlogo pri novem poudarku na utelešenju, materialni substanci in čutih.³ Teorija afekta poudarja telesnost, vendar se je treba zavedati, da je bilo telo v povezavi z raziskovanjem čustev pomembno tudi v raziskavah pred samim afektivnim obratom. Zlasti so do teorije afekta oziroma do določenih zabrisov pretekle znanstvene zapuščine kritični v feminističnih in kvirovskih (angl. *queer*) študijah, v katerih so opozarjali na dolgo tradicijo raziskav na področju politik telesnega, politike čustev ter »čustvenega dela« (angl. *emotional labour*) (glej Hemmings 2005) in afektivno delo (angl. *affective labour*) (glej Hardt and Negri 2000, 2004). Lahko pa dodamo, da ta očitek o ignoriranju določenih »predhodnikov« afektivnega obrata drži tudi na drugih področjih. William Mazzarella poskuša prikazati dolgo genealogijo teoretizacije afekta v antropologiji, tako da med drugim opozori na znanstveni opus Emila Durkheima in njegove konceptualizacije »mane«, ki je bila kot teoretizacija neosebne družbene oblike vzpostavljena že pred sto leti (Mazzarella 2017b). Podobne nastavke opazimo tudi v z glasbo povezanih disciplinah, kot so muzikologija, etnomuzikologija, teorija glasbe, v katerih je afekt ključni del raziskav, in sicer že od njihove ustanovitve. Posebna povezava med glasbo na eni strani in afekti, čustvi in občutki na drugi strani pa je do danes ostala vroča tema za nove generacije raziskovalcev glasbe in zvoka. Zato je pomembno poudariti, da je sodobne teorije afekta treba raje razumeti v luči dolge tradicije razmišljanja o telesnosti, snovi in materialnosti, kakor gledati nanje kot na radikalen prelom ali kot popolno spremembo paradigme.

Še vedno pa ostane vprašanje, zakaj smo danes v mnogih humanističnih in družboslovnih disciplinah soočeni z vrsto del o afektu. V kakšni meri raziskovalci razumejo uporabo teorije afekta kot temeljit epistemološki premik,

3 Zaradi omejenega obsega v tem članku ni mogoče nasloviti pomembnih razmerij z afektivnim in drugimi sorodnimi teoretskimi obrati. Za več o novi materialnosti ter antropologiji čutov glej Frykman in Povržanović Frykman (2016). Za pregled literature o čutih, ki je bila objavljena v zadnjih dvajsetih letih, glej Porcello idr. (2010), za novejši pregled tovrstne literature glej Howes (2019). Za vpogled v antropologijo čustev ter pregled raziskav čustev v domači humanistični produkciji glej Muršič (2004). Za kratek pregled odnosa med teorijami afekta in konceptom izkušnje v antropologiji glej Muršič (2019).

2 Več o tem v opombi 4.

ki ponuja novo smer za teoretizacijo naših družbenih rešničnosti? Kakšna so tveganja in kakšne prednosti zanašanja na konceptualna orodja teorije afekta glede na trenutno širše družbeno, kulturno in intelektualno vzdušje? Zaradi omejenega obsega prispevka tem vprašanjem ne moremo posvetiti dovolj pozornosti, vendar pa je jasno, da je afektivnemu obratu pomembno nameniti pozornost v domačem znanstvenem okolju tudi zato, ker teoretske produkcije ni mogoče ločiti od širših družbenopolitičnih razmer, iz katerih izhaja. Tem vprašanjem se v omejenem obsegu posvečamo v zadnjem delu članka, odpiramo pa tudi nekaj tem za premislek o uporabnosti teorije afekta v sodobnem času.

Čustva, čuti, občutki – konceptualizacija afektivne izkušnje

Veliko razprav v teoriji afekta se je osredinjalo prav na opredelitve samega pojma afekta in drugih sorodnih terminov. Tako kot opazamo različne pristope k raziskovanju afekta, opazamo tudi različne pristope k definiranju in razmejevanju pomembnih pojmov. Brian Massumi trdi, da se afekt, čustvo in občutki sicer pogosto uporabljajo kot sopomenke, a da termini sledijo različnim logikam: občutki so osebni in biografski, čustva so družbeno pogojena, medtem ko je afekt predoseben (Massumi 2002: 28, 40). Tovrsten pogled se naslanja na pomembno razlikovanje med afektivnostjo kot relacijskim stanjem določenega telesa, ki se kaže v »občutkih« (angl. *feelings*), »čustvih« (angl. *emotions*) in izkušnjah na eni strani, ter afektom kot telesno intenziteto na drugi strani, kot predlagata tudi Gilles Deleuze in Félix Guattari. Po prevladujoči konceptualizaciji afekta, ki temelji na delih avtorjev, kot so Baruch Spinoza, Henri Bergson in William James ter še posebej Gilles Deleuze in Félix Guattari, Nigel Thrift in William Connolly, je afekt stanje razmerja, pa tudi prehod vitalnih sil ali telesne intenzivnosti onkraj čustev (Gregg in Seigworth 2010: 1). Po Deleuzu in Guattariju je afekt utelešen v samodejni reakciji, ki se kaže na koži, površini telesa in v srčnem utripu, pa vendar je tudi nekaj, kar presega telo in označuje »prehod iz enega izkustvenega stanja v drugo« (Deleuze in Guattari 2004: xvii). Telo, ki ga opisujeta, ni izključno človeško, lahko je živalsko ali rastlinsko, skupinsko ali družbeno telo, pojoče telo ali telo glasbila. Čustva se torej nahajajo na strani subjektivne afirmacije kot reflektirane izkušnje afekta (Schrimshaw 2013: 31). V svojem prispevku za *Affect Theory Reader* Lawrence Grossberg zasledi težave pri teoretiziranju odnosa med afektom in čustvom, ki izhajajo iz različnih zgodovinskih razvojev teh pojmov (Grossberg 2010: 316). Afekt podobno kot Massumi razume kot intenzivnost – kot nezavedno in neizrečeno telesno energijo, ki se pojavlja kot odziv na »zunanje dražljaje« (angl. *stimuli*). Afekt je torej po njem odziv telesa na dražljaje, preden so ti kognitivno obdelani. Ta pogled temelji na predpostavki, da je za kognitivno ob-

delavo potreben čas, zaradi česar se pojavi zamik med dogodkom in njegovim zavestnim reflektiranjem.⁴ Z zornega kota kognitivne muzikologije Patrik Juslin in John Sloboda kritizirata »terminološko zmedo« na področju glasbe in čustev ter opozarjata na problem, da nekateri znanstveniki ne razlikujejo med izrazi »afekt«, »čustva«, »občutek« in »razpoloženje«. Zavzemata se za razlikovanje med temi pojmi: afekt razumeta kot osrednji pojem, ki se nanaša na vsa čustvena stanja; čustva se nanašajo na zelo kratko, a intenzivno čustveno reakcijo; razpoloženje se uporablja za označevanje afektivnih stanj, ki so nižje intenzivnosti kot čustva; občutek pa se nanaša na subjektivno doživljanje čustev in razpoloženj (Juslin in Sloboda 2010: 10). Toda pogosto kritiziranje terminološke zmede ustvarja nova nestrinjanja pri razumevanju afekta. Denise Gill trdi, da so teorije, ki kombinirajo številne pristope k afektu in imajo različne predpostavke o afektu, čustvih in občutkih, lahko tudi združljive in ne nujno kontradiktorne (Gill 2017: 185).

Omenjeni pristopi pri definiranju različnih pojmov so prepogosto omejeni na dihotomije med subjektivnim/objektivnim, telesnim/kognitivnim ter zavednim/nezavednim. Zato je ključno poudariti drugačen pogled, in sicer pogled številnih raziskovalcev, ki v teoriji afekta kritizirajo jasno razlikovanje med pojmi afekt, občutek in čustvo, ki ga zagovarjata prej omenjena Lawrence Grossberg in Brian Massumi. Pri tem je zelo pomembno poudariti, da avtorji, ki jih omenjamo v nadaljevanju, modalnosti in načine delovanja afekta, čustev, občutkov ter njegovih učinkov prav tako razumejo na različne načine. V splošnem odnos med afektom kot avtomatičnim odzivom na eni strani ter njegovim subjektivnim zaznavanjem na drugi vidijo kot lažno dihotomijo, ki vzdržuje oziroma ohranja razločevanje med zavestnim, označujočim, čustvenim in razumskim na eni strani ter nezavednim in afektivnim (kot procesom intenzitete, ki ni povezan z označevanjem) na drugi strani (Leys 2011: 450). Sianne Ngai na primer zagovarja stališče, da takšno ločevanje izhaja iz metodologije psihoanalize (Ngai 2005: 25). Podobno je za Saro Ahmed razlikovanje med »občutenjem« (angl. *sensation*) in »čustvom« (angl. *emotion*) izključno analitične narave (Ahmed 2004: 6), zato ocenjuje, da zunaj tega ni produktivno. V svoji kritiki pretira-

4 Kognitivni psihologi in nevroznanstveniki so z laboratorijskimi poskusi dokazali, da ta zamik v povprečju traja 0,5 sekunde, kar Massumi imenuje »manjkajočih pol sekunde« (Massumi 2002). Te ga manjka se ljudje ne zavedamo, ker smo ves čas potopljeni v neprekinjeni tok dražljajev in razpoke ne zaznavamo (Kluitenberg 2015; Massumi 2015). Tudi v kontekstu sodobnih komunikacijskih tehnologij oziroma okolij, ki jih obravnavamo v nadaljevanju, je prisoten zamik med dogodkom, mediacijo in percepcijo, pri čemer se ta zamik prav v procesu mediacije zabriše (Mazzarella 2004). Koncept neposredne mediacije uporabljamo v smislu zaznane ali pričakovane neposrednosti komunikacije, ki zabriše vidnost mehanizmov in tehnoloških pogojev mediacije; definira pa jo odsotnost možnosti distanciranja od dogodka, ki bi omogočila, da bi ta dogodek opazovali in ga reflektirali (Massumi 2015: 93).

nega in neustreznega ločevanja se tako avtorica zavzema za bolj poglobljen pristop, ki upošteva kompleksnost afektivne izkušnje, in poudarja, da skupna čustva ne pomenijo tudi enakih občutij pri vseh subjektih, ki so izpostavljeni istemu dražljaju, ter dodaja, da so predmeti, na katere se čustva prilepijo, in ne čustva sama tisti, ki krožijo (2004: 11). Kot pravi, v tem »kroženju predmetov« nekateri predmeti in z njimi povezana čustva pridobivajo težo »v obliki afektivnih vrednosti« (2004: 11). Afekt se torej »sprehaja« med objekti in telesi, spreminja njihove obrise in se tudi »zatakne«, »nalepi« na znake in objekte ter obratno, znaki se nalepijo na afekt (2004: 14). Pristop Sare Ahmed v ospredje postavlja afektivno izkušnjo, ki nikoli ni le tukaj in zdaj, ampak je vedno povezana oziroma pogojena s preteklimi izkušnjami določenih stanj/dogodkov/objektov in z njimi povezanimi čustvi. V takem primeru nezavedne afektivne intenzitete dražljaja ni mogoče ločiti od njene subjektivne izkušnje, kar Sara Ahmed imenuje »izkustvena zmeda« (angl. *experiential messiness*).

Tovrstne konceptualizacije afekt dojemajo kot kulturno in zgodovinsko utemeljenega. Tako raziskujejo, na kakšen način se artikulacije afektivnih izkušenj razlikujejo glede na različna zgodovinska obdobja. William Mazzarella v svoji kritiki Massumija tako trdi, da je afekt sicer predoseben, ne pa tudi predkulturn, in odpira pomembno vprašanje jezikovne, družbene in kulturne pogojenosti, v okviru katere je afekt kot sila in intenziteta zmožen delovati (Mazzarella 2009). Na podoben način Lauren Berlant in Ben Highmore opozarjata na pomembnost »zgodovinskega čutenja« (angl. *historical sensorium*) (Berlant 2011: 9; Highmore 2018).

Zlasti zanimiv v tem oziru je »tretji pristop« k razumevanju afekta v odnosu do občutkov in čustev, ki ga zagovarja antropolog Daniel White. Ta konceptualno ločnico med afekti na eni ter čustvi in občutki na drugi strani postavlja kot produktivno konceptualno polje za razumevanje družbenih procesov. Čeprav izhaja iz Massumijevega pristopa, sam ne podpira ne prvega pristopa, ki se zavzema za avtonomijo afekta, niti drugega, ki afekt enači s čustvi ali z občutki, temveč se osredotoča na sam proces ločevanja ali epistemološke »vrzeli« (angl. *gap*). Ločnica (ali možnost premisleka razmerja) med afekti in čustvi ter občutki ni zgolj »praznina« (angl. *void*), ampak je za Whitea tudi prostor potenciala, ki je napolnjen z vsebino, ki ji še ni dodeljen noben poseben pomen. Zato je po njegovem mnenju temeljno vprašanje za antropologe danes, kako se lahko v prostoru, v katerem se oblikujejo povezave med prej nepovezanimi izkušnjami, mislimi in vtisi, odpirajo možnosti za nova razumevanja in delovanja. Še več, zanj je etnografija afektivnih izkušenj najplodnejše izhodišče za različna intelektualna, ekonomska, tehnološka in predvsem politična angažiranja (White 2017). Preostale pomembne premisleke in pristope o možnosti razumevanja in konceptualizacije afekta skozi etnografsko metodo prikazujemo v drugem delu članka.

Afektivne družbenosti

V literaturi se moč afekta pogosto ponazarja z delovanjem zvoka in glasbe, ki sta kot gonilni sili telesne mobilizacije pogosto v središču ustvarjanja družabnosti in kolektivnosti. Pripisuje se jima potencial za oblikovanje ali izražanje alternativ obstoječim družbenim formacijam s senzoričnimi sredstvi.⁵ Novejše etnomuzikološke in antropološke raziskave o afektivnosti glasbe in zvoka ponujajo vpogled v njuno vlogo pri oblikovanju alternativnih načinov družabnosti ter novih oblik politične in kulturne produkcije. Georgina Born predlaga koncept glasbeno specifičnih družb kot avtonomnih družbenih ali glasbenih formacij (Born 2011). Sklicujoč se na Marilyn Strathern, avtorica razmišlja o večjih družbenostih, ki so v stalnem spreminjanju iz ene oblike v drugo in v medsebojnih odnosih sinergije, relationalnosti ali vzročnosti. Takšen pristop nas pripelje korak naprej od običajnega stališča, da glasba artikulira le obstoječe identitetne formacije: afektivna zavezništva, ustvarjena skozi glasbo, kažejo na njuno moč pri ustvarjanju ali krhanju kolektivitete v smislu preoblikovanja meja med obstoječimi družbenimi kategorijami.⁶ Na podobno afektivno moč glasbe opozarja tudi Brandon LaBelle, ki trdi, da so glasbeni dogodki relacijski in situacijski (LaBelle 2018: xviii) ter ustvarjajo prostorsko-časovne skupnosti.

Še več, glasba in zvok sta uporabljena za razumevanje afekta kot kapacitete, ki kroži ali se prenaša, pri tem se novejši pristopi osredotočajo zlasti na vprašanje pomembnosti »atmosfere« (angl. *atmosphere*) kot koncepta,⁷ ki lahko pokaže bolj zapletene odnose med posameznikom in okoljem. Nedavne raziskave s področja etnomuzikologije koncept atmosfere vežejo na nemškega fenomenologa Hermanna Schmitza, ki je že v 60. letih prejšnjega stoletja razmišljal o afektivni atmosferi. Kot piše Friedlind Riedel v zborniku *Glasba kot atmosfera: Kolektivni občutki in afektni zvoki (Music as Atmosphere: Collective Feelings and Affective Sounds)*, Riedel 2020a), je za Schmitza »atmosfera« (nem. *Stimmung*) sestavljena iz čustev, ki so zunaj nas, v brezpovršinskem prostoru, in ki premikajo »čuteče telo« ali vplivajo nanj.⁸ Izhajajoč iz Schmitzove konceptualizacije Riedel atmosfero vidi kot nekaj, kar je »v zraku« in obstaja zunaj teles, pa vendar ne brez njih.

5 Kot že omenjeno, zanimanje za afekt na področju glasbe sega v konec 15. stoletja (glej Hofman 2015a).

6 V tem smislu so zanimiva razmišljanja o vlogi glasbe na lezbični sceni v Sloveniji (glej Dragičević 2017).

7 Pri prevajanju angleškega termina *atmosphere* smo se odločili za termin »atmosfera« in ne »vzdušje«. Glede na avtorje, ki jih navajamo, se nam atmosfera kaže kot ustrežnejši prevod za nedokončni brezpovršinski prostor, ki obkroža telesnost in materialnost.

8 »Čuteče telo« (nem. *Lieb*) razlikuje od »materialnega telesa« (nem. *Körper*). Pojma si nista nasprotna, temveč se čuteče telo (telo, ki občuti) manifestira preko občutkov v telesnem, materialnem.

Atmosfera obravnava kot kolektivne, pogosto tudi neodvisne od posameznikovega občutja in pravi, da jih zato ne moremo metodološko zaobjeti na ravni individualiziranega poslušalca: prav tako atmosfera ni zgolj kakovost glasbe ali zvoka in je zato ne moremo razumeti samo s slušno zaznavo. Riedel se sklicuje tudi na številne raziskave glasbe in prostora ter poudarja, da atmosfera ni le posledica glasbenih procesov (poslušanja, poustvarjanja in ustvarjanja), temveč je njihovo bistvo, saj glasba kot afektivna sila ni le v neposrednem razmerju s posameznikom, z njegovim ušesom ali telesom, temveč je tudi v razmerju z okoljem in procesi preoblikovanja prostorov, kolektivitet in situacij.

Kot sorodni koncept afektivne atmosfere se v literaturi v angleškem jeziku pojavi tudi koncept *mood*, ki ga v slovenščino prevajamo kot »razpoloženje«. Ta dva pojma se zlasti pri raziskovanju glasbe in zvoka pogosto obravnavata kot sopomenki (Riedel 2020a: 8, 2020b). Razmerje med razpoloženjem in atmosfero se v antropologiji in etnomuzikologiji pogosto obravnava skozi razmerje med individualnim in kolektivnim, pri čemer meja med njima nikakor ni jasno začrtana: razpoloženje je individualno in notranje, medtem ko je atmosfera kolektivna in medosebna (Riedel 2020a: 30; Slaby 2020; Vadén in Torvinen 2020). Vendar številni avtorji preizprašujejo tudi subjektivnost in individualnost razpoloženja (glej Hunt 2018) ter zagovarjajo stališče, da ne gre za neko stanje posameznika, temveč prej za nagnjenost, »predispozicijo« (angl. *propensity*) (Massumi 2020: 297), »naravnost« (angl. *attunement*) (Wallrup 2020: 212) oziroma »uglašenost« (*entrainment*) (glej Clayton 2001). Koncept uglašenosti⁹ kot kolektivno sinhronizirano dejanje, s katerim se opisuje proces prihajanja v isti izkušnji tok ali zvočno prenašanje afekta, kaže na medsebojno povezanost med družbenim, zvočnim in afektivnim. Skozi uglašenost postane afekt bistven za občutenje družbenosti, ponuja temelj za zaznavanje estetske moči glasbe, da proizvaja in galvanizira kolektivitete (Goodman 2010: 172).

Lahko rečemo, da sta afekt in atmosfera koncepta, ki v sodobnih teoretizacijah pomagata razumeti kolektivna razpoloženja (DeNora 2000; Runkel 2018). Še več, lahko trdimo, da razumevanje afekta kot stanja, ki pogojuje delovanje subjekta, vabi tudi k premisleku o odnosu med subjekti in okoljem. Afekt je torej uporabljen kot konceptualni in interpretativni okvir, ki nam omogoča vpogled v mehanizme, dinamike in strukture, ki »zaradi ideologije, moči in naključja nimajo enake vloge pri produkciji znanja, resničnosti, vrednosti in resnice« (Voegelin 2014: 3). V tem smislu nam nudi razmislek o telesnih intenzitetah, srečanjih, drgetanjih in občutkih telesa, nalezljivih de-

njih in razmerjih med subjektom in okoljem. Po našem mnenju je takšna interpretacija blizu razumevanju Lauren Berlant, ki pravi, da afekt komunicira stanje, v katerem se subjekti navezujejo na svet (Berlant 2011: 12). Tako afekt zahteva subjektivnost, ki ni v celoti neodvisna ali odvisna od zunanjih strukturnih sil, temveč vzbuja dinamično nenehnega prilagajanja subjekta tistemu, kar je zunaj njega (2011: 15). Takšen strukturno naravnani pristop upošteva kompleksno zunanjo in notranjo interakcijo med različnimi individualnimi, kolektivnimi in institucionalnimi formacijami in okolji, subjektno-objektnimi pa tudi človeškimi ali nečloveškimi akterji. Vendar pa poudarek zmožnosti glasbe in zvoka, da artikulira afekt tako, da prebudi občutek družbenega, nikakor ne pomeni »idealizacije« ali »romantizacije« ideje družbenosti glasbe. Kot poudarja Luis-Manuel Garcia, »biti uglasen« s prostorom ali z osebo »ne pomeni nujno identifikacije s tem telesom ali enakega razumevanja tega, kar to uglaševanje pomeni« (Garcia 2011: 181). Zaradi tovrstnih premislekov se v naslednjem odstavku posvečamo temeljnemu vprašanju, in sicer razumevanju afekta v luči etnografske metode.

Etnografija in vsakdanji afekt

V članku o teoriji afekta in empiričnih raziskavah Danilyn Rutherford piše, da so študije afekta naleteli na ovire, saj po njegovem v nekaterih primerih afekta ni bilo mogoče zaobjeti etnografsko (Rutherford 2016: 186). Etnografsko razumevanje afekta sproža polemike predvsem v raziskavah, ki se osredotočajo na doživeto izkustvo in dejstvo, da so ljudje le redko zmožni ubesediti senzorične odzive oziroma jih običajno opisujejo s časovnim zamikom ter z občutki, razpoloženji ali s čustvi.¹⁰ Novejša antropološka in etnomuzikološka besedila (Gray 2013; Gill 2017; White 2017; MacMillen 2019; Hofman 2020) si izvirne prispevke k obravnavanju afektivnih izkušenj prizadevajo podati z etnografskimi metodami. Afektivno in diskurzivno plat izkušnje skušajo preučevati relacijsko in ne ločeno drugo od druge, onkraj razlikovanj med čustvi in afektom, subjektivnostjo in materialnostjo.

Etnografskim pristopom naklonjene raziskovalce je osredotočenost na afekt spodbudila k razmisleku o nevidnih razmerjih, ki oblikujejo vsakdanje življenje, in še zlasti k razmišljanju o tem, kako občutja, ki prehajajo skozi telesa in med njimi, sodelujejo pri razumevanju družbenih realnosti. Kot smo že omenili, afekt – občuten kot določeno razpoloženje, tekstura, čutnost, lepljivo razmerje – omogoča vpogled v razmerja med intimnim in javnim oziroma med individualiziranim in družbenim. William Mazzarella trdi, da nas obrat k afektu spodbuja tudi k premisleku o

⁹ Na področju etnomuzikologije je potencial afekta obravnavan s pomočjo kognitivnih raziskav in koncepta uglašenosti, ki poskuša vzpostaviti temeljne povezave med psihološkim in družbenim (glej Clayton 2001).

¹⁰ Podobne omejitve poudarjata tudi Blaž Bajič in Sandi Abram, ki pri raziskovalni metodi čutnobiografskih sprehodov opozarjata na dejstvo, da se čutna izkušnja in telesna zaznava nujno »prevajata« skozi jezik (2019: 35).

ustroju vsakdanjega življenja kot etike bivanja. Po njegovem mnenju se tu nahaja »etnografska priložnost za antropologijo afekta: razložiti načine, s katerimi ljudje, ujeti v sodobne, intimne in anonimne tokove, osmišljajo čutno brezizhodnost« (Mazzarella 2017a: 205).

Primer poskusov teoretične obravnave afektivnosti vsakdanjosti je koncept »vsakdanjega afekta« (angl. *ordinary affect*). Sam koncept ne izhaja iz teoretsko zasnovanega dela, temveč avtorica Kathleen Stewart v knjigi *Vsakdanji afekt (Ordinary Affects, 2007)* z nizanem fragmentov iz terenske raziskave in dogodkov iz lastnega življenja bralcem ponuja »intenziteto« vsakdanjega, hkrati pa s serijo vinjet, ki se berejo kot terenski dnevnik, izrisuje mozaični portret sodobne ameriške družbe. S pomočjo opazovanja, čutenja življenja in zanašanja na razmisleke nekaterih avtorjev in avtoric¹¹ vsakdanji afekt definira kot javna občutja, ki se »začenjajo in končujejo« (2007: 2) v družbenem kroženju ter s tem zaznamujejo »intimna«, notranja življenja posameznikov. Kot piše, se vsakdanji afekti manifestirajo v

impulzih, občutjih, pričakovanjih, sanjarjenju, srečevanju, relacijskih navadah, strategijah in njihovih neuspehih, v oblikah prepričevanja, okužbah in prisilah, različnih načinov pozornosti, navezanosti in moči delovanja pa tudi v raznolikih javnih in družbenih svetovih, ki ujamejo ljudi v nečem, kar je nekako mogoče občutiti kot »nekaj«. (Stewart 2007: 2)

Vsakdanji afekti torej ustvarjajo posebna družbena vezja in tokove, ki sooblikujejo življenje, pri čemer poudarjajo tudi ključni pomen odmevov minulih dogodkov, saj ti omogočajo večjo intenziteto občutenja.¹² Avtorica s tem konceptom poskuša pojasniti vlogo čustev, občutenj, tudi izkušenj v ustvarjanju in ohranjanju družbenih in političnih navezav. Koncept vsakdanjega afekta opozarja na to, da imajo določene posebnosti in banalnosti vsakdanjega življenja, ki jih utelešamo skozi različne izkušnje in zaznave, povezovalno moč in ustvarjajo skupna, kolektivna občutja.

Tovrstni pristop k razumevanju in delovanju afekta, ki vidi v tem dodatni potencial preseganja meja med družbenim in »intimnim«, lahko poudarimo kot osrednjo točko etnografskega pristopa k afektu v sodobni literaturi. Afektivno izkušnjo, ki spodbija dihotomijo med osebnim in medosebnim, raziskovalci uporabljajo kot koristno orodje za podrobnejše razumevanje kompleksnosti današnjih družbenih in političnih življenj. Ann Cvetkovich ugotavlja, da je treba o vsakdanjih, običajnih afektih in občutkih, zlasti tistih negativnih in tabuiziranih (depresiji, travmi, jezi, žalosti), razmišljati kot o »javnih občutkih« (angl. *public feelings*); ustvarjanje prostorov za javno izražanje vsak-

danjih občutkov po njenem mnenju prispeva k ustvarjanju novih načinov moči delovanja in oblikovanju za prihodnost pomembne politike (Cvetkovich 2012). Obenem etnomuzikološke študije teoretizirajo koncept javnih intimnosti (Stokes 2010), ki vključuje kompleksno dinamiko identitet in pripadnosti, oblikovanih z afektivnimi srečanji, ki jih omogoča izvajanje oziroma poslušanje glasbe. Martin Stokes v svoji študiji o javni intimnosti v turški popularni glasbi poudarja, kako pomembna je obravnava družbenih, političnih in zgodovinskih posebnosti sentimentalizma kot nove vrste družbene kritike (2010: 31). Afektivne izkušnje kot »pomembna stičišča intimnih in družbenih področij« (Hesmondhalgh 2013: 2) v kontekstu nove družbene kritike delujejo kot gonilna sila krepitve političnega delovanja, ki izhaja iz občutka skupne sentimentalnosti ali ranljivosti, čeprav sta slednji običajno označeni kot pasivni ali politično nemočni oziroma nepomembni (Hofman 2015a, 2015b).

Afektivne politike

V luči sodobnih teoretizacij afekta se v antropološki in etnomuzikološki literaturi srečujemo z afektom kot enim ključnih pojmov za razumevanje sodobnega političnega delovanja. To je še zlasti izrazito v delih, ki se ukvarjajo z novimi družbenimi gibanji po svetovni gospodarski krizi leta 2008 in v trenutnih okoliščinah globalnega neoliberalizma (Guilbault 2010; Thompson 2013; Garcia 2015; Steingo 2016; Alexandrakis 2016; Sprengel 2019; Hofman 2020). Raziskovalci trdijo, da smo priča novim oblikam politike pripadnosti in združevanja, ki delujejo zunaj obstoječih režimov političnega. Brandon LaBelle na primer opisuje nove proteste, ki jih označuje kot »vibracijske modele zaveznitva«. Ti namreč omogočajo »združitev, ki ima lahko velik družbeni in politični potencial« (LaBelle 2018: 3). Suzanne Cusick, ko piše o Occupelli, praksi *a cappella* petja in uporabi neelektrificiranih zvokov v gibanju Okupirajmo Wall Street, poroča o akustični energiji, ki kroži in mobilizira človeška telesa (Cusick 2017: 38). Kolektivno petje ali »človeški mikrofon« (angl. *human microphone*) skozi utelešeno prisotnost glasov vzpostavlja nove družbene odnose – take, ki ne temeljijo na kapitalističnih vrednotah in izmenjavi bogastva. Trdi, da zvok zaradi svoje efermarnosti ne more drastično premikati teles, vendar kljub temu lahko vnese spremembe v načine kolektivnega delovanja (Cusick 2017: 41). Na podlagi teh študij lahko sklenemo, da sodobne obravnave politične angažiranosti niso prvenstveno utemeljene na pripadanju, ideologiji in identiteti, temveč v veliko večji meri slonijo na izmuzljivem področju kolektivne energije, čustev in afektov, kar postavlja pod vprašaj obstoječe kategorije političnih pozicioniranj in identifikacij. V tem smislu se političnost ne izraža izključno skozi ideološke programe, temveč se oblikuje skozi bes, užitek, bolečino itn. Ash Amin in Nigel Thrift trdita, da se je afekt v zadnjem času artikuliral kot politika vsakdanjega, zato predlagata stal-

11 Avtorji, kot so Roland Barthes, Gilles Deleuze, Michael Taussig, Walter Benjamin idr., so avtorici v navdih, vendar jih v delu ne citira.

12 Pomen preteklosti pri afektivnem uglaševanju odlično ponazarja raziskava Yael Navaro-Yashin (2012) v delu o afektivni zapuščini vojne in nasilja na Cipru.

no preizkušanje meja tega, kar lahko štejemo za politično (Amin in Thrift 2005).

V kontekstu razumevanja afekta v luči sodobnih družbenih gibanj velja poudariti koncept »afektivnih javnosti« (angl. *affective publics*). V svoji knjigi *Afektivne javnosti: Sentiment, tehnologija in politika (Affective Publics: Sentiment, Technology, and Politics, 2014)* Zizi Papacharissi raziskuje moč »afektivnega uglaševanja« (angl. *affective attunement*) pri uporabi sodobnih medijev oziroma družbenih omrežij. S pomočjo analiz Twitterja in na podlagi treh izbranih primerov rabe tega omrežja (arabska pomlad – #egypt, gibanje Occupy – #ows in t. i. »aktualnih tem« oziroma *trending topics*) kot ključnih platform za civilno mobilizacijo skuša odgovoriti na vprašanje, kako posamezniki čutijo, doživljajo in se odzivajo na »diskurzivno medialnost« (angl. *discursive mediality*) Twitterja ter kako javno izražanje afekta v izbranih kontekstih funkcionira v političnem smislu. Koncept afektivnih javnosti odgovarja na vprašanje, kako družbeni mediji oblikujejo občutje sodelovanja oziroma udeležbe zlasti v primerih, kjer še ni povsem načrtne ali jasno izražene usmeritve ali konkretnega političnega cilja (Papacharissi 2014: 21). Različne oblike participacije na socialnih omrežjih, ugotavlja avtorica, ne vodijo nujno k dejanjem ali političnim spremembam, ponujajo pa platformo in »povezovalne geste«, ki imajo simbolični pomen za posameznike, predvsem pa odpirajo prostor za razpravo tudi o (medijsko) marginaliziranih tematikah (Papacharissi 2014: 88). Afektivna javnost je pravzaprav sodelujoča publika, ki se diskurzivno materializira na Twitterju in podobnih digitalnih platformah v izrazito omejenem, začasnem prostoru, ki vznikla v procesu prevajanja dogodka v zgodbo (Papacharissi 2014: 125). Zato tudi afektivno delovanje na omrežjih razume kot potencial, ki prispeva k oblikovanju različnih družbenih gibanj in iniciativ, a občasno in sočasno tudi k njihovemu fragmentiranju in drobljenju.

Prav v takšnem pristopu, ki poudarja, da so afektivne izkušnje politično vprašanje, avtorice Sara Ahmed, Sianne Ngai in Lauren Berlant afektivna razmerja in ekonomije vidijo kot ključne v razumevanju družbenopolitičnega polja. Podobno kot v primeru Zizi Papacharissi in njenega koncepta afektivnih javnosti je to pogled, ki z vključitvijo premisleka o moči afekta poskuša ponuditi kompleksnejšo in dopolnjeno razumevanje političnosti. Afekt je bil namreč predolgo potisnjen na obrobje politične teorije, saj je slednja dajala prednost racionalnemu premisleku kot gonilu političnih delovanj (Papacharissi 2014: 10). Tovrstni pristop ne odpira samo vprašanja, kako afekt presega meje osebnega in medosebnega, ampak kliče tudi po raziskovanju vprašanja, kako afekti kot javna čustva generirajo politično delovanje in kako jih uporabljajo tudi mehanizmi države in uradna razmerja moči. William Mazzarella v svoji kritiki romantiziranega pogleda na afekt kot nevidne sile, ki nas lahko spodbudi in mobilizira za politično de-

lovanje, poudari, da mora biti vsak družbeni projekt, če hoče biti učinkovit (efektiven), tudi afektiven (Mazzarella 2009: 299).

Kot protiutež pristopom, ki raziskujejo afekt v kontekstu novih političnih gibanj, velik del etnografsko usmerjenih raziskav pozornost namenja ustvarjanju afekta in njegovemu delovanju v razmerju do političnih struktur moči. Etnografsko usmerjene raziskave afekta ne vidijo kot nasprotje ali stranski produkt političnega, temveč kot »bistvo politike« (Stoler 2004), kot »kompleksno, dinamično in odporno resničnost, ki za politične akterje strukturira tako možnosti kot izzive in je sestavni del delovanja samih subjektov« (Laszczkowski in Reeves 2018: 2). Mateusz Laszczkowski in Madeleine Reeves tako poudarjata, da je mogoče različne pristope k afektu koristno povezati s prizadevanji antropologinj in antropologov, da bi politično razumeli onkraj racionalnosti in »vladnosti« (angl. *governmentality*), in še zlasti, da bi razumeli trdovratno vlogo države v oblikovanju subjektivitet in družbenih odnosov (Laszczkowski in Reeves 2018: 2). Cela vrsta raziskav se osredotoča na to, kako država skozi svoje institucije (birokrate in birokracijo) vzpostavi odnos do želja in potreb navadnih ljudi, državljanov oziroma podrejenih, zlasti do tistih, ki jih vidi kot nevarne in nepredvidljive, ali tistih, ki jih ni mogoče nadzorovati. Etnografsko raziskovanje je pripomoglo k osvetlitvi tega, kako država z birokracijo deluje tako, da proizvaja in širi strah, upanje, dvom (Nuijten 2004; Navaro-Yashin 2007) in se resno in sistematično ukvarja z afekti državljanov (Stoller 2004); kako države afektivno delujejo skozi »družbeno produkcijo afektivnih motenj«, tudi ko gre za duševne bolezni in njihovo regulacijo (Jenkins 1991), ter kako čustva, afekti in intelekti oblikujejo institucionalno moč (Hunt 2016). Vendar je razmerje med državo in afektom dvosmerno: tako se nekateri raziskovalci in raziskovalke osredinjajo na vlogo imaginacije in močnih čustev državljanov pri nastanku in vzdrževanju države (Taussig 1997; Hansen in Stepputat 2001; Navaro-Yashin 2002; Aretxaga 2003; Gupta 2012). Obravnavajo, denimo, kako državljanji svoja upanja in želje vlagajo v državo (Navaro-Yashin 2002; Harvey 2005; Hasty 2005; Jansen 2009, 2014, 2016; Greenberg 2011; Knox and Harvey 2011; Reeves 2011; Laszczkowski 2014) ne glede na svoj ambivalenten odnos do nje ter kako se odzivajo na njeno pogosto destruktivno in moteče (disruptivno) delovanje. Pomemben in razdelan prispevek v tem smislu ponuja Sianne Ngai v svoji knjigi *Grdi občutki (Ugly Feelings, 2005)*, kjer obravnava negativne afekte, kot so zavist, razdraženost, paranoja ali tesnoba, ki nam lahko pripovedujejo o trenutnih političnih razmerah ter o načinih, na katere delujejo strukture, institucije in prakse države. Kot piše, so ti »grdi občutki«, ki jih proizvaja kapitalizem, obenem afekti, ki – kljub svojim izhodiščem – paradoksalno napajajo sam sistem (Ngai 2005: 4).

Namesto sklepa: Afektivni obrat – vrzeli in kritike

Cilj pričujočega besedila je bil predstaviti sodobne teoretske pristope, povezane z razumevanjem in raziskovanjem afekta, in jih prikazati kot živahen miselni tok, ki se je pojavil na številnih področjih humanistike. Kot smo pokazali, je v relativno popularnem teoretskem obratu k afektu zaznati mnogo nestrinjanj, ki se nanašajo tako na pristope kot tudi definicije ključnih pojmov, zato pri pregledu dominantnih razmišljanj ne smemo spregledati tudi številnih polemik med teoretiki afekta in kritiki samega afektivnega obrata. Diskusije o uporabnosti afekta odpirajo pomembna vprašanja, med drugim tudi, ali je afektivni obrat zgolj na novo odprl oziroma aktualiziral več stoletij stara binarna nasprotja med umom in telesom, kognitivnim in somatskim. V etnomuzikološki in antropološki literaturi so vse glasnejše kritike Massumijevega razumevanja afekta, v katerem raziskovalci prepoznajo zagovarjanje »lažne dihotomije«, ki naj bi pomembnost racionalnega delovanja zmanjšala do te mere, da lahko spodkoplje prepričanje v obstoj prostovoljno delujočega političnega subjekta (Leys 2011). Margaret Wetherell, na primer, opozarja, da Massumi pretirano poudarja razpoko med zavednim, kontroliranim dejanjem, in zunanjim/nekontroliranim vplivom, kar je po njenih besedah »izrazito neproduktivno« (Wetherell 2013).

Kritike se nanašajo tudi na druge segmente afektivnega obrata. Pri pristopih, ki temeljijo na razumevanju afekta kot telesne intenzitete in neposredne krožeče sile, osvobodene reprezentacije in mediacije (opisanih na začetku članka), kritični pogledi opozarjajo prav na mediacijo kot pogoj delovanja afekta. Tako William Mazzarella trdi, da so družbene entitete (»sebstva« [angl. *selves*], družbe, kulture) konstituirane, ne zgolj rekonstituirane, prav z mediacijo (Mazzarella 2004: 257). Pri tem je za razumevanje subjektivnih vložkov v posredovane vsebine ter hkratne odzive čutečega telesa pomembno, da mediacija (podob, zvokov, besedil, emotikonov) producira »fikcijo predmediiranega« (2004: 257).

Naslednji od kritičnih pogledov na teorijo afekta je povezan z njeno problematično univerzalno konceptualizacijo človeškega telesa. Raziskovalci v razpravah o afektu kot telesni intenziteti, ki jo doživljamo s telesom in čuti, telesne zmožnosti običajno razumejo kot univerzalne, pri tem pa se ne posvetijo v zadostni meri kulturnim praksam, ki so te telesne odzive izoblikovale v različnih časih in prostorih (Martin 2013; Gill 2017). Poudarjajo, da afekta ne moremo zožiti na univerzalizirano utelešeno intenziteto, saj se premika in prevaja med številnimi polji, med univerzalnim in zelo specifičnimi področji diskurzivnega, kognitivnega in kulturnega (glej Hofman 2015a). Na podobno težavo univerzalnega pristopa, ki v resnici razkriva »zahodno« in liberalno epistemološko stališče, opozarjajo številni raziskovalci. Med njimi antropologinja in etnomuzikologinja Ana Maria Ochoa Gautier s postkolonialnega zornega kota dokazuje, kako so bili afekti in čuti upora-

bljeni pri kolonialni konstrukciji nezahodnega in kolonialnega političnega subjekta. Piše, da je bilo v kolonialni Kolumbiji slušno znanje (angl. *listening knowledge*) kot pomembno področje afekta in relacijskosti že stoletja del konstrukcije subalternega in je v nasprotju z okulocentričnim zahodnih elit (Ochoa Gautier 2014: 13). Nancy Hunt (2014) pa svari pred pretiranim osredotočanjem na afekt kot analitično kategorijo, saj tovrstna epistemološka orientacija ustvarja binarnost med afektivnim in intelektualnim, ki se pri produkciji znanja v postkolonialnem kontekstu Afrike razkriva kot spolno definirana dihotomija.

Na koncu bi poudarili še eno za nas pomembno vprašanje: kakšni so učinki afektivnega obrata v sodobnem času in/ali kako močno so teoretizacije afekta povezane s stanjem globalne kapitalistične družbe in z njenimi pritiski? Čeprav na tovrstno vprašanje ni mogoče odgovoriti v enem samem odstavku, je to mogoče brati kot pomemben napotek za nadaljnje premisleke o pomembnosti afektivnega obrata. Danilyn Rutherford opozarja, da moč afekta ni v tem, da ljudem povemo, kakšen je svet, ampak da si predstavljajo, kako bi ga lahko videli, občutili in doživljali (po Mazzarella 2009). Zato obet afektivnega obrata sega onkraj zgolj trenutnih realnosti in omogoča iskanje novih konceptualnih možnosti in v prihodnost usmerjenih teoretskih prizadevanj.

Naj še dodamo, da afektivni obrat mnogi prebirajo kot odraz predvsem nezmožnosti resnejšega teoretskega spopada s trenutnim (na videz) postideološkim in postpolitičnim neoliberalnim sistemom (glej Žižek 2004; Berardi Bifo 2009; Badiou 2012). Kot odgovor na politično okolje, v katerem je nemogoče zavzeti kakršno koli »jasno« ideološko politično stališče, se zdi, da so obeti afektivnega obrata usmerjeni onkraj »skupne ideologije« kot učinkovite pri praksah političnega delovanja. V poskusu, da bi obudili možnosti političnega angažmaja, se teoretiki afekta zavzemajo za prostore političnega, ki ne temeljijo na polarizaciji ali preseganju struktur moči ter tipičnem liberalnem razumevanju politike skozi družbenopolitično »aktivne« ali »upirajoče se« subjekte. Afektivni obrat torej lahko razumemo kot simptom trenutnega stanja političnega subjekta, ki je nezmožen odločiti o vpletenosti v strukture moči ali izključitvi iz njih. Zdi se, da teorije afekta pri razmisleku o političnem delovanju predvsem našo skupno ujetost v globalni neoliberalizem.

Literatura in viri

- AHMED, Sara: *The Cultural Politics of Emotion*. New York: Routledge, 2004.
- ALEXANDRAKIS, Othon: *Impulse to Act: A New Anthropology of Resistance and Social Justice*. Bloomington: Indiana University Press, 2016.
- AMIN, Ash in Nigel Thrift: What's Left? Just the Future. *Antipode* 37, 2005, 220–238.
- ARETXAGA, Begoña: Maddening States. *Annual Review of Anthropology* 32/1, 2003, 393–410.
- BADIOU, Alain: *The Rebirth of History: Times of Riots and Uprisings*. London in New York: Verso, 2012.
- BAJIČ, Blaž in Sandi Abram: Čutnobiografski sprehodi: Med antropologijo čutov in antropologijo digitalnih tehnologij. *Glasnik SED* 59/1, 2019, 27–38.
- BERARDI, Franco Bifo: *The Soul at Work: From Alienation to Autonomy*. Cambridge in London: The MIT Press, 2009.
- BERLANT, Lauren: *Cruel Optimism*. Durham: Duke University Press, 2011.
- BORN, Georgina: Music and the Materialization of Identities. *Journal of Material Culture* 16/4, 2011, 376–388.
- BRENNAN, Teresa: *The Transmission of Affect*. Ithaca in New York: Cornell University Press, 2004.
- CLAYTON, Martin: Music and Meaning. *Special issue of British Journal of Ethnomusicology* 10/1, 2001, 1–17.
- CLOUGH, Patricia Ticineto in Jean Halley (ur.): *The Affective Turn: Theorizing the Social*. Durham in London: Duke University Press, 2007.
- CVETKOVICH, Ann: *Depression: A public feeling*. Durham in London: Duke University Press, 2012.
- CUSICK, Suzanne: Musicology, Performativity, Acoustemology. V: Deborah Kapchan (ur.), *Theorizing Sound Writing*. Middletown: Wesleyan University Press, 2017, 25–45.
- DELEUZE, Gilles in Félix Guattari: *A Thousand Plateaus: Capitalism and Schizophrenia*. London in New York: Continuum, 2004 [1980].
- DENORA, Tia: *Music in Everyday Life*. Cambridge: Cambridge University Press, 2000.
- DRAGIČEVIĆ, Nina: *Med njima je glasba*. Ljubljana: Društvo Parada ponosa, 2017.
- FERNANDO, Nathalie idr.: Musique et émotion: Quand deux disciplines travaillent ensemble à mieux comprendre le comportement musical humain. *Anthropologie et Sociétés* 38/2, 2014, 167–191.
- FRYKMAN Jonas in Maja Povrzanović Frykman (ur.): *Sensitive Objects: Affect and Material Culture*. Lund: Nordic Academic Press, 2016.
- GARCIA, Luis-Manuel: 'Can you feel it, too?': *Intimacy and Affect at Electronic Dance Music Events in Paris, Chicago, and Berlin*. Doctoral dissertation. Chicago: The University of Chicago, 2011.
- GARCIA, Luis-Manuel: Beats, Flesh, and Grain: Sonic Tactility and Affect in Electronic Dance Music. *Sound Studies* 1/1, 2015, 59–76.
- GILL, Denise: *Melancholic Modalities: Affect, Islam, and Turkish Classical Musicians*. New York: Oxford University Press, 2017.
- GOODMAN, Steve: *Sonic Warfare: Sound, Affect, and the Ecology of Fear*. Cambridge in London: MIT Press, 2010.
- GRAY, Lila Ellen: *Fado Resounding: Affective Politics and Urban Life*. Durham: Duke University Press, 2013.
- GREENBERG, Jessica: On the Road to Normal: Negotiating Agency and State Sovereignty in Post-socialist Serbia. *American Anthropologist* 113/1, 2011, 88–100.
- GREGG, Melissa in Gregory J. Seigworth (ur.): *The Affect Theory Reader*. Durham: Duke University Press, 2010.
- GROSSBERG, Lawrence: Affect's Future: Rediscovering the Virtual and Actual. V: Melissa Gregg in Gregory J. Seigworth (ur.), *The Affect Theory Reader*. Durham: Duke University Press, 2010, 309–338.
- GUILBAULT, Jocelyne: Music, Politics, and Pleasure: Live Soca in Trinidad. *Small Axe: A Caribbean Journal of Criticism* 14/31, 2010, 16–29.
- GUPTA, Akhil: *Red Tape: Bureaucracy, Structural Violence, and Poverty in India*. Durham in London: Duke University Press, 2012.
- HANSEN, Thomas Blom in Finn Stepputat (ur.): *States of Imagination: Ethnographic Explorations of the Postcolonial State*. Durham in London: Duke University Press, 2001.
- HARDT, Michael in Antonio Negri: *Empire*. Cambridge: Harvard University Press, 2000.
- HARDT, Michael in Antonio Negri: *Multitude: War and Democracy in the Age of Empire*. New York: Penguin Press, 2004.
- HARVEY, Penelope: The Materiality of State-effects: An Ethnography of a Road in the Peruvian Andes. V: Christian Krohn-Hansen in Knut Gunnar Nustad (ur.), *State Formation: Anthropological Perspectives*. London in Ann Arbor: Pluto Press, 2005, 123–141.
- HASTY, Jennifer: The Pleasures of Corruption: Desire and Discipline in Ghanaian Political Culture. *Cultural Anthropology* 20/2, 2005, 271–301.
- HEMMINGS, Clare: Invoking Affect: Cultural Theory and the Ontological Turn. *Cultural studies* 19/5, 2005, 548–567.
- HESMONDHALGH, David: *Why Music Matters*. Chichester: John Wiley & Sons, 2013.
- HIGHMORE, Ben: Mundane Tastes: Ubiquitous Objects and the Historical Sensorium. V: Malcolm Quinn, Dave Beech, Michael Lehnert, Carol Tulloch, Stephen Wilson (ur.), *The Persistence of Taste: Art, Museums and Everyday Life after Bourdieu (Culture, Economy and the Social)*. Abingdon: Routledge, 2018, 275–287.
- HOFMAN, Ana: The Affective Turn in Ethnomusicology. *Muzikologija* 18/1, 2015a, 35–55.
- HOFMAN, Ana: *Glasba, politika, afekt: Novo življenje partizanskih pesmi v Sloveniji*. Ljubljana: Založba ZRC, 2015b.

- HOFMAN, Ana: Disobedient: Activist Choirs, Radical Amateu-
rism, and the Politics of the Past after Yugoslavia. *Ethnomusico-*
logy 64/1, 2020, 89–109.
- HOWES, David: Multisensory Anthropology. *Annual Review of*
Anthropology 48, 2019, 17–28.
- HUNT, Nancy Rose: The Affective, the Intellectual, and Gender
History. *The Journal of African History* 55/3, 2014, 331–345.
- HUNT, Nancy Rose: *A Nervous State: Violence, Remedies, and*
Reverie in Colonial Congo. Durham: Duke University Press,
2016.
- HUNT, Nancy Rose: History as Form, with Simmel in Tow. *Hi-*
story and Theory 57/4, 2018, 126–144.
- JANSEN, Stef: After the Red Passport: Towards an Anthropology
of the Everyday Geopolitics of Entrapment in Europe's 'Im-
mediate Outside.' *Journal of the Royal Anthropological Institute*
15/4, 2009, 815–832.
- JANSEN, Stef: Hope for/against the State: Gridding in a Besie-
ged Sarajevo Suburb. *Ethnos* 79/2, 2014, 238–260.
- JANSEN, Stef: Ethnography and the Choices Posed by the 'Af-
fective Turn.' V: Jonas Frykman in Maja Povrzanović Frykman
(ur.), *Sensitive Objects: Affect and Material Culture*. Lund: Nor-
dic Academic Press, 2016, 55–78.
- JENKINS, Janis: The State Construction of Affect: Political
Ethos and Mental Health among Salvadoran Refugees. *Culture,*
Medicine, Psychiatry 15, 1991, 139–165.
- JUSLIN, N. Patrik in John Sloboda (ur.): *Handbook of Music*
and Emotion: Theory, Research, Applications. New York: Ox-
ford University Press, 2010.
- KLUITENBERG, Eric: Politics of Affect, a Review of Brian
Massumi's Politics of Affect. *open! Platform for Art, Culture &*
the Public Domain, 2015.
- KNOX, Hannah in Penny Harvey: Anticipating Harm: Regula-
tion and Irregularity on a Road Construction Project in the Pe-
ruvian Andes. *Theory, Culture & Society* 28/6, 2011, 142–163.
- LABELLE, Brandon: *Sonic Agency: Sound and Emergent*
Forms of Resistance. London: MIT Press, 2018.
- LASZCZKOWSKI, Mateusz: State Building(s): Built Forms,
Materiality and the State in Astana. V: Madeleine Reeves, Johan
Rasanayagam in Judith Beyer (ur.), *Ethnographies of the State*
in Central Asia: Performing Politics. Bloomington: Indiana Uni-
versity Press, 2014, 149–172.
- LASZCZKOWSKI, Mateusz in Madeleine Reeves: Introduc-
tion: Affect and the Anthropology of the State. V: Mateusz La-
szczkowski in Madeleine Reeves (ur.), *Affective States: Entan-*
gements, Suspensions, Suspicions. New York: Berghahn, 2018,
1–14.
- LEYS, Ruth: The Turn to Affect: A Critique. *Critical Inquiry*
37/3, 2011, 434–472.
- LORTAT-JACOB, Bernard: *Chants de passion Au cœur d'une*
confrérie de Sardaigne. Pariz: Cerf, 1998.
- MACMILLEN, Ian: *Playing it Dangerously: Tambura Bands,*
Race, and Affective Block in Croatia and its Intimates. Middle-
town: Wesleyan University Press, 2019.
- MARTIN, Emily: The Potentiality of Ethnography and the Li-
mits of Affect Theory. *Current Anthropology* 54, Supplement 7,
2013, 149–158.
- MASSUMI, Brian: *Parables for the Virtual: Movement, Affect,*
Sensation. Durham in London: Duke University Press, 2002.
- MASSUMI, Brian: *Politics of Affect*. Cambridge: Polity 2015.
- MASSUMI, Brian: Dim, Massive and Important: Atmosphere in
Process. V: Friedlind Riedel in Juha Torvinen (ur.), *Music as At-*
mosphere: Collective Feelings and Affective Sounds. New York:
Routledge, 2020, 286–301.
- MAZZARELLA, William: Culture, Globalization, Mediation.
Annual Review of Anthropology 33, 2004, 345–367.
- MAZZARELLA, William: Affect: What is it Good for? V: Sarah
Dube (ur.), *Enchantments of Modernity*. London in New York:
Routledge, 2009, 291–309.
- MAZZARELLA, William. Sense out of Sense: Notes on the Af-
fect/Ethics Impasse. *Cultural Anthropology* 32/2, 2017a, 199–
208.
- MAZZARELLA, William. *The Mana of Mass Society*. Universi-
ty of Chicago Press, 2017b.
- MURŠIČ, Rajko: Etnologija s čustvi – pogled s strani. *Etnolog*
14/1, 2004, 49–62.
- MURŠIČ, Rajko: Antropologija v filozofskem premisleku: Etno-
grafija kot predfilozofija in atropologija kot filozofija, ki vklju-
čuje ljudi. V: Olga Markič in Maja Malec (ur.), *Filozofska pot*
Andreja Uleta. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakul-
tete, 2019, 253–266.
- NAVARO-YASHIN, Yael: *Faces of the State: Secularism and*
Public Life in Turkey. Princeton: Princeton University Press,
2002.
- NAVARO-YASHIN, Yael: Make-Believe Papers, Legal Forms
and the Counterfeit: Affective Interactions between Documents
and People in Britain and Cyprus. *Anthropological Theory* 7/1,
2007, 79–98.
- NAVARO-YASHIN, Yael: *The Make-Believe Space: Affective*
Geography in a Postwar Polity. Durham in London: Duke Uni-
versity Press, 2012.
- NGAI, Sianne: *Ugly Feelings*. Cambridge: Harvard University
Press, 2005.
- NUIJTEN, Monique: Between Fear and Fantasy: Governmenta-
lity and the Working of Power in Mexico. *Critique of Anthropol-*
ogy 24/2, 2004, 209–230.
- OCHOA GAUTIER, Ana María: *Aurality: Listening and Kno-*
wledge in Nineteenth-century Colombia. Durham: Duke Uni-
versity Press, 2014.
- PAPACHARISSI, Zizi: *Affective Publics: Sentiment, Technolo-*
gy, and Politics. New York: Oxford University Press, 2014.
- PORCELLO, Thomas, Louise Meintjes, Ana Maria Ochoa in
David W. Samuels: The Reorganization of the Sensory World.
Annual Review of Anthropology 39/1, 2010, 51–66.
- REEVES, Madeleine: Fixing the Border: On the Affective Life
of the State in Southern Kyrgyzstan. *Environment and Planning*
D: Society and Space 29/5, 2011, 905–923.

- RIEDEL, Friedlind: Atmospheric Relations: Theorising Music and Sound as Atmosphere. V: Friedlind Riedel in Juha Torvinen (ur.), *Music as Atmosphere: Collective Feelings and Affective Sounds*. New York: Routledge, 2020a, 1–42.
- RIEDEL, Friedlind: Affect and Atmosphere – Two Sides of the same Coin? V: Friedlind Riedel in Juha Torvinen (ur.), *Music as Atmosphere: Collective Feelings and Affective Sounds*. New York: Routledge, 2020b, 262–273.
- RUNKEL, Simon: Collective Atmospheres: Phenomenological Explorations of Protesting Crowds with Canetti, Schmitz, and Tarde. *Ambiances*, 2018; <https://journals.openedition.org/ambiances/1067>, 11. 2. 2020.
- RUTHERFORD, Danilyn: Affect Theory and the Empirical. *Annual Review of Anthropology* 45/1, 2016, 285–300.
- SCHRIMSHAW, Will: Non-cochlear Sound: On Affect and Exteriority. V: Marie Thompson in Ian Biddle (ur.), *Sound, Music, Affect: Theorizing Sonic Experience*. London: Bloomsbury Academic, 2013, 27–43.
- SLABY, Jan: *Atmospheres – Schmitz, Massumi and beyond*. V: Friedlind Riedel in Juha Torvinen (ur.), *Music as Atmosphere: Collective Feelings and Affective Sounds*. New York: Routledge, 2020, 274–285.
- SPRENGEL, Darci: ‘More Powerful than Politics’: Affective Magic in the DIY Musical Activism after Egypt's 2011 Revolution. *Popular Music* 38/1, 2019, 54–72.
- STEINGO, Gavin: *Kwaito's Promise: Music and the Aesthetics of Freedom in South Africa*. Chicago in London: University of Chicago Press, 2016.
- STEWART, Kathleen: *Ordinary Affects*. Durham in London: Duke University Press, 2007.
- STOKES, Martin: *The Republic of Love: Cultural Intimacy in Turkish Popular Music*. Chicago in London: University of Chicago Press, 2010.
- STOLER, Ann Laura: Affective States. V: David Nugent in Joan Vincent (ur.), *A Companion to the Anthropology of Politics*. Oxford: Blackwell, 2004, 4–29.
- TAUSSIG, Michael: *The Magic of the State*. New York: Routledge, 1997.
- THOMPSON, Marie in Ian Biddle (ur.): *Sound, Music, Affect: Theorizing Sonic Experience*. London: Bloomsbury Academic, 2013.
- THRIFT, Nigel: Lifeworld Inc – and what to do about it. *Environment and Planning D: Society and Space* 29/1, 2011, 5–26.
- VÄSTFJÄLL, Daniel: Indirect Perceptual, Cognitive and Behavioural Measures. V: Patrik Juslin in John Sloboda (ur.), *Handbook of Music and Emotions*. Oxford: Oxford University Press, 2010, 255–278.
- VADÉN, Tere in Juha Torvinen: Musical Meaning in between Ineffability, Atmosphere and Asubjectivity in Musical Experience. V: Friedlind Riedel in Juha Torvinen (ur.), *Music as Atmosphere: Collective Feelings and Affective Sounds*. New York: Routledge, 2020, 43–59.
- VOEGELIN, Sarah: *Sonic Possible Worlds: Hearing the Continuum of Sound*. New York: Bloomsbury Academic, 2014.
- WALLRUP, Erik: The Tune of the Magic Flute: On Atmospheres and History. V: Friedlind Riedel in Juha Torvinen (ur.), *Music as Atmosphere: Collective Feelings and Affective Sounds*. New York: Routledge, 2020, 202–217.
- WETHERELL, Margaret: Affect and Discourse – What's the Problem? From Affect as Excess to Affective/Discursive Practice. *Subjectivity* 6, 2013, 249–368.
- WHITE, Daniel: Affect: An Introduction. *Cultural Anthropology* 32/2, 2017, 175–180.
- ŽIŽEK, Slavoj: Lesson of Ranciere, an Afterword to Jacques Rancière. V: *The Politics of Aesthetics*. London in New York: Continuum, 2004, 69–79.

Affective Turn: Concepts, Promises, Limits

The article is an overview of the main concepts and the dominant theoretical currents in the literature dealing with the affect theory. The authors are aware that bringing together diverse theoretical positions and paradigms will require reducing the complexity of the dominant approaches and confine themselves to explaining certain aspects of the most relevant studies of affect. The authors aim to present affect theory as a dynamic conceptual, theoretical and methodological field. The theory of affect became increasingly relevant especially after 2000, it is, however, important to emphasise that contemporary theories of affect should be understood in the light of a longer tradition of thinking about body, matter and materiality instead of as a radical paradigm shift. Thus, the article aims to present theories of affect and not provide an overarching definition of affect. In the first part, the authors focus on general conceptualisations of affect and provide an overview of the field of contemporary affect studies. Instead of an approach based on a pre-defined concept of affect, the authors focus on different understandings and approaches to the concept that often spurs diverse and even contradictory interpretations. This is due to an internal contradiction at the heart of affect theory: theoretical exploration of something that is impossible to capture discursively and sometimes even escapes rational understanding. The article further discusses theorizations of affect, focusing on the context of music research (musicology, ethnomusicology, music theory) where affect has played an important part.

The second part, building on the conceptual reflection, provides an analysis of the understanding and use of affect in ethnographically oriented studies. The ethnographic approach has prompted the focus on affect to reflect on the invisible relationships that shape everyday life, and in particular to reflect on how affects that pass through and between bodies are relevant for understanding social and political realities.

Finally, the authors examine how current theorizations of affect are situated in concrete spatiotemporal contexts and, in conclusion, provide a brief insight into the critiques of the affective turn, including an overview of the positioning of affect theories in the contexts of global neoliberalism.

LJUDSKA PESEM IZ PREKMURJA KOT DEJAVNIK OHRANJANJA SLOVENŠČINE V TORONTU:

Kaj lahko razberemo iz zapuščine dr. Franceta Cigana?

Izvleček: Članek obravnava vlogo ljudske pesmi iz Prekmurja kot enega od dejavnikov ohranjanja slovenščine v slovenski skupnosti v Torontu v 50. in 60. letih prejšnjega stoletja. Raba slovenščine kot dediščinskega jezika se je izkazovala tako na sporazumevalni kot tudi na simbolni ravni. Analiza izbranih ljudskih pesmi iz zapuščine dr. Franceta Cigana temelji na medbesedilni primerjavi variant ljudskih pesmi iz Prekmurja in prikazuje razlike med njimi. Pri poustvarjanju so nezavedno vključevali medbesedilne odnosnice in ohranjali prekmurske narečne prvine na glasoslovni, leksikalni in tudi oblikoslovni ravni jezika.

Ključne besede: slovenska skupnost v Torontu, slovenski jezik, Prekmurje, ljudska pesem, dediščinski jezik

Abstract: This article represents the role of folk song from Prekmurje as one of the factors to preserve Slovene language in Slovene community in Toronto in the 1950s and 1960s. The role of Slovene language as the heritage language was seen in communication and in symbolic level. The analysis of folk songs from the legacy of dr. France Cigan is based on the intertextual comparison of variants of folk songs from Prekmurje and shows the differences between them. While reproducing they were spontaneously using intertextual references and preserving language constituents on fonetic, lexical and morphological level of language.

Keywords: Slovene community in Toronto, Slovene language, Prekmurje, folk song, heritage language

Uvod

Slovenska skupnost v Torontu (v kanadski provinci Ontario) deluje v multikulturnem okolju z dvema uradnima jezikoma – angleščino in francoščino, v slovenščini pa se člani skupnosti sporazumevajo v vsakdanjem življenju (praktična raven jezika) ter na kulturnih prireditvah in ob podobnih priložnostih (simbolna raven jezika) – na društvenih piknikih, ki jih prirejajo v svojih letoviščih zunaj mesta, ob zimskih praznovanjih (banketih) in tudi v cerkvi. Simbolna vloga slovenščine najbolj izstopa v glasbeni umetnosti, ki je del kolektivnega in kulturnega spomina, zlasti v pevskih zborih in narodno-zabavnih glasbenih skupinah, saj ti še danes prepevajo slovenske ljudske pesmi.

K simbolni vlogi jezika psiholog John Edwards (2013: 56) prišteva zgodovinske in kulturne povezave med predstavniki skupnosti, ki so ohranjene v »naravnem semantičnem spominu« jezika. V tem segmentu spomina so shranjene konotacije, ki spodbujajo sporazumevalno interakcijo med člani skupnosti. Gre za 'povezovalni jezik' (*associated language*); značilno zanj je, da med predstavniki skupnosti ne opravlja več predvsem sporazumevalne vloge, ampak se pri ohranjanju dediščine skupnosti med njenimi predstavniki pojavlja v vlogi združevanja. Čeprav sta vlogi dediščinskega jezika v skupnosti ločeni, pa se v »naravnem semantičnem jeziku« med seboj dopolnjujeta.

V prispevku slovenščino razumem kot dediščinski jezik. Po jezikoslovcu Jimu Cumminsu (2014) »dediščina« vključuje tudi seznanjanje predstavnika jezikovne skupnosti s tradicijami; besedna zveza dediščinski jezik torej

poimenuje podedovani jezik, ki se prenaša iz generacije v generacijo. S tem tudi sledim kanadskemu poimenovanju, saj tam omenjeni termin uporabljajo za vse neuradne, na območju Kanade rabljene jezike. Mednje uvrščamo tako jezike priseljenskih skupnosti (torej tudi slovenščino) kot jezike staroselskih ljudstev in Inuitov ter jezike skupnosti gluhih.¹ Za Kanado je sicer značilna politika multikulturalizma, ki posameznim skupnostim omogoča ohranjanje kulturne dediščine z dediščinskimi jeziki; spodbujanje ohranjanja etničnih skupnosti naj bi vodilo k večji enotnosti večinske skupnosti v državi gostiteljici. Termin dediščinski jezik pa se danes uporablja tudi v kontekstu mnogih študij o ohranjanju in oživljanju jezikov posameznih etničnih skupnosti (npr. Fishman 2001; Aravossitas 2014; Cummins 2014).²

1 Obstaja širok nabor strokovnega izraza, ki je pomensko blizu terminu dediščinski jezik. Sorodna poimenovanja so nastala v različnih obdobjih in različnih okoliščinah. V severnoamerškem jezikoslovnem prostoru npr. sociolingvisti uporabljajo naslednje termine: 'dediščinski jezik' (*heritage language*), 'jezik prednikov' (*ancestral language*), 'etnični jezik' (*ethnic language*), 'imigrantski jezik' (*immigrant language*) in 'domači jezik' (*home language*). V Quebecu uporabljajo izraz 'izvorni jezik' (*langues d'origine*), v državah, kot so npr. Avstralija, Nova Zelandija in Združeno kraljestvo, izraz 'jezik skupnosti' (*community language*), pa tudi 'materni jezik' (*mother tongue*) (Cummins 2014: 3). Govorec dediščinskega jezika je po definiciji tisti, ki doma odrašča z neangleškim jezikom in ta jezik do določene stopnje razume, zato je dvojezičen v angleščini in dediščinskem jeziku (Mah 2005: 47).

2 Jim Cummins (2014: 4) se z dediščinskimi jeziki ukvarja v kanadskem kontekstu, in sicer z jezikovnim načrtovanjem na makro ravni, tj. s

* Tadej Kralj, prof. slovenskega jezika, doktorski študent na Podiplomski šoli ZRC SAZU, učitelj slovenskega jezika v osnovni šoli; tadej88.kralj@gmail.com.

Eden od dejavnikov ohranjanja slovenščine kot dediščinskega jezika na simbolni ravni med predstavniki slovenske skupnosti je petje ljudskih pesmi. Med improvizirajočo dejavnostjo prihaja do variantnosti pesmi in pojava medbesedilnih odnosnic. Izvedba ljudske pesmi v priseljenski skupnosti torej opravlja vlogo ohranjanja kulturne in jezikovne identitete. Slednja se kaže predvsem pri ohranjanju narečnih sestavin izvirnega kraja. Dr. France Cigan v svoji zapuščini takšen pojav prenosa ljudske pesmi v novo okolje med priseljenci imenuje »konzervirana tradicija«. Z ljudsko pesmijo tako pevci kot poslušalci ohranjanjo svojo etnolingvistično identiteto, ki se v večinski kulturi odraža s pripadnostjo članov določeni etnični skupnosti (Blommaert 2008: 214).

Namen članka je ugotoviti, kaj se je zgodilo z ljudsko pesmijo po njenem prenosu iz izvirnega okolja v slovensko skupnost v Torontu. Zanimalo me je predvsem, ali je pri pevčevi izvedbi pesmi prišlo do medbesedilnih odnosnic oz. »nastajanja variant s pomočjo obrazcev ali delov že prej znanih besedil« (Golež Kaučič 2003b: 311). Hkrati pa sem si zastavil raziskovalno vprašanje, ali so se pri ustvarjanju ljudskih pesmi v novem okolju ohranjale narečne sestavine izvirnega kraja, ki so pri dediščinskih jezikih element ohranjanja primarne jezikovne identifikacije na simbolni ravni jezika.

Narečnost in intertekstualnost v ljudski pesmi

Za predstavnike prve generacije,³ ki so se priselili v Kanado s prvim valom priseljevanja po letu 1948 in do začetka 50. let 20. stoletja, je značilno, da so s seboj prinesli narečno govornico svojega izvirnega kraja. Predstavniki iz istih

programi revitaliziranja dediščinskih jezikov, ki jih je podprla kanadska vlada z uvedbo politike multikulturalizma. Joshua Fishman (2001: 81) je avtor tipologije dediščinskih jezikov, ki jo deli na priseljenjske jezike, avtohtone jezike staroselcev in kolonialne jezike, uveljavljene pred nastankom ZDA. Themistoklis Aravossitas (2014: 152) razvija modela jezikovnega načrtovanja na mikro ravni. Poudarja prepoznavanje dejavnikov, ki spodbujajo ohranjanje dediščinskih jezikov z združevanjem članov skupnosti. Na družabnih in kulturnih dogodkih člani skupnosti z lastnim vedenjem, s spretnostmi in z izkušnjami prispevajo k povečevanju priložnosti rabe dediščinskih jezikov.

3 Prvo generacijo so večinoma sestavljali politični begunci, v veliki meri naklonjeni protikomunistični politiki (Strle 2009: 77). Prva leta po vojni je večina preživela v začasnih begunskih taboriščih v Avstriji in Italiji, posamezniki pa še v kakšni drugi evropski državi (Nemčiji, Švici, Španiji). Prvo leto so morali moški v Kanadi pogodbeno delati na kmetijah (največ v Alberti), pri železnici in v gozdovih, ženske pa kot hišne pomočnice. Po enem letu se jih je največ preselilo v Toronto, ki je hitro postalo jedro slovenske izseljenjske populacije v Kanadi (Genorio 1989: 84). Ta generacija je pomemben delež k ohranjanju slovenskega jezika in kulture prispevala z ustanovitvijo slovenske katoliške župnije. V Torontu je najstarejša slovenska župnija Marije Pomagaj (1953), sledi župnija Brezmadežna s čudodelno svetinjo na Brown's Line (1960). Del cerkvene organizacije so bile slovenske sobotne šole, ki otroke slovenskih priseljencev še vedno poučujejo slovenski jezik ter jih seznanjajo s slovensko zgodovino in kulturo (Jurak 2001: 195).

slovenskih pokrajin so se v novem okolju združevali in ustanavljali društva,⁴ znotraj katerih so ohranjali skupno narečje in šege. Prekmursko društvo Večerni zvon v okolici Toronta so ustanovili leta 1956 in je ena od osrednjih organizacij združevanja članov skupnosti v Torontu, ki izvirno prihajajo iz Prekmurja. Društvo s svojimi člani še vedno organizira družabne prireditve, piknike, kempiranje in športne aktivnosti. Pomemben cerkveni običaj je proščenje, katerega praznovanje predstavlja tradicionalno zabavo prekmurskih Slovencev in njihovih potomcev vsako leto v mesecu avgustu. Na kulturnem področju skupnost skozi celo leto organizira zabavne prireditve z lokalnimi in gostujočimi ansambli iz Slovenije, s folklornimi skupinami in pevskimi zbori (Jurak 2001: 195).

H kulturni dejavnosti pomembno prispeva tudi ljudska pesem. V njej se odražajo »narečne značilnosti določenega okolja, ki ga poznajo pevci z domačega podeželja. Te se kažejo s posameznimi pomenskimi odtenki, ki so vezani na predstavniki svet ljudi s sledovi nekdanjih šeg in družbenih razmer« (Stanonik 2008: 118), od koder je bila pesem vzeta. Za jezik v ljudski pesmi je značilno, da ne gre za povsem narečni jezik, saj njena metrična pravila določajo privzdignjen pesniški jezik nad običajno govornico (Kumer 1975: 69), zato govorimo o posameznih narečnih sestavinah, v katerih prepoznavamo t. i. pokrajinskost jezika (Jakop 2006: 68), od koder pesem izvira.

V ljudski pesmi se pojavlja tudi intertekstualnost ali medbesedilnost. Gre za lastnost besedil, ki nosijo v sebi elemente že obstoječih besedil in z njimi vzpostavijo najrazličnejše odnose, te prvine pa imajo v novih besedilih najrazličnejše vloge (Kristeva 1966: 36). Medbesedilnost je torej produkt spontane ustvarjalne dejavnosti, proces neprestanega prenavljajočega se samoopisovanja in samo-identificiranja kulture. Je spomin kulture, ker se v imaginarni knjižnici ohranjajo nekdanje verzije sveta in se v raznih variacijah in transformacijah vraščajo v nove prenose (Juvan 2005: 278).

Pri ljudski pesmi gre za t. i. posebno intertekstualnost, pri tej pa za spontano priklicevanje besedil na večinoma nezaveden način, saj ljudski pevec asociativno priklicuje podobne forme, obrazce, melodije idr. iz že znanega spominskega »koša«. Nakazuje izvorno ustvarjalnost, v kateri nastajajo variante s pomočjo obrazcev ali delov že prej znanih besedil (Golež Kaučič 2003b: 311). Pri ustvarjanju nove variante so dotedanje različice zlite oziroma združene v infratekst, tj. polje vsebinskih in izraznih možnosti, ki so latentno navzoče v zavesti ljudskega pevca in njegovega občinstva⁵ (Juvan 2000: 13). Ko pevec pesem

4 Prekmurci so ustanovili prekmursko društvo Večerni zvon, Gorenjci društvu Bled in Planica, Primorci Društvo Simon Gregorčič, Belokranjci pa Belokranjski sklad.

5 Roman Jacobson in Peter Bogatyrčev (2005) sta ugotovila, da se med folklornim dogodkom oz. med izvajanjem ljudske pesmi lahko

zapoje, priključuje že znano uporabljeno besedo ali besedilo (t. i. citat) v novo besedno okolje, tako da iz katere druge znane pesmi v novo pesem vnaša verz (potujoči verz) ali motiv (potujoči motiv) oziroma kitico (potujoča kitica). Literarni zgodovinar in teoretik Marko Juvan (v Golež Kaučič 2003a: 19) tovrstne citate iz že znanega pevčevega besednjaka v novi varianti pesmi imenuje medbesedilne odnosnice. Te se pojavijo, ker »se pevec morda ne spomni v celoti nove pesmi ali pa se mu zdi, da bi kak verz ustrezal ritmu nove pesmi, ali pa izbere star verz zato, da zapolni pozabljeno mesto v pesmi. Potujoči del pesmi v novem okolju in v drugi ljudski pesmi lahko pridobi nove konotacije«⁶ (Golež Kaučič 2003a: 104).

Med medbesedilne pojave po folkloristki Marjetki Golež Kaučič (2003b: 315) lahko uvrščamo tudi proces variantnosti v ljudski pesmi, »saj gre za predlogo, ki je improvizatorično varirana, vse pologe v variantnem, medbesedilno-glasbenem nizu enega tipa ljudske pesmi so torej variante prve znane predloge ali arheteksta, saj za izvirnik večinoma ne vemo«. Zmožnost prenosa posameznih ljudskih prvin v posebnih načinih ljudskega ustvarjanja pa omogoča primerjavo različnih variant enega tipa pesmi (prav tam).

Metodologija

Za namen raziskave sem analiziral 12 pesmi iz rokopisne zbirke ljudskih pesmi iz Prekmurja dr. Franceta Cigana,⁷ hranjenih v arhivu Glasbenonarodopisnega inštituta ZRC SAZU, ki so bile posnete v Torontu leta 1959. Rokopisna zbirka dr. Franceta Cigana (Mapa 319, GNI R) sicer obse-

ga 14 prepisov transkripcij prekmurskih ljudskih pesmi. K obstoječim zapisom so priložene splošne pripombe, v katerih zbiratelj navaja podatke o kraju (Chicago in Toronto) in času zapisov (julij in avgust 1959), o pevcih in od koga (od svojih staršev) so se pesmi naučili (lastne zapise pesmi so ob selitvi na tuje vzeli s seboj). V nadaljevanju navaja, v katerih okoliščinah so jih peli (v fantovski in dekliski družini, med delom), v katerih kontekstih (na svatbah) in na kateri način (dvoglasno petje na Slovenskem, tudi štiriglasno na poti v Ameriko), nato pa pri posamezni pesmi sledijo podatki o pevcu, kraju in datumu zapisa, notni zapis in pod njim besedilo pesmi.

Čeprav sem analiziral 12 pesmi, sem v članek zaradi omejenega obsega vključil le štiri (Mapa 319, GNI R 15.378, GNI R 15.379, GNI R 15.380, GNI R 15.402), ki s prisotnostjo medbesedilnih odnosnic najbolj pokažejo »na mozaično podobo pesmi, sestavljeno iz fragmentov, uporabljenih v vsebinsko različnih pesmih« (Kumer 2002: 49) in s tem razkrivajo ustvarjalno improvizacijo. Temeljlil sem na prepisih transkripcij dveh ljubezenskih pesmi (Jaz bi rad k deklinam hodu, Tebi se na očeh pozna, da si se jokala), ene poskočnice (Sem mlada, sem fajna / pa nemam moža; Ti misliš, ti štimaš / kak fajna si ti) in ene pripovedne pesmi (Ptica poje o pšeničnem klasu in vincu).

Pri vsebinski analizi ljudskih pesmi sem uporabil raziskovalno metodo iz teorije intertekstualnosti, aplicirano v folkloristiko (Golež Kaučič 2001, 2003). Z raziskovalno metodo iz teorije intertekstualnosti in komparativno metodo sem preučeval medbesedilne interakcije, ki so posledica ustvarjalne pevčeve improvizacije. S primerjanjem pesmi različnih variant enega tipa pesmi iz treh zbirk slovenskih ljudskih pesmi⁸ – Karel Štrekelj (1908–1923): *Slovenske narodne pesmi* (SNP), Rihard Orel (1936): *Slovenske narodne pesmi iz Prekmurja* in spletne strani *Slovenske narodne pesmi*, namenjene ohranjanju slovenskega ljudskega izročila (Spletni vir 1) – sem poiskal medbesedilne odnosnice, ki so spontano nastale v ljudskih pesmih v Torontu. V jezikovni analizi ljudskih pesmi sem uporabil metodo dialektološke analize, pri čemer sem ugotavljal posamezne narečne sestavine prekmurskih narečnih značilnosti na glasoslovni, oblikoslovni in leksikalni ravni; te značilnosti so element jezikovne identitete prekmurskih priseljencev.

naučimo tudi jezik, saj v stilnem procesu ustvarjanja ljudske pesmi z medbesedilnimi prenosi izvajalec in navsezadnje tudi občinstvo kot del skupnosti, kjer je neka ljudska pesem sprejeta, obnovlja, se uči novih jezikovnih obrazcev.

6 V ljudskem pesništvu – gledano na žanrsko razločevanje – se verz (Ena ptička priletela iz dežele Štajerske), ki potuje v dveh različnih zvrsteh v ljudskem pesništvu, na primer pri pripovedni legendarni pesmi z naslovom Marija, tica pevka in zamorska deklica in nato pri lirski ljubezenski Ljubezen se ne da pogasiti, umesti, tako da ga pevec vnese v drugo pesem popolnoma samoumevno (Golež Kaučič 2003b: 313).

7 Dr. France Cigan se je rodil leta 1908 v Žižkih, kjer je obiskoval ljudsko šolo, nato pa je šolanje do leta 1920 nadaljeval v Ljubljani. Obiskoval je gimnazijo pri salezijancih v Veržeju, jo nadaljeval v Ljubljani, maturiral pa leta 1929 na klasični gimnaziji v Mariboru. Med letoma 1931 in 1936 je na teološki fakulteti v Ljubljani študiral teologijo, leta 1946 pa so mu na univerzi v Padovi podelili doktorski naziv iz teologije. Po drugi svetovni vojni je doštudiral glasbo v Gradcu. V tem času se je v južnokoroških farah zavzemal za ljudsko petje pri bogoslužju. Ves čas je bil dejaven skladatelj, zbiratelj in harmonizator ljudskih pesmi. Prekmurske pesmi je zapisoval že leta 1932 na Koroškem in leta 1959 med prekmurskimi Slovenci v Torontu in Chicagu. Leta 1945 je v Špitalu ob Dravi s Silvom Mihelčičem izdal zbirko ljudskih in ponarodelih pesmi. Leta 1958 je na južnem Koroškem sistematično zbiral ljudske pesmi, jih zapisoval in snemal. Njegov opus v celoti obsega nad tisoč skladb. Umril je leta 1971 v Ljubljani (Teden duhovnosti in kulture 2001).

8 Izbrane ljudske pesmi sem primerjal z variantami iz zgoraj omenjenih zbirk ljudskih pesmi, saj so bile te vsebinsko in jezikovno primerne za primerjavo s transkripcijami izbranih slovenskih ljudskih pesmi v Torontu.

Izbrane ljudske pesmi iz arhiviranih zapisov dr. Franceta Cigana

Ljubezenska ljudska pesem

Ljubezenske ljudske pesmi so skupina pesmi, ki se vsebinsko nanašajo na izpovedovanje ljubezni med fantom in dekletom ter na posledične dogodke (Kumer 2002: 19). V jedru takih pesmi so junakovo vedenje, ki je povzročilo srečen ali nesrečen ljubezenski dogodek, in njegove posledice. Ljubezenske pesmi z dramatičnimi sestavinami so po navadi krajše, pesmi brez poudarjenega konflikta pa so daljše in vsebujejo le malo refleksij. Večjo skupino ljubezenskih pesmi sestavljajo kratke, zgoščene lirične podobe, ki izražajo osebna ljubezenska čustva in so pravzaprav prigodnice (Terseglav 1987: 88–89).

Številčno najmočnejšo skupino ljubezenskih pesmi sestavljajo poskočnice, ki po navadi govorijo o ljubezni, izjemo-

ma pa se med plesne pesmi uvrščajo le svatovske poskočnice in tiste, ki pojejo o plesu in godcih. Poskočnice so bile sprva plesne pesmi, pozneje pa so se osamosvojile in se še danes pojavljajo kot samostojne pesmi v veselih družbah, na praznovanjih, svatbah, kjer pevci ponekod kar tekmujejo v improviziranju poskočnic (Terseglav 1987: 90–91). Karel Štrekelj (1900–1903) je k tipu pesmi Pesmi zaljubljene razporedil pesem Jas bi k deklinam hodu, med Pesmi zaljubljene brez poskočnih in Pesmi zaljubljene poskočne.

Ljudska pesem v Ciganovi zapuščini z naslovom **Jas bi rad k deklinam hodo** je ljubezenska. Obravnavano pesem sem primerjal z varianto pesmi iz zbirke prekmurske ljudske pesmi Riharda Orla (Jas bi rad k deklinam hodu) in z varianto pesmi iz zbirke ljudskih pesmi Karla Štreklja (tip pesmi Premalo ima blaga).

<p>Rihard Orel: <i>Slovenske narodne pesmi iz Prekmurja</i> (1936): Jas bi rad k deklinam hodu: pesem št. 47; kraj zapisa: Bogojina</p>	<p>France Cigan: Mapa 319, GNI R 15.378 Ljubezenska: Jas bi rad k deklinam hodo Kraj izvora: Trnje; kraj in letnica zapisa: Toronto, 1959; pevec: Ignac Hozjan</p>
<p>Jaz bi rad k deklinam hodu, daj mi je prevelka voda, plavati pa jaz ne znam, na brod mi je pa iti sram.</p> <p>Ti bi mene rada mejla, da b za volo mater smejla, mati tebe kregajo, de jas premalo hišo mam.</p> <p>Moja hiša nej velika, jas sem fantič, koj se šika. Za jedno lejto al za dve, se boš za mene jokala.</p>	<p>Jas bi rad k deklinam hodo da pa je prevelka voda. Prek priplavati ne znam, na brod me je pa iti sram!</p> <p>Jas bi rada tebe mela da bi za volo mater smela. Mati mene kregajo, ker imaš premalo hišico!</p> <p>Moja hiša res nej velka. Jas san dečko kak se šika, za edno leto al za dve, se boš za mene jokala!</p>
<p>Dodani kitici iz tipa pesmi Premalo ima blaga; Karel Štrekelj: <i>Slovenske narodne pesmi</i> (1904–1907), pesem št.: 1368; kraj zapisa: Zagorje ob Savi</p>	<p>Jas se ne bom za te jokala. Drügoga fanta bom si zbrala, pa šteri ma zadost blaga, pa hišico na štuka dva!</p> <p>Šteri ima visoke hiše, tisti tebe ne poišče, pa šteri ima zadost blaga, pa tisti tebe ne pozna!</p>
<p>Jaz se že ne bom jokala, bom si raje družga zbrala, ki imel bo dost blaga, lepo hišo štoka dva.</p> <p>Tak, ko ma velike hiše, Dekle, tebe ne poiše, Taki ki ma zadost blaga, Tebe, dekle, ne pozna!</p>	

V pesmi je dialog med fantom in dekletom. Fant hrepeni po dekletih, a ga pri tem ovira voda. Verjetno gre za reko Muro, saj omenja tudi brod, s katerim bi lahko prečkal reko, vendar se plovbe sramuje (Na brod me je pa iti sram!). Dejanja se je sramoval, ker bi ga drugi videli ali pa bi s plovbo pokazal svojo šibkost, ker ne more preplavati reke. V drugi kitici dekle fantu izraža naklonjenost. Rada bi bila njegova izvoljenka, a le če bi njena mama dovolila. Mati zavrača njuno zvezo, ker ima fant premalo imetja. To izrazi z besedno zvezo s pomanjševalnico (premalo hišico). Dekle mora upoštevati materine ukaze, tudi ko si izbira fanta. Hčerino spoštovanje matere pa je prikazano s pojavom onikanja (Mati mene kregajo). V drugi kitici pesmi Orlove zbirke nastopa fant (Ti bi mene rada mejla), medtem ko v pesmi iz Ciganove zapuščine fanta nagovarja dekle (Jas bi rada tebe mela).

Pesem je v varianti iz Orlove zbirke iz treh kitic, medtem ko ima Ciganova varianta pet kitic. Zadnji dve kitici sta iz pesmi Premalo ima blaga. Gre za pojav t. i. avtocitatnosti, ko pevec zapoje pesem, jo konča (konča s pesmijo Jas bi rad k deklinam hodu) in nato nadaljuje z drugo, v katero

vnese kitico iz prejšnje pesmi (nadaljuje s četrto in peto kitico pesmi Premalo ima blaga) (Golež Kaučič 2003b: 104). Zmaga Kumer (1996: 103–104) tovrstne obrazce imenuje potujoče kitice, ki potujejo iz pesmi v pesem.

V pesmi iz Ciganove zapuščine najdemo zaokroženi pannonki glas *ü* (*drügoga*), premeno končnega *-m* (sem) v *-n* (*san*) in vokalizacijo končnega deležniškega *-l* v *-o*. V zadnji kitici je ohranjen soglasniški sklop *-šč-* (*poišče*). Pojavi se narečni členek zanikanja *nej*. Rabljena je značilna prekmurska pridevniška končnica *-oga* v roditeljski ednine moškega spola (*drügoga*) in značilna premena soglasniškega sklopa *kt*, ki v prekmurščini prehaja v *št* pri oziralnem zaimku *kateri* (*šteri* / 'kateri'). V besedišču je v rabi tudi germanizem *štok* / 'nadstropje' in razlika pri poimenovanju moške osebe (*fantič* / *dečko*).

Ljudska pesem v Ciganovi zapuščini z naslovom **Tebi se na obeh pozna, da si se jokala** je ljubezenska. Obravnava pesem sem primerjal z variantama pesmi (Teče mi vodica, Pozimi pa rožice ne cveto) s spletne strani *Slovenske narodne pesmi* (Spletni vir 1).

Spletna stran <i>Slovenske narodne pesmi</i> : Teče mi vodica	France Cigan: Mapa 319, GNI R 15.379 Ljubezenska: Tebi se na obeh pozna, da si se jokala Kraj izvora: Črenšovci; kraj in letnica zapisa: Toronto, 1959; pevci in pevke: Katica Fujs, Antonija Denša, Gizela in Ignac Hozjan; 3. kitica Jožef Cigan
<p>Teče mi, teče vodica, skouz toga moustiča zidanoga, de se je lubica zmivala, milo se joukala. De se je lubica zmivala, milo se joukala.</p> <p>Jouči se, jouči, vei se šče boš, dere bom gijes k soldakom šel, s toga kraja v en drugi kraj, neu de me več nazaj. S toga kraja v en drugi kraj, neu de me več nazaj.</p>	<p>Teče mi, teče vodica, skoz tega mostiča zidanega. Gde se mi je lubica zmivala, ne milo se jokala.</p> <p>Joči se, joči, vej se šče boš, dere bom jas k soldakom šo. Z ednoga kraja v te drugi kraj node me več nazaj!</p>
<p>Spletna stran <i>Slovenske narodne pesmi</i>: Pozimi pa rožice ne cveto</p> <p>3. kitica Ti boš v Ljubljanci na straži stal, dekle si bodeš tam drugo zbral. Ti boš pozabil čisto na me, jaz pa nikoli na te.</p> <p>4. kitica Deklica deklica, kaj govoriš? Da se v besedah pregrešiš, prej ko bom stopil marša dva, ljubila boš drugega.</p>	<p>Kaj pa ta dekla govori, te se mi močno pregreši. Ti boš pozabila sploj na me, jaz pa tebe ne.</p>

V pesmi nastopa fant. V prvi kitici se pojavi motiv deroče vode z zidanim mostom. Tam se je njegova ljubica umivala in jokala. V drugi kitici fant pravi dekletu, da se bo še bolj jokalo, ko bo odšel k vojakom. Spodbujanje k joku (jouči se jouči) deluje ironično, svarilno, saj s tem stopnjevanjem nakazuje, da bo prišel dogodek, ko se bo še bolj jokalo, ker ga potem ne bo več nazaj. Šel bo v drug kraj in ne bo se več vrnil.

Varianta pesmi s spletne strani *Slovenskih narodnih pesmi* je iz dveh šestvrstičnih kitic, saj vsebujeta refren (De se je ljubica zmiivala, / milo se joukala; S toga kraja v en drugi kraj, / neu de me več nazaj). V obeh variantah pesmi se pojavijo podvojitve (Teče mi, teče vodica), pomanjševalnice (vodica, mostiča/moustiča, ljubica) in besedna zveza z zamenjanim besednim redom (mostiča zidanega/moustiča zidanoga).

Ljubezenska ljudska pesem Tebi se na očeh pozna, da si se jokala ima v Ciganovi zapuščini tri štirivrstične kitice. Tretja kitica je sestavljena iz potujočih verzov iz vojaške ljudske pesmi Pozimi pa rožice ne cveto. Prva dva verza sta iz četrte kitice (Deklica, deklica, kaj govoriš / da se v besedah ne pregrešiš), zadnja dva pa iz tretje (Ti boš pozabil čisto na me, / jaz pa nikol na te). Zmaga Kumer (1996: 103) potujoči verz opredeljuje z značilno sestavino ljudskega izražanja. Za to mora biti ustvarjen ustrezeni pogoj (enak verzni ritem pesmi, iz katere verz prihaja, in pesmi, kamor gre). Gre za verze, ki se selijo iz pesmi v pesem. Prehajanje povzroča asociacija: ko se v pesemski vsebini pojavi predmetnost, kar pevec pozna že iz neke druge pesmi in nehote prevzame.

V pesmi iz Ciganove zapuščine je narečni refleks iz praslavanskega jata (*e:ž*) še ohranjen (*vej*). Opazni so značilni

oziralni prislov *gde* / 'kjer', krajevni prislov *dere* / 'kadar' in prehod *l' - > l-* (lubica). Pojavi se značilna kratka oblika glagola v prihodnjiku *node* / 'ne bude' in v velelniku *vej* / 'vedi'. Končni deležniški *-l* ('šel') je prešel v *o* (*šo*). V pridevniškem delu besedne zveze je v rodilniku ednine moškega spola opazna končnica *-oga* (*ednoga*), čeprav je v pesmi izpričan tudi primer končnice *-ega* (*zidanega*). V varianti je prekmurski členek *šče* / 'še', pri členku 'sploh' je *h* prešel v *j* v izglasju (*sploj*). V besedišču je nemška ustreznica za vojaka (*soldakom* / 'vojakom'), v nemščino pa je prišla iz italijanščine (*soldato*).

Poskočnica

Poskočnice so kratke improvizatorske stvaritve, nastale po določenem metričnem vzorcu in večinoma priložnostne. Povezane so z življenjem in so razpoložensko obarvane; pogosto so šaljivega značaja. Ena poskočnica predstavlja zaključeno celoto, s katero je podana ena sama zaključena misel. Venčki ali ustaljeni nizi poskočnic so praviloma nakužni; da so posamezne poskočnice vsebinsko povezane, je stvar navade (Kunej 2012: 145).

Pesem **Sem mlada sem fajna / pa nemam moža; Ti misliš, ti štimaš / kak fajna si ti** iz Ciganove zapuščine je sestavljena iz več pesmi poskočnic. Poskočnice se pojejo asociativno, po pevkinih besedah: »Kar si kdo izmisli.« Obravnavano pesem sem primerjal z varianto pesmi iz zbirke *Ljudskih pesmi* Karla Štreklja (tip pesmi Ona jih ima več in tip pesmi Zavrjnjeni ji kljubuje in jo ošteva) z varianto pesmi s spletne strani *Slovenske narodne pesmi* (Jaz bi rad k deklinam hodu).

<p>Karel Štrekelj: <i>Slovenske narodne pesmi</i> (1900–1903), pesem št. 4340; kraj zapisa: Kranjska</p>	<p>France Cigan: Mapa 319, GNI R 15.380 Poskočna: Sem mlada, sem fajna / pa nemam moža; Ti misliš, ti štimaš / kak fajna si ti Kraj izvora: Črenšovci ok.; kraj in letnica zapisa: Toronto, 1959; pevka in pevec: Kata Fujs in Ignac Hozjan</p>
<p>Je lepa, je mlada, pa nima moža, je gerda, je stara, pa ima – po dva!</p>	
<p>Spletna stran <i>Slovenske narodne pesmi</i>: Ta stara je umrla (3. kitica) Sem lepa pa mlada, pa nimam moža, ta stara košara pa ima kar dva,</p>	<p>Sem mlada, sem fajna pa nemam moža, te stare košare pa vsaka po dva</p>

Karel Štrekelj: <i>Slovenske narodne pesmi</i> (1900–1903), pesem št. 2713 Kraj zapisa: Vrhpolje nad Kamnikom	
<p>Ti misliš, si lepa, lepši je ni: za svinskim koritam so gorši ko ti!</p>	<p>Ti misliš, ti štimaš, ka fajna si ti, maš takše zobe, kak ma jü nec rogle</p> <p>Ti misliš, ti štimaš, ka fajna si ti, pri svinskoj kopanji ti gliha stoji.</p> <p>Ti misliš, ti štimaš, ka bogata si ti, si takšega kmeta, ka žabe lovi.</p>

Prva kitica je kitica iz ljudske pesmi Ta stara je umrla. Nastopa mlado dekle, ki je v nasprotju s starejšimi kmečkimi dekleti, ki imajo vsaka po dva fanta, brez moža. Košara v slovenščini pomeni punčara, ki s kvalifikatorjem ekspresivno pomeni dekle iz kmečkega okolja. Pevec torej asociativno vključi kitico iz njemu znane pesmi v drugo pesem, saj so naslednje tri kitice iz poskočnice Zavrjnjeni ji kljubuje in jo ošteva. Govori zavrjnjeni fant, ki dekle zbada zaradi njene domišljavosti. Pesem je torej sestavljena iz več drugih pesmi. V Štrekljevi zbirki smo našli podobne variante pesmi pri naslednjih dveh tipih pesmi: Zavrjnjeni ji kljubuje in jo ošteva in Ona jih ima več. Prva kitica je iz tipa pesmi Ona jih ima več in vse naslednje kitice iz tipa pesmi Zavrjnjeni ji kljubuje in jo ošteva.

V drugi kitici pesmi iz Ciganove zapuščine najdemo primeru, v kateri fant primerja dekletove zobe z junčevimi rogovmi (maš takše zobe / kak ma junc nec rogle) in s tem aludira na belino. V tretji kitici fant namiguje na primerjanje dekleta z živaljo, tj. s prašičem, saj narečno besedo kopanja označi z okrasnim pridevkom svinskoj, tj. svinsko korito. V četrti kitici dekle zbada z ironičnim pogledom na njeno bogastvo s kmetom, ki namesto da živi v izobilju, zaradi pomanjkanja lovi žabe.

V pesmi so značilne prekmurske narečne značilnosti. V rabi je vprašalni zaimek 'kako' (*ka*), zaimek 'takšen' z onemativjo *n* (*takše*), pridevnik ima v mestniku ednine ženskega spola končnico *-oj* (*svinskoj*). Med besedjem je zaslediti motiv lesene kmečke posode za krmljenje in napajanje živali. *Kopanja* je namreč vzhodnonarečna beseda za 'korito', *gliha* pa samostalnik, ki pomeni 'enakost'.

Pripovedna pesem

Za pripovedno ljudsko pesem je značilna zgodba, zato uvrščamo mednje tudi tiste, ki vsebino zajemajo iz legen-

darnega in zgodovinskega izročila (junaške in zgodovinske pesmi), ter druge, ki vsebujejo neko pripoved ali zgodbo (bajeslovne in pravljicne pesmi) (Kumer 2002: 19). Za slovensko pripovedno pesem ali balado, ki jo slovenski ljudski pevci poimenujejo žalostna ali stara (Golež Kaučič 2018: 38), je značilna zgoščena pripovednost s poudarjeno dramatsko ali dialoško strukturo in vsaj tri vrste ritmičnih struktur in raznovrstnih melodij z refreni ali brez njih, s posebnim načinom pripovedovanja (petja) in z nesrečnim ali s srečnim koncem (Golež Kaučič 2018: 344). Zmaga Kumer (1962: 172) slovensko balado definira kot zgoščeno tako v zgodbi kot obliki, z melodijo ter s posebno vlogo v življenju ljudi. Balada je lahko v vlogi mrliške pesmi.⁹ Pela se je tudi ob skupinskem delu, na primer ob trgatvi, pletvi, ličkanju, preji, luščenju fižola ali ob varovanju mrliča. Po funkciji je lahko obredna pesem ali pesem otroku (kot uspavanka), v Beli krajini pa se je ohranila tudi kot plesna pesem.

Ivan Grafenauer (1939: 415) pesem **Ptica poje o pšeničnem klasu in vincu** označuje kot nabožno napitnico, pri kateri je uvodna kitica potujoča kitica, ki govori o sladkem vincu in ptički, ki je priletela iz Indije. Pesem je bila razširjena po vsem slovenskem ozemlju, razen po nevinnorodnem Koroškem, nekdanj pa tudi tam (Jesus postavi sv. Tomaža v Indijo, Š, št. 575–576). Obravnavano pesem sem primerjal z varianto pesmi iz zbirke ljudskih pesmi Karla Štreklja (tip pesmi Ptica poje o pšeničnem klasu in sladkem vincu).

⁹ Tip mrliške pesmi so tudi t. i. mrtveče pesmi, ki so vsebinsko nastajale in se izvajale prav za namen pogrebne rituala, izraz pa sporoča tudi prostorsko opredelitev, saj gre za glasbeno prakso, ki je bila (in je deloma še danes) zaradi prekmurskih in kulturnih predispozicij specifična prav za Porabje in Prekmurje (Šivic 2019: 60).

Karel Štrekelj: <i>Slovenske narodne pesmi</i> (1904–1907), pesem št. 5916; kraj zapisa: Kranjska		France Cigan: Mapa 319, GNI R 15.402 Pivska: Ptica poje o pšeničnem klasu in vincu Kraj izvora: Trnje; kraj in letnica zapisa: Toronto, 1959; pevka: Katica Fujs
Ena ptič'ca perletela iz dežele Indije, prav lepo mi je zapela od pšeničniga klasu.	Pijmo li mi bratci, vince, voda naj na stran' stoji, naj gospoda pije vodo, k' za vince ne trpi.	Fčelica priletela z dežele jütrove, prav lepo si je zapela od kruha bejluga.
To pač ni klas pšeničen, to je Jezusov telo per vsaki sveti maši Bogu je darvano.	Še vsacimu en glažek vinca nalit stoji, primi li ga z'ročico, noj na serce si ga zlij.	Kaj pa ta krühek pomeni? Pravo Jezuša Telo, pri vsakoj svetoj meši pred oltarom pozdignjeno bo.
Ena ptič'ca perletela 'z dežele štajerske, prav lepo je zapela od vinca sladkiga.	Saj brez skerbi piješ vince, de li pijan ne boš, saj ti Jezus ne zameri, če si lih korazen boš.	Fčelica priletela z dežele Jutrove, prelepo si je zapela od vinca sladkega.
To ni blo sladko vince, li Jezusova kri, per vsaki sveti maši se pred nami spremeni.		Kaj pa to vince pomeni? pravo Jezuša kri. Pri vsakoj svetoj meši pred oltarom povzdignjeno bo.

V pesmi iz Ciganove zapuščine so štiri kitice s po štiri-mi verzi. V prvi kitici motiv ptice zamenja potujoči motiv 'čebele' (*fčelica*) iz prekmurske ljudske pesmi Fčelica zletejla, ki je preletela iz jutranje dežele (dežele *jütrove*). Zapela je pesem o belem kruhu, ki simbolizira Jezusovo telo (Pravo Jezuša Telo) in je povzdignjen na vsaki sveti maši pred oltarjem. V tretji kitici se motiv čebele, ki prileti iz vzhodne dežele, ponovi. Zapela si je pesem o sladkem vincu, ki simbolizira Jezusovo kri.

Pesem iz Ciganove zapuščine ohranja prekmurske narečne značilnosti. Ohranjen je refleks *ej* od praslovanskega jata (*bejluga*). Beseda *fčela* je z pslovan. *bъčelā: iz soglasniškega sklopa *bč* v *vč* in nato v *fč*. Palatalni *r* je otrdel (*oltarom*) tudi v odvisnih sklonih po analogiji osnovne oblike besede cesar. Pojavita se značilna pridevniška končnica *-oj* v besedni zvezi s samostalnikom ženskega spola v mestniku ednine (*Pri vsakoj svetoj meši*) in značilna trda pridevniška končnica *-oga* (*kriüha bejluga* / 'belega kruha') v rodilniku ednine ob samostalniku moškega spola. Opazen je e-jevski refleks za novoakutirani polglasnik (*meši* / 'maši').

Sklep

Izvajanje ljudske pesmi iz Prekmurja v 50. in 60. letih prejšnjega stoletja je posameznim predstavnikom v slovenski skupnosti v Torontu omogočalo izražanje etnične, kulturne in jezikovne identitete, s čimer se je med pred-

stavniki slovenščina kot dediščinski jezik ohranjala na simbolni ravni.

Analiza izbranih pesmi iz zapuščine dr. Franceta Cigana je pokazala, da so pevci (predstavniki prve generacije iz Prekmurja – vasi Trnje v Občini Črenšovci) iz svojega spomina obnavljali in variantno poustvarjali slovenske ljudske pesmi, ki so jih »prinesli« iz svojega avtohtonega okolja v tujejezično kanadsko okolje. S folkloristično metodo iz teorije intertekstualnosti, aplicirano v folkloristiko, je bila dokazana spontana intertekstualnost, saj so pevci med prepevanjem ljudske pesmi z asociativnostjo in improvizacijo v spomin priklicali medbesedilne odnosnice. V ljubezenski pesmi Jas bi rad k deklinam hodo se je pojavil primer potujočih kitic. Prehajanje iz pesmi v pesem se je pokazalo pri zadnjih dveh potujočih kiticah iz pesmi Premalo ima blaga. V ljubezenski pesmi Tebi se na očeh pozna, da si se jokala je pevec spontano prevzel potujoče verze iz ljudske pesmi Pozimi pa rožice ne cveto. Primer poskočnic kaže na improvizacijo, saj je pesem sestavljena iz več drugih pesmi, hkrati pa si lahko pevec posamezne dele pesmi povsem izmisli (maš takše zobe / kak ma jüncet rogle). V pesmi Ptica poje o pšeničnem klasu in vincu je pevec potujoči motiv čebele prenesel iz ljudske pesmi Fčelica zletejla.

Pri dialektološki analizi pesmi pa se je pokazala zakonitost jezikovnega izražanja pri ljudski pesmi, saj so v pesmih ohranjene posamezne prekmurske narečne sestavine. Naj-

ogostejše oblike iz prekmurskega narečja se pojavljajo na glasoslovni (dvoglasnik *ei* pri *vej* /'ve', *bejluga* /'belega'; zaokroženi panonski glas *ü*, *drügi*, *jütrove*; *j* v izglasju pri *sploj* /'sploh', soglasniški sklop *kt* > *št* pri oziralnem zaimku *šteri* /'kateri', soglasniški sklop *pč* > *fč* pri *fčela* /'čebela', pri glagolu biti v 1. osebi gre za premeno končnega *-m*, sem, v *-n*, *san*; vokalizacija končnega deležniškega *-l* v *-o*, *hoto*), in oblikoslovni ravnini (glagol v prihodnjiku *node* /'ne bo', pridevniška končnica *-oj* v mestniku ednine ženskega spola pri *svinskoj glavo* /'s svinsko glavo', pridevniška končnica *-oga* v roditeljski ednine moškega spola pri *bejluga* /'belega', oziralni prislov *gde* /'kjer,' členek zanikanja *nej* /'ne', členek *šče* /'še') ter tudi pri besedju vzhodnih narečij (*soldak* /'vojak', *košara* /'punčara', *kopanja* /'korito' in *dečko* /'fant').

Dokazan pojav zakonitosti jezikovnega izražanja s prekmurskimi narečnimi sestavinami in asociativnega prikljevanja medbesedilnih odnosnic v variantah ljudske pesmi enega tipa je potrdil, da je bila ljudska pesem iz Prekmurja tudi v novem okolju produkt spontane ustvarjalne dejavnosti, ki so jo člani skupnosti v kulturnem spominu »odnesli« iz svojega rodnega Prekmurja.

Literatura in viri

ARAVOSSITAS, Themistoklis: Communities Taking the Land: Mapping Heritage Language Education Assets. V: Peter Pericles Trifonas in Themistoklis Aravossitas (ur.), *Rethinking Heritage Language Education*. Cambridge: Cambridge University Press, 2014, 141–166.

BLOMMAERT, Jan: *Grassroots Literacy: Writing, Identity and Voice in Central Africa*. London: Routledge, 2008.

CUMMINS, Jim: *Mainstreaming plurilingualism: Restructuring Heritage Language Provision in Schools*. V: Peter Pericles Trifonas in Themistoklis Aravossitas (ur.), *Rethinking Heritage Language Education*. Cambridge: Cambridge University Press, 2014, 1–19.

EDWARDS, John: *Language and Identity: Key topics in sociolinguistics*. Cambridge: Cambridge University Press, 2013.

FISHMAN, Joshua: *300-plus Years of Heritage Language Education in the United States: Heritage Languages in America*. Washington DC: Center for Applied Linguistics & Delta Systems, 2001.

GENORIO, Vlado: *Slovenci v Kanadi*. Ljubljana: Inštitut za geografijo Univerze Edvarda Kardelja, 1989.

GOLEŽ KAUČIČ, Marjetka: Raziskovalne metode v folkloristiki – med tradicionalnim in inovativnim. *Traditiones* 30/1, 2001, 279–291.

GOLEŽ KAUČIČ, Marjetka: *Ljudsko in umetno – dva obraza ustvarjalnosti*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2003a.

GOLEŽ KAUČIČ, Marjetka: Teorija intertekstualnosti in njena uporaba v folklorističnih raziskavah. *Slavistična revija* 51 (posebna št.), 2003b, 311–328.

GOLEŽ KAUČIČ, Marjetka: *Slovenska ljudska balada*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2018.

GRAFENAUER, Ivan: Zamorci in zamorske deklice v narodnih legendah. *Dom in svet* 51/6, 1939, 409–418.

JACOBSON, Roman in Peter Bogatyrëv: Folklore as a Special Form of Creativity. V: Alan Dundes (ur.), *Folklore: Critical Concepts in Literary and Cultural Studies* IV. London in New York: Routledge, 2005, 173–185.

JAKOP, Tjaša: (Nad)narečna podoba slovenske pripovedne pesmi. *Jezikoslovni zapiski* 12/1, 2006, 51–69.

JURAK, Mirko: Družbenokulturno ustvarjanje slovenskih izseljencev v Kanadi. V: Milica Trebše Štolfa in Matjaž Klemenčič (ur.), *Zbornik ob 50-letnici Slovenske izseljenske matice*. Ljubljana: Slovenska izseljenska matica, 2001, 193–209.

JUVAN, Marko: *Literarna veda v rekonstrukciji: Uvod v sodobni študij literature*. Ljubljana: Literarno-umetniško društvo Literatura, 2005.

JUVAN, Marko: *Intertekstualnost*. Ljubljana: DZS, 2000.

KRISTEVA, Julia: Word, Dialogue and Novel. V: Toril Moi (ur.), *The Kristeva Reader*. New York: Columbia University Press, 1966, 35–61.

KUMER, Zmaga: Balada o maščevanju zapuščene ljubice. *Slovenski etnograf* 15, 1962, 167–192.

KUMER, Zmaga: *Pesem slovenske dežele*. Maribor: Obzorja, 1975.

KUMER, Zmaga: *Vloga, zgradba, slog slovenske ljudske pesmi*. Ljubljana: Znanstvenoraziskovalni center SAZU, 1996.

KUMER, Zmaga: *Slovenska ljudska pesem*. Ljubljana: Slovenska matica, 2002.

KUNEJ, Rebeka: *Štajeriš: Podoba in kontekst slovenskega ljudskega plesa*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2012.

MAH, Bonnie: *Heritage language Transmission, Maintenance and Loss: Ethnic Identity and Heritage Language Ability in Second Generation Canadians in Toronto*. Toronto: Ryerson University, 2005.

Mapa 319. GNI R 15.378, GNI R 15.379, GNI R 15.380, GNI R 15.402 – Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU, Zbirka tenrenskih zapisov dr. Franceta Cigana. Toronto, 1959.

OREL, Rihard: *Slovenske narodne pesmi iz Prekmurja*. Ljubljana: Glasbena matica, 1936.

Spletni vir 1: Slovenske narodne pesmi; https://www.narodne-pesmi.si/?lang=&option=audio_list&stran=Narodne%20pesmi, 18. 4. 2018.

STANONIK, Marija: Slovenska slovstvena folklor in slovstvena folkloristika. V: Ljubinko Radenković (ur.), *Slovenski folklor i folkloristika na razmeđi dva milenijuma*. Beograd: Balkanološki inštitut SANU, 2008.

STRLE, Urška: Bila je preprosto sreča, da sem prišla v Kanado: O razlogih za selitve skozi Stankino življenjsko zgodbo. V: Mirjam Milharčič Hladnik in Jernej Mlekuž (ur.), *Krila migracij: Pomeri življenjskih zgodb*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2009, 89–117.

ŠIVIC, Urša: Mrtveče pesmi v porabsko-prekmurskem prostoru. *Glasnik SED* 59/1, 2019, 59–70.

ŠTREKELJ, Karel: *Slovenske narodne pesmi I–V*. Ljubljana: Slovenska matica, 1859–1923.

Teden duhovnosti in kulture – dr. France Cigan. Črenšovci: Župnijski urad Črenšovci, 2001.

TERSEGLAV, Marko: *Slovenske ljudske pesmi. Pripovedne I*. Ljubljana: DZS, 2005.

Folk Song from Prekmurje as a Factor of Maintaining the Slovenian Language in Toronto: What Can Be Discerned from Dr. France Cigan's Legacy?

Toronto with its surroundings is a part of a south Ontario, where languages and cultures of all the world come in contact and they have an impact on the life and work of people in this area.

When the protection of two official languages (English and French) was established, so called language dualism, also a law support for heritage languages was passed in the late 60's of the previous century. They also placed original (authentic) languages and languages of immigrants among unofficial minority languages. Slovene language as heritage language (languages of immigrants) was used in everyday speaking positions like in communities' cultural events. In a community people supported maintenance of Slovene language with reminiscence of Slovene identity through Slovene music – also folk songs – culinary and sport.

Slovene folk songs had a symbolic role in the 60s of the 20th century and it remains so also today. Among immigrants the ethnic identity stayed on a high level with the help of a cultural participation and maintenance of dialect in a folk song. The handling of France Cigan's recorded songs have shown that the singers (the representatives of the first generation from Prekmurje – Črenšovci in Trnje) renew and variationally reproduce Slovene folk songs from their cultural memory that they "brought" from their authentic environment into foreign language speaking Canadian environment. Travelling of verses is connected to the singers' associative space and this is the reason why I came across intertextual interactions (traveling tunes, verses and motifs) inside songs. With a folkloristic method applicated from the theory of intertextuality, spontaneous intertextuality was proved. When singers were singing folk songs, they recalled forms as lawfulness of linguistic diction with the use of associativity and improvization. With reproduction they contributed to maintenance and reminiscence of spoken language with dialect constituents in some forms (fonetics, morphology and lexical).

It turned out that Slovene oral poem in Slovene community in Toronto in the 60s of the previous century could contribute to reminiscence and maintenance of Slovene language as a heritage language among Slovenian members.

KODNO PREKLAPLJANJE V LUČI JEZIKOVNIH IDEOLOGIJ GOVORCEV V SLOVENSKI ISTRI

Izvirni znanstveni članek | 1.01
Datum prejema: 10. 6. 2019

Izvleček: Na podlagi izbranih primerov kodnega preklapljanja in jezikovnih ideologij v urbanem okolju slovenske Istre avtorica skuša predstaviti in pojasniti sociolingvistične strategije, ki jih govorci uporabljajo situacijsko in ideološko, da bi ohranili ali zabrisali družbeno-kulturne ločnice med jeziki, skupnostmi in identitetami. Avtorica se osredotoča na jezikovne ideologije kot raziskovalno polje in jih uporablja tudi kot teoretično in analitično orodje, s katerim raziskuje metapragmatično zavest govorcev in jezikovno rabo.

Ključne besede: govorne prakse, kodno preklapljanje, jezikovne ideologije, jezikovni stik, slovenska Istra

Abstract: Based on selected examples of code-switching, and language ideologies in the urban area of the region of Slovene Istria the author attempts to present and elucidate the sociolinguistic strategies that speakers use situationally and ideologically in order to maintain or blur socio-cultural boundaries and boundaries between communities and identities. The author focuses on language ideologies as field of inquiry and as a theoretical and analytical tool with which she explores the speakers' metapragmatic awareness and language use.

Keywords: speech practices, code-switching, language ideologies, language contact, Slovene Istria

Uvod

Mesta slovenske Istre so zaradi zgodovinskih, družbenih, političnih in ekonomskih procesov jezikovno heterogena območja (med)jezikovnih stikov. Večkratna menjava oblasti, državnih tvorb in političnoupravnih ureditev, migracije, hitre in drastične spremembe v etnični sestavi območja, lega ob meji, institucionalna dvojezičnost in navsezadnje vpetost v transnacionalne procese vplivajo na govorno performativnost govorcev. Te značilnosti vplivajo tudi na prepričanja o samem verbalnem vedenju in na odnos do jezikov in jezikovnih zvrsti. To še zlasti velja zaradi sprememb statusa priseljencev iz nekdanjih republik Jugoslavije, njihovih nedavnih priseljevanj in širitve rabe svetovnih jezikov, kot je angleščina. Prav urbano okolje pa najbolj spodbuja brisanje ločnic med jezikovnimi variantami in različnimi skupinami.

Glavni namen prispevka je pokazati, kako so jezikovne variante v stiku in njihovi govorci povezani s kontradiktornimi in persistentnimi diskurzi v pogajanjih o pomenih, normah in prepričanjih. Analiziram kolektivna in individualna prepričanja o jezikovnih različicah, njihovo rabo in govorce, pa tudi njihove raznolike, heterogene in protislovne interpretacije. Te razjasnijo procese identifikacije v kontekstu številnih diskurzov in učinke, ki jih imajo takšni diskurzi na jezikovno rabo, izbiro in prilagajanja govorcev – predvsem z vidika razumevanja govorcev samih. To prikazujem skozi teoretični in analitični spekter jezikovnih ideologij oziroma polja znotraj lingvistične antropologije. Ko govorimo o jezikovni rabi, ne govorimo le o njeni obliki, temveč o jezikovni rabi v kontekstu, pri kateri gre za

indeksikalne družbene prakse (Silverstein 1998b: 138). V ospredje postavljam govorce, njihove vloge, norme, vrednote in prepričanja (Južnič 1983: 24; Duranti 2000: 30; Mlinar 2006: 632; glej Petrović 2006).

V prvem delu prispevka obravnavam primere govornih praks in procesov, zlasti kodno preklapljanje. V drugem delu navajam izrecne interpretacije, ki so jih moji sogovorniki izrazili, da bi legitimirali rabo jezika in svoja stališča glede govorcev in vprašanj jezikovne rabe. Tako obravnavam izbrane primere diskurzov, ki so se najpogosteje ponavljali v njihovih interpretacijah: mešanost; purizem; hierarhijo jezikovnih variant in njihovo (estetsko) valorizacijo; avtentičnost in avtohtonost.

Jezikovne ideologije kot teoretski koncept

Govorci protislovne diskurze, identitete, kategorije, vrednote in stereotipe (Woolard 1998b) (re)producirajo skozi skladne, protislovne, mnogotere in heterogene interpretacije (Gal 1998: 320; tudi Tsitsipis 1995). Določene jezike ali variante, jezikovne značilnosti in oblike povezujejo s specifičnim tipom ljudi, z dejavnostmi, odnosi, institucijami, družbenimi vlogami itn. (Gal 1998: 326; Woolard 1998a: 18). Načine, kako govorci to počnejo, lahko razumemo s proučevanjem jezikovnih ideologij.

Polje jezikovnih ideologij obravnava (uradna, emska, kolektivna in individualna) prepričanja o jeziki in govorih ter njihovi rabi (Silverstein 1998b). Jezikovne ideologije predstavljajo obenem smernice, napotke, implicitna ali eksplisitna pravila za rabo jezika. Torej gre za razlage, s katerimi posamezniki racionalizirajo rabo jezika na podlagi družbe-

* Mirna Buić, univ. dipl. etnologinja in kulturna antropologinja, doktorska študentka na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo FF UL, projektna vodja v Kulturno izobraževalnem društvu PiNA Koper; mirna.buic@pina.si.

nih odnosov. Ta perspektiva vključuje mikrointerakcijske elemente jezikovne rabe ter družbene procese, ki oblikujejo jezik in vplivajo na prepričanja govorcev (in obratno). Lingvistični antropolog Michael Silverstein (2003) tako vpelje koncept »indeksikalnega reda«, ki je nujen za empirično preučevanje nerefencialnih funkcij jezika. Indeksikalne rede lahko razumemo kot ravni analize, ki zajemajo jezikovne prakse (prvi red), reflektivne percepcije jezika (drugi red) in ideološke konceptualizacije jezikovnih oblik in jezikovne rabe ter govorcev (tretji red).

Lingvistični antropolog Paul V. Kroskirty razume ta koncept kot sestav konvergentnih dimenzij: gre za prekrivajoče se plasti pomena, ki pa jih je treba analitično ločevati. Prva taka dimenzija so skupinski ali individualni interesi: jezikovne ideologije predstavljajo percepcije jezika in diskurza, ki so konstruirani na podlagi interesov specifične skupine ali posameznika (Kroskirty 2006: 501). Gre za uradna in lokalna ter osebna prepričanja (ki so v stalnem pogajanju in interakciji) o pravem, pravilnem jeziku, o estetsko prijetnem, primernem, o večvrednosti ali manjvrednosti jezikov ali variant, sorodnem, »čistem«, o praktičnosti jezika, o primernosti načinov (primarnega ali sekundarnega) učenja jezika (glej Mlinar 1994: 249–254) in navsezadnje obstajajo prepričanja o jezikovnih stikih (glej Garrett 2006). Ta prepričanja izhajajo iz družbene izkušnje in so pogosto vezana na praktične (tudi le praktično sporazumevalne) ter ekonomsko-politične interese (glej na primer Gal 1987).

Jezikovne ideologije so zaradi družbene pluralnosti tudi mnogokratne (Woolard 1998a: 19). Temeljijo na družbenih izkušnjah, ki niso nikoli enakomerno porazdeljene (glej na primer Hill 1985; Swigart 2001). Poleg mnogoterosti pa je treba poudariti tudi variacije pri posameznikovem izkazovanju zavedanja jezikovnih ideologij, ki zajema legitimacijsko dojetje jezika s strani ljudi, vpetih v mikro- in makrosfere družbenega življenja (Kroskirty 2006: 505–507). Seveda gre za nepopolne, parcialne poskuse racionalizacije jezikovne rabe, ustvarjene iz družbeno-kulturne izkušnje govorcev (Errington 2001:110).

Upoštevati je treba tudi posameznikove jezikovne ideologije, ki posredujejo med družbenimi strukturami in govornimi oblikami (Kroskirty 2006: 507). To posredniško, a hkrati ločevalno vlogo sta natančneje analizirali lingvistični antropologinji Susan Gal in Judith T. Irvine. Jezikovne ideologije pojmujejo kot konceptualne organizacije, ki so prekrivane z moralnimi in s političnimi vprašanji, prisotnimi v posameznem sociolingvističnem polju, in so pod vplivom interesov posameznikov na določenih družbenih položajih (Gal in Irvine 1995: 971–972).

Jezikovne ideologije in jezik v rabi preučujemo tudi skozi spekter semiotičnih procesov, s katerimi govorniki konstruirajo ideološke reprezentacije razlik in razlike v jezikovnih praksah. Ti procesi zajemajo »ikoničnost« (iconicity), ki predstavlja proces, ko se jezikovne prakse, ki indeksirajo

družbene skupine in njihove aktivnosti, kažejo kot njihove ikonske reprezentacije; »fraktalno rekurzivnost« (*fractal recursivity*), pri kateri imajo ponavljajoče se prvine, ki poudarjajo ikonske razlike ali nasprotja, funkcijo ustvarjanja »drugega«; in »izbris« (*erasure*), proces, v katerem ideologija naredi določene ljudi in določene sociolingvistične prakse nevidne in obenem spodbuja razlike (Gal in Irvine 1995: 971–972).

Ne smemo pa spregledati niti dimenzije družbene hierarhizacije in razmerij moči. Lingvistična antropologinja Jillian R. Cavanaugh v lingvistično antropologijo uvaja koncept »družbene estetike jezika«, ki naj bi bil »preplet kulturno oblikovanih in emocionalno občutenih dimenzij jezikovne rabe ter zunajjezikovnih dejavnikov, ki ljudi porazdelijo v skupine in hierarhije« (2009: 11). Po sociologu Pierru Bourdieuju (1997) pa je jezik ponavljajoč se in običajni sistem dispozicij in niz praks, ki implicirajo jezikovni kapital in boj nad simbolno močjo določenega načina komuniciranja. Jezik tako definirajo družbenopolitični procesi, ki ustvarjajo razmere za enoten jezikovni trg, na katerem so jezikovne variante razumljene na podlagi njihove kulturne, gospodarske, socialne in simbolne vrednosti in v povezavi z njihovimi govorniki oziroma njihovim družbenim položajem.

V tem kontekstu je pristop jezikovnih ideologij način preučevanja, kako govorniki valorizirajo jezikovne variante in razumejo odnose moči. Razkrivajo lahko odpor govorcev ali skupin do simbolne dominacije ali alternativne identifikacijske procese (Sujoldžić 2008: 31). »Jezikovne ideologije so produktivno uporabljene pri ustvarjanju in reprezentaciji različnih družbenih in kulturnih identitet (na primer nacionalnosti, etničnosti)« (Kroskirty 2006: 509). Razkrivajo načine, kako identitete nastajajo in se kažejo prav z njihovo pomočjo.

Jezikovni stiki

Pri raziskovanju jezikovnih ideologij seveda ne gre zgolj za preučevanje idej in prepričanj, ampak tudi dejanskih pojavov in praks, ki jih ta ideologija do določene mere spodbuja in diktira ter jih v praksi reproducira.

V splošnem do jezikovnega stika pride, kjerkoli in kadarkoli se srečata dve skupini ali več različnih skupin z različnimi jeziki (Garrett 2006: 48). V resnici pa gre za veliko bolj dinamične in kompleksne procese, zato je bolje govoriti o interakciji. Poglavitna prvina jezikovnih stikov je diverzifikacija govorov, dialektov in jezikov, ki je najverjetneje intencionalna oziroma ideološka (Baskar 2006: 253). Danes je širjenje jezikovnih variant ali vsaj sovplivanje variant z migracijami morda manjše kot v preteklosti, pri čemer ima velike zasluge razvoj novih komunikacijskih tehnologij, ki so preseljevanju in jezikovnemu stiku (do)dale drugačno dinamiko.

Jezik je sociokulturna praksa, zato je treba poudariti njegovo diskurzivnost – v širšem, Foucaultovskem smislu

(glej Foucault 1972; tudi van Dijk 1997: 1–4). Če izhajamo iz domneve, da so »entitete, ki jih imenujemo 'jeziki', [...] sociokulturni konstrukti« (Silverstein 1998a: 402), moramo napačne predstave, ki spremljajo obravnavo pojmov dvo-, več- in raznojezičnost, vsaj poudariti.

Alternativni koncepti

Omenjeni koncepti so lahko napačno razumljeni kot uporaba dveh ali več jezikov hkrati ali zapored, pri čemer je »jezik« razumljen kot statična in zamejena enota. Zato so nekateri raziskovalci te koncepte poskušali ponovno definirati in poudariti večjo fluidnost jezikov (Buić 2014: 361). Eden od teh je »transjezičnost« oziroma *translanguaging*, ki predvideva, da govorci črpajo elemente govora iz enotnega jezikovnega repertoarja in ne iz različnih jezikovnih sistemov (glej García in Wei 2014).

Sociolinguist in lingvistični antropolog Jan Blommaert je v prizadevanju za opredelitev vloge uporabe jezika v globaliziranem svetu predlagal, da kot raziskovalci empirično »ne smemo gledati samo na svet in njegove jezike, ampak tudi na svet in njegove registre, žanre, repertoarje in sloge« (2010: 60).

Podobno sta aplikativna lingvisti Emi Otsuji in Alastair Pennycook uvedla koncept »metrojezičnost« (po Pennycook 2010: 85), ki poudarja variantnost lokalnih repertoarjev govorcev z različnimi družbenimi ozadji v mestih. »Fokus ni na jezikovnih sistemih, ampak na kodih, ki izhajajo iz konteksta in interakcij« (Pennycook 2010: 85). Gre za obliko hibridnosti in igro brez kakršne koli povezave med narodnostjo, kulturo itd.

»Polijezičnost« (Jørgensen idr. 2011) je še en koncept, ki opisuje uporabo dveh ali več kodov v isti govorni interakciji. Opisuje ideološko in heteroglosično naravo jezika v smislu jezikovnih prvin, na katere vplivajo različne etnične skupine in mediji ter jih uporabljajo predvsem mlajši govorci ne glede na njihovo dejansko jezikovno znanje (Jørgensen idr. 2011: 23). Ta koncept je na nek način alternativa kodnemu preklapljanju, ki je ena najpogostejših praks na večjezičnih in obmejnih območjih z relativno intenzivnimi migracijami, ki jo v prispevku tudi obravnavam.

Metodologija

Koncept jezikovnih ideologij predstavlja alternativo pri preučevanju »variacij v idejah, idealih in komunikacijskih praksah« (Kroskrity 2000: 5), zato ga ne uporabljam samo kot teoretski koncept, ampak tudi kot analitično orodje (Silverstein 1998b: 138), ki razkriva združitev »metapragmatične zavesti« govorcev (Silverstein 1977; Hill 1985; Gal 1987; tudi Petrović 2006: 134) in nereferencialnih funkcij jezika (Kroskrity 2000: 5). Jezikovne ideologije ponujajo perspektivo, skozi katero lahko proučujemo razmerje in soodvisnost med različnimi diskurzi, stališči, družbenimi vlogami in odnosi, družbenimi in identitetnimi procesi.

Osnova mojega raziskovalnega dela so kvalitativne etno-

grafske metode, in sicer terensko delo, ki vključuje pogovore s sogovorniki, opazovanje govornega vedenja in opazovanje z udeležbo. Podatke sem zbirala tudi z nestrukturiranimi intervjuji. Poleg tega sem za pridobivanje praktičnih primerov spontanega govora v neformalnih in polformalnih govornih položajih (intervjujih), ki jih analiziram, sogovornike tudi posnela. V prispevku natančneje predstavljam zglede kodnega preklapljanja, pri čemer uporabljam diskurzivno analizo govornih dogodkov (Gumperz 1982; tudi Tsitsipis 1995), s katero izpostavljam relevantne elemente k razlagi govornega govornega vedenja ali »načina govorjenja« (Hymes 1993) in z njim povezane jezikovne ideologije. V raziskavo so vključeni sogovorniki, stari šestnajst let in več, katerih materni jezik je slovenski, italijanski ali eden od jezikov drugih narodov republik nekdanje SFRJ in ki so dvo- ali večjezični (glej Berruto 2003).¹ V nadaljevanju navajam jezikovne prakse govorcev v mestih slovenske Istre, še zlasti Izoli, v jezikovnih stikih.

Kodno preklapljanje

Kodno preklapljanje pomeni uporabo dveh ali več jezikov, variant ali kodov v isti govorni izmenjavi. Razkriva prekoračevanje ločnic, družbenih vlog in domen ter interese različnih skupin po ohranjanju ali brisanju jezikovnih in družbenih ločnic. Tako zrcali in gradi družbene procese v večjezičnih situacijah (Bailey 2001: 238). Proces se je v lingvistični antropologiji razširil tudi na druge jezikovne in govorne variante (tudi v skupnostih, ki niso dvo- ali večjezične v ožjem smislu) (Woolard 2006: 74). To multifunkcionalno prakso delimo na tri prekrivajoče se funkcionalne tipe: na situacijski in metaforični, ki sta ju opredelila lingvistična antropologa Jan-Petter Blom in John Gumperz (Bailey 2001: 239), in nezaznamovani diskurzivni kontekstualizacijski preklap ali, kot ga je izvorno poimenoval jezikoslovec Peter Auer (1998: 2), diskurzivno vezani preklap, ki je pogosto v funkciji *footinga* ali kontekstualizacijskega namiga in spremeni potek govornega dogodka ter spodbudi specifično reakcijo sogovorcev, kot je zaustavitev pogovora, kar prikazuje spodnji primer (Gumperz 1982).

Primer 1:

[...]
 Pe: Koša ragazzi, gremo na en čik?
 [Kaj je fantje, gremo na cigaret?]
 S: Ala dej.
 [Pojdimo.]

Nevtralnejša termina pa sta kodno preklapljanje na povedni in nadpovedni ravni (Primer 2). Oba sta lahko metaforična, situacijska, diskurzivno vezana (Poplack po Ro-

1 Avtorica je gradivo zbrala med letoma 2011 in 2014 ter 2018 in 2019.

maine 1995: 122) in lahko imata različne funkcije (glej Gumperz 1982; Berruto 2003). Spodnji primer ponazarja kodno preklapljanje med pogovorno slovenščino in italijanščino v funkciji heca med mlajšima sogovornikoma, katerih materni jezik je slovenski.

Primer 2:

S: S. se je zmotu, sem rekla naj se ji opraviči, ma je opravičilo prišlo samo v moj nahrbtnik, zdaj pa prihaja do takih pomot. V glavnem to je moja muca in njegovega mačkona še v življenju ni vidla.

B: Tutte dicono così. (smeh)

[Vse pravijo tako.]

S: Vidim, da imaš dobre izkušnje z nasprotnim spolom. (smeh)

B: Ha fatto la battuta ha fatto.

[Se je pošalila.]

S: Anche lui voleva farla, ma non ci è riuscito.

[Tudi on se je hotel, ampak mu ni uspelo.]

B: Ma io ci sono riuscito, solo che tu non l'hai compresa [...]

[Meni je uspelo, ampak ti nisi razumela šale.]

Omeniti je treba tudi jezikovne interference, ki vključujejo značilne mešane glagolske besedne zveze kot v primeru 3, ki ponazarja govor pripadnice italijanske narodne skupnosti in poziva hčerko, ali *ad-hoc* tvorjenka kot v primeru 4, ki je izsek govora mlajšega govorca s slovenskim maternim jezikom.

Primer 3:

J: No, adesso andiamo sotto il tuš, è troppo tardi [...] Dai amore, vieni, fai čičat.

[Ne, zdaj gremo pod tuš, je prepozno [...]] Dajmo, ljubezen moja, pridi, usedi se.]

Primer 4:

N: Glej mene sicer sem že zgubu nekaj barve, ma ko sem hodu v Novigrad sem se *ful* abbronziral [sem se veliko sončil].

Situacijsko preklapljanje je vezano na situacijo ali na kontekst konverzacije (Primer 5 in 6); gre za vsebinsko in situacijsko sosledje in označuje verbalno strategijo za dosego interakcijskih ciljev (Gumperz 1982; Heller 1988: 3). Preklop je po navadi vezan na spremembo situacije, govorcev, temo pogovora ali kombinacijo okoliščin.

Primer 5 ponazarja pogovor med prijatelji, med dvema mlajšima priseljencema druge generacije (H in T), katerih

materni jezik je eden od jezikov narodov nekdanje SFRJ, in mlajšo osebo, čigar materni in dominantni jezik je slovenščina. V primeru 6 pa gre za pogovor med dvema v osnovi italijansko govorečima srednješolcema, ki obiskujeta eno od italijanskih srednjih šol. Gre za kratko izmenjavo med intervjujem, med katerim je F. govoril večinoma slovensko.

Primer 5:²

H: [...] Čovječe, nisam stigo na trening, ubit će me stari [...] Glej frizurco. Sad si jebač u Bosni.

[Človek, nisem uspel na trening, stari me bo ubil [...]] Zdaj si jebač v Bosni.]

T: Takvi su bosanski jebači [...] Ej, dođi da popričamo.

[Takšni so bosanski jebači [...]] Ej, pridi, da se pogovoriva.]

Z: Šta je bre? Proti komu ste zgubili?

[Kaj je brat?]

T: Ma ne morem verjet! Ono, ruka i izbacio ga van. Tip je dal gol takoj in pol vija [stran].

[Roka in vrgel ga je ven.]

Primer 6:

F: [...] È kao ful jebač dall'altra parte dell'avtobusna. Ma sai il mix di Tièsto?

[Je recimo zelo jebač na drugi strani avtobusne postaje. Ampak poznaš Tièstov miks?]

D: Ja.

F: Sai come si chiama?

[Veš kako se kliče?]

D: Ja? Bene, dopo averlo ascoltato ho dormito fino a mezzogiorno.

[Dobro, potem, ko sem ga poslušal, sem spal do dvanajstih.]

F: Kaj ima veze, tanto abbiamo fatto tardi.

[Saj ni pomembno, itak smo bili pozni.]

Kodno preklapljanje deluje tudi kot konverzacijska strategija v smislu stilističnih učinkov (glej Gumperz 1982; Berruto 2003: 218–219; Buić 2011: 10). Lahko tudi trdimo, da preklapljanje in druge prakse jezikov v stiku (med drugim) opravljajo za govorce enako funkcijo kot preklapljanje sloga oziroma predstavlja njihov slog. »Izbira [...] stilov je videti kot izbira govorcev, ki se skušajo [...] pokazati kot posamezniki z družbeno definiranimi kvalitetami ali [...] ki skušajo sporočiti določen odnos ali podati mnenje o

2 Kot bomo videli, bi »Šta je bre« [Kaj je brat?] lahko interpretirali tudi kot zaznamovani preklop, saj asociira na širše družbeno ozadje in morda izraža stereotipno razumevanje sogovornika. Gre tudi za odziv na pozdrav in izkazano simpatijo ali prijateljstvo.

temi pogovora« (Gal po Heller 1988: 94, opomba 1). Stil je tudi individualna deviacija od norme in je odvisen od reflektivne sposobnosti posameznika, da lahko razlikuje različne načine govorjenja. Gre za diskurze, ki so stilistično označeni po govorčevem okusu, ki je sicer v veliki meri kolektiven (Bourdieu 1997: 38–39).

Primer 7:

S: Joj, poslušaj to.

M: Kaj?

S: Ma kakšen *shit* [drek] od *komada* [skladba, pesem], ma *che merda* [kakšen drek], ej res kakšna *merda* [drek].

Primer 8:

E: Ma si vidla to? Spet so cene dvignili.

M: Ja, ma je sezona.

E: Ma je *esagerato* [pretirano], so že *dosadni* [nadležni] s tem višanjem cen [...]

V mnogih primerih je kodno preklapljanje preprosta komunikacijska strategija, ki jo govorci uporabljajo za doseganje določenih interakcijskih ciljev ali stilskih in čustvenih učinkov. Taka sta primera 7 in 8, v katerih mlajša govorca z uporabo elementov drugih jezikov poudarita svoje mnenje in čustva do nekoga ali neke teme (glej Primera 7 in 8). Včasih se preklap zgodi, ko na primer govorci ne poznajo ali se ne morejo spomniti ekvivalentne besede v svojem jeziku ali jezikovnih interferenc (kot v Primeru 9) itd. Spodnji primer ponazarja govor priseljence srednjih let iz Bosne in Hercegovine, katerega slovenščina ni ne materni ne dominantni jezik. Osnovni kod je v tem primeru slovenščina, gre pa za polformalni govorni položaj oziroma intervju, v katerem se je sogovornik odločil uporabiti slovenski jezik.

Primer 9:

A: *Sve* drži, *al tu su* pršli *ljudi nisko obrazovani*. Mnogi niso niti štiri razrede osnovne šole nardili. Kako mi Bosanci rečemo: »*Iz opanaka je došao u cipele*.« Razumeš? In to je hudo. Ti *ljudi* nimajo rišpeka nobenga. On vidi samo denar, *materializam*, njega ne zanima jezik, kultura. Njega ni *zanimao* jezik [...]

[Vse drži, ampak sem so prišli ljudje z nizko izobrazbo. Veliko jih ni naredilo niti štiri razrede osnovne šole. Kot rečemo mi Bosanci: »Iz opank je stopil v čevlje.« Razumeš? In to je hudo. Ti ljudje nimajo nobenega spoštovanja. On vidi samo denar, materializem, ga ne zanimata jezik in kultura. Njega ni zanimal jezik [...]]

Izrednega pomena je metaforično preklapljanje. Po teoriji filozofa in literarnega kritika Mihaela Bahtina mu lahko rečemo kar dvoglasje ali dvouglasitev, kjer govorci uporabljajo diskurz, ki ni mediiran, ampak inkorporiran. Sklicuje se na situacijske norme govorcev, ki pripomorejo h komunikaciji metaforičnih informacij, in načine, kako jih morajo razumeti. V veliko primerih gre za metaforo družbenih pomenov, ki jih ta varianta nosi, jih priključuje in simbolizira (Heller 1988: 5).

Nekatera dognanja se nagibajo k rabi pojmov nezaznamovanih kodnih preklapov in na »model zaznamovanih« (*markedness model*) (Myers Scotton 1988: 160). Pri slednjem preklap deluje kot metafora za določeni družbeni svet, skozi katerega se oblikujejo lokalni pomeni (Auer 1998: 2, 17). Lahko deluje tudi kot označevalec spremembe glasu (v Bahtinovem smislu), in sicer pri ilustraciji oziroma imitaciji in poročanju o govoru drugih (premi govor), kjer sta označenost in metaforičnost zelo poudarjeni. Jezikoslovka Carol Myers Scotton je koncept zaznamovanosti in nezaznamovanosti prevzela od Romana Jakobsona in ga nekoliko preoblikovala. Pojem nezaznamovanosti je opredelila kot nekaj pričakovanega ali »pričakovano sredino« v konvencionalni interakciji, saj ga najpogosteje ali zelo pogosto uporabljajo (1988: 160). Tako ima lahko preklap v drugi kod označeno in neoznačeno valenco. Če je označena, pomeni, da s preklapom govorec izraža nek dodaten pomen in je sam preklap družbeno indeksikalen (primerjaj Woolard 2006: 81). Model variira glede na perspektivo gledanja in razlaganja – bodisi z makrosocialnega bodisi z mikrosocialnega gledišča ter čisto (mikro)situacijsko – ter na posameznikovo razumevanje svoje družbene pozicije, ki določa »primerno« govorno manipulacijo v povezavi z lastnim družbenim in političnim zavedanjem (Hill 1985; Gal 1987; Woolard 2006: 82). Pomembno je tudi, ali so sogovorniki seznanjeni z ozadjem preklopa (imajo skupno znanje).

V spodnjem primeru je prvina enega od jezikov narodnih skupnosti narodov nekdanje SFRJ v vlogi označenega elementa pogovora predvsem zaradi družbenega naboja in ne odigra funkcije konverzacijskega namiga.

Primer 10:

A: *E de si? Kamo ideš?*

[*Kje si? Kam greš?*]

E: Grem na plažo.

A: *Šta ćeš na plaži, izgorjet ćeš.*

[*Kaj boš na plaži, zgorela boš.*]

E: Ma ne bom.

A: *Ajd, samo ti odi da se ne iznojiš.*

[*Samo pojdi, da se preveč ne spotiš.*]

Govorki sta mati in hči. Mati je priseljenka iz Bosne in Hercegovine, hčerka je rojena v Sloveniji in po navadi med seboj govorita bosansko. Pogovarjali sta se med večinoma

slovensko govorečimi prisotnimi sosedi, kar je razlog, da E. ni odgovorila v istem jeziku. To je tudi sama pojasnila. V tej situaciji se ni počutila, da bi govorila v bosanskem jeziku, ne samo zaradi okoliščin, ampak tudi zaradi po navadi nižjega družbenega statusa, ki ga ta jezik uživa.

Premi govor kot oblika (zaznamovanega) kodnega preklapljanja deluje kot strategija, s katero govorniki izražajo in (re)producirajo jezikovne ideologije (glej Tsitsipis 1995). Govorec istrsko-beneškega narečja srednjih let v primeru 11 je posmehljivo poročal, kar je bilo povedano v standardni italijanščini in kaže vsaj nenaklonjenost do govornika standardnega jezika ali do standardne jezikovne različice, ki govorniku ni blizu.

Primer 11:

F: Me ga dito no. Poi ordino la roba *ovo ono* e fa:
 »Scusi, ma non la trovo.«
 [Mi je rekla ne. Potem naročim blago in tako naprej in mi reče: »Oprostite, ampak ga ne najdem.«]

Posmeh in stereotipno posnemanje v obliki kodnega preklapljanja (Primer 12) kažeta na proces družbene valorizacije jezikovnih značilnosti in govorcev (Buić 2014: 364–365). Sogovornica, trgovka, v spodnjem primeru razlaga o svoji izkušnji z albansko govorečimi delavci. Kot je sama povedala, z njimi ni nikoli imela slabih izkušenj, a jih kljub temu doživlja stereotipno.

Primer 12:

Z: Pride Albanec in [...] ker ga nisem razumela, kaj hoče. Tolko prihajajo, da pa sem se navadla. Polji, livada, v pečic [Poli, livada, v pečico]. Se narežim. Poli salamo, livado [...] in da jim segrejem.

Sociolinguist Ben Rampton (1997) izrazilo zaznamovan kodni preklop definira kot »kodno prečenje« (*code-crossing*), ki označuje nepričakovan preklop iz ene v drugo jezikovno varianto in identiteto. Sodobne raziskave se sicer oddaljujejo od enačenja kodnega preklopa in preklopa identitete. Kot pravi Auer, ga razumejo kot poseben jezikovni slog, ki sicer izkazuje družbeno pripadnost, vendar onkraj pripadnosti, ki jo indeksirajo posamične jezikovne variante (po Umer Kljun 2015). »Različne oblike kodnega preklapljanja pa se znotraj jezikovnega repertoarja [neke skupnosti ali skupine] lahko ustalijo in prevzamejo identifikacijsko funkcijo« (Umer Kljun 2015: 224).

Jezikovne prakse skozi oči govorcev

Navedeni primeri, predvsem pa tisti, ki vključujejo metaforično preklapljanje, so neke vrste implicitni metapragmatični komentar. Družbeni pomen, vrednote, identitete itd. se

posledično izražajo in reproducirajo na subtilen način z značilnostmi ali s »subtilnimi signali, ki opozarjajo poslušalce na jezikovne izbire govorcev, s katerimi se izvaja kategorizacija« (Verscheuren v Petrović 2006: 141). Kot pokažem v nadaljevanju, govorniki uporabljajo tudi eksplicitne interpretacije jezikovnih variant in govorcev.

Ljudje s svojim narečnim, krajevnim ali osebnim govorom vzpostavljajo lastno identiteto in prepoznavnost te identitete in njene kulture v vsakdanjih interakcijah. Emske interpretacije mojih sogovornikov poudarjajo določena ključna »ideološka jedra« (Tsitsipis 1995: 542), ki igrajo pomembno vlogo v konstrukciji identitet (primerjaj Sujoldžić 2009; Vavti 2009). Osredotočam se le na najpogostejše.

Mešanost in mešanje jezikov

»Mešanost« jezikov in govorcev se z vidika jezikovnih ideologij govorcev na eni in govornih praks na drugi strani kaže kot eden od pomembnejših ideoloških jeder. Ko govorim o mešanosti in mešanih jezikih, se navezujem na »emski« koncept mešanosti, tisti, ki ga uporabljajo moji sogovorniki in s katerim razlagajo različne jezikovne procese, strategije in identitete.

Jezik je za številne moje sogovornike eden najpomembnejših pokazateljev večkulturnosti istrskih mest. Njihovi prebivalci naj bi govorili mešanico različnih jezikov (predvsem slovenskega, italijanskega, hrvaškega, srbskega in angleškega), narečij in drugih variant (slovensko istrsko narečje, istrsko-beneško italijansko, sleng), s katerimi po njihovem mnenju kažejo svojo odprtost in občutljivost za druge kulture in (etnične) skupine. S poudarjanjem splošne mešanosti hkrati poudarjajo svojo neločljivost od mesta.

»Izola je tako zbaštardirana, kar se tiče jezikov in ljudi [...] Niso samo jeziki, tudi baštardele (hibridne besede, op. a.)« Pogosto se pojavljajo izjave tipa: »Mešamo, smo mešani, preprosto govorimo tako.« Ali pa »Tako je na konfinih.« »Tu, še posebej v Izoli, se meša ful.« Mešani pogovorni jezik, mešani govor predstavlja lokalno identiteto in značilnost prebivalcev obalnih mest, v tem primeru Izole. Sogovornik je sleng, ki ga uporabljajo v Izoli oziroma izolski navijači Ribari, opisal kot mešanico, društvo pa kot skupino, ki ponazarja izolsko etnično in jezikovno mešanost ter sožitje:

Kle pri nas na obali je ogromno mešanega naroda. Sam pripadam društvu navijačev Ribari in tam smo res od Vardara pa do Triglava. V njem je večinoma druga generacija, ki smo se tu rodili in govorimo v pogovornem jeziku. Nikoli ni bilo nekih trenj, ker ti otroci nikoli ne delajo nekih problemov oziroma po moje prenašajo na svoje starše neko kompaktnost tega področja. Mislim, da so se vsi skupaj asimilirali v to sceno in čutiš pripadnost nečemu. Izoli. Bom reku, postali smo Izolani. Jaz sem se rodil tu

kaj in če se rodiš kle, začutiš do kraja neko ljubezen [...] Sem mešan kot Izola.

Tudi prva generacija priseljencev v jezikovni rabi občuti neko mešanost, liminalnost pa v identiteti:

Govorim bosansko, ki je včasih bila srbo-hrvaščina. Sem Bosanec, musliman. Ampak nazadnje, ko sem šel v Bosno, sem ugotovil, da sem precej pozabil svoj jezik. Mešam. Zato mi sestra pravi, da sem Slovenec. Mogoče. Vidiš, sem Slovenec v Bosni in Bosanec v Sloveniji. Slovensko govorim slabo. Govorim mešanico. Kako sem lahko Slovenec?

Mešanost jezika ali mešane variante so razumljene tudi drugače, in sicer kot napake, kot zaželeni ali nezaželeni interferences v jezik, kot moteči elementi – še posebej govor priseljencev iz nekdanje Jugoslavije, ki jim zlasti (ne pa izključno) na tem območju dlje živeči ali rojeni prebivalci očitajo nezmožnost in malomarnost pri učenju jezika, tako slovenščine kakor tudi italijanščine kot formalnega jezika okolja: »Ne razumem, kako ljudje, ki živijo tukaj dvajset in več let, ne govorijo slovensko pravilno. Mislim, da se tega ne želijo naučiti. Mogoče jim ni treba [...] Moralni bi pokazati nekaj spoštovanja [...] In italijanski jezik, jih ne briga zanj.« Drugi sogovornik paradoksalno naveda: »Poznam tipa z juga, ki je šel v italijanske šole [...] in odlično govori italijansko in slovensko [...] Ampak zdi se mi smešno.«

Nizka jezikovna kompetenca, ki naj bi se kazala v mešanju ali kodnem preklapljanju, je poudarjena tudi pri govorcih najstarejše generacije, ki so obiskovali italijanske šole pod fašističnim režimom in se niso učili standardnega slovenskega jezika. Takšen diskurz je ustvaril idealno podlago za jezikovno negotovost, ki so jo moji sogovorniki izrecno izrazili.

Mešanje ali mešane kode je po mnenju nekaterih mojih sogovornikov mogoče razumeti tudi kot znak asimilacije in jezikovne spremembe: »Vidim, ko nekdo poskuša z mešanjem besed svojega jezika in slovenskega, morda italijanskega. Pokaže, da se asimilirajo.« Ali: »Zelo se trudim, da nekako govorim pravilno in ohranjam srbski jezik, jezik mojih staršev [...] Asimilacija je zelo hiter proces.«

84 Hierarhija jezikovnih variant in njihova (estetska) valorizacija

Govorci imajo precej proste roke pri izbiri koda, ki ga bodo uporabili v določenem trenutku ali situaciji, toda način, kako bodo sogovorniki to izbrali interpretirali, ni preprost. Norme determinirajo relativno zaznamovanost koda. Gre za to, da pri preklapljanju poleg lokalnega barantanja s kodi pride do barantanja družbenih položajev in pomenov (Woolard 2006: 79). Kodni preklap lahko zato pojmujeemo

kot »pogajalsko« strategijo (Heller 1988: 3; Myers Scotton 1988: 151), saj ga govorec uporablja intencionalno oziroma kot indikator nečesa.

Vzpostavlja se hierarhija jezikov (variant), družbena valorizacija jezikov (glej Agha 2003) in posledično govorcev glede mešanih variant; da ne omenjamo estetske valorizacije jezikovnih različic in značilnosti (Cavanaugh 2009). Eden od sogovornikov meni, da »ljudje mešajo, ker nekaj manjka v njihovem jeziku«. Drugi sogovornik je preprosto izjavil, da je »slovenščina dolgočasna«. Italijanščina (njeni elementi) pa naj bi bila »melodična«, »lepa«, »pisana«, »smešna«, »slikovita« itd. Podobne izjave so bile podane tudi v zvezi s hrvaškim in srbskim jezikom.

»Srbščino uporabljam, da izpadem kul in smešno,« ali »v šali«. »Po mojem mnenju so ti južni narodi veliko bolj komični kot Slovenci. Njihove besede, stavki so veliko bolj zanimivi. Sliši se povsem drugače, če poveš nekaj v njihovem jeziku.« Sogovornik je zelo jasno in izrecno povezal jezik in govorce:

Zelo jasno si lahko predstavljam osebo: italijanski jezik bi bil oseba, ki se glasno smeje, slovenščina bi bila dobro oblečena oseba, urejena, dostojanstvena [...] Hrvaški in srbski jezik so podobni slovenščini, čeprav se mi včasih zdijo vulgarni. Morda je to zaradi moje interakcije z nizko izobraženimi priseljenci.

Ob reproduciranju hierarhije jezikov (in vrednot) je očitno, da nima vsak jezik enakega simbolnega in ideološkega pomena ter statusa. Zato se po mnenju mojih sogovornikov vsi jeziki, različice in njihove značilnosti ne morejo uporabljati na enak način. Govorci, ki so trdno »ukoreninjeni« v določenem kraju, menijo, da se ne more ali celo ne sme mešati katerega koli jezika: »O. K., razumem, da je lahko govor čistega italijanskega lahko dolgočasen, zato ga mešamo s slovenskim, mogoče zato, ker smo navajeni nanj ali zaradi [dvojezičnega] okolja. Toda mešanje z nemščino? Ni šans!«

Angleščina je jezik, katerega uporaba se povečuje predvsem med mlajšimi generacijami in jo sogovorniki razumejo kot splošne značilnosti, ki jih lahko zasledimo po vsej Sloveniji, ali celo kot elemente, ki smo si jih sposodili iz slenga, ki se govori v Ljubljani: »To govorijo tisti, ki so študirali tam zgoraj.«

S tem se ne bi strinjali mlajši govorniki, srednješolci, ki vpletanje angleščine dojemajo kot povsem svoje, kot del slenga in lokalnega okolja: »Precej uporabljamo angleške besede, ampak ne samo besede, tudi cele stavke [...] Poznam ljudi, ki se pogovarjajo samo v angleščini, ajde, pogosto samo v angleščini [...] pač tudi tako govorimo tukaj.«

Generacijske razlike so opazne v dojemaju značilnosti govorov v mestih slovenske Istre (glej Buić 2011, 2014). »Italijaniziranost«, kot pravijo nekateri sogovorniki, ima še vedno precejšen simbolni, identifikacijski pomen, je »zaščitni znak« območja: »Italijanščina je še vedno zelo pomembna, ljudje s celine, Ljubljane in ne vem kje nas še vedno dojemajo bolj v povezavi z Italijani kot z južnimi sosedi.« »Smo italijanizirani in to nas loči od ostalih,« pravi sogovornica.

Sogovornik z namenom poudarjanja večje simbolne vrednosti italijanskih oziroma romanskih elementov in slovenščine v govorih na tem območju ter dihotomije med simbolno vrednostjo jezika in dejanske jezikovne rabe nekoliko cinično in nejevoljno pravi: »Če tukaj govoriš srbsko, se boš bolj razumel z ljudmi, kot da govoriš italijansko sigurno. Slovensko smo tam tam. Problem je to, da kle smo vedno bolj navajeni na te južne jezike, da ljudje, ko kdo tako govori, nam ni nič čudnega [...] Nobeden več ne govori prav.«

Jezikovni purizem, avtohtonost in avtentičnost

Jezikovni purizem je ideološki konstrukt, ki se skriva v obeh diskurzih nacionalnih jezikov, pogosto v zvezi z jezikovnim načrtovanjem in jezikovno politiko (Bergoč 2010: 51–53) ter lokalnimi variantami (glej Petrović 2006: 116–119). Ideologija čistosti je pomembna tudi v diskurzu mešanih variant (primerjaj Silverstein 1998a: 409). Neločljiv je od pojmov o jezikovnem stiku in spremembah, pa tudi od »avtoritativnega diskurza«, ki opredeljuje jezike kot celote in poleg tega vzpostavlja kontinuiteto s predniki (Bakhtin 1981: 342).

Pripadnik italijanske manjšine je poudaril: »Moj oče je Izolan, moj dedek je bil Izolan in tukaj smo rojeni. Pravilno moramo govoriti v našem narečju. Zakaj standardna italijanščina? Zdi se mi smešno, ko slišim, da moja hčerka govori s svojimi prijatelji italijansko [...] Ne maram, da moja žena govori pol slovensko.«³ Drugi sogovornik je izjavil, da manjšina sploh ne govori pravega izolskega narečja: »Mešajo italijanski jezik in slovenščino, kako lahko?«⁴ Purizem je konservativni diskurz, ki »navdihuje govorce, da dvomijo v moralno in estetsko vrednost« jezikovnih različic in značilnosti ter njihove uporabnosti (Hill & Hill po Dorian 1994: 486).

Čistost jezika in jezikovna zmožnost se povezuje s pojmom porekla in ohranjanja kulturne dediščine: »Moja hči je kot oče; govori bosansko. Moj sin govori kot tipičen

Slovenec [...] Ampak moja hči, njene besede so čiste.« Drugi sogovornik je dejal: »*Srbsko govorim kadarkoli lahko. Je pomembno, to je del mene in mojih staršev. Moramo se držati svojih korenin, in to ni mogoče, če ne govorimo pravilno.*« Diskurza, ki temeljita na metafori porekla in korenin ali metafori (čiste) krvi in označujeta obdobje ali čas prihoda na območje itd., sta avtentičnost in avtohtonost (tudi Schippers 2007: 103–105).

Te metafore upravičujejo uporabo nekaterih jezikov. Avtohtonost, vprašanje »kdo je prvi prišel sem« in ideološko zgrajene številne ravni avtohtonosti so okvir, v katerem moji sogovorniki racionalizirajo in razumejo določene procese in prakse v zvezi z jezikovno rabo.

Zanimivo je, da čeprav se po izkušnjah sogovornikov raba italijanščine zmanjšuje (primerjaj Kompara 2014), raba jezikov priseljencev in narodnih skupnosti narodov z območja nekdanje Jugoslavije pa naj bi bila v porastu, ima v splošnem italijanščina med govorce še vedno močan simbolni pomen. To je, kot je povedal sogovornik, »*blagovna znamka območja*«. Ima pomembno vlogo pri gradnji lokalne (regionalne) identitete. Tako število govorcev in pogostost uporabe jezika ne določata družbene vrednosti jezika ali različice.

Sogovornik verjetnost zamenjave jezika pojasnjuje z razlago, zakaj priseljenci iz republik nekdanje Jugoslavije in njihovi potomci ne želijo uporabljati italijanskih elementov kot dela lokalne govorice ali različnih lokalnih govorov. Uporablja nekatere biološke metafore in dolgotrajne tradicije »ukoreninjenosti« jezikovne variante na tem območju ter poudarja beneški diskurz:

Mislim, da je to problem, ki zadeva njihov ego. In to je za nas problem, ker izgublamo italijansko narečje, jezik [...] Italijanščina ni v njihovem DNK. Italijanski jezik je v mestu in regiji prisoten že stoletja, od Benečanov naprej [...] Priseljenci ga ne sprejemajo [...] Kako je mogoče nekoga povezati z Italijanom, če je iz Bosne?

Vprašanje avtentičnosti in avtohtonosti jezikovnih različic v povezavi z jezikovno čistostjo je pomembno za emska pojasnila, razlage in hierarhizacijo jezikovnih različic in govorcev. Obstaja »hierarhija avtentičnosti« (Myhill 2003: 78), ki jo sicer ponotranjijo tudi nedavni priseljenci v mesta (tudi Sedmak 2005: 152, 194, 202). Pojem hibridnosti pa ni izključen. Antropologinja in zgodovinarica Pamela Ballinger na primeru Istre uporablja pojem »avtentične hibridnosti«, ki je ekskluzivističen in opredeljuje, kdo je resničen, pristen in čist ter hkrati mešan (Ballinger 2003: 250, 2004).

Vsaka ideološka konstrukcija avtentičnosti poskuša statične jezike, različice in skupnosti vzpostaviti z ignoriranjem in zavračanjem sprememb (Petrović 2006: 111), kot lahko

3 Med pripadniki italijanske narodne skupnosti je opaziti strah pred izgubo istrsko-beneškega narečja, ki je posledica izginjanja starejših generacij, mešanih zakonov, maloštevilnih govorcev. Omejena je tudi raba standardne italijanščine, ki velikokrat niti ni nujno dominantni jezik posameznega pripadnika te skupnosti.

4 Sogovorniki so podobna opažanja izrazili glede rabe slovenskega jezika in lokalnih variant.

opazimo pri naslednjem sogovorniku: »Moj brat je vključil v stavek ne vem koliko jezikov: italijanski, slovenski, bosanski in nekaj, kar ne vem, kaj je. To je problem. Nihče ne ohranja jezika.«

Filozof in sociolog Theodor Adorno govori o »žargonu avtentičnosti«, ki je trenutna in paradoksalno absolutna resnica (po Skubic 2005: 15). Govorci reproducirajo stalne diskurze kljub očitnim demografskim spremembam, ki so se zgodile na obravnavnem območju. Tako oblikujejo nedavno hibridnost (Baskar 2002: 209–211). Tako avtentičnost kot avtohtonost »kot del lokalnega znanja« (Janko Spreizer 2006: 239) sta konsenzualna ali pogajalska kategorija (Schippers 2007: 110). Določata nekatere govorce in skupine, tako da te ideologije postanejo del sistema vrednot govorcev (Coupland 2010: 104). Sociolingvist Nicolas Coupland uvaja pojem »avtentikacije«, ki je »diskurzivni proces [...] niz intersubjektivnih taktik, s katerimi lahko ljudje uveljavljajo svoje lastne ali tuje statuse kot pristni ali nepristni člani družbenih skupin« (2010: 105).

Ljudje s svojim narečnim, krajevnim ali osebnim govorom vzpostavljajo predvsem lastne identitete ter te prepoznavajo v vsakdanjih interakcijah. Vendar smo vsak dan soočeni z medkulturnimi komunikacijami, pri čemer prihajata v ospredje lokalna identiteta in kultura (Brumen 2000: 368–369). V lokalnosti se išče potrditev avtentičnosti. Ta temelji na »persistentnih kolektivnih identitetah«, te pa temeljijo na občutjih skupnega izvora (Minnich 1989: 68). Če izvor ni skupen, se identitete oblikujejo prav na tej notranji raznolikosti – in to selektivno (glej Baskar 2002: 19; tudi Bufon 2002: 211, 244). Za Istro pa je prav tako značilno, da iskanje avtentičnosti in identifikacijski procesi slonijo na nasprotujočih si individualnih in kolektivnih spominih ali celo na njihovemu trku (glej Sujoldžić 2009; Hrobat Virloget 2015a, 2015b).

Govorci persistentne diskurze reproducirajo kljub očitnim demografskim spremembam, ki so se v tem primeru zgodile in se dogajajo v slovenski Istri (Bučič 2012: 270). Avtentičnost in avtohtonost valorizirata določene govorce in skupnosti oziroma sta ali postaneta del njihovega vrednostnega sistema (Eckert v Petrovič 2006: 111; Coupland 2010: 104). Avtentični govor avtentičnega govora naj bi bil »ukoreninjen« na nekem območju, kot je v primeru »pravega izolskega govora« (Bučič 2012: 270).

»Pravi« izolski mestni govor z močno simbolno vrednostjo naj bi bil izolansčina/*isolano* (istrsko-beneški dialekt) ali *istrijsko* narečje. Nekateri menijo, da se ga čedalje manj sliši, da ga govorijo predvsem starejši pripadniki italijanske skupnosti, »*Isolani puri*« ali »*doc*«, kvečjemu starejši slovensko govoreči priseljenci iz zaledja, ali pa je omejen na posamezne družine. Skozi ta proces je avtentični govor avtentičnega jezika »ukoreninjen« in osredotočen na »lokalnost«; njegov diskurz izhaja prav iz nje (glej Eckert 2003: 392).

Sklep

Osredotočanje na metapragmatično zavest govorcev lahko skupaj z opazovanjem dejanske govorne prakse pokaže jezik in jezikovne variante v svoji fluidnosti in heterogenosti, govorce pa kot akterje, ki prek jezika zabrisujejo in postavljajo ločnice med skupinami in skupnostmi. Preučevanje jezikovnega vedenja govorcev v luči jezikovnih ideologij ponudi možnost presečnega, hkratnega in celostnega obravnavanja različnih diskurzov, (re)produkcije pomenov, identitetnih praks, »drugačenja«, stališč, družbenih odnosov in vlog na lokalni in širši ravni.

Govorne prakse subtilno razkrivajo neizrečena dojemanja in vrednotenja oziroma implicitno metapragmatiko. V prispevku prikazujem pogoste modele kodnega preklopa: diskurzivno vezani, kodni preklon na povedni in nadpovedni ravni, situacijski in metaforični ali zaznamovan in nezaznamovan kodni preklon. Metapragmatična zavest govorcev je najbolj izražena pri t. i. metaforičnem ali zaznamovanem preklapljanju, ko govorci posredno izrazijo odnos, ki ga imajo do določene (po navadi druge) skupine govorcev.

Obstajajo tudi eksplicitni metapragmatični komentarji v obliki eksplicitnih interpretacij, ocen in razlag. Moji sogovorniki v svojih razlagah in pripovedih poudarjajo jedra, s pomočjo katerih definirajo in celo diskurzivno formirajo govorne skupnosti. Analizirala sem prepričanja in interpretacije o kodnem preklapljanju, jezikovnih značilnostih, jezikih in govorcih, ki pojasnjujejo identifikacijske procese v kontekstu številnih diskurzov. Posebno pozornost sem posvetila interpretacijam govorcev o mešanju in mešanosti, jezikovni čistosti, hierarhiji jezikovnih variant, avtentičnosti in avtohtonosti. V manjši meri sem analizirala tudi učinke, ki jih imajo takšni diskurzi na jezikovno rabo. Jezikovne ideologije je treba razumeti kot pogled, s katerim lahko raziščemo odnos med diskurzivnimi oblikami in družbenimi procesi.

V prispevku si prizadevam pokazati kompleksnost tovrstnega preučevanja v kulturno in jezikovno heterogenem urbanem okolju slovenske Istre. Namen ni bil prikazati popolne in edinstvene slike konkretne resničnosti ali na natančnem reprezentativnem vzorcu zbirati statistično značilne podatke, temveč predstaviti govorne prakse na obravnavanem območju, posameznikove izkušnje, različne poglede, stališča in načine, kako govorci sami interpretirajo govorne situacije, jezikovne variante in govorce. Na podlagi interpretacij poskušam najti najpogostejše vzorce in teme ter jih nato interpretirati znotraj definiranih teoretskih okvirov.

Vendar ima tovrstni pristop prav zaradi osredotočenosti na metapragmatični vidik govornega vedenja in diskurze, ki ga pojasnjujejo in (so)oblikujejo, svoje pomanjkljivosti. Sicer zelo uporaben raziskovalni okvir je lahko neobvladljiv zaradi količine na terenu pridobljenih podatkov. Tako

je lahko temeljni referenčni okvir za nadaljnje raziskovanje jezikovne rabe v večjezičnih mestih slovenske Istre. Jezikovne ideologije niso samo prepričanja govorcev o jezikih in jezikovni rabi. Inherentna jim je razlaga teh prepričanj kot dela organiziranosti ali delovanja razmerij moči. Torej so uporabno orodje pri raziskovanju posameznih manjšinskih in priseljenjskih jezikov in skupnosti ter način, kako se razmerja moči oblikujejo, kažejo skozi govorne prakse in te tudi oblikujejo. Poleg tega pojasnjujejo razmerja med jezikovnimi rabami in družbenimi neenakostmi. Ne smemo pozabiti, da je jezik sestavni del političnih, ekonomskih in zgodovinskih silnic, ki oblikujejo vsakdanje življenje govorcev. Na območjih jezikovnih stikov, kot je slovenska Istra, so te še kako izrazite.

Literatura in viri

- AGHA, Asif: The Social Life of Cultural Value. *Language & Communication* 23/3–4, 2003, 231–273.
- AUER, Peter: Introduction: Bilingual Conversation Revisited. V: Peter Auer (ur.), *Code-Switching in Conversation: Language, Interaction and Identity*. London in New York: Routledge, 1998, 1–22.
- BAILEY, Benjamin: Switching. V: Alessandro Duranti (ur.), *Key Terms in Language and Culture*. Malden in Oxford: Blackwell Publishers, 2001, 238–240.
- BAKHTIN, Mikhail M.: *The Dialogic Imagination*. Austin: University of Texas Press, 1981.
- BALLINGER, Pamela: *History in Exile: Memory and Identity at the Borders of the Balkans*. Princeton in Oxford: Princeton University Press, 2003.
- BALLINGER, Pamela: »Authentic hybrids« in the Balkan Borderlands. *Current Anthropology* 45/1, 2004, 31–60.
- BASKAR, Bojan: *Dvoumni Mediteran: Študije o regionalnem prekrivanju na vzhodnojadranskem območju*. Koper: ZRS RS in Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 2002.
- BASKAR, Bojan: Romantični nacionalizem in genealoška drevesa v Cavalli-Sforzovi populacijski genetiki. V: Luigi Luca Cavalli-Sforza (ur.), *Geni, ljudstva in jeziki*. Ljubljana: Krtina, 2006, 245–261.
- BERGOČ, Simona: *Slovenščina med Balkanom in Evropo: O slovenščini in njenih govorcih in govorkah v obdobjih politične odcepitve in integracije*. Koper: UP ZRS Koper, Univerzitetna založba Annales in Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 2010.
- BERRUTO, Gaetano: *Fondamenti di sociolinguistica*. Bari: Laterza & Figli, 2003.
- BLOMMAERT, Jan: *The Sociolinguistics of Globalization*. Cambridge: Cambridge University Press, 2010.
- BUFON, Milan: *Confini, identità ed integrazione: Nuove prospettive per l'alto Adriatico*. Trst: SLORI, 2002.
- BUIĆ, Mirna: »Šrajati« ali govoriti: Jezikovne ideologije in govorne prakse v Izoli. *Glasnik SED* 51/3, 4, 2011, 5–14.
- BUIĆ, Mirna: Proučevanje jezika v urbanem okolju Izole: Večjezične govorne prakse z vidika jezikovnih ideologij govorcev. V: Jaka Repič in Jože Hudales (ur.), *Antropološki vidiki načina življenja v mestih*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, 2012, 255–276.
- BUIĆ, Mirna: Language Ideologies and Languages in Contact: Speakers' Communication and Discursive Practices in the Towns of Slovene Istria. V: Ivana Živančević Šekeruš idr. (ur.), *Contexts: Book of Proceedings*. Novi Sad: Faculty of Philosophy, University of Novi Sad, 2014, 359–374.
- BOURDIEU, Pierre: *Language and Symbolic Power*. Cambridge: Polity, 1997.
- BRUMEN, Borut: *Sv. Peter in njegovi časi: Socialni spomini, časi in identitete v istrski vasi Sv. Peter*. Ljubljana: Založba /*cf, 2002.
- CAVANAUGH, Jillian R.: *Living Memory: The Social Aesthetics of Language in a Northern Italian Town*. Malden in Oxford: Wiley-Blackwell, 2009.
- COUPLAND, Nikolas: The Authentic Speaker and the Speech Community. V: C. Llamas in D. Watt (ur.), *Language and Identities*. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2010, 99–112.
- DORIAN, Nancy C.: Purism vs. Compromise in Language Revitalization and Language Revival. *Language in Society* 23/4, 2003, 479–494.
- DURANTI, Alessandro: *Antropologia del linguaggio*. Milano: Maltemi, 2000.
- ECKERT, Penelope: Elephants in the Room. *Journal of Sociolinguistics* 7/3, 2003, 392–431.
- ERRINGTON, Joseph: Ideology. V: Alessandro Duranti (ur.), *Key Terms in Language and Culture*. Malden in Oxford: Blackwell Publishers, 2001, 110–112.
- FOUCAULT, Michel: *The Archaeology of Knowledge*. New York: Pantheon Books, 1972.
- GAL, Susan: Code-switching and Consciousness in the European Periphery. *American Ethnologist* 14/4, 1987, 637–653.
- GAL, Susan in Judith T. Irvine: The Boundaries of Languages and Disciplines: How Ideologies Construct Difference. *Social Research* 62/4, 1995, 968–994.
- GAL, Susan: Multiplicity and Contention among Language Ideologies: A Commentary. V: Bambi B. Schieffelin, Kathryn A. Woolard in Paul V. Kroskrity (ur.), *Language Ideologies: Practice and Theory*. New York: Oxford University Press, 1998, 317–331.
- GAL, Susan in Judith T. Irvine: The Boundaries of Languages and Disciplines: How Ideologies Construct Difference. *Social Research* 62/4, 1995, 968–994.
- GARCÍA, Ofelia in Li Wei: *Translanguaging: Language, Bilingualism and Education*. London: Macmillan Publishers Ltd., 2014.
- GARRETT, Paul B.: Language Contact and Contact Languages. V: Alessandro Duranti (ur.), *A Companion to Linguistic Anthropology*. Malden, Oxford in Carlton: Blackwell Publishing, 2006, 46–72.
- GUMPERZ, John: *Discourse Strategies*. New York: Cambridge University Press, 1982.

- HELLER, Monica (ur.): Strategic Ambiguity: Code-Switching in the Management of Conflict. V: *Code-Switching: Anthropological and Sociolinguistic Perspectives*. Berlin, New York in Amsterdam: Moutin de Gruyter, 1988, 77–95.
- HILL, Jane: The Grammar of Consciousness and the Consciousness of Grammar. *American Ethnologist* 12/4, 1985, 725–737.
- HROBAT VIRLOGET, Katja: The Burden of the Past. Silenced and Devoid Memories of the Post-war Istrian Society. V: Katja Hrobat Virloget, Catherine Gousseff in Gustavo Corni (ur.), *At Home but Foreigners: Population Transfers in 20th Century Istria*. Koper: Annales University Press, 2015a, 159–187.
- HROBAT VIRLOGET, Katja: Breme preteklosti: Spomini na sobivanje in migracije v slovenski Istri po drugi svetovni vojni. *Acta Histriae* 23/3, 2015b, 531–554.
- HYMES, Dell: Ways of Speaking. V: Richard Bauman in Joel Scherzer (ur.), *Explorations in the Ethnography of Speaking*. Cambridge, New York in Melbourne: Cambridge University Press, 1993, 433–451.
- JANKO SPREIZER, Alenka: Avtohtonost v slovenskem narod(nost)nem vprašanju in koncept staroselstva: Nastavki za analizo ideologij primata. *Razprave in gradivo* 50–51, 2006, 236–271.
- JØRGENSEN, Jens Normann, Martha Sif Karrebæk, Lian Malai Madsen in Janus Spindler Møller: Polylinguaging in Superdiversity. *Diversities* 13/2, 2011, 22–37.
- JUŽNIČ, Stane: *Lingvistična antropologija*. Ljubljana: Univerzum, 1983.
- KOMPARA, Mojca: Ali je Slovenska Istra še dvojezična? *Jezik in slovstvo* 20/2, 2014, 89–105.
- KROSKRITY, Paul V.: Regimenting Languages: Language Ideological Perspectives. V: Paul V. Kroskrity (ur.), *Regimes of Language: Ideologies, Politics, and Identities*. Santa Fe: School of American Research Press, 2000, 1–34.
- KROSKRITY, Paul V.: Language Ideologies. V: Alessandro Durranti (ur.), *A Companion to Linguistic Anthropology*. Oxford: Blackwell, 2006, 496–517.
- MIKOLIČ, Vesna: *Jezik v zrcalu kultur: Jezikovna sporazumevalna zmožnost in (med)etnična ozaveščenost v slovenski Istri*. Koper: UP ZRS Koper in Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 2004.
- MINNICH, Robert G.: Govoriti slovensko – biti Slovenec. Jezikovni kodi in kolektivne samopodobe: Nekaj primerov med Kanalsko dolino in Ziljsko dolino. *Traditiones* 18, 1989, 65–88.
- MLINAR, Zdravko: Jezikovne spremembe in odpiranje Slovenije v svet. *Traditiones* 23, 1994, 249–261.
- MLINAR, Zdravko: Slovenski jezik in jezikovna politika kot družboslovni izziv. Kontekst, udeleženci in vrednote: Spoznavni in akcijski vidiki. *Teorija in praksa* 43/5–6, 2006, 631–665.
- MYHILL, John: The Native Speaker, Identity, and the Authenticity Hierarchy. *Language Sciences* 25, 2003, 77–97.
- MYERS SCOTTON, Carol: Code Switching as Indexical of Social Negotiations. V: Monica Heller (ur.), *Codeswitching: Anthropological and Sociolinguistic Perspectives*. Berlin, New York in Amsterdam: Moutin de Gruyter, 1988, 151–181.
- PENNYCOOK, Alistair: *Language as a Local Practice*. London in New York: Routledge, 2010.
- PETROVIĆ, Tanja: *Ne tu, ne tam: Srbi v Beli krajini in njihova jezikovna ideologija v procesu zamenjave jezika*. Ljubljana: Založba ZRC, 2006.
- RAMPTON, Ben: Implications for Research on Code-switching Community. V: Ben Rampton (ur.), *Working Papers in Urban Language and Literacies*, Paper 5. London: King's College, 1997.
- ROMAINE, Suzanne: *Bilingualism*. Oxford in Cambridge: Blackwell, 1995.
- SCHIPPERS, Thomas: We were here first! Some Reflections on Time, Place and Identity-building Today. V: Rajko Muršič in Jaka Repič (ur.), *Places of Encounter*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, 2007, 101–112.
- SEDMAK, Mateja: Življenje z mejo. V: Vida Rožac Darovec (ur.), *Meje in konfini*. Koper: Založba Annales, UP ZRS, 2005, 115–136.
- SILVERSTEIN, Michael: *The Limits of Awareness*. Neobjavljeni transkript seminarja. Cambridge: Harvard University, 1977.
- SILVERSTEIN, Michael: Contemporary Transformations of Local Linguistic Communities. *Annual Review of Anthropology* 27, 1998a, 401–426.
- SILVERSTEIN, Michael: The Uses and Utility of Ideology: A Commentary. V: Bambi B. Schieffelin, Hathryn A. Woolard in Paul V. Kroskrity (ur.), *Language Ideologies: Practice and Theory*. New York: Oxford University Press, 1998b, 123–145.
- SILVERSTEIN, Michael: Indexical Order and the Dialectics of Sociolinguistic Life. *Language & Communication* 23/3–4, 2003, 193–229.
- SKUBIC, Andrej E.: *Obrazi jezika*. Ljubljana: Študentska založba, 2005.
- SWIGART, Leigh: The Limits of Legitimacy: Language Ideology and Shift in Contemporary Senegal. *Journal of Linguistic Anthropology* 10/1, 2001, 90–130.
- SUJOLDŽIČ, Anita: Istrian Identities and Languages in Contact. *Suvremena lingvistika* 65/1, 2008, 27–56.
- SUJOLDŽIČ, Anita: Multiple Ways of Belonging in a Multicultural City. *Collegium Antropologicum* 33/4, 2009, 1335–1348.
- TSITSIPIS, Lukas D.: The Coding of Linguistic Ideology in Arvanitika (Albanian) Language Shift: Congruent and Contradictory Discourse. *Anthropological Linguistics* 37/4, 1995, 541–577.
- UMER KLJUN, Jerneja: Dojemanje mešane identitete in kodnega preklapljanja med pripadniki italijanske narodne skupnosti v slovenski Istri. *Annales* 25/1, 2015, 223–234.
- VAN DIJK, Teun A.: The Study of Discourse. V: Teun A. Van Dijk (ur.), *Discourse as Structure and Process. Discourse Studies: A Multidisciplinary Introduction*, Vol. 1. London, Thousand Oaks, New Delhi: Sage Publications, 1997.
- VAVTI, Štefka: »Nisem 0815 Korošec ...« – Primeri etnične identifikacije pri slovensko govorečih (post)adolescentih na dvojezičnem avstrijskem koroškem. *Razprave in gradivo* 60, 2009, 40–61.

VERSCHUEREN, Jef: *Razumeti pragmatiko*. Ljubljana: Založba / *cf, 2000.

VERSCHUEREN, Jef: Notes on the Role of Metapragmatic Awareness on Language Use. V: A. Jaworski, N. Coupland in D. Galasiński (ur.), *Metalanguage: Social and Ideological Perspectives*. Berlin in New York: Mouton de Gruyter, 2004, 53–73.

WOOLARD, Kathryn A. (ur.): Introduction: Language Ideology as a Field of Inquiry. *Language Ideologies. Practice and Theory*. New York: Oxford University Press, 1998a, 3–47.

WOOLARD, Kathryn: Simultaneity and Bivalency as Strategies in Bilingualism, *Journal of Linguistic Anthropology* 8/1, 1998b, 3–29.

WOOLARD, Kathryn: Codeswitching. V: Alessandro Duranti (ur.), *A Companion to Linguistic Anthropology*. Malden, Oxford in Carlton: Blackwell Publishing, 2006, 73–94.

Code-switching in the Light of Speakers' Language Ideologies in Slovene Istria

The study of language ideologies captures the simultaneous and holistic study of various discourses, (re)production of meanings, identity practices, social relations and roles. It focuses on the speakers' meta-pragmatic awareness while also observing the actual speech practices. By doing so, the author tried to demonstrate language in all its fluidity and heterogeneity and speakers as active social actors.

The most prominent process traced by the author in everyday speech situations in the studied area is code-switching. The article presents its common models: discursively bound, inter- and intra-sentential, situational and metaphorical or marked and unmarked code-switching.

The author has shed light on code-switching both as an ordinary communication strategy and as a strategy which is ideologically motivated, but has focused also on the various ways that individual linguistic features and 'languages' are subjected to in contradictory and circulatory discourses.

The author has analysed beliefs and interpretations about code-switching, linguistic features, 'languages' and speakers that elucidate identification processes in the context of numerous discourses, and, to a lesser extent, the effects that such discourses have on the speakers' language use. However, it has to be born in mind that language ideologies should be understood as a perspective through which the relation between discursive forms and social processes can be investigated.

The author has also looked at some ideological 'cores' embedded in everyday discourses in the form of essentializations and generalizations regarding speakers and variants. She has exposed only a few of them: mixedness; purism; the hierarchy of linguistic variants and their (aesthetic) valorisation; purism, authenticity, and autochthony.

Language ideologies inherently explain these beliefs as part of the organisation or functioning of power relations. Thus, they are a useful tool in exploring minority and immigrant languages and communities, as well as how power relations are shaped, expressed through speech practices, and vice versa. In addition, they can explain the relationship between language uses and social inequalities in language contact areas, such as the towns of Slovene Istria.

VKLJUČEVANJE SKUPNOSTI V RAZVOJ IN UPRAVLJANJE KULTURNE DEDIŠČINE V APLIKATIVNIH EVROPSKIH PROJEKTIH

Izvirni znanstveni članek | 1.01

Datum prejema: 26. 7. 2019

Izveček: Članek obravnava različna razumevanja lokalne skupnosti v procesih ustvarjanja kulturne dediščine v evropskih aplikativnih projektih. Na podlagi analize projektov THETRIS in NewPilgrimAge pod drobnogled postavlja vlogo dediščine pri izvajanju evropskih razvojnih programov, načine umišljanja skupnosti, koncepte celostnega upravljanja s kulturno dediščino in metode sodelovalnega pristopa. Avtorica v ospredje postavlja izziv, kako v določenem kraju aktivirati prebivalstvo, da bo sodelovalo pri pilotnih aktivnostih, hkrati pa z dediščino upravljalo tudi po koncu projekta.

Ključne besede: lokalna skupnost, dediščinske prakse, celostni pristop, sodelovanje, upravljanje dediščine

Abstract: The article presents the ways of understandings local communities in the processes of making cultural heritage in the framework of European applied projects. Based on an analysis of the THETRIS and NewPilgrimAge projects, the role of heritage in implementing European development programmes, ways of reflecting the community, the concept of integrated management of cultural heritage and participatory methods are examined. The author highlights the challenge of how to activate the local population to actively participate in pilot activities and to continue the management of the heritage after the project is completed.

Keywords: local community, heritage practices, integrated approach, participation, heritage management

Uvod

Razumevanje pomena, vloge in uporabe kulturne dediščine v sodobnem svetu odpira stroki in raziskovalcem, ki se ukvarjamo s kulturnimi in z dediščinskimi študijami, številne dileme in iskanje odgovora na vprašanje, kako pri reševanju sodobnih družbenih izzivov razumeti kulturne in dediščinske prakse. Koncept kulturne dediščine se nenehno razvija. V Evropi je trenutni diskurz o pomenu in vlogi dediščinskih praks prepleten s procesi utrjevanja evropske identitete in ustvarjanja evropske dediščine,¹ ki naj bi pod vplivom politike trajnostnega razvoja pripomogla k vzpostavljanju povezane in sočutne družbe, opolnomočenju ranljivih skupin (žensk, brezposelnih, migrantov, invalidov idr.), doseganju enakosti spolov, odkrivanju lokalnih posebnosti in iskanju rešitev za vzdržno rabo naravnih virov (Spletni vir 2). S tem naj bi tudi dediščinske prakse pripomogle k reševanju okoljevarstvenih, socialnih, gospodarskih in kulturnih izzivov (Labadi in Gould 2015; Labrador in Silberman 2018; Spletni vir 3).

Kljub poudarjanju pomena dediščinskih praks pri razvojnih strategijah pa slovenske inštitucije, društva, občine in posamezniki, ki so nosilci in (po)ustvarjalci dediščinskih praks, občutijo pomanjkanje potrebnih sredstev za revitalizacijo, upravljanje, varovanje, interpretacijo in trajnostno uporabo pomnikov iz preteklosti. Zmanjševanje sredstev, ki slovensko Ministrstvo za kulturo bremeni vse od gospodarske krize leta 2008, številne občine, nevladne organizacije, kulturne inštitucije in raziskovalni centri rešujejo s prijavi na različne evropske razvojne projekte. Ker ti sledijo realizaciji gospodarske strategije Evropa 2020, so tudi dediščinske prakse vse bolj podvržene tržni politiki in iskanju rešitev, kako s pomočjo dediščine odpirati nova delovna mesta, razvijati inovacije in dosegati pozitivne učinke v drugih gospodarskih sektorjih (Spletni vir 4; Interpret Europe 2016: 4). Pri tem se poraja ključno vprašanje, ali ustvarjanje kulturne dediščine v določeni lokalni skupnosti (npr. občini, vasi, soseski, upravni regiji) oz. v transnacionalnem prostoru (npr. Sredozemlju, v Alpah, Srednji Evropi, Podonavju idr.) lahko prispeva k zelenim gospodarskim učinkom ali pa je to le umeščanje kulture in kulturne dediščine v komodifikacijske procese neoliberalne logike, kjer prevladuje miselnost, da je vse, kar ni primerno za konkurenčni boj na gospodarskem trgu in ni merljivo s kvantitativnimi kazalci in učinki, brez družbene vrednosti (Kreft in Ule 2013; Rizman 2014). Kako se torej pod vplivom političnega, družbenega in gospodarskega

¹ V letu Evropske kulturne dediščine 2018 so evropske države poudarile, da je kulturna dediščina osrednja komponenta kulturne identitete, kulturne raznolikosti in medkulturnega dialoga. Evropska skupnost je z aktivnostmi, povezanimi z odkrivanjem in raziskovanjem evropske kulturne dediščine, želela spodbuditi čim več ljudi (predvsem otroke in mlade) k ustvarjanju evropske dediščine ter s tem okrepiti občutek pripadnosti skupnemu evropskemu prostoru (Spletni vir 1).

* Jasna Fakin Bajec, dr. etnologije, znanstvena sodelavka, ZRC SAZU, Inštitut za kulturne in spominske študije, Raziskovalna postaja Nova Gorica; jasna.fakin@zrc-sazu.si. — Članek je rezultat raziskovalnega dela v raziskovalnem programu Historične interpretacije 20. stoletja (P6-0347), ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna, ter aplikativnega dela v projektu Interreg (program Srednja Evropa) NewPilgrimAge.

utrjevanja Evropske unije in reševanja družbenih vprašanj ustvarja kulturna dediščina na lokacijah, kjer živijo nosilci, prenašalci ter raziskovalci kulturnih in dediščinskih praks? Glavna namena članka sta predstavitev in analiza procesov ustvarjanja lokalne in evropske kulturne dediščine v dveh transnacionalnih Interregovih projektih,² ki sta žal v praksi pokazala na številne lokalne dileme. Čeprav projekta sledita sodobnim metodam vključevanja in opolnomočenja lokalnih prebivalcev (tj. civilne družbe), so tri leta, kolikor navadno trajajo projekti, premalo, da bi se utrdila ali na novo oblikovala skupina ljudi, ki bi celostno razvijala in upravljala lokalno dediščino. Na koncu vsakega projekta se postavi vprašanje, kako dediščinske aktivnosti nadaljevati brez finančne pomoči. Članek pod drobnogled postavlja izkušnje in spoznanja, pridobljena med izvajanjem projektov THETRIS: Razvoj tematske mednarodne cerkvene poti s sodelovanjem lokalne skupnosti iz obdobja 2012–2014 (Interreg, Program Srednja Evropa, programsko obdobje 2007–2013) in NewPilgrimAge (NPA): Reinterpretacija dediščine sv. Martina in z njim povezanih vrednot delitve kot novi promotor na skupnosti temelječe gostoljubnosti v 21. stoletju (Interreg, Program Srednja Evropa, programsko obdobje 2014–2020), ki se je začel leta 2017 in se bo končal maja 2020.

Oba projekta, v katerih smo sodelavci ZRC SAZU sodelovali kot partnerji, obravnavata cerkveno dediščino in njeno uporabnost za gospodarski in socialni razvoj skupnosti na partnerskih območjih in transnacionalni evropski ravni. Osredotočata se na »sodelovalne pristope« (*participatory approach*), načine celostnega upravljanja cerkvene dediščine in oblikovanje večsektorskih lokalnih skupin. V nadaljevanju po krajši predstavitvi pomena kulturne dediščine v programu Interreg Srednja Evropa predstavljam teoretični pregled razumevanja »celostnega pristopa« (*integrative approach*) pri upravljanju z dediščino in načinov razumevanja skupnosti v dediščinskem diskurzu. V drugem delu članka predstavljam in analiziram sodelovanje z lokalnimi deležniki pri projektih THETRIS in NPA. Pri predstavitvi izkušenj iz projekta THETRIS, v katerem smo sodelavke z Raziskovalne postaje ZRC SAZU oblikovale lokalno skupino, je treba žal opozoriti, da ta svojih aktivnosti po koncu financiranja projekta ni nadaljevala. Še več, poleg izdane brošure *Marijine božjepotne cerkve med Alpami in Krasom* (Fakin Bajec 2013) so tudi vsi drugi razvojni dokumenti shranjeni zgolj v arhivu Raziskovalne postaje ZRC SAZU v Novi Gorici in v nadaljnjih razvojnih strategijah goriške statistične regije niso bili

uporabljeni. Članek tako podaja možne vzroke za nastali položaj. Treba je vedeti, da obstoj lokalne skupine ni vedno odvisen od angažiranosti projektnega tima, temveč tudi od drugih političnih, socialnih in kulturnih okoliščin. V zaključku opišem glavna spoznanja in smernice, kako v novih projektih razumeti skupnost, da se bo lokalna dediščina razvijala z ljudmi in ne le za ljudi.

Program Interreg Srednja Evropa in celostni pristop pri upravljanju s kulturno dediščino

Evropska unija v programih Evropsko teritorialno sodelovanje (Interreg), Program za razvoj podeželja (CLLD), Ustvarjalna Evropa, Erasmus+, Evropa za državljane ter raziskovalnem programu Obzorje 2020 namenja precej sredstev za razvoj in trajnostno upravljanje kulturne dediščine. Ti projekti so za različne organizacije in inštitucije v Sloveniji pomemben finančni vir za preživetje in/ali revitalizacijo, ohranjanje in interpretacijo preteklih pomnikov. V projektih se s konkretnimi pilotnimi akcijami oblikujejo modeli, ki posredno testirajo in analizirajo koncepte, kot so participativna demokracija, vključujoča družba, celostno upravljanje javnih dobrin, »krepitev zmogljivosti skupnosti« (*capacity building of community*) idr.

Varovanje in upravljanje kulturne dediščine je v programu Interreg Srednja Evropa (2014–2020), ki je financiral projekt NPA, spadalo pod ukrep Odgovorno ravnanje z okoljem. Prioriteta je vključevala tudi financiranje projektov s področja narave in upravljanja mestnih okolij (Spletni vir 4). Program navaja, da je Srednja Evropa bogata z naravno in s kulturno dediščino, ki bi skupaj s kulturno različnostjo in z njenimi dobičkonosnimi zmožnostmi lahko krepila gospodarstvo in prinašala dobiček (zlasti v turizmu in kreativni industriji), vendar se morata za dosego teh ciljev njeno ohranjanje in upravljanje izboljšati. Ta program naj bi reševal več razvojnih izzivov, ključna sta razvoj in določitev ukrepov za povečanje zmogljivosti javnih in zasebnih sektorjev za celostno upravljanje, varstvo in trajnostno rabo naravne in kulturne dediščine s pomočjo transnacionalnega povezovanja (Spletni vir 7).

Razvojni program iz obdobja 2007–2013 (v katerem se je financiral projekt THETRIS) se ni bistveno razlikoval od razvojnega programa 2014–2020. Financiranje projektov, povezanih s kulturno dediščino, je spadalo pod prednostne naloge Spodbujanja konkurenčnosti in privlačnosti mest in regij in podukrep Kapitaliziranje kulturnih resursov za privlačnejša mesta in regije. Medtem ko je program 2014–2020 pri upravljanju s kulturno dediščino nekoliko bolj poudarjal celostni pristop, je prejšnja finančna perspektiva poleg ohranjanja in rabe kulturne dediščine za razvoj degradiranih območij (npr. podeželja) poudarjala še pomen kulture kot gonilne sile pri razvoju inovativnosti in kreativnosti (več Spletni vir 8).

Integrirani oz. celostni pristop pri upravljanju s kulturno dediščino in krepitev zmogljivosti različnih deležnikov

² Namen projektov programa Interreg – Evropskega teritorialnega sodelovanja, ki so financirani iz sredstev Evropskega sklada za regionalni razvoj, je spodbujati skladen in uravnotežen razvoj evropskega ozemlja. Čezmejni, transnacionalni in medregionalni projekti krepijo gospodarsko in socialno kohezijo, kjer državne meje niso ovire pri zagotavljanju uravnoteženega razvoja in povezanega evropskega ozemlja (Spletni vir 5).

(javnih institucij, lokalnega prebivalstva, zasebnega sektorja) večji poudarek namenjata mreženju znanj in sodelovanju med različnimi sektorji, zlasti med lokalno politiko, stroko, gospodarstvom in lokalnim prebivalstvom. Povezovanje štirih glavnih družbenih področij imenujemo tudi »pristop štirikratne spirale« (*quadruple helix approach*). Sam koncept izhaja iz ekonomije in razvoja inovacij.³ V teoriji naj bi štirikratna spirala uvajala bolj heterogen in družbeno porazdeljen pristop, kjer bi bila vsaka skupina deležnikov enakovredni član in bi aktivno sodelovala pri izmenjavi izkušenj in načrtovanju novih izdelkov in storitev. Hkrati naj bi se z vstopom civilne družbe kot četrte skupine bolj udeležil »pristop od spodaj navzgor« (*bottom-up approach*), pri razvoju inovativnih izdelkov pa naj bi se bolj upoštevalo potrebe potrošnikov, logiko regionalnega okolja ter širše družbene izzive (Evropska komisija 2015).

Novi pristopi so odprli tudi številne razprave o metodologiji oz. načinih, metodah in orodjih o tem, kako slišati glas ljudi. Večjo pozornost se je začelo namenjati metodam in tehnikam sodelovalnega pristopa, ki se je v 60. in 70. letih 20. stoletja najprej razširil v urbanizmu in humanitarnih organizacijah (Unicef, Food and Agriculture Organization) ter aktivnostih, povezanih z vzdržnim upravljanjem naravnih virov (npr. vode) (več gl. Ficher 2001: 9–24; Pogačar idr. 2019; Kozina idr. 2019; Nared in Bole 2019). Postopoma se je sodelovalni pristop začel uveljavljati pri celostnem upravljanju kulturne dediščine, zlasti pri pripravi revitalizacijskih/konzervatorskih načrtov dediščinskih območij. Z izdajo Konvencije o nesnovni kulturni dediščini za človeštvo pri Unescu (2003) in Faro konvencije o vrednosti kulturne dediščine za družbo (2005) pa se je sodelovalni pristop začel vključevati tudi v dokumentiranje, varovanje in vzdržno rabo nesnovne kulturne dediščine (Adell idr. 2015). Po knjigi *An Integrated Approach to Cultural Heritage* (Bold in Pickard 2018), ki jo je izdal Svet Evrope, celostni pristop

zdržuje promocijo in zaščito kulturnih raznolikosti, demokratičnega upravljanja in demokratičnih inovacij. Ključno je, da so v sprejemanje upravnih

odločitev vključeni tisti, ki prepoznavajo posebno vrednost kulturne dediščine za družbo in so pri tem v dediščinskih praksah najbolj neposredno naslovljeni, to so lastniki, prebivalci, lokalne skupnosti in lokalne oblasti. Ključnega pomena so tudi politike in prakse nacionalnega varstva kulturne dediščine, ki se ne smejo izključiti iz skupin deležnikov (Johnson 2018: 7).

Na pomen integriranega oz. celostnega pristopa so v začetku 21. stoletja opozarjali tudi mnogi raziskovalci (De la Torre in Randall 2002; Smith 2006; Fairclough 2009; Winter in Waterton 2013 idr.), ki so v »kritičnih dediščinskih študijah« (*critical heritage studies*) opozarjali, da so se z izborom in vrednotenjem preteklih snovnih in nesnovnih elementov brez vključevanja pomenov, ki jih izbranim elementom v nekem kraju ali kulturni krajini pripisuje lokalno prebivalstvo, ukvarjale zgolj strokovne institucije. Ob tem je Laurajane Smith (Smith 2006) opozorila na t. i. »avtoriziran dediščinski diskurz« (*authorized heritage discourse*), ki deluje tako, da akterji s strokovno in politično močjo konstruirajo, kako misliti, govoriti in pisati o dediščini. Posledično prevladujoči diskurz legalizira vrsto praks in dejanj, ki popularizirajo javno in strokovno konstruiranje dediščine in uničujejo alternativne in podrejene pomene, ki jih dediščini pripisujejo domačini (Smith 2006: 11–13; gl. tudi Poljak Istenič 2014).

Zaradi teh spoznanj so pozneje postala bistvena opozorila, »kar navadni ljudje vrednotijo, je lahko različno od tega, kar vrednotijo strokovnjaki, lahko pa vrednotijo isto stvar, vendar iz različnih razlogov, povezav, spomina, lokalnosti« (Fairclough 2009: 299). Številne neuspešne obnove kulturnih spomenikov, ki v bivalnem okolju niso zaživele, so namreč omogočile spoznanje, da so pri raziskovanju preteklosti in njenem vrednotenju ključni različni akterji, tudi prebivalci, ki živijo z dediščinskim spomenikom. S tem je civilna družba postala eden glavnih akterjev dediščinskega upravljanja. Hkrati pa angažiranosti lokalnega prebivalstva niso spodbudili le novi strokovni pristopi, temveč širši globalizacijski procesi in v njih iskanje lokalnih, domačih korenin (več v nadaljevanju). Nedavno je Svet Evrope sprejel Evropsko strategijo kulturne dediščine za 21. stoletje, ki prvenstveno poudarja celostno upravljanje dediščine (zlasti multidisciplinaren in sodelovalen pristop) (Spletni vir 9).⁴

Kljub poudarjanju potrebe po celostnem pristopu, ki naj bi v teoriji enakovredno upošteval in vključeval več akterjev, se v praksi še vedno postavljajo vprašanja, kako v lokalnem,

3 Model štirikratne spirale izvira iz t. i. »modela trojne spirale« (*triple helix approach*). Zanj je značilno, da skupine deležnikov (univerze, gospodarstvo in država) vstopajo v enakopravne in enakovredne medsebojne odnose in drug od drugega prevzemajo različne vloge (Etzkowitz 2003). T. i. štirikratna spirala pa vključuje še civilno družbo, saj se je ugotovilo, da razvoj inovativnih, ustvarjalnih in trajnostnih izdelkov ni več omejen samo na interakcijo med univerzami, industrijo in vlado, temveč je učinkovit samo s sodelovanjem civilne družbe. Skupnosti, nevladne organizacije in v nekaterih primerih posamezniki, identificirani kot lokalni deležniki, naj bi bili v modelu štirikratne spirale enakovredni člani skupine. Uspešnost izdelka je namreč najbolj odvisna od njihovih potreb, zmožnosti, znanja, izkušenj ipd. (Evropska komisija 2015). Uveljavitev modela štirikratne spirale je žal v praksi pokazala več izzivov in slabosti (več glej Fakin Bajec 2018; Pogačar idr. 2019b).

4 Strategija 21 je tudi vsebinsko izhodišče za slovensko Strategijo kulturne dediščine za obdobje 2020–2023, ki je bila sprejeta decembra 2019 in podpira vlogo dediščine pri doseganju splošnih strateških ciljev, kot so vključujoča družba, uravnotežen in pameten razvoj ter nenehno prenašanje znanj (Spletni vir 6).

nacionalnem ali transnacionalnem okolju sestaviti skupino ljudi, ki bo vključevala deležnike iz različnih sektorjev. Vsak sektor ima namreč svojo moč (tj. politično, ekonomsko, strokovno) in posledično prepričanje o hierarhičnih odnosih. Ključno je tudi vprašanje, kako slišati želje, potrebe in interese lokalnega prebivalstva, četrte skupine deležnikov, katere moč je bila do nedavnega spregledana.

Lokalna skupnost med teorijo in prakso

V 19. stoletju je bilo ustvarjanje kulturne dediščine močno prepojeno z »zamišljanjem« (Anderson 1983) in utrjevanjem nacionalnih skupnosti, v katerih so člani s pomočjo skupnih elementov (kulturnih spomenikov in drugih tradicionalnih praks) identificirali in predstavljali svojo nacijo ali etnijo. Po sociologu Benedictu Andersonu so lahko povezovalni elementi zamišljenih skupnosti časopisi, skupni jezik (tudi narečje), zgodovinske izkušnje, kolektivni spomini, lokalne zgodbe, knjige itn. (Anderson 1983). Globalizacijski procesi in razvoj komunikacijsko-tehnoloških znanosti so v postmodernizmu spodkopali pomen geografsko omejenih nacionalnih in etničnih skupnosti ter povečali moč t. i. virtualnih in transnacionalnih skupnosti z več tisoč ali milijoni članov, ki pri oblikovanju občutka povezanosti med drugim uporabljajo tudi globalna komunikacijska orodja (virtualna omrežja). V tem pomenu dobijo procesi ustvarjanja skupne dediščine popolnoma nove razsežnosti (Jukilehto 2017: 19). Globalizacija pa je sprožila tudi relokalizacijo in ponovno vrednotenje kulturnih posebnosti ožjega, lokalnega oz. domačega okolja ter obudila odkrivanje lokalne preteklosti in ustvarjanje lokalne dediščine. Relokalizacija pa ne pomeni samodejne renesanse lokalnega, temveč novo relacijo med globalnim prostorom in lokalnim krajem (več glej Beck 2003: 70–81; Fakin Bajec 2011: 47).⁵ To v praksi pomeni, da se odkrivanje lokalnih in kulturnih posebnosti začne tudi v lokalnem okolju, ki je vedno prepleteno z vplivi širšega globalnega sveta.

Sledeč izkušnjam s terena v Sloveniji vse od 90. let 20. stoletja odkrivanje in vrednotenje lokalne preteklosti, ohranjanje in razvoj dosežkov in znanj prednikov intenzivno poteka v krajevnih skupnostih in društvih. Krajevne skupnosti so po Zakonu o lokalni samoupravi (Uradni list RS, št. 82/1998) občinsko oz. županovo delovno posvetovalno telo. V krajevne skupnosti, v katere se člani povezujejo z namenom zadovoljevanja skupnih potreb in interesov ter varovanja koristi, so lahko vključene posamične vasi ali več naselij. V določeni krajevni skupnosti so lahko prebivalci zelo aktivni in opozarjajo lokalne politike

ali stroko na pomen varovanja njihovega okolja, ponekod pa krajanje sodelujejo zgolj pri urejanju nujnih krajevnih potreb. Kot navaja profesorica prava Janet Blake (2009), se krajevne skupnosti ne sme nikoli razumeti kot enotne homogene entitete, temveč je treba notranja nesoglasja med člani skupine razumeti kot sprejemljiva in dopustna. Nekateri člani vaških skupnosti so npr. bolj vpeti v skupinske aktivnosti, drugi manj; nekateri so bolj ozaveščeni o lokalni preteklosti, drugi pa so zaradi drugačnih izkušenj, znanj, potreb in možnosti neaktivni, a imajo druga znanja in sposobnosti.

Ob teritorialno in krajevno omejenih skupnostih so na Slovenskem zelo aktivna številna društva, v katera se člani povezujejo zaradi skupnih interesov, prepričanj, tradicij, zgodovinskih izkušenj, starosti, izobrazbe (npr. kulturna, športna, dediščinska, turistična, mladinska idr. društva). So prostovoljske oblike povezav, ki jih po sodobni zakonodaji uvrščamo med nevladne organizacije (Bezjak in Klemenčič 2014). Porast društev konec 20. in predvsem v 21. stoletju so povzročile tudi administrativne zahteve v občinah. Krajevne skupnosti se namreč na različne občinske, nacionalne in mednarodne projekte niso mogle prijavljati tako kot društva. Glede na izkušnje pri sodelovanju z različnimi dediščinskimi društvi v Vipavski dolini in na Krasu so njihovi člani bodisi mladi (največkrat študentje) bodisi starejši od petdeset let, ki nimajo večjih družinskih obveznosti (Fakin Bajec 2016). Hkrati se lokalna dediščina soustvarja v študijskih krožkih in drugih oblikah vseživljenjskega učenja, kjer je ustvarjanje dediščine primerna vsebina izobraževanja odraslih (Ličen idr. 2017).

Faro konvencija o vrednosti kulturne dediščine za družbo (2005) je v dediščinski diskurz uvedla termin dediščinska skupnost. To so lahko lokalne, regionalne, državne ali transnacionalne skupnosti, ki pa niso prostorsko in časovno omejene. Posameznik je lahko del skupnosti zgolj s pripisovanjem vrednosti kulturni dediščini in/ali z željo po njenem prenašanju prihodnjim rodovom (Delak Koželj 2013: 42). Po Janet Blake (2009: 61) so tudi pri pripravi Unescove Konvencije o varovanju nesnovne kulturne dediščine človeštva (2003) precej časa namenili definiciji, kaj je skupnost, vendar v končni različici Konvencija ne ponudi jasne razlage. Kot nosilci dediščinskih praks so označeni skupnosti, skupine in v določenih primerih posamezniki (Spletni vir 10), ki so skupaj z državnimi organi (npr. z Ministrstvom za kulturo) in s strokovnimi inštitucijami (npr. z nacionalnimi in pokrajinskimi muzeji) odgovorni za varovanje in prenos dediščinskih praks na mlajše generacije. Zaradi nedorečenosti in precejšnje ohlapnosti definiranja nosilcev dediščinskih praks in načinov sodelovanja stroke in nacionalne politike z lokalnim prebivalstvom je bila Konvencija deležna precej kritik.

Med kritiki je tudi švicarska antropologinja Ellen Herzt (v Herzt 2015), ki se sprašuje o (hierarhični) razliki med skupnostjo, skupinami in posamezniki; zakaj te kategorije,

⁵ Ali, kot to predstavi sociolog Ulrich Beck, ki se je ukvarjal z zmotami globalizma, ne moremo se »izogniti temu, da ne bi iz globalnega sveta, prepletenega z globalnim trgov, s potrošnjo in z informacijami, ničesar absorbirali, vendar se o načinu tega izbora odloča lokalno oziroma komunalno« (Beck 2003: 81).

če so njihovi člani državljani, ki bi se zaradi etičnih in moralnih vrednot morali zavedati svojih državotvornih nalog; kako razumeti pristop »od spodaj navzgor«, saj vpis enote na Unescovo listo zahteva, da vlogo oddajo vladne inštitucije in ne lokalno prebivalstvo; kam v tem kontekstu uvrstiti nevladne organizacije (Hertz 2015: 25). Na podlagi analize enot, vpisanih v register nesnovne kulturne dediščine v posameznem švicarskem kantonu, in drugih dediščinskih praks Ellen Herzt ugotavlja, da so skupnosti časovno minljive entitete in da je za lokalno prebivalstvo v Švici bolj kot vpis enote v register pomembno, da lahko državnne/lokalne upravne organe ali zasebni sektor zaprosijo za denar, ki ga potrebujejo za varovanje in/ali oživitev tradicionalnih praks. Pomembno je tudi, da poznajo postopke in načine, kako zaščititi, varovati in predstavljati svoje lokalne posebnosti, oz. da nikoli ne pride do uničenja kulturnega spomenika, ker ga pred tem že zavarujejo državne inštitucije (Hertz 2015: 52). Po njenem mnenju konceptov, kot so sodelovalni pristopi in pristop »od spodaj navzgor«, ne bi potrebovali, če bi delovala demokracija in bi se zavedali nalog, ki jih imajo državne inštitucije in mi kot državljani.

Uredniki zbornika *Between Imagined Communities and Community of Practice: Participation, Territory and the Making* (Adell idr. 2015) predlagajo uvedbo termina »prakse skupnosti« (*community of practice*),⁶ ki sta ga v izobraževalni teoriji razvila andragoga Jean Lave in Etienne Wenger (Wenger 2010). Termin pomeni, da posamezniki iz različnih okolij in z različnimi interesi z izvajanjem skupnih aktivnosti sledijo skupnim ciljem (po Adell idr. 2015: 1). Pomen praks skupnosti za učenje odraslih v študijskih kroških in dediščinskih društvih so analizirale tudi avtorice članka *Communities of Practice as a Methodology for Grassroots Innovation in Sustainable Adult Education* (Ličen idr. 2017); poudarile so, da je pri praksah skupnosti pomemben občutek pripadnosti in skupinske identitete, ki nastaja ob skupnem delovanju, nehierarhičnem odnosu, medsebojnem dialogu in učenju *in situ* (Ličen idr. 2017: 26). Zato se ta koncept lahko implementira tudi na polje dediščinskih praks, predvsem v načine sodelovanja lokalnih prebivalcev s strokovnjaki in politikami (Adell idr. 2015: 7). Ključno pri tem pa je, da člani skupnosti niso zgolj nosilci kulturnih in dediščinskih praks, temveč tudi prenašalci znanj na mlajše generacije.

V obravnavi skupnosti v zvezi z dediščinskim diskurzom je treba opozoriti še na tematsko izdajo mednarodne revije *International Journal of Heritage Studies*, posvečeno dediščini in delovanju skupnosti (Watson in Waterton 2010), kjer sta Emme Waterton in Laurajane Smith poudarili, da

je bil koncept dediščinskih skupnosti v dediščinski diskurz vpeljan zaradi dominantnih političnih in akademskih praks ter nevladnih projektov brez jasne opredelitve, kaj skupnost sploh pomeni. V kritiki avtoriziranega dediščinskega diskurza (Smith 2006) sta avtorici tudi tvorbo termina »lokalna skupnost« postavili v diametralno pozicijo med strokovnjaki, političnimi odločevalci in znanstveniki na eni strani in t. i. drugimi na nasprotni strani. Po njihovem mnenju dediščinski diskurz še vedno izloča marginalizirane skupine (npr. priseljence, temnopolte idr.). Navajata tudi problematičnost mnenja, da je v dediščinskih projektih skupnost vedno opredeljena s pozitivnimi konotacijami in z nostalgijami po homogeni, neproblematični entiteti, za katero strokovna javnost revitalizira kulturno dediščino.

Izkušnje s terena na Krasu in v Vipavski dolini kažejo, da je sodelovanje stroke z lokalnim prebivalstvom, ki živi v kraju ali pokrajini, v kateri stroka prepozna kulturne in zgodovinske posebnosti, kompleksno in težko. Zmotno je namreč pričakovati, da bo lokalno prebivalstvo samoumevno, brez refleksije, pomislekov, nasprotovanj ali upora začelo slediti strokovnim merilom za ohranjanje svoje dediščine. Večkrat se zgodi, da ima prebivalstvo, ki živi s strokovno ovrednotenim dediščinskim elementom, do njega popolnoma drugačen odnos in drugačne vrednote kot stroka, ki v kraju ne živi in ne pozna mentalitete prebivalstva. V določenem obdobju sta krajevna skupnost ali društvo zelo aktivna in veliko postorita za vitalnost območja in interpretacijo lokalne preteklosti, v drugem pa sta popolnoma pasivna; vse to je odvisno od različnih dejavnikov, največkrat od predsednika vaške skupnosti ali društva, ki zna in zmore vzpostaviti zaupanje med ljudmi in dobre transparentne odnose. Člani krajevnih skupnosti ali društev se sprva ne povezujejo zaradi lokalne dediščine, temveč zaradi druženja s prijatelji in sokrajani, z namenom, da se imajo lepo, da kaj dobrega postorijo za svoj kraj in da se ob koncu aktivnosti skupaj zabavajo, pozabijo na življenjske, starostne ali zdravstvene težave in izzive (Fakin Bajec 2011). Zato skupnosti niso homogene entitete, temveč socialne tvorbe, ki so neprestano v gibanju in se spreminjajo (Waterton in Smith 2010). Odzivajo se tako na širše nacionalne oz. globalne spremembe in lokalne izkušnje, znanja, večšine in mentalitete skupnosti (prilagajajo se naravnemu okolju, zgodovinskim izkušnjam, tradiciji, skupni zavesti) kot na notranja soglasja in odnose. Podobno velja za večsektorske skupine, ki jih zahtevajo evropski projekti in jih sestavljajo člani štirih družbenih skupin (politike, stroke, gospodarstva, civilne družbe). Nobena skupnost ne more delovati brez medsebojnega spoštovanja, transparentnosti, zaupanja in sprejemanja kompromisov in odgovornosti. Ker je med sektorji to zelo težko vzpostaviti (glej Pogačar idr. 2019), saj imajo člani skupin različne oblike politične, gospodarske, strokovne moči, hkrati pa jih vodijo različni interesi in cilji, je glas civilne družbe velikokrat spregledan, utišán ali neupoštevan. Kako pri tem lahko pomaga projektna

6 V literaturi zasledimo več prevodov angleškega izraza »*community of practice*«: izkustvene skupnosti, skupnosti praks in prakse skupnosti. V članku uporabljam izraz prakse skupnosti, saj je poudarek na skupnih aktivnostih, povezanih s kulturno dediščino, ki se odvijajo v različnih skupnostih.

skupina (v okviru raziskovalnega centra, nevladne organizacije, občine), ki želi s pomočjo dediščinskega projekta in sodelovanja z lokalnim prebivalstvom ohraniti in razviti lokalne kulturne posebnosti?

V naslednjem poglavju predstavljam izkušnje pri oblikovanju in delovanju večsektorskih lokalnih skupin v projektih THETRIS in NPA. Z namenom lažje umestitve predstavljene analize v diskurz evropskih programov najprej na kratko opišem glavne namene in cilje projektnih praks.

Izzivi in dileme pri delovanju lokalnih skupnosti v projektih THETRIS in NPA

V projektu TETRIS je ZRC SAZU (Raziskovalna postaja v Novi Gorici) sodeloval kot strokovna inštitucija; raziskovalke smo pripravile izobraževalno delavnico Razvojni potenciali kulturne dediščine (Fakin Bajec 2018) in napisale ali souredile strokovne oz. razvojne dokumente.⁷ Hkrati smo bile v projekt vključene kot ustvarjalke/interpretatorke nove transnacionalne cerkvene poti, ki naj bi ovrednoteno cerkveno dediščino na sodoben način (izobraževanje vodnikov, urejanje kolesarskih in pohodniških poti, turistični spominki idr.) vključila v razvoj podeželja. Tako smo v projektu sodelovale kot akterke konstruiranja dediščine in raziskovalke, pri tem pa posredno opazovale, reflektirale in analizirale prakse rabe dediščine za utrjevanje evropske identitete in oblikovanje skupnih elementov dediščine. Za regionalno cerkveno pot, ki smo jo poimenovala Marijine božjepotne cerkve med Alpami in Krasom, smo pripravile tudi regionalne razvojne dokumente.⁸ Projektni partnerji smo testirali nove informacijske in komunikacijske tehnologije (kode QR, sledenje GPS, 3D-fotografije), ki naj bi zmanjšale stroške promocije ter v dediščinske aktivnosti pritegnile mlajše generacije. Aktivnosti so potekale na regionalnem/lokalnem območju, kjer so delovale lokalne delovne skupine, in čezmejnem območju, kjer smo si partnerji na skupnih sestankih in izobraževalnih delavnicah izmenjevali različna mnenja, izkušnje in dobre prakse.

Pri projektu NPA je bila skupna evropska kulturna pot že urejena (Evropska kulturna pot sv. Martina Tourskega, ki jo je Svet Evrope razglasil leta 2005), partnerji smo se ukvarjali z njeno sodobnejšo in inovativnejšo promocijo in ovrednotenjem s pomočjo vključevanja lokalnih skupno-

Partnerji iz projekta THETRIS na srednjeveški večerji v Judenburgu, ki so jo pripravili člani zgodovinskega društva. Poleg okušanja hrane pripravljene po srednjeveških receptih smo si partnerji še ogledali način oblačenja viteza in preizkusili v viteški igri. Foto: Jasna Fakin Bajec, Judenburg, april 2014.

sti (predvsem mladih) in IKT-tehnologij. Sodelavci ZRC SAZU, Inštituta za spominske in kulturne študije, smo pri projektu NPA sodelovali zgolj kot strokovna inštitucija. Za partnerje smo najprej pripravili izobraževanje o novem razumevanju in vrednotenju kulturne dediščine v kontekstu politike trajnostnega razvoja; ves čas projekta smo tudi nudili strokovno pomoč pri sodelovanju z lokalno skupnostjo in izvajanju sodelovalnih metod in tehnik. Hkrati smo bili odgovorni za pripravo skupnega modela (beri: priročnika) »načinov vrednotenja kulturne dediščine v lokalni skupnosti« (*community-sourced cultural heritage valorization model*). Partnerji so prebivalce iz lokalnih okolij poskušali spodbuditi in ozaveščati tudi s sodobnimi interaktivnimi metodami in orodji (socialnimi mediji, oblikovanjem IKT-orodij, »kulturnimi prireditvami«, športnimi dogodki, okroglimi mizami, tekmovanji, humanitarnimi akcijami). Podobno kot pri projektu THETRIS se je tudi pri načrtovanju razvojnih dokumentov projekta NPA⁹ upoštevalo »glasove« lokalnih deležnikov, ki so se skupaj s partnerji ter z lokalnimi »kulturnimi promotorji« (*change drivers*) srečevali na skupnih lokalnih sestankih, njihova mnenja in ideje pa so predebatirali na skupnih, transnacionalnih srečanjih. Tako v projektu THETRIS kot NPA s(m)o partnerji na svojem lokalnem območju oblikovali lokalno skupino, ki se je pri NPA imenovala »lokalna platforma deležnikov« (*local stakeholder platform*). Novost v projektu NPA je bila imenovanje kulturnega promotorja oz. mediatorja (v projekt-

7 Za nadaljevanje transnacionalnega sodelovanja in delovanja smo pripravile: Priporočila o sodobnih načinih uporabe in vrednotenja cerkvenih snovnih elementov za Evropsko unijo (Makuc 2015), Zbornik skupne transnacionalne cerkvene poti (Mrkusová in Makuc 2015); Skupni transnacionalni vzdržni načrt.

8 Med projektne naloge raziskovalk je spadala priprava naslednjih gradiv: Collection of Good Practices in Goriška Region; Regional SWOT Analysis of the Goriška Region; Regional Strategy of the Development of the Goriška Region, with the Description of the Regional Church Route; Transferability Plan for the Goriška Region; Regional Sustainability Plan for the Goriška Region.

9 Partnerji, ki prihajajo iz občin in razvojnih agencij, so med projektom na podlagi transnacionalne razvojne vizije najprej pripravili lokalno razvojno vizijo, GAP-analizo (prvo oceno stanja in vzrleti), proti koncu projekta pa še »lokalni razvojni načrt« (*local roadmap*). Na podlagi teh dokumentov sta nastali skupna vizija in skupna blagovna znamka, ki naj bi mesta z dediščino sv. Martina bolje promovirali in združevali.

nem žargonu »voznika za spremembe«), ki se je skupaj s partnerji udeleževal projektnih izobraževanj. Strokovni partnerji (poleg ZRC SAZU je sodelovala še nevladna organizacija Mindspace iz Budimpešte) smo na začetku projekta pripravili natančne smernice o izboru kulturnega promotorja in vodenju lokalne skupine deležnikov. Smernice poleg teoretičnih navodil, kdo so deležniki v dediščinskih praksah, kako pripraviti zemljevid deležnikov, kako vzpostaviti zaupanje ali sodelovanje med člani skupnosti, vsebujejo še sodelovalne metode in tehnike (npr. intervjuje, ankete, svetovno kavarno, drevo problemov, razorožitev večnega nasprotnika, delavnico prihodnosti idr.), ki omogočajo, da se na sestankih ali delavnicah sliši glas vseh prisotnih. Uvedba kulturnega promotorja se je izkazala kot dobra, partnerjem so pomagali pri iskanju delujočih lokalnih društev, organiziranju lokalnih sestankov, pridobitvi zaupanja med člani projektne skupine in drugimi organizacijami in izvedbi pilotnih akcij. Prihajali so iz nacionalnih kulturnih centrov sv. Martina, javnih kulturnih inštitucij, gospodarstva in lokalnih društev. Kot navaja Janet Blake (2007: 64), se z zavedanjem, da je partnerstva ali mreže med različnimi sektorji zelo težko oblikovati in voditi, saj vključujejo tudi zapletena dogovarjanja in sprejemanje odločitev, rešitve lahko išče z uvajanjem t. i. kulturnega posrednika (moderatorja). To so lahko predstavniki skupnosti (predsedniki skupnosti oz. društva), kulturni skrbniki, tehnično in administrativno osebje v javnih inštitucijah, neodvisni strokovnjaki in politični aktivisti, vključeni v inštitucionalne prakse, ali podjetniki, ki želijo razviti s kulturnimi viri povezane poslovne priložnosti.

V obeh projektih se je izkazalo, da je vsak partner svojo lokalno skupino organiziral in sestavil po svoje in glede na interese lastne organizacije, znanje, izkušnje, moč in pogum. Morda je bilo pri oblikovanju lokalne skupine nekoliko lažje partnerjem iz projekta NPA, saj so že na začetku izvajanja projektnih aktivnosti pridobili teoretična in praktična znanja o možnih načinih oblikovanja večsektorskih skupin. Večje težave so se pojavile pri partnerjih, ki projektnih idej niso oblikovali v lokalni skupnosti (med ljudmi ali z lokalnimi političnimi akterji) in kjer so se partnerske organizacije na projekt prijavile na podlagi vabila vodilnega partnerja ali iz drugih razlogov. Tudi vključitev raziskovalk ZRC SAZU v projekt THETRIS je bila nekoliko prisiljena, k projektne skupini smo pristopile zaradi nujnega iskanja dodatnih finančnih virov za svoje temeljne znanstvene raziskave.

Največje težave, s katerimi smo se raziskovalke soočile, so bile organiziranje lokalne skupine, vključevanje lokalnih deležnikov, motiviranje deležnikov ter vzdrževanje kontinuiranega odnosa z lokalnimi deležniki do konca projekta. Želja, da bi skupina delovala tudi po koncu projekta, se je žal hitro razblinila. Ker se je projekt nanašal na podeželsko cerkveno dediščino, smo na lokalna srečanja najprej povabile župnike, delavce iz turističnih organizacij, pred-

stavnike občin, člane romarskega društva in raziskovalce iz dediščinskih inštitucij. Osredotočile smo se na goriško statistično regijo, kjer je tudi sedež Raziskovalne postaje in je naše raziskovalno delo med lokalnimi skupnostmi že uveljavljeno. Med triletnim projektom smo se z lokalno skupino srečale petkrat. Na prvo srečanje je prišlo devet lokalnih deležnikov, ki so na podlagi razprave, odprte po predstavitvi projekta in predavanju o vlogi dediščine pri razvoju podeželja, opozorili na najbolj pereče težave.

Ker smo se sodelavke odločile (tudi na podlagi razprave s prvega srečanja), da bo naša regionalna cerkvena pot potekala po Marijinih božjepotnih romarskih cerkvah med Alpami in Krasom, se je drugega srečanja udeležilo nekaj več župnikov. Na srečanje smo povabile vse tiste, ki oskrbujejo 14 romarskih cerkva, posvečenih Mariji Devici. Spregovorile smo tudi o rezultatih analize SWOT (ki so jo župniki na srečanju dopolnili), informativnih tablah, ki bi stale pred petimi cerkvami, in želji po izdaji informativne brošure. Lokalni deležniki so med razgovorom vnovič navajali, da je kljub razvoju romarskega turizma in pohodništva sodelovanje župnij s turističnimi organizacijami skromno. Lokalno prebivalstvo ni zainteresirano, da bi za tuje obiskovalce odpiralo cerkve in jih po njih vodili. Opozorili so tudi na kraje v cerkvah, še zlasti v bolj oddaljenih krajih. Župniki so izrecno opozorili, da nam ne bo pomagal noben projekt, če cerkev ne bo odprta, vestnega ključarja pa je danes težko dobiti. Zato se je pokazala potreba po izobraževanju lokalnih vodnikov, večji politični volji za financiranje obnove cerkva, vključitvi cerkva v že obstoječe kulturne in turistične poti in boljšem sodelovanju med župniki in Zavodi za varstvo kulturne dediščine.

Tretjega srečanja se je ponovno udeležilo le devet obiskovalcev, večinoma župnikov. Tema je bila priprava brošure in oglasnih tabel. Četrto srečanje je bilo javno in povezano z razstavo fotografij, ki so jih o cerkvah posneli mladi, s podelitvijo nagrade za najboljšo fotografijo in predstavitev izdane brošure. Pri vsebinski pripravi brošure so aktivno sodelovali vsi župniki. Zadnjega srečanja so se udeležili tudi novi župniki (predvsem zaradi brošure), ki so se želeli vključiti v projektne aktivnosti. Na zadnjem srečanju smo se pogovarjali o praksah, ki smo jih raziskovalke spoznale pri preostalih tujih partnerjih, ter konkretnih aktivnostih, ki bi jih bilo smotrno nadaljevati po koncu projekta.¹⁰ Z zadnjega projektne sestanka se spomnim misli enega aktivnejših župnikov, ki je po predavanju o vlogi cerkvene dediščine pri vzpostavljanju trajnostnega razvoja dejal: *»Zelo lepo si povedala, obrazložila in pojasnila. Vendar jaz se še vedno ukvarjam s problemom, kje bom dobil fi-*

¹⁰ Raziskovalke smo poudarile naslednje teme: raziskava za turistični in splošni razvoj goriške statistične regije, izobraževalne aktivnosti in razvoj desiminacijskih materialov za goriško statistično regijo ter Razvoj in implementacija aplikacije za pametni telefon – iskanje Device Marije.

nanačna sredstva za obnovo strehe. Drugače bo voda uničila vse umetnostne stvaritve.« To je dokaz, da se lokalni deležniki na terenu še vedno ukvarjajo s primarnimi težavami ohranjanja dediščine in o vključevanju dediščine v nova razvojne naloge (tj. utrjevanje lokalne identitete, krepitev lokalne skupnosti, razvoj novih delovnih mest) sploh ne morejo razmišljati.

T. i. trajnostni načrt s praksami, ki bi jih lokalna skupina nadaljevala, so morali podpisati tudi lokalni politiki. Nekateri župani so za projekt prvič slišali šele ob koncu projekta, na 69. seji Sveta regij severne Primorske (Goriške razvojne regije), na kateri so prisluhnili kratki predstavitvi idej, ki so se nam porodile v treh letih delovanja. Trajnosten načrt so vsi podpisali, vendar le po zagotovilu, da ni obvezujoč in da občini ni treba zagotoviti denarja za predstavljene ideje.

Ko se je projekt približeval koncu in je bilo več časa za refleksijo, so se razkrile prednosti integriranega oz. celostnega pristopa ter spoznanje, zakaj je treba stremeti k združevanju pristopov »od zgoraj navzdol« in »od spodaj navzgor«. Raziskovalke smo se po svojih najboljših močeh in znanjih trudile, da smo prisluhnile željam in potrebam župnikov, jih povezale z drugimi deležniki, ozaveščale o novih pristopih in znanjih uporabe dediščine, podpirale pri njihovih prizadevanjih, vendar je bil trud brez podpore lokalne politike in umestitve projektne strategije v občinske ali regionalne strategije zaman. Morda bi imeli župniki danes manj težav, če bi znale nagovoriti deležnike – nosilce politične in ekonomske moči. Če bi bili politiki bolj ozaveščeni o naših regionalnih strategijah, trajnostnih načrtih in prenosljivih praksah z drugih partnerskih območij, bi prakso lažje vključili v občinski proračun ali občinske razvojne strategije (npr. turizem). Tako pa so edini konkretni rezultati projekta pridobljene izkušnje raziskovalk, znanstveni članki, v katerih smo predstavile svoja spoznanja in ugotovitve, brošura in pet informacijskih tabel pred cerkvami. Umetno oblikovana Marijina božja pot z vsemi potenciali pri utrjevanju regionalne goriške identitete in razvoju romarskega turizma v goriški statistični regiji pa žal ni nikoli zaživela.

Pri projektu NPA je bila naloga za raziskovalce ZRC SAZU zgolj strokovna. Poleg tega so preostali partnerji prihajali iz občin in institucij, ki jih občine neposredno financirajo. Raziskovalci ZRC SAZU smo partnerje na podlagi izkušenj iz drugih aplikativnih projektov le ozaveščali o prednostih sodelovalnega in celostnega pristopa, kjer lahko prav vsak sektor s svojimi znanjem, interesi, idejami prispeva h konstruktivni razpravi o razvoju lokalne dediščine. Hkrati sodelovalni pristop pomeni, da so deležniki v projektne aktivnosti vključeni od samega začetka izvajanja projekta (najbolje že pri zasnovi projektne ideje); z novimi interaktivnimi metodami in orodji pa je mogoče aktivirati tudi tiste, ki so navadno tiho skriti v kotih predavalnic, in utišati tiste najbolj konfliktno in najbolj glasne

Sergio Giusto iz Albenge (Italija) se je na romarski poti od Szombathelyja (Madžarska) do Albenge (Italija) ustavljal tudi v Ajdovščini in obiskal učence iz Osnovne šole Šturje in župana Tadeja Beočanina. Preko video povezave se je župan pogovarjal z županom iz Albenge. Foto: Teja Komel Klepec, Ajdovščina, april 2019.

(Pogačar idr. 2019a). Partnerjem smo tudi svetovali, naj se na začetku projektne aktivnosti oprejo na društva ali krajevne skupnosti, kjer so člani že aktivno vključeni v dediščinske prakse in imajo pozitiven odnos do lokalne preteklosti in posledično bivalnega okolja. Iz teh razlogov bodo bolj sprejemljivi za pridobivanje dodatnih znanj in načinov zaščite in trajnostne rabe svoje dediščine. Načini interpretacije in prezentacije njihovih rezultatov širši javnosti v obliki kulturnih dogodkov, razstav, dramskih iger, tekmovanj idr. pa bodo ozaveščali druge ljudi, ki jih iz različnih razlogov (starosti, izobrazbe, zdravstvenih težav, družbene nezainteresiranosti oz. pasivnosti itd.) ta tematika na začetku ne zanima; morda se jih bo dotaknila ob pogovorih s sokrajani.

Partnerji so pri aktiviranju lokalnega prebivalstva uporabili tudi metode in tehnike »vzpostavljanja skupnosti« (*community building*), kot so skupni pohodi po poti sv. Martina, pikniki, kulturni dogodki – Martinovanje, tekmovanje. Vsebinsko pilotne akcije, kjer so morali razviti IKT-orodje za inovativno promocijo in interpretacijo dediščine sv. Martina, so izvedli s pomočjo javnega tekmovanja, na katerega so povabili šole, mladinske organizacije, izobraževalne centre, IKT-podjetja in druge posameznike. Izbrano idejo so z avtorjem ideje tudi implementirali. S tem načinom so želeli vključiti mlade, ki jim IKT-orodja niso tuja, da bi aktivneje sodelovali pri razumevanju, varovanju in razvijanju lokalne dediščine.¹¹ Kot posebnost pa naj poudarim pilotno akcijo kolegov iz občine Albenga v Italiji, v kateri se je domači slikar in vsestranski umetnik Sergio Giusto z namenom, da ljudem pokaže pomen med-

¹¹ O življenju sv. Martina, njegovi cerkveni dediščini in socialnih vrednotah so nastali mobilni kvizi in igrice, programi obogatene resničnosti, govoreči zemljevid in interaktivne table.

sebojnega spoštovanja in druženja med narodi, odločil, da bo hodil od kraja rojstva sv. Martina – Szombathelyja na Madžarskem – do Albenge (1.200 km). Na poti, ki jo je prehodil aprila, maja in junija 2019, je obiskal župane posameznih krajev in osnovne šole, kjer je učencem pripovedoval o svojih vtisih, doživljajih, izkušnjah, spoznanjih. Svoja doživetja je beležil tudi na socialnih omrežjih. Akcija je med ljudmi zelo odmevala, med drugim je pokazala, da IKT-orožja sicer pripomorejo k boljši promociji lokalne in evropske dediščine, vendar je fizični stik med skupnostmi in člani posameznih skupin lepši in pristnejši.

Težko je napovedati, kako bodo partnerji projekta NPA svoje aktivnosti nadaljevali po koncu projekta (tj. od maja 2020) in kako bodo vzpostavili nadaljnje sodelovanje z lokalnim prebivalstvom oziroma delujočimi društvi. Lahko le upamo, da bodo njihovi razvojni dokumenti boljše implementirani v občinsko politiko, saj so nastajali v občinah oziroma institucijah, ki jih občine sofinancirajo. Težave bodo nastale v primeru spremembe politične občinske strukture in novi župan v nastali cerkveni dediščini ne bo prepoznal potenciala ali če člani projektne skupine ne bodo imeli poguma, moči ali znanja za nadaljnjo implementacijo začelih aktivnosti. Ker so partnerji sodelovali z aktivnimi društvi in krajevnimi skupnostmi, ki so imele možnost izraziti svoje ideje in želje, se morda ne bo realiziral negativen scenarij in se bo interpretacija in uporaba dediščine sv. Martina še nadaljevala in razvijala.

Sklep

Pri razvoju novih pomenov in vlog dediščine pri udejanjanju politike trajnostnega razvoja se poudarja zlasti vključevanje lokalnih prebivalcev, ki s kulturnim spomenikom ali z dediščinsko prakso živijo in jo razvijajo. Vključevanje različnih deležnikov, združenih v društva, krajevne skupnosti ali širše dediščinske skupnosti, poudarjajo tudi različne dediščinske deklaracije, konvencije in strategije. Evropski aplikativni projekti skupnost razumejo zelo široko, njeni člani naj ne bi prihajali zgolj iz civilne družbe, temveč tudi iz politike, stroke in gospodarstva. Izkušnje sodelovanja v različnih evropskih aplikativnih projektih kažejo, da vsak projektni partner po svojih najboljših močeh, znanjih, politični moči in pogumu organizira in vodi lokalno skupino ljudi, v kateri naj bi prevladovali transparentni odnosi, izmenjava izkušenj, znanj in idej. V treh letih, kolikor po navadi trajajo projekti, je zelo težko vzpostaviti enakovredne in transparentne odnose, zato se pogosto dogaja, da skupina po koncu projekta ne nadaljuje začelih aktivnosti.

Predstavljena analiza oblikovanja lokalne skupine v projektu THETRIS tudi pokaže, da je sicer težko sestaviti večsektorsko skupino, vendar bi morda v primeru udeležbe vseh štirih skupin deležnikov, še zlasti politike, regionalna cerkvena pot zaživela in postala skupni simbol utrjevanja identitete goriške regije. Pri doseganju dobrih

skupnostnih odnosov med člani skupine nam lahko pomagajo nove interaktivne in sodelovalne metode, s pomočjo katerih se lažje sliši glas vseh prisotnih, tudi tistih, ki nimajo znanja o dediščini, pa vendarle z dediščino živijo in so z njo vzpostavili svojstven odnos.

Koncept skupnosti lahko različno razumemo. V dediščinskem diskurzu skupnost lahko oblikujejo člani krajevne skupnosti, soseske ali vasi, lahko pa tudi člani dediščinskega društva. Društvo lahko vključuje člane z geografskega območja ali iz različnih okolij, pomembno je le, da jih družijo skupni interesi, cilji in vrednote. Koncept dediščinske skupnosti, kot jo predlaga Faro konvencija, lahko zajema tako lokalna društva, krajevne skupnosti kot skupino članov iz različnih okolij, narodov in etnij. Lažjo medsebojno komunikacijo med člani skupnosti lahko doseže kulturni promotor ali mediator, ki zmore povezovati in usklajevati različne interese in želje, kar pa ni vedno lahko. Zato skupnosti ne smemo nikoli razumeti kot nespreminjajoče, konstantne, časovno in prostorsko omejene skupine ljudi, temveč kot spreminjajočo entiteto, odvisno od različnih zunanjih in notranjih dinamik in sprememb.

V času, ko kulturi primanjkuje nujnih sredstev za ohranjanje in razvijanje lokalne dediščine, so evropski projekti pomembna pomoč pri preživetju in razvoju lokalne kulture. V tem kontekstu je pomembno tudi spoznanje kolegice iz občine Albenga v Italiji, ki sodeluje v projektu NPA in na transnacionalnih projektnih sestankih večkrat poudari, da je v primeru, če v občini ni razširjena zavest o prisotnosti pomnikov iz življenja sv. Martina, civilno družbo težko aktivirati. Kljub temu so evropski mednarodni projekt NPA izkoriščali kot »opravičilo«, da so z željo po več skupnih razvojnih zgodbah in uspehih začeli ozaveščati in aktivirati različne deležnike ter z njimi vzpostavljati sodelovanje in zaupanje.

Literatura in viri

ADELL Nicolas, Regina F. Bendix, Chiara Bortolotto in Markus Tauschek: Introduction. Between Imagined Communities and Communities of Practice: Participation, Territory and the Making of Heritage V: Nicolas Adell, Regina Bendix, Chiara Bortolotto in Markus Tauschek (ur.), *Between Imagined Communities and Communities of Practice: Territory and the Making of Heritage*. Göttingen: Universitätsverlag Göttingen, 2015, 7–21.

ANDERSON, Benedict: *Zamišljene skupnosti: O izvoru in širjenju nacionalizma*. Ljubljana: SH, 1998.

BECK, Ulrich: *Kaj je globalizacija? Zmote globalizma – odgovori na globalizacijo*. Ljubljana: Krtina, 2003.

BEZJAK, Simona in Eva Klemenčič: Learning Active Citizenship through Volunteering in Compulsory Basic Education in Slovenia. *Traditiones* 43/3, 2014, 51–65.

BLAKE, Janet: UNESCO's 2003: Convention on Intangible Cultural Heritage: The Implication of Community Involvement in 'Safeguarding'. V: Laurajane Smith in Akagawa Nutsuko

- (ur.), *Intangible Heritage*. London in New York: Routledge, 2009, 45–73.
- BOLD John in Robert Pickard (ur.): *An Integrated Approach to Cultural Heritage. The Council of Europe's Technical Co-operation and Consultancy Programme*. Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2018.
- DE LA TORRE, Marta in Mason Randall: Introduction. V: Marta De la Torre (ur.), *Assessing the Values of Cultural Heritage: Research Report*. Los Angeles: The Getty Conservation Institute, 2002, 3–4.
- DE LAK KOŽELJ, Zvezda: Dediščinske skupnosti in ohranjanje kulturne dediščine. *Glasnik SED* 53/3–4, 2013, 41–50.
- ETZKOWITZ, Henry: Innovation in Innovation: The Triple Helix of University-Industry Government Relations. *Social Science Information* 42/3, 2003, 293–337.
- Evropska komisija: *Open Innovation 2.0 Yearbook*. Luxembourg: Directorate-General for Communications Networks, Content and Technology, 2015.
- FAKIN BAJEC, Jasna: *Procesi ustvarjanja kulturne dediščine: Kraševci med tradicijo in izzivi sodobne družbe*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2011.
- FAKIN BAJEC, Jasna: *Marijine božjepotne cerkve med Alpami in Krasom*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2013.
- FAKIN BAJEC, Jasna; Cultural Heritage and the Role of Voluntary Associations in the Process of Achieving Sustainable Development in Rural Communities. *Studia ethnologica Croatica* 28, 2016, 21–45.
- FAKIN BAJEC, Jasna: Mreženje znanj in vzdržni razvoj lokalnih skupnosti: Realnost ali utopija? V: Klementina Batina, Jasna Fakin Bajec, Tihana Petrović Leš in Saša Poljak Istenič (ur.), *Etnologija i selo 21. stoljeća: tradicionalno, ugroženo, kreativno / Etnologija in vas v 21. stoletju: Tradicionalno, ogroženo, ustvarjalno: 14. Vzporednice med slovensko in hrvaško etnologijo*. Zagreb in Ljubljana: Hrvatsko etnološko društvo in Slovensko etnološko društvo, 2018, 17–39.
- FISHER, Fred: *Building Bridges between Citizens and Local Governments to Work More Effectively Together Through Participatory Planning. Part 1: Concepts and Strategies*. UN Habitat document, 2001.
- HERTZ, Ellen: Bottoms, Genuine and Spurious. V: Nicolas Adell, Regina Bendix, Chiara Bortolotto in Markus Tauschek (ur.), *Between Imagined Communities and Communities of Practice: Territory and the Making of Heritage*. Göttingen: Universitätsverlag Göttingen, 2015, 25–57.
- INTERPRET EUROPE: *European Trends and Developments Affecting Heritage Interpretation*. Witzzenhausen: Interpret Europe, 2016.
- JOHNSON, Matthew: Foreword. V: John Bold in Robert Pickard (ur.): *An Integrated Approach to Cultural Heritage. The Council of Europe's Technical Co-operation and Consultancy Programme*. Strasbourg: Council of Europe Publishing, 2018, 7.
- JOKILEHTO, Jukka: Engaging Conservation: Communities, Place and Capacity Building. V: Gill Chitty (ur.), *Heritage, Conservation and communities: Engagement, Participation and Capacity Building*. London in New York: Routledge, 2017, 17–33.
- KOZINA, Jani, Mateja Šmid Hribar, Saša Poljak Istenič, Jernej Tiran in Nela Halilović: *Družbeni učinki urbanega kmetijstva*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2019.
- KREFT, Lev in Mirjana Ule. Kritika neoliberalne znanstvene odličnosti. V: Mirjana Ule, Renata Šribar in Andreja Umek-Venturini (ur.), *Ženske v znanosti, ženske za znanost: Znanstvene perspektive žensk v Sloveniji in dejavniki sprememb*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, 2013, 94–111.
- LABADI, Sophia in Peter G. Gould: Sustainable Development. Heritage, Community, Economics. V: Lynn Meskell (ur.), *Global Heritage: a reader*. Chichester: Wiley Blackwell, 2015, 196–216.
- LABRADOR Angela M. in Neil Asher Silberman. Introduction: Public Heritage as Social Practice. V: Angela M Labrador in Neil Asher Silberman (ur.). *The Oxford Handbook of Public Heritage: Theory and Practice*. New York: Oxford University Press, 2018.
- LIČEN, Nives, Dušana Findeisen in Jasna Fakin Bajec: Communities of Practice as a Methodology for Grassroots Innovation in Sustainable Adult Education. *Andragoška spoznanja* 23/1, 2017, 23–39.
- MAKUC, Neva: Thetris Transnational Church Route: Valorisation of Sacral Cultural Heritage for Fostering Development of Rural Areas. *Annales: Anali za istrske in mediteranske študije* 25/3, 2015, 585–594.
- MRKUSOVÁ, Klára in Neva Makuc (ur.): *Transnational Church Route: Thetris: Thematic Transnational Church Route Development with the Involvement of Local Society*. Krásná Lípka: Bohemian Switzerland, 2014.
- NARED, Janez in David Bole (ur.): *Participatory Research and Planning in Practice*. Cham: Springer Open, 2019.
- POGAČAR, Martin, Jasna Fakin Bajec, Jernej Tiran, Katarina Polajnar Horvat in Aleš Smrekar: *Zeleno je dobro. Načrtovanje urbanih zelenih površin z ljudmi, ne za ljudi*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2019a.
- POGAČAR, Martin, Jasna Fakin Bajec, Petra Kolenc, Jernej Tiran, Katarina Polajnar Horvat in Aleš Smrekar: Promises and Limits of Participatory Urban Greens Development: Experience from Maribor, Budapest and Krakow. V: Janez Nared in David Bole (ur.), *Participatory Research and Planning in Practice*. Cham: Springer Open, 2019b, 75–89.
- POLJAK ISTENIČ, Saša: Kulturna dediščina v slovenskem političnem diskurzu: Opredelitve in obravnave dediščine v državnih dokumentih. V: Tatjana Dolžan Eržen, Ingrid Slavec Gradišnik in Nadja Valentinčič Furlan (ur.), *Interpretacije dediščine*. Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, 2014, 43–54, 274–275.
- RIZMAN, Rudi. Čas (brez) alternative: *Sociološke in politološke refleksije*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede in Znanstvena založba filozofske fakultete, 2014.
- SMITH, Laurajane: *Uses of heritage*. London in New York: Routledge, 2006.
- Spletni vir 1: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije: Evropsko leto kulturne dediščine; <https://www.zvkds.si/sl/elkd>, 11. 2. 2020.

Spletni vir 2: Svet Evrope: Evropska strategija kulturne dediščine za 21. stoletje; https://www.gov.si/assets/ministrstva/MK/DEDISCINA/Strategija_21_SvetEvrope_2017-06-11.pdf, 29. 2. 2020.

Spletni vir 3: Agenda za trajnostni razvoj do leta 2030; https://www.gov.si/assets/ministrstva/MZZ/Dokumenti/multilateral/razvojno-sodelovanje/1289ed1268/Agenda_za_trajnostni_razvoj_2030.pdf, 29. 2. 2020.

Spletni vir 4: European commission: A New European Agenda for Culture; https://www.cultureinexternalrelations.eu/cier-data/uploads/2018/06/commission_communication_-_a_new_european_agenda_for_culture_2018.pdf, 29. 2. 2020.

Spletni vir 5: What is Interreg Europe?; <http://www.interregeurope.eu/about-us/what-is-interreg-europe/>, 18. 2. 2020.

Spletni vir 6: Evropa 2020: Strategija za pametno, trajnostno in vključujočo rast; https://ec.europa.eu/eu2020/pdf/1_SL_ACT_part1_v1.pdf, 18. 2. 2020.

Spletni vir 7: <http://interreg-central.eu/Content.Node/apply/priorities/Environment.html>, 18. 2. 2020.

Spletni vir 8: WIESAND Joh Andreas in Göbel Olivier: *Thematic Study: Cultural Heritage and Creative Resources in the*

Central Europe, Final Report. Central Europe Programme, Joint Technical Secretariat in European Institute for Comparative Cultural Research (ERICarts), Dunaj, Bonn, 2014; http://coopterritoriale.regione.veneto.it/Central-Europe/wp-content/uploads/2014/06/Study_Cultural_Heritage_and_Creative_Resources_20140321_final2.pdf, 18. 2. 2020.

Spletni vir 9: Ministrstvo za kulturo, Direktorat za kulturno dediščino: Strategija kulturne dediščine 2020–2023; https://www.gov.si/assets/ministrstva/MK/DEDISCINA/STRAT_KD_2019.pdf, 18. 2. 2020.

Spletni vir 10: UNESCO, Intangible Cultural Heritage, Convention, Text of Convention; <https://ich.unesco.org/en/convention>, 18. 2. 2020.

WATERTON, Emma in Laurajane Smith: The Recognition and Misrecognition of Community Heritage. *International Journal of Heritage Studies* 16/1–2, 2010, 4–15.

WENGER, Etienne: A Social Theory of Learning. V: Knud Illeris (ur.), *Contemporary Theories of Learning*. London in New York: Routledge, 2010, 209–219.

WINTER, Tim in Emma Waterton: Critical Heritage Studies. V: *International Journal of Heritage Studies* 19/6, 2013, 529–531.

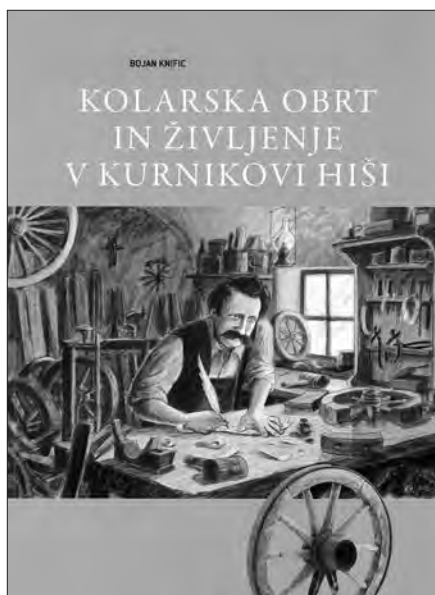
Inclusion of Communities in the Development and Management of Cultural Heritage in European Applied Projects

The article highlights the ways of understanding local communities in the processes of making cultural heritage in the framework of European applied projects. Most municipalities, non-governmental organisations, cultural institutions and research centres try to alleviate the decreasing funds for culture by applying to different European development projects. As these projects follow the realization of the economic strategy Europe 2020, the heritage practices are increasingly influenced by the principles of market policy and addressing the current social challenges. Moreover, European projects follow the concepts of integrated management of public resources, the achievement of participative democracy, capacity building of the local community, and networking of knowledge among different sectors (quadruple helix approach). Therefore, the main questions exposed in the article are: 1) how can the process of making cultural heritage in a particular local community or transnational environment contribute to the desired development impacts and, 2) how the development process of making cultural heritage in the local area where the bearers, transmitters and researchers of heritage live take place under the influence of the political, social and economic consolidation of the European Union?

Based on the literature and experiences from the participation in the European project THETRIS and NewPilgrimAge, the author concludes that the concept of community can be understood in different ways. In heritage discourse, the community could be formed by the members of villages, neighbourhoods, cities, and can also be designed by members of a heritage association. The association can include members of a certain geographical area or from different territories. It is, however, important that the members share their common interests, goals and values. In the context of European application projects, the community is understood very broadly, since members must come from civil society, politics, professions and the economy. As this kind of collaboration is not easy to achieve, the concept of cultural promoter or mediator is enforced, who should be able to connect and adjust different interests, powers and wishes of stakeholders. The most important guides for successful collaboration of the community are good transparent relationships between community members, mutual respect, transparency and the ability to accept different compromises and responsibilities. As this is not easy to achieve, the communities are always changing. Therefore, the concept of community should never be understood as a constant, timely and territorially restricted entity, but as a social construct that always depends on various external and internal dynamics and changes.

BOJAN KNIFIC: Kolarska obrt in življenje v Kurnikovi hiši.

Tržiški muzej, Tržič 2019, 100 str.

Kolarstvo je ena od mnogih obrti, ki so z uvedbo železnice in nato še z razmahom prometa z motornimi vozili v drugi polovici 19. stoletja vedno bolj izgubljale svoj dotedanji pomen. Znanje in izkušnje kolarjev so potrebovali le še na podeželju – dokler tudi tam volovskih in konjskih vpreg niso nadomestile naprave z motorji z notranjim izgorevanjem ali elektrika. Ko je sredi 50. let povpraševanje po osnovnih uslugah kolarskih mojstrov upadlo, so se nekateri preusmerili v izdelavo smučí, *bognarc*, zdaj pa je to le še butična dejavnost, namenjena popravilom ali obnovi nekdanjih lesenih vozil oziroma njihovih koles in drugih vrtečih se delov.

Etnolog dr. Bojan Knific, kot višji kustos eden ključnih strokovnih delavcev v Tržiškem muzeju, v svoji sijajni dvodelni monografiji *Kolarska obrt in življenje v Kurnikovi hiši* predstavlja kolarstvo v času, ko so bili izdelki mojstrov te obrti prav tako nenadomestljivi kot so danes v glavnem nepotrebni, odveč. Največkrat zavrženi v kotu prostorov, namenjenih shranje-

vanju vprežnih voz, spremenjenih v garaže, ali morda s še kakšnim drugim delom kmečke opreme pritrjeni na pročelja počitniških hiš. Morda v spomin na že pokojne prednike ali zgolj za okras. Kot enega zadnjih »pravih« kolarjev Knific omenja Janeza Pergarja iz Dol pri Krašcah, ki se že bliža devetemu križu.

Čeprav njihov čas še ni tako odmaknjen, kot se zdi, je obenem dovolj daleč, da se tudi vednost o kolarstvu in njegovem pomenu hitro izgublja, rod, ki ga še pomni, pa je najbrž zadnji, ki lahko poskrbi, da se spomin nanj ohrani »iz prve roke«. Kar je nekaj povsem drugega kot brskanje po Valvasorju ter vestno navajanje drugih virov in ugotovitev poznejših raziskovalcev nekdanjega življenja.

Bojan Knific »v genih« sicer nima kolarskega izročila, je pa še žive, na terenu zbrane spomine na poslednje mojstre v soseščini dopolnil s pogovori in z zapisanimi dognanji ljudi, ki jim je bila njihova obrt tako ali drugače blizu. Podrobno je raziskal tudi preteklost Kurnikove hiše, ki je leta 1964 s pogodbo prešla v last Tržiškega muzeja. Zgodba te najstarejše, v veliki meri prvotni podobi ohranjene tržiške znamenitosti ga je pritegnila tako zaradi nekdanjih prebivalcev, zlasti pesnika Vojteha Kurnika, kot tudi z govrico stoletnih kamnitih in lesenih gradbenih sestavin ter razstavljenih oprav; iz njih je izluščil, kako so jo sčasoma spreminjali in dozidavali. V kleti je bila vrsto let tudi kolarska delavnica, zaradi katere je Kurnikova domačija – po letu 1970 postopoma preurejena v muzej nekdanje bivalne kulture Tržičanov, kolarske obrti in bogate zapuščine njenih samosvojih prebivalcev – dobila tudi povedno domače ime Rôdar, po nemškem izrazu *das Rad* za 'kolo'.

To je stična točka obeh delov Knifi-

čeve monografije *Kolarska obrt in življenje v Kurnikovi hiši*, doslej najizčrpnejše predstavitev ene od nekdanjih pomembnejših obrtnih tradicij na Slovenskem. Avtor najprej predstavi kolarstvo ali *kolarijo*, večščino izdelovanja koles, kočij in drugega, in pojasni izvor izraza kolar – izpeljanke iz starinskega izraza *kóla*, ki je označeval kmečki voz s štirimi kolesi – in drugih, večinoma iz nemščine izpeljanih izrazov za izdelke in orodje kolarjev. Na naslednjih straneh oriše pomen obrti, ki se je v Tržiču – podobno kot v preteklosti v mnogih drugih krajih ob najprometnejših poteh – razvila zaradi lege kraja ob vzožju najvažnejše cestne povezave Kranjske s Koroško prek Ljubelja. Tamkajšnje kolarske delavnice – v povezavi s kovači in z mizarji – so bile dolga stoletja svojevrstni servisi, kjer so *furmani*, prevozniki in popotniki lahko popravili ali nadomestili izrabljena in poškodovana kolesa ter druge dele voz in sani.

V nadaljevanju prvega razdelka monografije avtor podrobno predstavi, tudi z zelo nazornimi in natančnimi ilustracijami Jureta Engelsbergerja, posebna kolarska orodja, različne vrste prevoznih sredstev – od najmanjših dvokolesnih *koret*, *ciz* in *gikov* do *zapravljivčkov* in *lojtrnikov* ter najtežjih *tajslov* in *parizarjev* – in druge kolarske izdelke. Naslednji, obsežnejši razdelek v celoti namenja zadnjim rodovom Rôdarjevih, njihovim najemnikom in drugim prebivalcem po požaru leta 1689 na novo postavljene vrhkletne, enonadstropne, ob breg postavljene Kurnikove hiše in pripadajočih objektov.

Bojan Knific namenja veliko pozornosti načinu življenja v hiši, v kateri so se v drugi polovici 19. stoletja shajali tržiški rodoljubi. Med najznamenitejšimi, rojenimi in dalj časa pod njeno s skodlami pokrito streho živečimi

* Iztok Llich, publicist, prevajalec in urednik; iztok.lich@amis.net.

Kurniki pa se zlasti posveča Vojtehu (1826–1886) in njegovim potomcem. Tudi Vojteh Kurnik je po očetu Fortunatu nadaljeval kolarsko obrt, po selitvi v Ljubljano pa se je preusmeril v stolarstvo. Ostal bi le eden v tej vrsti, če se ne bi z objavami v različnih tedanjih listih uveljavil tudi kot pesnik ter zapisovalec pravljic, povedk in predvsem pregovorov, ki jih je zbral blizu 7.000!

Kdo ve, koliko te dragocene zapuščine bi se ohranilo in zagledalo luč sveta, če se zanjo ne bi zavzel pet let starejši Vojtehov brat Fortunat, tudi kolar,

izdelovalec kolovratov in lastnik domačije. Zbral je namreč »vse pesmi bratove ter si napravil debelo knjigo in spredaj prilepil sliko njegovo«, kot je leta 1900 ob smrti tega razgledanega rodoljuba poročal časnik *Slovenec*. Tudi Fortunat sam je bil nadarjen, »speval je več nabožnih pesmic, sam si zvezal skoro vse knjige, poleg tega je bil izvežban tudi v risanju ...«

Zadnja prebivalka Kurnikove hiše, Fortunatova hči Marija, Rôdarjeva Mici, je imela veliko lastnosti moških sorodnikov. Bila je šivilja – največ je šivala perilo za Tržičane – če ji kdo ni

bil všeč, ga je tudi zavrnila. Ostala je samska, bila je zelo pobožna in znana po ostrem jeziku, a tudi po posluhu za bolj gladko tekočo besedo. O tem priča vrsta ohranjenih verzov in drugih zapisov pa tudi ugled, ki si ga je pridobila s pisanjem priložnostnih govorov za moške naročnike. Knific je njen portret dopolnil s številnimi pričevanji ljudi, ki so jo poznali; v podrobnostih se sicer razlikujejo, kot celota pa potrjujejo, da je bila Marija Kurnik zelo posebna ženska različnih talentov, ki bi z nekaj več izobrazbe morda dosegla svojega strica Vojteha.

DAVID PETELIN: Živeti v socialistični Ljubljani: Mestno življenje v prvih dveh desetletjih po drugi svetovni vojni.

Zgodovinski arhiv Ljubljana (Gradivo in razprave; 39), Ljubljana 2019, 402 str.

sto negativen prizvok. David Petelin se v svoji znanstveni monografiji *Živeti v socialistični Ljubljani: Mestno življenje v prvih dveh desetletjih po drugi svetovni vojni* ukvarja z eno in drugo platjo. V svojem delu piše o običajno spregledanem vsakdanjem življenju ljudi v socializmu. Po njegovem mnenju »zgodovina vsakdanjega življenja še zdaleč ni vsakdanja zgodovina« (str. 28). Od klasičnega preučevanja političnih in gospodarskih tem v socializmu je naredil korak proti »malim« ljudem, ki so sistem živeli in sooblikovali. Prebivalci socialistične Ljubljane so dobili glas s pomočjo osebnih zapisov, literarnih in časopisnih virov in izbrane znanstvene literature. Pri avtorjevem ambicioznem cilju, da skozi antropološko, sociološko in zgodovinsko paradigmo celovito prikaže razvoj Ljubljane, je arhivsko gradivo sekundarnega pomena, saj bi to »le razkrilo, kar je že razkrito« (str. 31). Eden izmed avtorjevih ciljev je bil preseči »ideološko zaplankanost« (str.

21) in omogočiti vpogled v vsakdanje življenje prebivalcev Ljubljane v prvih dveh desetletjih po drugi svetovni vojni. Sam pravi, da je prav preučevanje zasebnega, intimnega in vsakdanjega »slepa pega zgodovinopisja« (str. 17). Velik manko historičnega raziskovanja socializma je prav kulturni in družbeni vidik življenja, večina zgodovinskih raziskav se namreč posveča gospodarskim in političnim temam. Petelin skuša preseči zgodovinske študije, ki so se ukvarjale s socialističnimi režimi povojne Vzhodne Evrope in pri tem popolnoma prezrle transformacijo vsakdanjega življenja ali pa so ga skušale v celoti razumeti samo s pomočjo političnega dogajanja.

Aleš Šafarič v spremni besedi dodatno razloži, zakaj je preučevanje vsakdanjega življenja tako ključno za razumevanje zgodovine. Ne glede na nujno posploševanje, ki ga zahteva zgodovinopisje, v primeru posameznikovega življenja dogodkov ne moremo

V Sloveniji skoraj ni posameznika, ki se sam ali v pogovoru s svojimi starši ali starimi starši ne bi srečal z nostalgijo po prejšnji državi in obdobju socializma. Obenem ima socializem, zlasti v obdobju takoj po drugi svetovni vojni, pogo-

* Anuša Babuder, študentka 2. letnika, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo; anusa.babuder@gmail.com.

objektivno razčleniti na manj ali bolj pomembne. Vsa dejanja so med seboj povezana in tudi na prvi pogled neznačen dogodek na nek način sooblikuje družbo, zato moramo tudi tem »neznamim« dogodkom dati prostor pod žarometi. Če je za razumevanje vsakdanjega življenja res treba najprej upoštevati »visoko« politično zgodovino, potem moramo podati tudi način, kako se je ta oblikovala, kar nas vrne k vsakdanjemu življenju, saj je le ta temelj za razumevanje človekovih in družbenih dejanj. Avtor v knjigi uradno, arhivsko dokumentirano dogajanje prepleta s pričevanji ljudi, ki so živeli v času preoblikovanja povojne Ljubljane v socialistično mesto. Knjigo je razdelil na šestnajst poglavij s podpoglavji, v katerih obravnava različne teme: od javnega dogajanja do individualnih zaznavanj sprememb. Uvodni teoretski podlagi za raziskavo sledi prvo poglavje, ki ga začne 9. maj 1945, dan osvoboditve Ljubljane, v naslednjih poglavjih pa nadaljujejo prebivalci Ljubljane, modernizacija (tako načrtovana kot spontana) in industrializacija, urbanizem in življenjske razmere ljudi, navsezadnje pa tudi družabno življenje, kultura in šolstvo. Knjigo konča pregled praznikov, tako socialističnih kot tistih, ki so se morali umakniti v intimo doma, kot npr. božič.

V prvem poglavju z naslovom Svoboda in revolucija avtor v širši kontekst postavi reforme in politične spremembe. V Ljubljani je imela povojna ljudska oblast tri naloge: prestrukturiranje pravnih organov, reševanje težav s preskrbo in prehrano ter oživetev gospodarstva. V poglavju z naslovom Ljubljana in njeni prebivalci se avtor posveti demografskemu pregledu, novim družbenim razredom, delu, intimnemu in družinskemu življenju ter ženskemu vprašanju. Čeprav je bila Ljubljana s svojimi prebivalci v neza-

vidljivem položaju že pred vojno, je bil položaj nekaj let po vojni še slabši. Ljubljana je bila s pomočjo udarniškega dela zgrajena tako rekoč na novo. Ljudje, prežeti s socialistično ideologijo, so delali prostovoljno, ker so verjeli, da gradijo lepšo prihodnost. Obnova mesta je bila pogoj preživetja, ne samo stvar ideologije.

Tretje poglavje avtor namenja obnovi in industrializaciji, posredno pa tudi spontani in načrtovani modernizaciji, ki je šla z roko v roki z razvojem in rastjo. Državna uprava je med prvo gospodarsko petletko, da bi mesto čim prej »dohitelo svet«, hitro obnavljala proizvodnjo. Iz tega razloga je bil življenjski standard prebivalcev vsaj do začetka petdesetih let na stranskem tiru. Proces, ki je v tem času izrazito spremenil podobo Ljubljane, je bila hitra deagrarizacija podeželja, ki ji je sledilo množično preseljevanje v mesto z namenom zaposlitve v tovarnah. V tem delu knjige da Petelin glas tako starim prebivalcem Ljubljane kot na novo priseljenim. S priseljevanjem se je namreč močna spremenila tudi kulturna in družbena podoba Ljubljane.

Ker se v arhitekturi, urbanizmu in stanovanjskih razmerah srečujeta ideologija vladajočih in vsakdanje življenje prebivalcev, tem temam Petelin namenja dobro tretjino knjige. Prav urbanizem je po letu 1945 dobil nalogo oblikovanja novih socialističnih mest, med drugim tudi Ljubljane: »Najpomembnejša funkcija socialističnih mest je bila pravzaprav transformacija njenih prebivalcev v socialistične ljudi« (str. 187). Ljubljana, ki je bila med vojno močno poškodovana, je po koncu vojne še vedno dajala vtis dolge vasi, zato so v prvih povojnih letih vsa sredstva in energijo usmerili v gradnjo ter prenovo tovarn in proizvodnje. Ljubljana se je kljub načrtovanemu upočasnjevanju rasti soočala s stanovanjskimi

težavami in prenaseljenostjo. Vlada je oboje reševala z nadzorom najemnin in zapovedano razdelitvijo večjih stanovanj na manjše enote. Lastniki in uporabniki stanovanj so ob tem, ko je nova oblast po svoje naseljevala in preseljevala ljudi, izgubili vse pravice. V poglavjih o infrastrukturi in prometu se avtor posveča razvoju »hitrogradnje« v petdesetih letih, ki je sprožila hitro rast stanovanjskih naselij in razbremenila starejše stanovanjske objekte. Stanovanjska naselja so najprej zrasla ob tovarnah, dobra primera gradnje delavskih stanovanj sta tovarni Litoštroj in Tobačna. Po koncu prve petletke je končno prišlo na vrsto izboljševanje življenjskega standarda. Kakovost življenja se je v 60. letih opazno povečala, kar Petelin nazorno pokaže s pomočjo takratnih publikacij. Zahvaljujoč višjim osebnim dohodkom, večji razpoložljivosti življenjskih potrebščin in novim načinom stanovanjske gradnje je vsakdanje življenje postalo bolj vzdržno. Stanovanja z boljšo razporeditvijo prostorov so vključevala kuhinjo z jedilnico, stranišče in kopalnico s tekočo vodo. Ženske je takrat močno razbremenil pralni stroj.

Avtor v svoji novi, a že ponatisnjeni monografiji pokaže, da za vsako politično spremembo, za vsakim ukrepom ali odločitvijo stoji preplet vsakdanjih potreb ljudi, ideologije in želje po razvoju. Življenje v socialistični Ljubljani razgrinja kot preplet spominov, pripovedi in pisanja, ki ga postavi v kontekst in spretno poveže. Delo bogati fotografski material, ki ilustrira pričevanje prebivalcev in podobo Ljubljane. Brez dragocenih pripovedi, spominov in fotografij bi bila knjiga lahko le površno zgodovinsko delo. Avtor nas z dodatnim fokusom na antropološki in sociološki vidik vsakdanjega življenja popelje v samo srčiko socialistične Slovenije.

BOŽIDAR JEZERNIK: Jugoslavija, zemlja snova.

Biblioteka XX vek, Beograd 2018, 414 str.

Ob monografiji Božidarja Jezernika znova ugotavljam, da je večina tega, kar vemo ali pa tudi ne, stvar interpretacij in reinterpretacij preteklosti, mnogokrat povedanih in zamolčanih dogodkov. To velja tudi za Jugoslavijo, »deželo sanj«, politično tvorbo, ki je na tem območju obstajala manj kot stoletje, a je še vedno zelo prisotna. V monografiji avtor ne opisuje nastanka in razpada države, ki se je v nekem obdobju imenovala Jugoslavija, temveč genezo ideje jugoslovanstva in Jugoslavije.

Devet obsežnih poglavij, ki si kronološko sledijo, se osredotoča na politična dogajanja in osebnosti, ki so pomembno vplivali na južnoslovansko združitveno vprašanje v enotno državno tvorbo. Z rekonstrukcijo številnih časnikov in knjig nam avtor predstavi manj znano zgodovino ideje nastajanja Jugoslavije, ki pa ne zavzema nostalgije države. Pokaže na dogajanje v preteklem obdobju, kot so ga videli takratni sodobniki.

»Ime Jugoslavija se je prvič pojavilo v članku ljubljanskega časopisa *Slovenija*, 19. oktobra 1849«, zapiše Božidar Jezernik in doda, da avtorja zapisa, ki se je podpisal Bukošek, ni zanimala politična, temveč duhovna, književna vzajemnost, možnost skupnega, »enega edinega jugoslovanskega knjižnega jezika«.

Že med branjem predgovora se zavevamo, da večina tega, kar vemo o nastanku in razvoju jugoslovanske ideje in posledično Jugoslavije, ne drži. Za uporabno prisposodbo nastajanja jugoslovanske nacije avtor uporabi indijsko pripoved, v kateri slepi ljudje ugotavljajo, kako izgleda slon, in to tako, da se z rokami dotikajo različnih delov njegovega telesa. Tiste, ki se dotikajo noge, spominja na drevo, tiste, ki ga prijemajo za rep, na kačo ... in tako drug drugega prepričujejo, dokler se zaradi raznolikih mnenj ne stepejo.

Začetna poglavja monografije se navezujejo na narodno »prebujo«, ki je zajela celotno Evropo in zaznamovala tudi dogajanja med Južnimi Slovani. Avtor pripoved o južnoslovanskih povezavah začenja s francosko-prusko vojno leta 1870; ob bosanski vstaji leta 1875 so se Slovenci »srbskim bratom« vstajnikom pridružili kot prostovoljci, narodnemu gibanju pa pomagali tudi s finančnimi prispevki. Ruska podpora Srbom je spodbudila idejo panslavizma in tako okrepila južnoslovansko idejo povezovanja, ki se je med samim dogajanjem preoblikovala in je od jezikovno enotne, torej kulturne, prešla v politično idejo. Takšno stališče glede jugoslovanske problematike je leta 1911 zagovarjal tudi Ivan Cankar, ko je izjavil, da jugoslovanski problem razume »kot izključno politični problem«, saj se južnoslovanski narodi, ki so »po krvi bratje«, med seboj kulturno močno razlikujejo.

Vprašanja morebitnih povezav Južnih Slovanov so bila, po mnenju Božidarja Jezernika, tesno povezana s političnim dogajanjem na Balkanu in v celotni Evropi. Sarajevski atentat na Franca Ferdinanda na Vidovdan leta 1914 in prva svetovna vojna, ki mu je sledila, sta močno zamajala temelje slovenskega bratstva s srbskim narodom zunaj meja avstro-ogrske monarhije. Nekdanja ideja, še bolj pa želja, da bi Avstro-Ogrska osvobodila Slovane na Balkanu, se je sprevrgla v sovraštvo do Srbov in posledično razdelila slovensko javnost. Po vojni ustanovljena država troimenega naroda se je soočila s temeljnimi vprašanji nacionalnosti: kakšna je naša skupna preteklost, na čem temelji nacija, kdo so naši junaki, koga se spominjamo? Troimeni narod so tvorili prebivalci dveh med vojno opozicijskih strani, polni kulturnih in ekonomskih razlik. Za jugoslovanstvo bi bilo potrebno popuščanje vseh vključenih strani, le tako bi se lahko »ustvarila enaka oddaljenost, oziroma enaka bližina k jugoslovanstvu za vse Južne Slovane«; »v temelju jugoslovanstva, ki bi bilo sprejemljivo za vse, ni bila mogoča delitev na zmagovalce in poražence. Potrebno stabilnost ji je lahko dal edino mit o skupni, modernejši prihodnosti in oblikovanje narodne zavesti s pomočjo simbolov, ki so jih ljudje lahko razumeli in s katerimi so se lahko identificirali«, zapiše avtor.

Težko rešljiva vprašanja kulturnih raznolikosti so ves čas oteževala nastanek jugoslovanskega naroda, ideja o kulturnopolitičnem jugoslovanskem narodu ni nikoli zaživela. Ban Marko Natlačen je 11. avgusta 1935 v Komendi, potem ko je bilo za ustvarjanje jugoslovanskega naroda že prepozno, poudaril bistvo problema, ko je pojasnil razločevanje med slovenstvom in jugoslovanstvom: jugoslovanstvo je

* Marjana Strmčnik, dr. balkanskih studij, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo; marjana.strmcnik@ff.uni-lj.si.

označil za politični, medtem ko je slovenstvo predstavil kot etnični in kulturološki problem. Zanj so bili Srbi, Hrvati in Slovenci »tri narodne enote«. Božidar Jezernik meni, da ideja o ustvarjanju Jugoslovanov po principu ustvarjanja Nemcev in Italijanov v Kraljevini Srbov, Hrvatov in Slovencev, ni uspela. Srbija je namesto tega poskušala iz Makedoncev in Črnogorcev narediti Srbe, a se ji tudi to ni izšlo. Kljub temu pa je jugoslovanstvo obstajalo v mislih številnih ljudi, tudi v glavi Nika Zupaniča, ki ga Božidar Jezernik označi za duhovnega očeta moderne Jugoslavije. Z njim se »srečamo« v obdobju, ko je otroško »ilirsko rodoljubje« svojega okolja leta 1916 predelal v »jugoslovansko idejo«. Bilo krajino, v kateri je odraščal, je predstavil kot »malo Jugoslavijo«, »bodočo državo, vzorec, ki kaže, kako lahko sobivajo vsa tri glavna jugoslovanska plemena«. Idejo združenih Slovanov (razen Rusov) pod okriljem avstro-ogrske monarhije je predstavil že leta 1901; temeljila je na skupnem jugoslovanskem jeziku in skupnih kulturnih praksah, predvsem pesmih. Pozneje, ko je stroka prepoznala smisel določanja rasnih tipov, se je, da bi poiskal jugoslovanske skupne točke, posvetil tudi temu. Jugoslovanska ideja, kot jo je videl Niko Zupanič, se je izjalovila na volitvah 18. marca 1923, na katere

so volivci odšli kot pripadniki troime-nega naroda, z njih pa so se vrnili razvrščeni za tremi narodnimi voditelji, s tremi visoko dvignjenimi narodnimi zastavami.

V skupnosti, v kateri ni bilo niti sloge niti politične volje, so pot k enemu narodu ovirali tudi prazniki, še zlasti tisti, ki bi jih lahko slavili vsi državljani. Vidovdan za to ni bil primeren, čeprav je bil že leta 1918 proglašen za nacionalni praznik »enega enakega naroda trikratnega imena«, ki se želi osvoboditi avstro-ogrskega jarma, vidovdanska ideologija pa je bila sprejeta kot »temeljni mit nove nacionalne skupnosti«.

Slovence ni prepričal niti dan zewd-njenja, ki je sicer slavil nastanek skupne države, je pa obenem spominjal na ponovno podrejenost drugemu gospodarju. Po šestojanuarski diktaturi leta 1929 je kralj Aleksander v poskusu, da bi spodbudil državljane k skupnemu nacionalnemu sentimentu, za državna praznika proglasil le svoj rojstni dan in dan zedinjenja.

Je bila to zadnja priložnost, ko bi še bilo mogoče ustvariti Jugoslovane? Je bilo 3. oktobra 1929, ko se je kraljevina preimenovala v Kraljevino Jugoslavijo, že prepozno za gradnjo jugoslovanske zavesti? Bi kralju Aleksandru uspelo iz državljanov narediti še Jugoslovane, če ne bi pet let pozneje

tragično umrl v Marseillu, se sprašuje Božidar Jezernik.

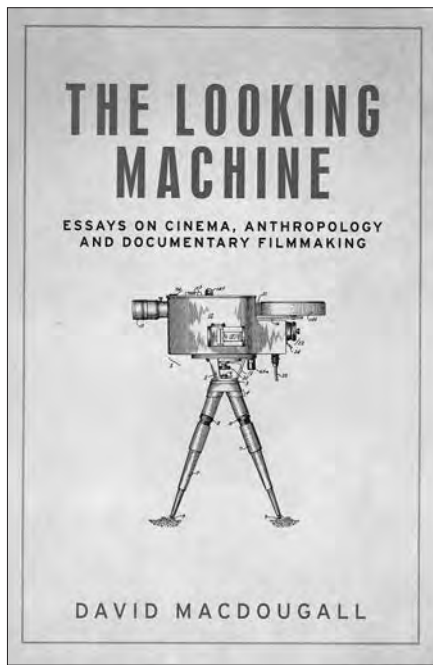
Avtor izhaja iz predpostavke, da razvoj jugoslovanske ideje in Jugoslavije verjetno ni bil predviden v smeri, v kateri sta se razvijali. Problem ni bil niti v »preveč zgodovine« za to območje, kar je bilo v političnih in zgodovinskih krogih večkrat izrečeno, kakor tudi ne v presežkih nacionalizmov, temveč predvsem v njihovem manjku. Poskusi poenotenja različnih narodov Južnih Slovanov v en narod Jugoslovanov so se vsakič znova izjalovili, dokler ni bilo prepozno.

Po drugi svetovni vojni je nova socialistična oblast idejo tro- in enoime-nega naroda nadomestila z bratstvom in enotnostjo narodov in narodnosti Jugoslavije, predvojno »deželo svobode« pa po besedah avtorja spremenila v »ječo narodov«. Njen namen je bil, da se pot v »svetlo prihodnost« Jugoslavije in njenih državljanov namesto leta 1918 začne leta 1945. S kultom velikega vodje, ki spominja na »očeta naroda«, pa so dokončno prekinili narodno poenotenje Južnih Slovanov.

V delu, ki obsega 414 strani, so tudi obsežna bibliografija in indeks imen ter 14 do sedaj redko videnih in prvič objavljenih ilustracij. Gotovo ni naključje, da je knjiga izšla v srbohrvaškem jeziku – jeziku, ki ga je razumel celotni jugoslovanski prostor.

DAVID MACDOUGALL: *The Looking Machine: Essays on Cinema, Anthropology and Documentary Filmmaking.*

Manchester University Press, Manchester 2019, 224 str.

David MacDougall, eminenca vizualne antropologije, je znan tako po vpeljavi številnih novosti v etnografski film kot tudi po pomembnih teoretičnih doprinosih k vizualni antropologiji. V knjigi *The Looking Machine* je objavljenih dvanajst esejev, ki so nekakšna retrospektiva tekstov iz avtorjevih različnih obdobj. Nekateri med njimi so bili v rahlo spremenjeni obliki objavljeni že drugje (npr. sedmo, deseto, enajsto poglavje in nekateri deli drugih poglavij). Eseji so razdeljeni v tri sklope, od bolj osebnega pogleda in refleksij do širšega pogleda na samo področje (vizualne) antropologije in dokumentarnega filma.

MacDougall bralca popelje od nepredvidljivosti in začasnosti izkušnje raziskovanja s kamero do raznoterih načinov, kako nas vizualni izdelki (med drugim tudi igrani filmi) nagovarjajo kot gledalce. Hkrati se tovrstnih vprašanj loteva s širše perspektive razvoja

dokumentarnega žanra in njegovega vpliva na antropologijo. Podobno kot v knjigi *Corporeal Image*, kjer se je zavzemal za razmislek o vizualni etnografiji kot o procesu (in šele pozneje tudi kot obliki reprezentacije in komunikacije antropološkega znanja) (MacDougall 2005: 6), skuša tudi v najnovjšem delu bralce in filmarje nagovoriti k temu, da na film (v smislu končnega izdelka, tj. etnografskega filma pa tudi vizualne etnografije) pogledajo kot na medij, orodje in ne kot na prikaz, ilustracijo ali didaktično sredstvo.

V prvem delu knjige z naslovom *Filming as Practice / Snemanje kot praksa* se podrobneje ukvarja z analizo procesa raziskovanja s kamero, torej z morebitnimi težavami, ki jih to delo prinaša, in z rešitvami oz. strategijami, ki bi jih lahko olajšale. V prvem delu knjige bi poudarila esej z naslovom *Environment of Childhood / Okolja otroštva*, v katerem avtor razmišlja o svoji izkušnji snemanja fantov in otrok v šolah Doon v Dehradunu in Prayas Children's Home for Boys v New Delhiju. Kamera mu je pomagala bolje razumeti odnos otrok do njihovega materialnega okolja oz. način, kako sami poseljujejo prostor in se v njem organizirajo (ne le, kako to naredi šola s postavitvijo prostorov in izbiro uniform in barv). Kot razmislek o uporabi kamere pri terenskem delu se mi zdi omenjeni esej uporaben v pedagoške namene, saj razkriva, do kakšnega antropološkega razumevanja je avtor prišel s pomočjo kamere, ki ga je vodila po drugačnih meandrih, kot pa bi ga klasične etnografske metode. Z njo je avtor postal preučevalec njihovih teles in gibov, zapisovalec njihovih zgodb, občinstvo njihovih uprizorjanj, njihov zaupnik itd. (str. 49). O svoji izkušnji

snemanja v šolah v Indiji piše tudi v eseju *The Experience of Color / Izkušnja barv* v drugem delu knjige.

Drugi del knjige z naslovom *Film and the Senses / Film in čuti* se ukvarja s tem, kako lahko podobe in zvok, ki jih doživljamo ob gledanju vizualnih izdelkov in filmov, v nas kot gledalcih prikličejo različna čustva in fizične občutke. Pri tem izhaja iz številnih etnografskih in dokumentarnih del. V tem delu knjige bi poudarila predvsem prvi esej z naslovom *The Third Tendency of Film / Tretja tendenca filma*, v katerem se avtor ukvarja s pomenom subjektivnosti in vključevanja gledalčeve perspektive v zgodovini filma. Na to je vplival tako razvoj v teoriji montaže (npr. avtorji, kot je Sergej Eisenstein) kot tudi tehnološke spremembe in inovacije, predvsem pojav sinhronega zvoka in slike, ki je dodal nov element gledalčevi izkušnji in stimuliranju veččutne izkušnje ob gledanju filma. Tudi v tem eseju avtor navaja številne prednosti filma, ki s pomočjo kadriranja in montaže potencira različne podrobnosti in detajle ter intimneje obravnava osebni prostor (str. 82). Poleg prednosti pa omenja tudi nekatere omejitve, kot so tehnične omejitve dela s kamero, težave pri izbiranju gradiva oz. krčenja video materiala glede na konvencije o dolžini končnih izdelkov (kratkometražnih in dolgometražnih filmov), pa tudi problematičnost potrebe samega medija, ki stremi k določenim estetskim idealom. Zanj sta pomembna tako dober prikaz zvočnega okolja in prostora kot tudi prikaz naše umeščenosti v sam raziskovalni kontekst.

Tretji del z naslovom *Film, Anthropology and Documentary Tradition / Film, antropologija in dokumentarna tradicija* se (z razvojem vizualne an-

* Manca Filak, mag. etnologije in kulturne antropologije, mlada raziskovalka, ZRC SAZU, Inštitut za slovensko narodopisje; manca.filak@zrc-sazu.si.

tropologije) ukvarja z vplivom dokumentarnega filma na reprezentacije v akademskem in javnem življenju. V sklepnem delu knjige avtor preleti še zgodovino dokumentarnega filma in ponovno premisli ustaljene koncepte tega žanra ter predvidevanja, ki jih imamo o njem kot gledalci (predvsem, da dokumentarni film še vedno razumemo kot izobraževalni film). V ospredje bi postavila tudi predzadnji esej *Anthropological Filmmaking: An Empirical Art / Antropološko snemanje: Empirična umetnost*, v katerem avtor navaja teoretični in metodološki premislek o delu s kamero in kako so nanj vplivale spremembe v antropologiji. Esej je po mojem mnenju uporaben tako za študente vizualne antropologije kot uvodni razmislek o metodi in teoretskih dilemah, ki se pojavljajo ob tovrstnem delu. Po avtorjevem mnenju se prednost vizualne etnografije pokaže v trenutku, ko jo razumemo kot specifično raziskovalno metodo; kot na sredstvo komuniciranja antropološkega znanja in upodabljanja različnih

vidikov človeške izkušnje pa tudi kot potencial v premiku perspektive (str. 139–140). V metodološkem delu eseja omenja različne metode in možnosti dela s kamero, analizira pa tudi t. i. kinematografski trikotnik, ki zajema tri ločene in recipročne odnose: odnos med snemalcem in gledalci, odnos med snemalcem in subjektom in odnos med subjekti in gledalci (str. 153). Poudarja tudi razrešitev snemalčeve pozicije, ki pomaga razumeti in interpretirati, kar gledamo. Refleksija zanj ni eksplicitni način razkrivanja celotne terenske situacije (ali, da se npr. sami fizično pokažemo v vizualnem izdelku), ampak jo vidi v avtorjevih odtisih, ki prežemajo film in subtilno razkrivajo njegove interese in poglede (str. 154–155). Knjiga, v kateri je filmografija obsežnejša od bibliografije in prinaša izbor avtorjevih preteklih pa tudi novjših esejev, je pomembna za osvetlitev najbolj perečih vprašanj vizualne antropologije. Kljub temu da bralcu, ki že pozna avtorjevo delo, ne prinaša vidnejših novosti, pa je zanimiv pregled

pomembnih mejnikov etnografskega filma (kino resnice, observacijski film ipd.), različnih filmskih referenc iz zgodovinskega pregleda razvoja dokumentarnega, etnografskega pa tudi igranega filma ter ključnih teoretskih premislekov o delu s kamero. Vsak film ima namreč dve življenji, eno se skriva v procesu njegovega nastajanja, drugo pa v obdobju po koncu snemanja – prvi pripada avtorju, drugi pa gledalcem oz. v tem primeru bralcem (str. 2–3; MacDougall 1992: 34).

Literatura in viri

MACDOUGALL, David: *Whose Story is it? V: Peter Ian Crawford, Jan Ketil Simonsen in Nordic Anthropological Film Association (ur.), Ethnographic Film Aesthetics and Narrative Traditions: Proceedings from NAFA 2*. Aarhus: Intervention Press in association with the Nordic Anthropological Film Association, 1992, 25–42.

MACDOUGALL, David: *The Corporeal Image: Film, Ethnography, and the Senses*. Princeton in New York: Princeton University Press, 2005.

ANDREJ STUDEN (ur.): *Mimohod blaga: Materialna kultura potrošniške družbe na Slovenskem.*

Inštitut za novejšo zgodovino (zbirka Vpogledi), Ljubljana 2019, 242 str.

Mimohod blaga je nova znanstvena monografija Zbirke Vpogledi Inštituta za novejšo zgodovino, ki pretežno tematizira materialno kulturo preteklosti. Izjemi sta kulturnoantropološki raziskavi, ki se soočata s sodobnim porabništvom. Urednik Andrej Studen je uvodoma poudaril, da naj bi v monografiji zbrane študije primerov

poglobile [...] naše vedenje o socialni, gospodarski in kulturni zgodovini. Prispevale naj bi k večjemu razumevanju današnjih družbene blaginje in izobilja reči, ki jih vsakodnevno kopičimo s potrošništvom. Opozorile naj bi na procese, ki so privedli do današnjih standardov, novih mentalitet in modernega življenjskega stila. Izpostavile naj bi tudi strukturne razlike in procese, ki se v zvezi z materialno kulturo in potrošništvom pojavljajo v različnih družbenih sistemih, torej v kapitalizmu, socializmu in v dobi tranzicije. (str. 7–8)

Katere sestavine materialne kulture na Slovenskem so pridobile menjalno vrednost in postale blago ter se bralcem monografije predstavljajo v slovesnem sprevodu? Aleksander Žižek in Boris Golec sta pregledala oporoke iz fondov krajevnih sodišč, ki jih hrani Zgodovinski arhiv Celje in so se v večjem številu začele pojavljati ob koncu 18. stoletja. V njih sta odkrila naslednje sestavine pretežno kmečke materialne kulture: nepremičnine, predvsem dragoceno zemljiško posest in stavbe; premičnine, predvsem živino ter orodje in zaloge hrane in krme; denar, pretežno kot delež na posestvu za ženo, preužitkarje, neporočene tete ali strice in sirote. Podedovana pa sta bila tudi izterjava in vračilo dolgov. Stalnica oporok so bila intencije in volila cerkvi (pogrebna maša, maša zadušnica in sedminka maša) ter darila revežem. V oporokah so redki zapisi osebnih predmetov, ki razkrivajo pretežno sestavine oblačilne kulture in kak kos pohištva, npr. skrinjo.

Andrej Studen se posveča obrtnim in industrijskim razstavam 19. stoletja ter jih interpretira kot medij industrijske in porabniške družbe. Tovrstne razstave so imele oglaševalski namen, saj so se obiskovalci seznanili z ekonomsko in idejno vrednostjo predmeta. Prva gibala razstav so bila obrtno-industrijska društva. Graško Društvo za pospeševanje in podpiranje industrije in obrti je tako prodajno razstavo v Ljubljani septembra 1844 organiziralo z namenom, da bi pritegnili trgovce iz enega najpomembnejših pristanišč v južni Evropi – Trsta – in jih povezali z domačimi obrtnimi delavnicami in industrijo. V Reduti in Virantovi hiši na trgu pri sv. Jakobu so bili razstavljeni odlični in tudi najpreprostejši metalurški, lončarski, stekleni, mizarški, kemični, kmetijski, tiskarski in knjigoveški, pleteni, slamnati, suhorbarski,

sukneni, bombažni, laneni, usnjeni, svileni in krzneni izdelki, izdelki iz dragih kovin, roževine in kosti, ure, papir, rože, modeli strojev, glasbeni inštrumenti, dežniki in sončniki, slike in litografije. Obrtno-industrijske razstave so postale v 30. letih 20. stoletja prostor za samopredstavitve podjetniške elite in hkrati prostor, kjer se je meščanstvo urilo v kulturi porabništva. Marija Počivalšek analizira prodajni katalog trgovske hiše Rudolfa Stermeckega iz Celja, ki je prva na Slovenskem ponujala kataloško prodajo manufakturnega, modnega in galanterijskega blaga, čevljev, konfekcije in perila, ki sta bila v večji meri sešita v lastnih šivalnicah, pa tudi modnih dodatkov, hišnega tekstila, športnih izdelkov, igrač, fotografske opreme, daljnogledov, svetil, glasbil, gramofonov in plošč, pripomočkov za gospodinjstvo in higieno itn. Katalogi so bili ilustrirani z natančnim opisom izdelka (barva, material, velikost in cena). Stermecki je blago, namenjeno srednjemu sloju meščanstva in premožnejšemu delavstvu, sprva razpošiljal po avstro-ogrski monarhiji in pozneje po vsej Jugoslaviji. Kljub temu da je kataloška prodaja omogočala premišljeno izbiro, je bilo mogoče nepoškodovano blago v primeru neustreznosti vrniti.

Dunja Dobaja je raziskala učila in učne pripomočke v ljubljanskih javnih ljudskih in meščanskih šolah v obdobju med obema vojnama. Uvodoma pojasnjuje pravno ureditev in osvetljuje prostorsko stisko meščanskih in ljudskih šol. Nato opiše odstranjevanje učil in učnih pripomočkov ob razpadu avstro-ogrske monarhije, npr. trganje neprimernih strani iz šolskih knjig, prebarvanje napisov itn, ter uvajanje novih za potrebe jugoslovanske države. Zaradi pomanjkanja finančnih sredstev po prvi svetovni vojni so mnoge učne pripomočke izdelali kar učitelji

* Vanja Huzjan, univ. dipl. etnologinja in kulturna antropologinja, strokovna sodelavka, ZRC SAZU, Inštitut za slovensko narodopisje; vanja.huzjan@zrc-sazu.si.

skupaj z učenci, šolska ravnateljstva pa so poskrbela, da je mestna občina revnim učencem priskrbela brezplačne šolske potrebščine. Mimohod učil in učnih pripomočkov med obema vojnama je bil naslednji: table, krede, zemljevidi, ruska računalna, lesena geometrijska telesa, metrske palice, merilniki za tekočino, tehtnice z utežmi, knjige, zvezki, papir, mape, peresa, svinčniki, telovadna orodja v šolah, ki so imele telovadnico, in šolski vrtovi.

Jerneja Ferlež na primerih televizorja, avta in pralnega stroja analizira premike prostorov vsakdanje rutine in prostega časa v 60. in 70. letih 20. stoletja. Televizor, avto in pralni stroj so, poleg zrahljanih vezi hišne skupnosti, vplivali na umik ljudi z dvorišč v stanovanja. Sprva je bil ogled televizijskega prenosa zaradi redkih sprejemnikov družabni dogodek. Z večjo dostopnostjo je televizor postal osrednji predmet večine dnevnih sob in ogled programa družinski večerni ritual. Možnost nakupa pralnega stroja je žensko razbremenila težaškega dela, stiki s sosedi so se omejili na obešanje in pobiranje perila, gospodinjska funkcija dvorišča je tako sčasoma zamrla. Ljudski *fičko*, *stoenka*, *spaček* in *katra* so omogočali večjo mobilnost družin, pogostejše izletniško preživljanje prostega časa in postopno oddaljevanje od hišne oz. sosedske skupnosti. TV sprejemnik, pralni stroj in avto so bili v času uvajanja v gospodinjstva simbol družbenega statusa. Podobno vlogo je imel traktor na slovenskem podeželju, o čemer piše Meta Remec. Traktor ni le spremenil načina pridelave poljščin iz ročnega v strojno, s čimer se je spremenila tudi kulturna krajina, temveč je postal simbol modernega kmetijstva. S svojo surovo močjo naj bi socialistično revolucijo razširil tudi na podeželje. Od druge polovice 50. let so kmetijske zadruge, v katere je bilo tedaj vključenih 70 odstotkov kmečkih gospodarstev, skrbele za mehanizacijo, predvsem traktorje, in reprodukcijski material. Do srede 60. let je veljalo, da kmet ne sme imeti traktorja v zasebni lasti, ker bi to vodilo v kapitalizem, a je število zasebnih

traktorjev postopoma raslo vse do konca 80. let, ko je imela traktor praktično vsaka kmetija, pa čeprav le za okras. Hitrejša obdelava zemlje in večja količina poljskih pridelkov sta kmetom omogočila zaposlovanje v bližnjih industrijskih obratih, hkrati pa je modernizacija kmetijskega gospodarstva od kmeta zahtevala izobraževanje na področju strojništva in agronomije.

Ana Kladnik se posveča raziskavi materialne kulture gasilstva v funkcijah porabništva in vsakdanjika. Prostovoljna gasilska društva so v 19. stoletju nastajala zaradi narodnih gibanj in pritiska proizvajalcev gasilskih vozil in opreme na mestne veljake. Poleg (junaške) primarne funkcije so imela še močno družbeno, predvsem družabno (vrtno veselice, tombole, pustovanja, silvestrovanja itn.) in simbolno vlogo. Socializem je sicer vnesel spremembe v lokalno samoupravo ter organizacijo gasilske službe, a folklor ob pridobitvi »nove družbene gasilske brizgalne« (str. 133) je bila podobna predvojni. Konec 60. let je vzniknila skrb za gasilsko dediščino (gasilski muzeji) in ohranjanje tradicije z gasilskimi prireditvami.

Jurij Hadalin je raziskal pojav jugoslovanske malice, ki naj bi bila kruh s pašteto. V duhovitem prispevku oriše nastanek socialistične paštete različnih proizvajalcev, proizvodnjo, oglaševanje ter umeščenost konzerviranih živil v nastanek samopostrežnih trgovin in razcvet porabništva v drugi polovici 60. let prejšnjega stoletja.

Marta Rendla se posveča raziskavi sestavljivega sistemskega pohištva v socializmu. Serijska proizvodnja sistemskega pohištva je odgovorila na potrebe povojne obnove in gradnje novih družbenih stanovanj, novega življenjskega sloga z več prostega časa in večjo družbeno močjo žensk in otrok ter višjim standardom družbe, ki se je spreminjala v porabniško. Arhitekti in oblikovalci so se ob upoštevanju načel funkcionalizma navezovali pretežno na skandinavsko oblikovanje. Razvoj cenovno dostopnega sestavljivega pohištva so omogočili tehnološki razvoj z novimi obdelovalnimi tehnikami in tovarne za

velikoserijsko proizvodnjo. Pohištvo slovenskih lesnopredelovalnih podjetij je bilo primerljivo z evropskim.

Daša Ličen z natančno analizo razkriva izvozno trženje danskega *hygge*, označevalca z izmuzljivim označencem. Neprevedljivi *hygge* naj bi pomenil umetnost dobrega življenja, kar vključuje udobje in prijetno vzdušje, s čimer tvori zgodbo blagovne znamke, ki trži *hygge* izdelke (dišeče sveče iz naravnih sestavin, skandinavske kulinarične dobrote, leseno pohištvo, pletene nogavice in odeje v pastelnih barvah), za dosego *hygge* stanja, nasprotnega vročici vsakdanjega porabništva. *Hygge*, ki je nasproten vsemu materialnemu, menda ni mogoče kupiti z denarjem, a kaže, da lahko pripomore k *hygge* okoliščinam. Uspešnemu izvoznemu trženju »danskega udobja«, ki ga nudi nostalgичno vračanje »v dobre stare čase«, fantazija idealizirane preteklosti, ki gotovo ima svoj *raison d'être*, se je nazadnje pridružilo še trženje *lykke*, »danske sreče«. Za avtorico prispevka poblagovljenje *hygge* ne pomeni nujno onesnaženja izvirnega *hygge*, a vendarle poziva kupca »danskega udobja« k političnemu razmisleku.

Veronika Zavratnik v svojem prispevku na primeru obutve, predvsem *allstark*, pokaže na preplet funkcionalne in simbolne vloge, ki jo imajo sestavine oblačilne kulture v procesu istovetenja, razločevanja in razkazovanja pripadnosti ter na njihovo evokativno moč zaradi čustvene zasedbe. Avtorica omenja tudi svojevrsten proces personalizacije, ko se obuvalec z redno rabo lahko preoblikuje in postane »del telesa«. V prispevku najdemo kratko zgodovino obuvanja, opredelitev obuvalec v kategoriji vsakdanjika ter zaznamek o rasti količine kupljenih obuval v sodobnosti in hkrati še vedno živahni čevljarški obrti zaradi podaljševanja uporabnosti čustveno dragocenih obuval. Navedeni prispevki nam razgrinjajo: nastanek porabniške kulture ob prelomu 19. v 20. stoletje v mestih kot del širšega procesa modernizacije družbe, preoblikovanje (gospodinjskega in gospodarskega) vsakdanjika zaradi

tehničnih in tehnoloških novitet, poudarjeno spolno in razredno istovetnost in razlikovanje na temelju porabništva in obrnjeno stran puritanske etike, ki sicer časti skromnost, a je zanjo značilna (prisilna) razišnost. Porabniška kultura je kultura smetenja. Kopice

predmetov, ki nas obkrožajo, bi z drugačnimi očmi lahko ugledali kot kopice smeti. K trditvi urednika Andreja Studna, da »potrošnja blaga tvori pomemben motor tako globalne konjunkturo kot tudi nacionalnih ekonomij« (str. 5), bi lahko dodali, da je porabni-

štvo res prispevalo k udobnejšemu življenju večine prebivalstva, a da je za dobičkonosnost, ki se ne ozira na skupno dobro, vendarle najpomembnejša t. i. finančna transakcija.

BEATRIX VREČA, MARIE THERES ZANGGER, MATEJA MOČNIK (ur.):

Im Brennpunkt des Geschehens 1918–1920 vom Übermurgebiet über Radkersburg bis Mureck / V žarišču dogodkov 1918–1920 od Prekmurja prek Radgone do Cmureka

Stadtgemeinde Bad Radkersburg / Mestna občina Radgona, Radgona 2019, 360 str.

Beatrix Vreča iz radgonskega muzeja Museum im alten Zeughaus kot članica uredniškega odbora pričujočega zbornika v uvodu povzema izhodišča razprav in izpostavlja ugotovitev: »Do konca prve svetovne vojne na območju od Špilja do Radgone Mura ni bila mejna reka. Pariška mirovna pogodba 10. septembra 1919 je v 27. členu za mejo med Republiko Avstrijo in Kraljevino SHS določila glavni tok reke in

s tem grobo spremenila življenje ljudi. Radgona / Radkersburg je postala razdeljeno obmejno mesto. Ljudje na obeh straneh reke so se morali naučiti živeti z mejo.« (str. 14)

Štajerski deželni glavar Hermann Schützenhöfer v predgovoru nakazuje še eno povezovalno rdečo nit vsebine: »Leto 1918 je našo deželo potisnilo na rob Evrope in trajalo je vse do vstopa Slovenije v Evropsko unijo, da je Štajerska spet v srcu Evrope. Dvojezična publikacija ponazarja, da je Mura sicer razdelila državi, ne pa ljudi. Odnosi s sosedi niso bili nikoli prekinjeni, zgrajeni so bili mostovi in sklenjena nova prijateljstva« (str. 6).

Tretjo misel, ki je tudi navzoča v večjem delu razprav, je dodal Heinrich Schmidlechner, župan mesta Radkersburg / Radgona, ki je zbornik založilo in izdalo. Poudarja, da je »na dvojezičnost publikacije treba gledati kot na nadaljnji korak, da bi zgodovino lahko opazovali iz različnih zornih kotov, ne da bi pod vprašaj postavili skupno regionalno pripadnost« (str. 8). Kajti »mesto Radgona zdaj ni več v žarišču sporov zaradi določitve meje, ampak v središču Evrope regij nedaleč od držav Slovenije, Madžarske in Hrvaške.«

Projekt je z natisom zbornika dosegel vrhunec dejavnosti, ki jih je v jubilejnem letu 2018 izpeljal radkersburški Museum im alten Zeughaus. Organizacijsko ga je vodila avstrijska stran, zato slovenski udeleženci niso prispevali svojih uvodnih razmišljanj, so pa bili v večini med avtorji in avtoricami razprav, ki sta jih iz slovenščine v nemščino in obratno prevedli Andreja Haberl - Zemljič in Nina Zavašnik. Za vse velja, da kot prebivalci širšega območja dogajanja dobro poznajo kraje in razmere na obeh bregovih Mure v letih, ki jih obravnavajo. Hermann Kurhaus, Marie Theres Zangger, Dragan Potočnik, Mateja Potočnik, Franz Josef Schober, Dušan Ščap, Metka Fujs in Ivan Rihtarič so po stroki večinoma zgodovinarke in zgodovinarji, vendar se nekateri v svojih razpravah vsebinsko dotikajo tudi pravnih vidikov, etnologije in drugih področij. Spreminjanje vojaških in političnih razmer na spornem območju levega brega Mure z Radkersburgom in okoliškimi kraji ter za Apaško kotlino na desni strani je zdaj kazalo, da bo v celoti ali večinoma pripadlo nemškoavstrijski, v naslednjih dneh pa slovenski oziroma SHS strani, kar je seveda močno vplivalo na razpoloženje in vedenje voja-

* Iztok Ilich, publicist, prevajalec in urednik; iztok.ilich@amis.net.

štva, politike in tudi večinsko kmečkega prebivalstva. Ljudje do zadnjega niso vedeli, ali bodo lahko še naprej živeli na svoji zemlji ali pa se ji bodo morali odreči in se preseliti čez novo mejo, ki so jo risali na pariški mirovni konferenci.

Tako so na primer iz različnih vidikov zanimivi Odlomki iz vojne kronike Karla Freybergerja november 1918–december 1920, izbrani iz sicer kar 12.000 rokopisnih strani obsegajočega in še šest let daljše časovno obdobje pokrivajočega izvirnika. Vanj je kronist, ravnatelj meščanske šole v mestu Radkersburg, beležil svoje osebno doživljanje burnih časov, izbor pa je transkribirala in komentirala Marie Theres Zanger.

Metka Fujs iz Pomurskega muzeja po drugi strani dogajanje vzdolž Mure dopolnjuje z natančnim orisom prav tako obratov in naključij polnih dogodkov, ki so naposled, potem ko je

bilo že vse videti izgubljeno, pripeljali do priključitve Prekmurja Kraljevini SHS. Ne da bi bilo, kot opozarja, pri tem tudi določeno, ali slovenski ali hrvaški teritorialni enoti. Mirovni proces je tako pustil strnjena naselja s slovenskim, madžarskim in nemškim prebivalstvom na obeh straneh meje v Prekmurju. To je v naslednjih letih, na koncu povzema avtorica, »povzročalo nemalo nasprotij in nezadovoljstva, tudi zato, ker je nova država s prenekaterim političnim in gospodarskim ukrepom kazala, kako slabo razume kulturne, narodne in verske posebnosti tega prostora« (str. 301).

Bolj kot veliko politiko je »malega« človeka čutiti tudi v pisanju časopisa Murska straža, Glasila obmejnih Slovencev, ki je poleti 1919 izhajal v zasedenem Radkersburgu, do leta 1924 pa na slovenskem ozemlju. Ivan Rihtarič ga predstavlja kot list, ki je poročal o poteku pariške konference, pisal o te-

žvah s preskrbo, omejitvah gibanja in drugih tegobah civilnega prebivalstva, organiziral kulturne prireditve in se zavzemal za prevlado slovenstva na levem bregu Mure.

Za sklep še misel: avtorice in avtorji z obeh strani Mure sicer obravnavajo iste, tudi krvave dogodke – slovensko zavzetje Radkersburga in okolice, spodleteli napad nemškoavstrijskih brambovcev in naposled na pariški mirovni konferenci določeno razmejitev – vendar so v njihovih ocenah in analizah le manjše, nebistvene razlike. Kar so sto let pozneje tudi složno objavili. Medtem ko bo do objave že sprejetih skupnih ugotovitev italijansko-slovenske strokovne komisije o fojbah, ezulih in drugih v medčloveških in meddržavnih odnosih vedno znova zlorabljenih temah tudi na italijanski strani moralo miniti še veliko več časa.

Slovenec po izbiri. Dokumentarni film, 50 min, 2019.

RTV Slovenija / TV Dokumentarni program. Režija: Aleš Verbič. Scenarij: Tina Palaić

»Ne moreš se imeti za Dolenjca, če nimaš vinograda« je le eno izmed glavnih, mogoče celo glavno sporoči-

lo dokumentarnega filma, ki je nastal v režiji Aleša Verbiča. Pod scenarij se je podpisala antropologinja Tina Palaić, pri nastanku pa je sodelovala tudi Bojana Rogelj Škafar iz Slovenskega etnografskega muzeja. Ideja za film se je porodila ob razstavi *Afrika in Slovenija: Preplet ljudi in predmetov*, ki jo leta 2017 v sklopu projekta SWICH – Sharing a World of Inclusion, Creativity and Heritage pripravil Slovenski etnografski muzej.

Dokumentarec Slovenec po izbiri prikazuje zgodbe osmih posameznikov iz Iraka, Indije, Alžirije, Čila, Gane, Ugande, Nepala in Zimbabveja, ki so se večinoma v svojih dvajsetih letih

odločili, da svojo življenjsko pot zarišejo nekoliko drugače in se preselijo v Slovenijo. Simon Tecco, Aswin Kumar Shrestha, Arkan Al Nawas, Richard Sendi, Max Zimani, Robert Yebuah, Hamed Mazouzi in Koki Veber v pripovedih predstavljajo svoja življenja od prihoda v Slovenijo, takrat še Jugoslavijo, do danes. Večina se jih je preselila z namenom študija, Simon Tecco je prišel kot politični begunec in je iz Čila zbežal pred političnim udarom, Koki Veber pa je v Slovenijo prišla z možem, ki je že pred njuno poroko študiral v Ljubljani. Njihove prihode je omogočil tedanji politični kontekst, še zlasti vloga Jugoslavije v

* Žan Premrov, študent 2. letnika, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo; zan.premrov@gmail.com.

gibanju neuvrščenih, ki je bilo v 60. letih prejšnjega stoletja osnovano kot protiutež blokovski delitvi sveta. Povezalo je predvsem države s kolonialno preteklostjo z azijskega, afriškega in južnoameriškega kontinenta. Pri njegovem razvoju je imela pomembno vlogo tudi Jugoslavija, ki je s članicami gibanja vzpostavila številne izmenjave v gospodarstvu, kulturi in izobraževanju. Iz neuvrščenih držav so v Slovenijo kot eno od jugoslovanskih republik prišli številni študenti, med njimi tudi vsi pripovedovalci. Pomembno vlogo je za študente iz afriških držav, ki so študirali v Sloveniji, takrat odigrala Zveza afriških študentov. Študenti v Rožni dolini so se organizirali v zvezo, v sklopu katere so svoje države predstavljali domačim študentom in obratno. Združenje se je zavzemalo tudi za študentsko politiko, borili so se predvsem za štipendije za vse tuje študente in organizirali učenje slovenskega jezika. Društvo je odigralo pomembno vlogo tudi pri integriranju tujih študentov v slovensko družbo. Poleg Zveze afriških študentov je pomembno vlogo pri povezovanju vseh tujih študentov v Sloveniji imel tudi Klub mednarodnega prijateljstva. Posebno mesto v dokumentarnem filmu ima tudi oddelek Slovenskega etnografskega muzeja, Muzej neevropskih kultur, ki je imel svoje prostore v dvorcu Goričane pri Medvodah. Leta 1964 odprti muzej je omogočal prikaz stikov in sodelovanja med članicami gibanja na kulturni ravni. V muzeju je bilo več razstav iz drugih držav sveta, z njimi pa je Jugoslavija utrjevala koncept združevalne politike. Po končanem študiju so vsi omenjeni pripovedovalci šli svojo pot. Arkan Al Nawas je doštudiral arhitekturo in je krajinski arhitekt, ki svoj prosti čas preživlja v slikarskem ateljeju. Ustanovil je tudi svoje podjetje, ki se je ukvarjalo z urejanjem vrtov in s pro-

dajo okrasnih rastlin. Aswin Kumar Shrestha je častni generalni konzul Nepala in svoj čas posveča odnosu med Nepalom in Slovenijo. Poleg drugih področij, ki jih pokriva konzulat, sodeluje pri organizaciji slovenskih alpinističnih odprav v Nepal. Max Zimani je doštudiral računalništvo in po več letih dela v nevladnem sektorju ustanovil Zavod za globalno učenje in razvoj projektov. Eden od projektov tega zavoda je tudi restavracija Skuhna, ki tujcem ne odpira le možnosti zaposlitve, ampak v njej lahko pokažejo tudi svoja znanja in spretnosti. Koki Veber je iz Indije prišla v Slovenijo s predstavo, da bo gospodinja, a je tukaj spoznala družbo, v kateri vsi delajo, zato se je odločila, da odpre trgovino z izdelki iz Indije. Še danes uvaža izdelke iz različnih azijskih držav in je uspešna podjetnica. Simon Tecco je postal novinar in danes piše za Dnevnik, bil pa je tudi dopisnik španskega časopisa ABC. Je sociolog in izvedenec za državljanske vojne in politične odnose v Južni Ameriki. Hamed Mazouzi, ki je danes že upokojenec, je končal študij arhitekture in se zaposlil kot urbanist. Študij arhitekture je končal tudi Richard Sindi. Zaposlil se je na Urbanističnem inštitutu republike Slovenije in upa, da s svojim delom prispeva k izboljševanju stanovanjske politike v državi. Robert Yebuah se je po končanem študiju metalurgije v skladu s pogodbo o študiju v tujini vrnil v Gano, kjer naj bi ostal vsaj pet let in z delom v državnih podjetjih povrnil državni vložek vanj. Tam ni zdržal, saj so državo začeli pretresati politični nemiri in korupcija. Ker svoje družine ni hotel izpostavljati takemu življenju, se je vrnil v Slovenijo in zdaj kot upokojenec uživa v svojem malem vinogradu na Dolenjskem. Sklepni del dokumentarca je namenjen razpravi o njihovi intergraciji in asimilaciji v družbo, o čemer ima vsak med

njimi svoje mnenje. Simon Tecco se sprašuje, ali celovito integracijo tujcev onemogoča zaprtost slovenske družbe. Robert Yebuah govori o kulturi kot načinu življenja in nasmeji s primerjavama, da si tam, kjer je mrzlo, pač oblečeš bundo, in da brez vinograda nisi pravi Dolenjec. Prisposodi, ki sta svojevrstna resnica. Arkan Al Nawas meni, da vsega, kar si se naučil tam, kjer si se rodil, ne moreš prinesiti v drugo državo, da pa se tega ne da niti v obratni smeri; pomembna je tako zdrava meja, predvsem pa zdrav razum. Z leti, ko so lasje osiveli in so sogovorniki preživeli še eno vojno, in to v Sloveniji, pa podobno razmišljajo o tem, da se je razvoj slovenske družbe kljub tehnološkemu napredku na neki točki ustavil. Hamed Mazouzi, z izjemo sprememb v odnosu do migrantov, v njej v zadnjih tridesetih letih ne opaža nobenega posebnega razvoja. Morda le manj čustveno družbo od tiste pred tridesetimi, štiridesetimi leti, ko je prišel še v takratno Jugoslavijo. Spomni se časov brez javnih kuhinj, brez stanovanjske problematike; zanj to ni napredek, ki so ga pričakovali ob družbenih spremembah leta 1990: mir, varnost in blagostanje za vse. Še nekaj zanimivih misli iz zanimivega dokumentarca, ki so po svoje dobra reklama za pozitivne učinke tovrstne integracije: »Vseeno je, kateri potni list imaš«; »Ni dileme, ali sem Slovenec ali Alžirec, sem človek« in »Sem nepalski Slovenec«. Čeprav bodo v dokumentarcu predstavljeni ljudje večno razpeti med izvorno državo in Slovenijo, na koncu vsi poudarijo, da tudi če bi si to želeli, se v prvotno domovino ne morejo vrniti. So torej Slovenci po izbiri, čeprav so jih sem pripeljali študij, družina ali politični položaj. Skupaj z nami vsemi tvorijo našo družbo in so, ne glede na barvo kože ali naglas, Slovenci.

POROČILO IN ZAKLJUČKI VIII. SIMPOZIJA ETNOLOGOV KONSERVATORJEV SLOVENIJE, HRVAŠKE, SRBIJE, SEVERNE MAKEDONIJE, BOSNE IN HERCEGOVINE

2.–4. oktober 2019, Bitola, Severna Makedonija

V Bitoli v Severni Makedoniji je v organizaciji Ministrstva za kulturo Severne Makedonije, Zavoda za varstvo kulturnih spomenikov in muzeja Bitola, Konservatorskega oddelka v Zagrebu in Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Območna enota Novo mesto, med 2. in 4. oktobrom 2019 potekal VIII. mednarodni simpozij etnologov konservatorjev pod naslovom Upravljanje s kulturno dediščino: od valorizacije do interpretacije. Na njem so poleg etnologov konservatorjev sodelovali še drugi strokovnjaki: arhitekti, arheologi, umetnostni zgodovinarji, gradbeni inženirji in strokovnjaki s fakultet, iz muzejev ter drugih ustanov, ki skrbijo za varstvo kulturne dediščine.¹ Na posvetu so bili prisotni predstavniki petih držav: Slovenije, Hrvaške, Srbije, Severne Makedonije ter Bosne in Hercegovine. Izhodišča in program simpozija so pripravili člani organizacijskega odbora: Dušan Strgar in Dušan Štepec z Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije, OE Novo mesto, Ana Mlinar s Konservatorskega oddelka v Zagrebu, Krešimir Mijakovac s Konservatorskega oddelka v Slavonskem Brodu, Viktorija Momeva Altiparmakovska, Vesna Kočankovska in Zoran Altiparmakov z Zavoda za varstvo kulturnih spomenikov in muzeja v Bitoli. Simpozij se je začel z uvodnimi pozdravnimi nagovori Nataše Petrovske, županje mesta Bitola, Milana Jazbeca, veleposlanika Republike Slovenije v Republiki Severna Makedonija, Ace Kustova z Direktorata za varstvo kulturne dediščine na Ministrstvu za kulturo Republike Severne Makedonije, Meri Stojanove, direktorice Zavoda za varstvo kulturnih spomenikov in muzeja Bitola, Tomislava

1 Simpoziji etnologov konservatorjev Slovenije in Hrvaške so rezultat več kot dvajsetletnega sodelovanja strokovnjakov, konservatorjev iz strokovnih služb za varovanje nepremične kulturne dediščine Slovenije, Hrvaške, Republike Srbije, Severne Makedonije ter Bosne in Hercegovine. Simpoziji so zasnovani interdisciplinarno, na njih že od vsega začetka sodelujejo strokovnjaki različnih disciplin. Začetnika in pobudnika posvetov sta bila Ana Mlinar s konservatorskega oddelka v Zagrebu in Dušan Strgar z Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Območna enota Novo mesto, ki sta do te ideje leta 1998 prišla iz potrebe po izmenjavi strokovnih pristopov, izkušenj, znanj in dobrih praks. Simpoziji etnologov konservatorjev so bili doslej organizirani v Metliki (2000), Starigradu v Paklenici (2001), Brežicah (2003), Starem Gradu na Hvaru (2010), Trenti (2013), Požeji (2015), Krškem (2017) in Bitoli (2019).

Petrinca, glavnega konservatorja za nepremično kulturno dediščino na Ministrstvu za kulturo Republike Hrvaške, Dušana Strgarja, v imenu generalnega direktorja Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije Janeza Kromarja in generalnega konservatorja dr. Roberta Peskarja, ter Ane Mlinar in Viktorije Momeve Altiparmakovske kot predstavnic Organizacijskega odbora VIII. SEK-a.²

Na simpoziju je bilo v petih tematskih sklopih predstavljenih 25 referatov.³ V prvem tematskem sklopu z naslovom Strategije, načela celostnega ohranjanja in stalno izobraževanje so bili predstavljeni prispevki o problematiki načrtovanja strategij varstva kulturne dediščine in njihovih posebnosti v posameznih državah ter prispevki o metodoloških pristopih k preučevanju in obnovi dediščine. V uvodnem delu sta Efozinija Pevenska in Zoran Altiparmakov z Zavoda za varstvo kulturnih spomenikov in muzeja Bitola predstavila svojo inštitucijo in problematiko varstva zavarovanega mestnega jedra Bitole. Pevenska je v prispevku Uloga NU Zavod za zaščito spomenika kulture i muzej Bitola na polju zaščite kulturnih nasleđa predstavila zgodovinski razvoj inštitucije s sedežem v stari vojaški kasarni v Bitoli, ki je bila leta 1848 zgrajena za vojaško šolo. V njej je bil leta 1934 ustanovljen občinski mestni muzej, ki se mu je leta 1974 pridružil še Zavod za varstvo kulturnih spomenikov. K muzejskemu delu njihove inštitucije spadajo še arheološko najdišče Herakleja, umetniška gale-

2 Za informiranje lokalnega prebivalstva o simpoziju o varstvu kulturne dediščine je bil natisnjen plakat, ki ga je pripravil Vlado Doreski. Pred samim odprtjem simpozija so veleposlanik Milan Jazbec, Viktorija Momeva Altiparmakovska in Ana Mlinar na tiskovnih konferenci spregovorili o simpoziju in pozitivnih vidikih sodelovanja.

3 Med simpozijem je bil organiziran tudi dodatni program. Na koncu prvega uradnega dne simpozija je bila v prostorih Nacionalnega inštituta zavoda in muzeja Bitola odprta razstava z naslovom Tradicionalna arhitektura Bitole in bitolskega kraja, ki so jo pripravili sodelavci omenjene inštitucije. Po odprtju razstave smo si ogledali tudi njihovo stalno muzejsko postavitev, ki obsega čas od prazgodovine do danes. Zadnji dan simpozija so gostitelji organizirali strokovno ekskurzijo v mesto Kruševo, kjer smo si ogledali urbanistične in arhitekturne posebnosti tega naselbinskega kulturnega spomenika. Ogledali smo si tudi Makedonium – memorialni spomenik Ilindenski vstaji (uporu proti Turkom) in spominski center Tošėja Proeskega, pokojnega makedonskega popularnega glasbenika.

* Dušan Štepec, mag. etnološkega konservatorstva, konservatorski svetnik, Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Območna enota Novo mesto; dusan.stepec@zvkd.si.

** Dušan Strgar, univ. dipl. etnolog, konservatorski svetnik, Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije, Območna enota Novo mesto; dusan.strgar@zvkd.si.

rija v Jeni Džamiji, spominski hiši Goce Delčev in Stevan Naumov-Štir ter Kulturni center Magaza v Bitoli. Zavodski del pa se ukvarja z varstvom kulturnih spomenikov v treh občinah, in sicer v Bitoli, Resenu in Demirju Hisarju. Konservator arhitekt Altiparmakov je v prispevku Zaščita i interpretacija kulturnog nasleđa u kontekstu dosadašnjih stručnih iskustava u realnoj primeni zakonske regulative i urbani razvoj grada Bitole s pomoćjo prostorskih načrtov podrobneje predstavil zgodovinski razvoj mesta Bitola in varstvena prizadevanja v njenem mestnem jedru. Estela Radonjić Živkov z Uprave Republike Srbije za varstvo kulturnih spomenikov je v nadaljevanju v prispevku Kulturna politika – analiza stanja zaštite nepokretnih kulturnih dobara u Srbiji predstavila rezultate analize stanja nepremične kulturne dediščine v Srbiji, ki jo je leta 2016 izdelala republiška uprava. Raziskava je bila povezana s prizadevanji za reorganizacijo njihove varstvene službe, ki vključuje tudi željo po spremembi Zakona o varstvu kulturne dediščine iz leta 1994.

Sanja Lončar z Oddelka za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete v Zagrebu je v referatu z naslovom Obrazovanje u području očuvanja graditeljskog (vernakularnog) nasleđa – iskustva sa studija u Engleskoj predstavila študijske programe na Hrvaškem, ki posredujejo znanja s področja varstva kulturne dediščine. Zlasti je poudarila svoje pozitivne izkušnje s študijem v tujini; študirala je na Šoli za arhitekturo Fakultete za tehnologijo, dizajn in krajino Oxford Brookes Univerze v Oxfordu.

Ana Mlinar, upokojena konservatorica Konservatorskega oddelka v Zagrebu, prejemnica državne nagrade Vicka Andrića za posebne zasluge na področju konservatorstva v letu 2015 in nagrade Milovana Gavazzija za življenjsko delo Hrvaškega etnološkega društva leta 2018 ter hrvaška članica organizacijskega odbora SEK je v prispevku Obnovljene zgrade tradicijskoga graditeljstva – nova prostorna i kulturna vrijednost predstavila nekaj konkretnih primerov obnov iz svoje bogate konservatorske prakse. Skupaj s sodelavci je uspela obnoviti posamezne kulturne spomenike t. i. ljudske arhitekture tudi v tistih okoljih, kjer zaradi nizke ozaveščenosti ali slabih socialnih in ekonomskih razmer na začetku za to niso imeli posebnega posluha. Uspelo ji je, ker je za stalno ozaveščanje lastnikov kulturnih spomenikov in zainteresirane javnosti skrbela s svojimi javnimi nastopi, predavanji in pogovori ter pisanjem za različne medije.

Andreja Bahar Muršič z ljubljanske območne enote Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije je v predavanju z naslovom Varovanje vaških jeder skozi prostorske akte občin predstavila sistem varovanja nepremične kulturne dediščine s pomočjo prostorskih aktov, ki smo ga v Sloveniji uvedli z vzpostavitvijo registra nepremične kulturne dediščine po letu 1999. V referatu je zlasti poudarila problematiko prostorskega varovanja dediščine po sprejetju zakona o varstvu kulturne dediščine leta 2008, ki predvi-

deva nov način prostorskega varovanja z vzpostavitvijo varstvenih območij dediščine (VOD), za katera pa še ne poznamo metodologije in ne vemo, kdaj bodo ta dejansko zaživel. Vesna Stanulov, konservatorica etnologinja z mestnega Zavoda za varstvo kulturnih spomenikov Novi Sad je v predavanju z naslovom Vrednosti naseljenog mesta Kovilj – Izazovi očuvanja graditeljskog nasleđa predstavila način oziroma metodologijo in vsebino strokovnih podlag, ki jih v konservatorski službi v Srbiji izdelujejo za posamezne prostorske akte, s katerimi urejajo posege v zavarovana vaška in mestna naselja. Za predstavitev je izbrala primer izdelave strokovnih podlag za prostorski načrt za vas Kovilj v bližini Novega Sada. Vaska Pečija-reska, konservatorica arhitektka z Zavoda in muzeja Prilep je v prispevku Arhitektonsko nasleđe Kruševa predstavila dediščinsko izjemno bogato mesto Kruševo, ki je naselbinski kulturni spomenik. Mesto, ki se v pisnih virih prvič omenja leta 1467, je razcvet v 18. in 19. stoletju doživelo po zaslugi Vlahov in pravoslavnih Albancev, ki so iz Moskopolja, pomembnega gospodarskega in kulturnega središča v južni Albaniji, pred Turki pobegnili v Kruševo. Med njimi so bili številni obrtniki, stavbarji, rezbarji in pravoslavni ikonopisci, ki so Kruševu vtisnili poseben pečat v arhitekturi, kulturi in načinu življenja.

Drugi vsebinski sklop z naslovom Revitalizacija dediščine s sredstvi mednarodnih fondov je odprl Amelio Vekić, vodja Konservatorskega oddelka v Zagrebu, sicer pa konservator arheolog, s predavanjem z naslovom EU fondovi u obnovi kulturne baštine – konzervatorski pristup. V njem je predstavil hrvaške izkušnje s pridobivanjem in z uporabo evropskih finančnih sredstev pri obnovi kulturnih spomenikov. Eda Benčić Mohar iz piranske območne enote Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije pa je na primeru treh konkretnih projektov, izvedenih med letoma 2000 in 2012 v Slovenski Istri (Abitanti, Alas in Revitas) predstavila še slovenske izkušnje z obnovo kulturne dediščine s pomočjo evropskih finančnih sredstev. Romana Mačković, hrvaška kustosinja arheologinja iz Muzeja Sveti Ivan Zelina, je v predavanju z naslovom Korištenje EU fondova u obnovi kulturne baštine na primjeru projekta obnove Zelingrada predstavila problematiko izvajanja projekta rekonstrukcije in revitalizacije ostankov gradu Zelingrad, ki je financiran z evropskimi sredstvi. Ostanki omenjenega gradu se nahajajo na Zelinski gori, približno pet kilometrov od mesta Sveti Ivan Zelina in so ena od glavnih turističnih atrakcij njihove mestne občine. V predavanju je omenila vsebinske, organizacijske, kadrovske in finančne težave, s katerimi se muzej srečuje med izvajanjem projekta, ki poteka od oktobra 2014.

Tretji vsebinski sklop z naslovom Status obnovljene kulturne dediščine, interpretacija in perspektiva (odnos skupnosti in stroke do dediščine) je odprla Nermina Mujezinović, izredna profesorica s Fakultete za tehnične študije Univerze v Travniku s predavanjem Primjena rezultata

Udeleženci simpozija med predavanji v dvorani Hotela Epinal v Bitoli (foto: Krešimir Mijakovac, 2. oktober 2019, arhiv ZVKDS, OE Novo mesto).

istraživanja in situ u rehabilitaciji, prezentaciji i interpretaciji objekata graditeljske baštine, primjer: Šišman – Ibrahimpašin hamam u Počitelju, v katerem je predstavila konservatorsko raziskavo, ki jo je s sodelavci izdelala za obnovo, prezentacijo in novo namembnost hamama (tradicionalna stavba turške savne) iz 17. stoletja v starem srednjeveškem mestu Počitelj v Bosni in Hercegovini. Podrobno je predstavila metodologijo, po kateri so izdelali študijo, ki je vsebovala dokumentiranje in preiskavo stavbe, raziskavo zgodovinskih virov, predlog konservatorskih in restavratorskih posegov ter odločitev za novo namembnost. Dušan Štepec, konservator iz novomeške območne enote Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije je predaval na temo *Prezentacija ≠ interpretacija – interpretacija kulturne dediščine med teorijo in konservatorsko prakso v Sloveniji*. Predstavil je teoretska izhodišča kakovostne interpretacije ter nekaj konkretnih primerov, kako se v Sloveniji lotevamo prezentacije in interpretacije lokacij kulturne dediščine. Dušanka Stanković, konservatorica z Zavoda za varstvo kulturnih spomenikov Sremska Mitrovica, je v predavanju *Turistička eksploatacija kulturne baštine u opštini Pečinci* predstavila problematiko nekritične uporabe kulturne dediščine in njenega vključevanja v lokalne integralne turistične produkte v okolici Srema.

Saša Roškar, konservatorica iz kranjske območne enote Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije, je predstavila problematiko upravljanja t. i. muzejskih hiš v Sloveniji. V predavanju z naslovom *Imamo kulturni spomenik – muzej – kaj pa zdaj? Vzdrževanje in upravljanje muzejskih hiš* je opozorila na v Sloveniji zelo razširjene varovane spominske muzejske hiše. Zanje ugotavlja, da so po večini v lasti občin, slabo vzdrževane in posledično v slabem fizičnem stanju.

V četrtem tematskem sklopu z naslovom *Celovito varstvo kot temelj trajnostnega razvoja* so predstavljene teme obravnavale trajnostne vidike obnovljene kulturne dediščine. Viktorija Momeva Altiparmakovska, konservatorica z Zavoda za varstvo kulturnih spomenikov in muzeja Bitola

je v predavanju *Malovišta – ruralna spomenička celina u granicama NP Pelister* predstavila urbanistične in arhitekturne značilnosti skoraj povsem izpraznjene visokogorske vasi Malovište, ki jo danes naseljuje še približno sto domačinov, predstavnikov Vlahov. Vesna Kočankovska, konservatorica gradbena inženirka z Zavoda za varstvo kulturnih spomenikov in muzeja Bitola, je v predavanju z naslovom *Konzervacija na konacite od manastirov sv. Petke vo selu Capari* predstavila primer celovite obnove konaka (prenočišča) v samostanu v Capari, ki jo je njen zavod izvedel v letih 2009 in 2010. Dušan Strgar, konservator novomeške območne enote Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije, je v predavanju z naslovom *Pleterje – muzej na prostem, strokovna institucija ali ...?* predstavil pleterski muzej na prostem, ki je eden od štirih največjih tovrstnih muzejev v Sloveniji. Kritično je poudaril, da ne pleterski in ne drugi podobni muzeji v Sloveniji ne izpolnjujejo vseh strokovnih standardov, ki za muzeje na prostem veljajo drugje po svetu. Kot razlog je navedel dejstvo, da muzeji na prostem niso vključeni v sistem varstva kulturne dediščine, poleg tega pa njihove problematike ne ureja nobena zakonodaja.

Peti, zadnji tematski sklop z naslovom *Obnovljena dediščina – nova vrednost* je Jelena Munjić, konservatorica etnologinja in antropologinja s srbskega Zavoda za varstvo kulturnih spomenikov Kragujevac, odprla s predavanjem *Konzervatorsko-restavratorski radovi na kompleksu sobrašica u selu Lužnice kod Kragujevca*, v katerem je predstavila uspešno obnovo sobrašic (lesene ute, postavljene ob cerkvah in samostanih za druženje vernih družin ob cerkvenih praznikih) v vasi Lužnice, ki jo je vodila v obdobju 2010–2017. Filip Đinđić, konservator etnolog s Konservatorskega oddelka v Zadru, je predaval na temo *Obnova komunjskog magazina (stare uljare) na Premudi kao primjer (manje?) uspešne prakse*. Podrobno je predstavil pred kratkim končano večletno obnovo vaške oljarne na otoku Premuda, pri kateri je sodelovala lokalna skupnost. Pritličje oljarne je namenjeno proizvodnji olja, podstrežje pa etnološki zbirki.

Božena Hostnik, konservatorica etnologinja iz celjske območne enote Zavoda za varstvo kulturne dediščine Slovenije, je v predavanju z naslovom *Obnova spominske hiše Alme M. Karlin (konservatorski in izobraževalni vidik)* predstavila celovito obnovo in revitalizacijo hiše, v kateri je na stara leta živela svetovna popotnica Alma M. Karlin. Pri obnovi so sodelovali dijaki Srednje gradbene šole iz Celja, ki so pri praktičnem pouku med letoma 2009 in 2014 hišo obnavljali pod konservatorskim nadzorom. V obnovljeni hiši je sedaj stalna razstava o življenju in delu Alme M. Karlin. Jasna Zmaić, pooblaščenca hrvaška arhitektka za delo na kulturni dediščini iz Zagreba, je v predavanju z naslovom *Gradnja zemljom, suvremene potrebe i pristup* opozorila na varstvo in ohranjanje kmečkih hiš, v tradicionalni tehniki grajenih iz ilovice in slame. Podrobno je predstavila

izkušnjo z delavnicami v učnem centru v vasi Lovčić pri Slavonskem Brodu, kjer so z domačini poskušali spodbuditi zanimanje za uporabo tradicionalne tehnike gradnje z zemljo. Ob tem je predstavila še podobno izkušnjo s seminarja BASEhabitat, ki se ga je leta 2018 udeležila v Avstriji, kjer prav tako poskušajo s seminarji in z različnimi projekti spodbuditi zanimanje za oživitve starih tehnik gradnje.

Božidar Krstanović, upokojeni konservator etnolog z Republiškega zavoda za varstvo kulturnih spomenikov Beograd, je v predavanju z naslovom Rekonstrukcija pojave kulturnih trepeza ili sobrašica v nasprotju s kolegico Jeleno Munjić tovrstne objekte osvetlil še z zgodovinskega in razvojnega vidika. V njihovi verski uporabi in povezavi s starimi kulturnimi prostori in mesti je namreč prepoznal verske prakse, ki izvirajo še iz predkrščanskih časov. Mirjana Đekić, konservatorica s Pokrajinskega zavoda za varstvo kulturnih spomenikov Petrovaradin, je v predavanju z naslovom Kulturno nasleđe – odraz identitete Rusina u Vojvodini opozorila na kulturno dediščino Rusinov, ene od številnih narodnih manjšin v Vojvodini. Njihovo osrednje naselje je Ruski Krstur, kjer je ohranjena izjemna serija steklenih plošč lokalnih fotografov, ki jim je avtorica namenila posebno pozornost, saj dokumentira nekdanjo kulturo in način življenja Rusinov. Zadnji tematski sklop je sklenila Karolina Lukač, kustosinja Muzeja Brodskog Posavlja iz Slavonskega Broda, ki je v predavanju z naslovom Nematerialna baština brodskog Posavlja: Umjeće izrade sunčane čipke – život tradicije u savremenosti predstavila izdelavo čipk kot posebnost nesnovne dediščine v Slavonskem Brodu in okolici. Avtorica je v letih 2004 in 2005 intenzivno raziskovala čipko v tem delu Hrvaške. Raziskavo je leta 2006 končala z razstavo v njihovem muzeju, sedaj pa si prizadeva za njeno populariziranje in uporabo v vsakdanjem življenju.

Simpozij smo končali s splošnim sporočilom, da sinergija medsebojnega sodelovanja strokovnjakov, lokalne in širše samouprave, različnih združenj in resorjev omogoča kakovostno in kontinuirano skrb za ohranjanje, obnovo in uporabo dediščine. Celostni in celoviti pristop k prenovi dediščine pa vodi k vzdržnemu razvoju, pravilni razlagi dediščine, saj tako poudarjamo njeno raznolikost, vidnost in privlačnost v sodobnem svetu ter prispevamo k ohranjanju identitet lokalnih skupnosti. Ob navedenem sporočilu so rezultat simpozija tudi spodaj podani zaključki.

Zaključki⁴

1. Ohranjati je treba pestrost tradicionalnega podeželskega prostora v družbenem in krajinskem kontekstu. Trenutno stanje in perspektiva kulturne dediščine ni sta ustrezna.

⁴ Zaključke VIII. Simpozija etnologov konservatorjev so na podlagi predlogov udeležencev pripravili na posvetu imenovani člani odbora za oblikovanje zaključkov: Viktorija Momeva Altiparmakovska, Estela Radonjić Živkov, Ana Mlinar, Dušan Strgar in Dušan Štepec.

Tradicionalna podeželska naselja so zelo pomemben del prostorske in kulturne identitete. Njihovo prebivalstvo je varuh materialne in nesnovne dediščine. Kljub temu so tradicionalna podeželska naselja zaradi izseljevanja prebivalstva in usmerjenosti družbe k mestom izpostavljena propadanju. Dolgoletna marginalizacija lokalnih in regionalnih kulturnih politik se odraža v prenizki stopnji financiranja obnov tradicionalnega stavbarstva in programov oživljanja starih naselbinskih jeder in nesnovne dediščine v njih. Pri ohranjanju naselbinske dediščine je treba upoštevati načela vzdržnega razvoja. Izbira in umeščanje novih turističnih vsebin v varovana območja dediščine mora biti selektivna, saj vse ne koristijo vedno ohranjanju dediščine in njenemu vzdržnemu razvoju. Zelo pomembno je, da vasi na podeželju poleg / namesto novih turističnih vsebin dobijo sodobno infrastrukturo, ki bo mlade, brez katerih ni kontinuitete življenja na vasi, tam tudi zadržala.

2. Nujno je izobraževanje vseh udeležencev varstva dediščine (stroka, lastniki, lokalna samouprava, obrtniki, konservatorji in uporabniki).

V osnovnih in srednjih šolah ter visokošolskih izobraževalnih ustanovah ni dovolj izobraževalnih vsebin o dediščini in njeni obnovi. V šolske učne načrte je treba vključiti več takšnih predmetov in vsebin, s katerimi bomo mladim omogočili, da jo bodo bolje razumeli, cenili, ohranjali, pravilno uporabljali in ustrezno interpretirali. Izobraževalne in kulturne ustanove naj poskrbijo za organizacijo in izvajanje permanentnega izobraževanja svojih zaposlenih o pomenu in možnostih ohranjanja kulturne dediščine. Podpirati je treba vse oblike izobraževanja konservatorjev na domačih in tujih univerzah (študij, tečaji), njihovo sodelovanje na različnih strokovnih in znanstvenih posvetih ter na izobraževalnih delavnicah in tečajih doma in v tujini. Omenjene oblike izobraževanja so dragocen vir novih informacij in znanj o uporabi naravnih materialov in oživljanju tradicionalnih tehnologij, gradbenih znanj in veščin. Konservatorji moramo opravljati svoje delo v dialogu z lastniki kulturnih spomenikov in dediščine ter vso zainteresirano javnostjo, zato je pomembno, da z njimi vzdržujemo stalno komunikacijo in jim svoja znanja in védenja (npr. pogovori, okrogle mize, predavanja ...) posredujemo v različnih oblikah in jih na ta način ozaveščamo in izobražujemo o pomenu varstva in ohranjanja dediščine.

3. Spoštovanje zakonov in konvencij je temelj celostnega in sodobnega varstva dediščine.

Zakone in konvencije na nacionalni in mednarodni ravni je treba spoštovati. V proces izvajanja zakona o varstvu kulturne dediščine morajo biti vključena tudi sorodna ministrstva (za gradbeništvo, okolje, promet in zagotovo ministrstvo za finance). Zakon o varstvu kulturne dediščine je treba nenehno posodabljati. Države v Jugovzhodni Evropi zakon načeloma posodabljujejo, razen Srbije, ki ima zakon še iz leta 1994.

Udeleženci simpozija na strokovni ekskurziji pred spominskim obeležjem Ilindenski vstaji v Kruševu (foto: Boris Markoski, 4. oktober 2019, Arhiv ZVKDS, OE Novo mesto).

4. Kulturno dediščino je treba varovati tudi s prostorskimi načrti in z monitoringom.

Prostorski načrti vseh ravni imajo pravne posledice, zato jih je treba dosledno upoštevati. Kulturna dediščina mora biti na podlagi predhodnih podrobnih analiz stanja in opravljene valorizacije vključena v vse planske in izvedbene prostorske načrte na ravni lokalne skupnosti, regije ali države. Sestavni del prostorskega dokumenta morajo biti tudi varstveni režimi, s katerimi se varuje posamezna zvrst dediščine. Med pripravo planskih in izvedbenih prostorskih načrtov je pomembno, da se naročniku, izdelovalcu in uporabniku prostorskega akta javno predstavi varstveni vidik vključene kulturne dediščine, saj prostorska in gradbena zakonodaja kulturne dediščine posebej ne obravnava. Po sprejetju prostorskega akta mora varstvena služba skrbeti tudi za stalni monitoring, na podlagi katerega bo lahko pravočasno oblikovala predloge za spremembo ali dopolnitev varstvenih ukrepov. Uspešnost prostorskega varovanja dediščine je bolj kot od učinkovitosti inšpekcijskih služb odvisna od finančnih sredstev, ki jih država namenja za obnovo dediščine.

5. Obnovljena in strokovno prezentirana materialna in nesnovna dediščina je pomembna dodana vrednost za gospodarski in kulturni razvoj lokalne in širše skupnosti.

Obnovljena in strokovno prezentirana kulturna dediščina vpliva na podobo kraja, regije in države, dodaja vrednost identiteti prostora, daje pozitivno podobo skrbi in delavnosti njenih uporabnikov ter je potencial za gospodarski in kulturni razvoj lokalne skupnosti, regije in države. Privlačna je za obiskovalce ali povratnike iz velikih mest pa tudi za nove priseljence. Obnovljena vaška naselja lahko postanejo ekskluzivna domovanja za domačine, tuje obiskovalce, goste in turiste ter priložnost za sodobno projektiranje.

6. Mednarodna pomoč – Evropski skladi so nova priložnost za obnovo, varstvo in ohranjanje ter interpretacijo dediščine.

Finančna pomoč iz evropskih finančnih virov je solidna in nasploh v veliko pomoč pri obnovi dediščine. Na voljo so finančna sredstva za izdelavo projektov za obnovo dediščine, za njeno izvedbo, prezentacijo, interpretacijo, ureditev okolice, upravljanje in zaposlovanje. Pogoja sta kakovo-

stno in resno načrtovanje projektov in vsebin ter povezo- vanje z nacionalnimi koordinatori. Uspešnost obnove de- diščine z evropskimi sredstvi je v veliki meri odvisna tudi od pravočasno pripravljenih kakovostnih konservatorskih strokovnih izhodišč in podlag. V pripravo dokumentacije je treba nujno vključiti še finančne strokovnjake, odvetni- ke in poznavalce evropskih fondov, saj je z vidika časov- nih rokov, finančnih in administrativnih pogojev izvedba tovrstnih projektov zelo zahtevna.

7. V varstvenih službah evidentno primanjkuje stro- kovnega kadra.

Administrativne in strokovne naloge varstvenih služb na področju varstva nepremične kulturne dediščine se mno- žijo in postajajo vse bolj kompleksne. Število zaposle- nih konservatorjev pa se zmanjšuje, kar je nedopustno in ne ustreza dejanskim potrebam. Še zlasti je evidentno pomanjkanje etnologov konservatorjev in drugih, ki se ukvarjajo z varstvom dediščine podeželskega prostora, saj je ta številčno najboljše del vse evidentirane dedišči- ne. Ker mnoge inštitucije ne zaposlujejo etnologov kon- servatorjev, naj pristojne službe v prihodnosti več pozor- nosti posvečajo pravočasni dopolnitvi in pomladitvi svojih kadrovskih vrst. Na ta način bo poskrbljeno za kontinui- teto prenosa znanj od starejših konservatorjev na mlajše.

8. Varstvo naselij je kot del kulturne krajine ali zavaro- vanega območja del integralnega varstva in prvi pogoj za vzdržan razvoj.

Naselbinska dediščina je še zlasti ogrožena v zavarova- nih naravnih parkih, kjer je poudarek varstva na naravni in ne toliko na kulturni dediščini. Na teh območjih je treba vzpostaviti dodatne oblike varstva in interpretacije dedi- ščine (npr. muzeje na prostem, ekomuzeje, raziskovalne postaje, vstopne in interpretacijske centre za obiskovalce

zavarovanega območja) ter ohranjanja in predstavljanja ne- snovne dediščine v obnovljenih starih naselbinskih jedrih.

9. Pobuda za vpis mesta Kruševo in starega mestnega jedra Bitole na Unescov seznam svetovne dediščine.

Mesto Kruševo in mestno jedro Bitole po mnenju udeleženc- ev VIII. SEK-a izpolnjujeta osnovna merila za uvrstitev na nacionalni poskusni seznam Unescove svetovne dediščine. Z ohranjeno prvotno urbanistično zasnovo, avtentičnimi bi- valnimi, s profanimi javnimi in verskimi stavbami, z ulično mrežo, javnimi prostori in raznolikostjo kultur in načinov življenja, ki so odraz večstoletnega sobivanja večnacional- nega in večkonfesionalnega prebivalstva, sodita med naj- pomembnejše naselbinske kulturne spomenike v tem delu Jugovzhodne Evrope. Udeleženci simpozija predlagajo Za- vodni in muzeji v Bitoli in Prilepu, da pripravita valorizacijo obeh predlogov za uvrstitev na nacionalni poskusni seznam Unescove liste svetovne dediščine. Pri oblikovanju obeh predlogov udeleženci simpozija pričakujejo podporo in strokovno pomoč ICOMOS-a, ECOVAST-a, ICOM-a itd.

10. Interpretacija dediščine je osnova njene rabe in ustreznega razumevanja.

Pri načrtovanju obnove in prezentacije kulturne dediščine je treba nameniti več pozornosti tudi njeni kakovostni in- terpretaciji, ki mora biti načrtovana na avtentičnih in zgo- dovinskih dejstvih in prilagojena posameznemu tipu ciljne publike. Dediščinske vsebine naj se obiskovalcem približa s pomočjo interpretacijskega načrta, ki mora odgovoriti na več pomembnih vprašanj: kaj, zakaj, kdo, kdaj, kje in na kakšen način. Vsebina prezentacije nepremične kulturne dediščine naj vključuje tudi interpretacijo njene notra- nje opreme, pripadajočih stavb, njenega širšega okolja in vsebine nematerialne dediščine, od načina gospodarjenja, znanj, spretnosti, domačih in umetnostnih obrti, ljudskih plesov, pesmi in umetnosti do izdelave spominkov.

60 LET TABORNIŠTVA V PIRANU

Razstava o 60-letnem delovanju taborniškega društva v Piranu

Razstava 60 let taborništva v Piranu je bila v Pomorskem muzeju – Museo del mare »Sergej Mašera« Piran – Pirano na ogled v maju leta 2019. Predstavila je razvoj taborniškega Rodu Sergeja Mašere (RSM) Piran od ustanovitve do danes in z dokumentarnim gradivom, s fotografijami in z osebnimi ter arhivskimi predmeti ponudila vpogled v ta doslej še ne podrobneje predstavljeni del taborniške preteklosti. Idejno zasnovo razstave sem v sodelovanju z drugimi člani društva pripravila avtorica prispevka, vodja društva tabornikov RSM Piran in sodelavka, kustosinja Pomorskega muzeja.

Namen razstave je bil ob 60-letnici delovanja taborniškega rodu širši javnosti predstaviti razvoj taborniške organizacije v Piranu, nekdanje članice in člane pa spodbuditi k obujanju spominov. Na razstavnem prostoru je bila prikazana splošna zgodovina rodu, tako njegova ustanovitev kot njegov nadaljnji razvoj. Ta je bil predstavljen po tematskih sklopih, ki so obravnavali taborjenja, redni letni program, taborniško uniformo, tekmovanja, izobraževanja in druge aktivnosti. Vsebina je bila delno, predvsem tista, namenjena otrokom, predstavljena tudi z didaktičnimi pripomočki, razporejenimi v tematske koticke, kjer se je bilo mogoče preizkusiti v različnih taborniških veščinah, kot so vezanje vozlov, razbiranje Morsejeve abecede, opazovanje zvezd, petje taborniških pesmi in podobno. Predstavljena razstavna vsebina je temeljila predvsem na gradivu, pridobljenem pri pregledu arhiva društva piranskih tabornikov, in podatkih, zbranih s pomočjo ustnih virov nekdanjih članic in članov oziroma njihovih osebnih predmetov.

Obiskovalci so si lahko ogledali tudi različne dokumente, ki pričajo o različnih prelomnih dogodkih ali zanimivostih, članske knjižice in različna priznanja nekdanjih članic in članov ter že omenjene osebne predmete, med katerimi je tudi izjemno zanimiv vodniški zvezek Rudija Mogeta. Na ogled je bilo tudi veliko fotografij – najstarejša med njimi je iz leta 1961. Pomemben del razstave je bil tudi krajši dokumentarni film o 60-letnem delovanju rodu, ki ga je, prav tako ob obeležitvi obletnice, ustvarila ožja zagnana taborniška skupina. Film je nastal na temelju intervjujev z nekdanjimi in s sedanjimi članicami in člani rodu s konca leta 2018 in z začetka leta 2019. Živa pričevanja so bistveno prispevala tudi k dopolnjevanju na razstavi predstavljenih vsebin. Dokumentarni film Tam ob ognju našem: 60 let taborništva v Piranu je bil ob koncu jubilejnega leta, to je 27. decembra 2019, predvajan tudi na lokalni televiziji TV Koper.

Začetki organiziranega taborništva v Piranu segajo v leto 1959, ko se je na pobudo Igorja Pelana, ki je vodil okrajno starešinstvo Združenja tabornikov Slovenije Koper, ter drugih, zlasti osnovnošolskih učiteljev ter učiteljev in dijakov tedanje Pomorske srednje šole, oblikovala Pomorska taborniška organizacija Piran. Ta se je na ustanovnem občnem zboru 20. maja 1959 poimenovala v Odred Sergeja Mašere, po jugoslovanskem narodnem heroju, ki je 17. aprila 1941 po kapitulaciji Jugoslavije skupaj s srbskim pomorščakom Milanom Spasićem razstrelil in potopil rušilec »Zagreb«, da ta ne bi prišel v roke okupatorske italijanske vojne mornarice (Društvo tabornikov Rod Sergeja Mašere Piran 2011: 3–7). Nekateri nekdanji člani se živo spominjajo srečanja s sestro Sergeja Mašere, ki je leta 1961 piranskim tabornikom, takratnemu Odredu Sergeja Mašere, podarila taborniški oziroma gozdovniški kroj svojega brata. Mlajši člani so namreč s takratno učiteljico Ivo Slamnik pripravili manjšo razstavo o Sergeju Mašeri in povabili gospo Vido, njegovo sestro, na obisk; takrat je mladim tabornikom predala kroj svojega brata (Slamnik 2019). Ta pomembni dar v rodu še vedno skrbno hranijo, vključen pa je bil tudi v pričujočo razstavo.

Odred se je na začetku usmeril v izvajanje pomorske taborniške dejavnosti. V ta namen so leta 1959 Maksa Čučnika, predstavnika taborniškega odreda, poslali v Split k tamkajšnjemu odredu »izviđača Pomoraca«, da pridobi potrebno literaturo in znanja ter nasvete o delovanju odreda. Pomorska usmerjenost delovanja odreda se je kazala tudi v tem, da so za poimenovanje vodov kot najnižjih organizacijskih enot odreda uporabljali besedo »posadka«. Poleg tega so na ustanovnem občnem zboru za svojo člansko uniformo izbrali tako modrikasto barvo, kakršno je imela večina pomorskih taborniških odredov (npr. v Splitu), medtem ko so imeli preostali taborniki zelene uniforme (Jule 1959: 4). V odredu naj bi pripravili celo statut za snovanje dela pomorskega taborništva, vendar ta dejavnost nikoli ni v celoti zaživela. Ob ustanovitvi sta dve taborniški skupini odreda delovali na osnovni šoli v Piranu; vodili sta ju Iva Slamnik na nižji in Mara Kandus na višji stopnji. Ker niso imeli svojih prostorov, so se taborniki srečevali kar v šolskih prostorih. Poleg taborniških osnovnošolskih dejavnosti pa so se dijaki Srednje pomorske šole, ki jih je bilo ob ustanovitvi okoli 80, ob podpori ravnatelja Slavka Kavška organizirali v samostojne taborniške skupine. Med pripravo dokumentarnega filma smo intervjuvali nekatere tedanje dijake, ki so nam povedali, da so bili med njimi predvsem dijaki, ki so tabor-

* Veronika Bjelica, univ. dipl. etnologinja in kulturna antropologinja, kustosinja, Pomorski muzej – Museo del mare »Sergej Mašera« Piran – Pirano; veronika.bjelica@guest.arnes.si.

Odprtje razstave 60 let taborništva v Piranu (foto: Jani Turk, Piran, 6. 5. 2019).

ništvo poznali iz svojih domačih krajev. Izvedeli smo, da so se v prvih letih delovanja dijaki, predvsem navtiki 1. razreda Srednje pomorske šole, organizirali v vod Sinji Galeb. S pomočjo deklet iz srednje medicinske šole so si zašili svojo zastavo, ki so jo, kljub njeni skromnosti, nosili s ponosom, saj je bila zanje simbol skupnosti. Skupina se je redno srečevala ob koncih tedna in pogosto šotorila v zaledju Pirana, Portoroža ali Strunjana (Moge 2019).

Redne taborniške aktivnosti so bile v prvih letih delovanja odreda okrnjene zaradi pomanjkanja financ, prostora in vodniškega kadra, otežen pa je bil tudi dostop do gradiva in materiala; vse to je oteževalo pripravo kakovostnega programa. Začasni prostori piranskih tabornikov so bili dolgo v samem mestnem jedru, tako da so se za postavljanje šotorov in učenje v naravi morali umakniti iz Pirana. Kljub številčnemu članstvu je bil odred več let brez finančnih in materialnih sredstev za izvedbo lastnega taborjenja, zato so ga organizirali z izolskimi taborniki. Delo odreda je zaživelo v pravem pomenu besede, ko so se leta 1966 preselili v prostore nekdanjega skladišča Hotela Piran. V svoje vrste so za starešino pridobili Hinka Štempiharja, takratnega sodnika za prekrške, ki je s svojimi poznanstvi uspel obnoviti precejšen del taborne opreme.

Organizirali so različne tečaje, odredov mnogoboj, udeležili so se različnih tekmovanj in podobno. Sodelovali so tudi v akcijah NNNP (Nič nas ne sme presenetiti), predvsem v tistih, ki so obravnavale zaščitne in reševalne aktivnosti; s svojo taborno opremo so med prvimi priskočili na pomoč tudi ob skopskem in tolminskem potresu. Število članic in članov se je v začetku 70. let prejšnjega stoletja gibalo med 80 in 90. Starešine in načelniki oziroma načelnice odreda so se v naslednjih letih menjavali. Po Hinku Štempiharju so to bili Gilbert Koncilja, Bogo Lavrič, Kristina Drenik, Vojko Ličen in drugi. Leta 1982 je moral odred zapustiti svoje prostore in se preseliti v manjšo hišo nad osnovno šolo v Piranu, kjer pa je bilo premalo prostora za ureditev taborniške sobe. Kljub upadu rednega dela so v odredu še vedno pripravljali taborjenja. Med letoma 1983 in 1986 sta odred vodila Sonja in Edvard Poniž, pozneje pa Janez Arzenšek, Gilbert Koncilja, Dušan Šeško in drugi. Pozneje je delo odreda zaradi upada števila članstva in spremenjenih družbenih razmer ter nemogočih prostorskih in materialnih pogojev upadlo (Društvo tabornikov Rod Sergeja Mašera Piran 2011: 11–22). Ponovno je delo organizacije, tokrat ne več odreda, temveč Rodu Sergej Mašera Piran, oživelo leta 1992. K temu

je s spodbujanjem nekdanjih članov rodu in širitvijo ideje taborništva med mladimi ter njihovimi starši bistveno pripomogla nova starešina Ingrid Ličen; vsako leto se je število članov rahlo povečalo, sprva na okoli 50, v naslednjih letih pa je rod štel tudi blizu 75 tabornic in tabornikov. Zagnano članstvo je v okolju opozorilo nase in si uspelo zagotoviti pomoč pri pridobivanju nujno potrebnega materiala, finančnih sredstev ali brezplačno nujenih storitev ter pri obnovi taborne opreme. Največja pridobitev rodu sega v leto 1994, ko jim je takratno občinsko vodstvo velikodušno ponudilo ruševino brez strehe na Arzah nad mestnim jedrom. Hišica s poškodovano streho ter brez oken in vrat prvotno ni bila v najboljšem stanju, kljub temu pa so jo takratni članice in člani spremenili v taborno hišico, v kateri so še danes prostori tabornikov Rodu Sergeja Mašere. Od takrat se je, ker članov ni več skrbelo za prostor, izvajanje taborniške dejavnosti rodu nekoliko ustalilo in so se lahko bolj posvetili sami pripravi in izvedbi programa.

Zadnjih 20 let taborniški program poteka po ustaljenih metodah in vsebinah. Na rednih tedenskih vodovih srečanjih taborniki pridobivajo različna taborniška znanja in veščine. Poleg teh srečanj enkrat mesečno pripravijo tudi rodovo akcijo, npr. izlet v naravo, čistilno akcijo, orientacijski pohod, planinski pohod ali obisk naravnih in kulturnih znamenitosti. Udeležujejo se različnih taborniških tekmovanj in drugih regijskih in državnih taborniških akcij. Taborniški rod danes uspešno vodi mlada skupina, ki vsako leto pridobi nove članice in člane ter usposablja nove vodnice in vodnike.

Na razstavi so tabornice in taborniki RSM Piran predstavili neprekinjeno, aktivno, prostovoljno taborniško delovanje

rodu v vseh letih njegovega obstoja, poudarili težave, s katerimi so se spoprijemali, v ospredje pa postavili številne posameznice in posameznike, ki so bili del piranske taborniške zgodbe. Veliko nekdanjih članic in članov je razstava ponesla v preteklost in obudila marsikateri spomin, hkrati pa predstavila pomen delovanja rodu v lokalni skupnosti. Duh piranske taborniške skupnosti lepo povzema misel njenega nekdanjega člana, ki je bistvo svojega taborniškega udejstvovanja povzel z naslednjimi besedami:

Stvari, ki so se mi vtisnile v spomin pri tabornikih, so me spremljale vse življenje, in ideali, za katere smo pri tabornikih živeli, predvsem je bilo to tovarištvo, pisano z velikim T, in medsebojna poštvovalnost in spoštovanje en drugega – to je tisto, kar človeka ohranja mladega tudi v pozni starosti. (Moge 2019)

Literatura in viri

BJELICA, Veronika: *Taborništvo včeraj in danes: Pregled sedemdesetletnega delovanja treh rodov*. Diplomsko delo. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, 2014.

JULE: Prvi slovenski pomorski taborniki. *Slovenski Jadran* 8/4, 22. maj 1959, 4.

Društvo tabornikov Rod Sergeja Mašere Piran: *Taborniški zbornik: Rod Sergeja Mašere Piran: 50 let*. Piran: Društvo tabornikov Rod Sergeja Mašere Piran, 2011.

MOGE, Rudi, intervju, Maribor, 10. 4. 2019.

SLAMNIK, Iva, intervju, Lucija, 19. 3. 2019.

SODOBNA FOLKLORA MED OTROKI IN MLADOSTNIKI

V šolskem letu 2018/2019 je Inštitut za slovensko narodopisje ZRC SAZU s pomočjo spletnega vprašalnika izpeljal akcijo zbiranja sodobne folklorne med otroki in mladostniki. Vprašalnik je bil po elektronski pošti posredovan prijateljem in znancem z otroki, Ministrstvo za šolstvo in šport in Zavod za šolstvo akcije namreč nista podprla. Ker pa v današnjem času dostop do otrok v izobraževalnih ustanovah ni več prost – za večje zbiralne akcije gradiva je potrebna podpora nadrejenih institucij – in preprost, za vsako dejavnost je treba pridobiti privoljenje staršev ter upoštevati GDPR, smo se odločili za pristop t. i. snežne kepe: na elektronske naslove prijateljev smo poslali prošnjo, da njihovi otroci izpolnijo anketo in jo posredujejo še svojim znancem z otroki, pri čemer smo zagotovili anonimnost odgovorov. Poleg tega smo anketo kljub vsemu razposlali tudi v slovenske osnovne in srednje šole, z obrazložitvijo namena ankete in željo, da učence oziroma dijake z njo seznanijo, o reševanju pa naj se otroci oziroma mladostniki odločajo skupaj s starši.

Odločitev za spletni vprašalnik, in ne za izpolnjevanje anket na papirju, je temeljila na dejstvu, da so današnji mladi zelo spretni na računalniku in spletu ter da jih bomo tako bolj pritegnili k reševanju, kot pa če bi jim poslali poizvedbo na papirju (papir bi verjetno pristal v smeteh). Otroci in mladostniki niso (več) naklonjeni pisanju na roke ter je zanje oddajanje odgovorov po pošti preveč komplicirano. V anketi je bilo 12 vprašanj, povezanih predvsem s kratkimi oblikami slovstvene folklorne, z vraževerjem in različnimi praznovanji:

1. Poznaš kakšno uganko? Ali si jih zastavljaš med sabo? Ob kakšni priložnosti jih uporabljaš? Ali si kdaj rišete ob ugankah? Če poznaš kakšno risano uganko, jo, prosim, pošlji na spletni naslov isnrc.zbiranje@gmail.com ali pa na ISN ZRC SAZU, Novi trg 2, 1000 Ljubljana.
2. Kateri pregovori oz. življenjske modrosti (npr. »Rana ura, zlata ura«) ti najprej padejo na pamet, ko pomisliš nanje? Kje si se jih naučil/a?
3. Napiši kakšen šalji pregovor, rek ali pa šalji spremenjen pregovor/rek (npr. »Delo krepa človeka« namesto pregovora »Delo krepki človeka«), če ga poznaš?
4. Kakšne vice si pripovedujete in kdaj? Prosim, napiši kakšen vic (čim več).
5. Naštej šalji odgovor na kakršnokoli običajno vprašanje, kakršen je na primer »Toliko kot včeraj ob istem

času« na vprašanje »Koliko je ura?« Ob vsakem zapiši, ali ga samo poznaš ali tudi uporabljaš. Kako bi z eno ali nekaj besedami opisal tak odgovor? Zakaj se po tvojem mnenju rabijo taki odgovori in kako vplivajo na pogovor?

6. Napiši kakšen priljubljen citat iz filma ali od kod drugod? Na kratko opiši situacijo, v kakršni se uporablja.
7. Ali uporabljaš kletvice? Če ja, katere?
8. Ali imaš more? Bi jih lahko opisal/a? Česa se bojiš (npr. pajki, duhovi, tatovi itd.)?
9. Ali poznaš kakšno grozljivo zgodbo, ki naj bi se zgodila v tvojem kraju?
10. Ali si vraževeren/na? Če ja, v kaj od vraževerja verjameš? Ali imaš kakšen predmet, besedilo, postopek, ki te ščiti ali ti da posebno moč?
11. Kateri so tvoji hobiji? Kako pogosto se ukvarjaš z njimi?
12. Katere praznike praznujete v vaši družini (npr. rojstni dan, god, božič, veliko noč ipd.)? Kako jih praznujete? Opiši za vsakega posebej.

Vprašanja so bila zastavljena tako, da so bili odgovori relativno kratki. Upoštevali smo, da si otroci ne bodo vzeli veliko časa za odgovarjanje.

Na anketo smo dobili 68 odgovorov iz vse Slovenije, od tega so pet anket rešili odrasli (predvidoma učiteljice), ki so namen ankete napačno razumeli in spregledali, da je naslovnik ankete otrok oziroma mladostnik. Po pričakovanju so bili odgovori kratki in so se izogibali opisovanju.

Na anketo je odgovorilo 41,2 odstotka moških in 58,8 odstotka žensk, največje število reševalcev, tj. 23 oziroma 33,8 odstotka, je bilo rojenih leta 2006. Krajevno je bila najbolj zastopana Ljubljana, in sicer je bilo iz nje 19 oziroma 27,9 odstotka anketirancev. Največji delež anketirancev, tj. 77,9 odstotka, je bilo osnovnošolcev.

Vpraševanje po ugankah je razkrilo, da zastavljanje ugank ni aktualno. Čeprav je večina navedla kakšno uganko, med drugim tudi šalji vprašanja, so večinoma navajali, da si med seboj ugank ne zastavljajo, če pa že, je namen ugank večinoma v funkciji šaljenja. Poznavanje risanih ugank je navedlo zgolj 13,2 odstotka, vendar na naslov Inštituta, žal, ni prišla nobena.

Povpraševanje po pregovorih je praviloma prineslo enega ali dva pregovora, ki so se ju spomnili med izpolnjevanjem ankete. Anketiranci so navedli, da so se pregovorov naučili doma ali pa v šoli, nekateri celo v vrtcu. Nekateri

* Saša Babič, dr. literarnih ved, docentka, ZRC SAZU, Inštitut za slovensko narodopisje; sasa.babic@zrc-sazu.si.

so kot vir poznavanja pregovorov navedli celo internet ali televizijo. Največkrat navajani pregovori so: »Kdor drugemu jamo koplje, sam vanjo pade«; »Jabolko ne pade daleč od drevesa«; »Rana ura, zlata ura«; »Brez dela ni jela«.

Med odgovori o šaljivih različicah pregovorov oziroma antipregovorih je bil tudi marsikateri pravi pregovor: »Mladost – norost, čez jarek skače, kjer je most«; »Kdor jezika špara, kruha strada«; »Kdor prvi pride, prvi melje«, kar kaže na pogosto rabo pregovorov v šaljivih kontekstih. Največkrat navajana antipregovora pa sta: »Kdor drugemu jamo koplje, je grobar«; »Kdor visoko leta, je ptič ali letalo/sam vanjo pade«.

Pripovedovanje vicev so otroci in mladostniki povezali z dolgčasom: pripovedujejo si jih, ko jim je dolgčas ali ko nimajo česa početi, predvsem pa so jih povezali s spontanostjo. Teme vicev so vezane večinoma na blondinke, Chucka Norrisa, Janezka in šolski svet.

V navezavi na vice smo povpraševali tudi po šaljivih odgovorih na vsakdanja vprašanja, kot npr. »Koliko je ura?« (»Konj te gura« / »Toliko kot včeraj isti cajt« / »Spat je šla kura« / »Moja je 100 eur, tvoja pa ne vem« / »Pet jajc pa ena kura« / »Še preveč«). Največ različic je podal prav vzorčni primer iz vprašanja, navedli pa so tudi nekaj drugih. Predvsem so v teh odgovorih poudarili vzbujanje humorja, sarkazem in zafrkavanje.

Pri vpraševanju po citatih iz filmov so, pričakovano, navajali citate iz najbolj znanih sodobnih filmov, nekaterih tudi že klasik, kot Gospodar prstanov (»You shall not pass«), Gremo mi po svoje (»O, smo se mal pohecal«), filmi o Jamesu Bondu (»I'm Bond. James Bond«), Harry Potter (»I will go with you«) itd. Citati kažejo na vpliv, ki ga imajo mediji, sploh priljubljeni filmi, na rabo stalnih besednih zvez, ki jih otroci in mladi vnašajo v svojo komunikacijo. Pri poizvedovanju po kletvicah se je pokazalo, da jih otroci poznajo in uporabljajo v enaki meri kot odrasli; kletvice obsegajo tako evfemizme kot tudi besedišče s področja družbenih tabujev (leksika spolnosti). Anketiranci so navajali večinoma najbolj znane kletvice, med drugim velik delež iz anglo-ameriškega jezika, le v enem primeru so bile navedene tudi kletvice iz italijanskega jezika. Rezultat dobro pokaže velik vpliv, ki ga ima v današnji družbi prav anglo-ameriški jezik, verjetno pa bi ob večjem deležu anketirancev z obmejnih območij z Italijo, Avstrijo in Madžarsko ti navajali tudi več kletvic iz sosednjih jezikov.

Pri vpraševanju po morah in vraževerju smo želeli izvedeti več o strahovih, ki se pojavljajo med mladimi in otroki ter po obrambnih sredstvih in predmetih, ki nosijo srečo. Nekateri strahovi se zdijo precej univerzalni, medtem ko so drugi vezani na čas in sodobni svet. Razdelimo jih lahko v štiri skupine: 1) nadnaravni pojavi oziroma bitja: duhovi, demoni, zombiji, pošasti, smrti; 2) živali: pajki, kače, hrošči, piranhe; 3) liki iz filmov: precej sodoben pojav je strah pred t. i. 'ubijalskimi klovnii' oziroma *killer clowns* – gre za motiv iz grozljivke; nekaj anketirancev je navedlo tudi

druge like iz filmov, povečini so jim v spominu ostale podobne iz grozljivk; 4) višina, letenje, tema. Večina otrok je navedla, da niso vraževerni, nekaj jih je napisalo, da verjamejo, da črna mačka, ki prečka cesto, prinaša nesrečo, da pomaga, če trikrat pljuneš na tla ter da je petek 13. nesrečen dan. Kot zaščitne predmete nosijo obeske, verižice ali zapestnice, nič pa niso pisali o drugih predmetih, ki bi prinašali srečo, ali o raznih ritualih (npr. spanje z zvezkom pod blazino za srečo pri testu).

Poizvedovanje po grozljivih zgodbah o domačem kraju ni prineslo veliko odgovorov, pa še ti so bili vezani predvsem na krajo denarja, umore, vendar zgodb anketiranci niso natančneje opisovali. Navajali so le, da poznajo zgodbo o krvavem stegnu, avtu, ki je zgorel, o sosedu, ki je ubila svojega moža in ga skurila v peči, o krajah denarja in otrok, o hiši, ki je zgorela ipd. Ravno zaradi uvodoma že omenjenega pričakovanja kratkih odgovorov se terensko delo pri zbiranju zgodb in večjega nabora gradiva izkaže za še vedno najpomembnejše. Pisanje daljših sestavkov se zdi otrokom preveč časovno potratno in naporno, misel morajo primerno oblikovati, medtem ko pripovedovanje ponuja več svobode tako pri izražanju (upoštevajoč ekspresivno teksturo) kot tudi pri gradnji zgodbe.

Vprašanje o hobijih je pokazalo, da današnji otroci koncept konjička povezujejo z organiziranimi obšolskimi dejavnostmi, kot so glasbena šola, šport, deloma igranje družabnih in računalniških iger. Ko smo npr. otroke neposredno spraševali, ali zbirajo znamke, prtičke, nalepke ipd., je postalo jasno, da je zbirateljstvo še vedno zelo živ hobi, vendar teh dejavnosti otroci ne uvrščajo več med konjičke. Koncept hobija je pri otroku očitno povezan s konstruirano, določeno, organizirano in usmerjeno dejavnostjo, ki ni povezana z osnovnošolskim učnim programom, druge dejavnosti, kot so npr. zbiranje, kotalkanje s prijateljicami, peka sladice ipd. pa očitno razumejo kot vsakdanjo, običajno zapolnitev časa.

Pri vpraševanju o praznovanju različnih praznikov so bili odgovori pričakovani: danes družine praznujejo predvsem rojstne dneve (redko god), božič, novo leto, veliko noč, pust. Za večino praznikov so anketiranci navajali, da jih praznujejo v družinskem krogu ali z bližnjimi prijatelji. V ospredju praznovanja je predvsem druženje ob hrani.

Obravnavani vprašalnik je prvi tovrstni spletni vprašalnik v Sloveniji, ki se posveča izključno sodobno rabljeni folklori med osnovnošolci in srednješolci. Šlo je za poskus zajetja sodobnega gradiva, ki je še živo in je v rabi med šolarji. Veliko tega gradiva so otroci in mladostniki posvojili in med sabo razširili v sodobnem času, nekaj gradiva pa je brezčasnega. Gre za gradivo brez romantičnega pridiha »dediščine babic in dedkov«, gradivo, ki je nastalo pod vplivom medijev in sodobnih dogodkov, kot so npr. vici na temo večjih katastrof, uporaba širše znanih filmskih likov ipd. Zavedali smo se, da lahko zajamemo le manjši del gradiva, brez podpore višjih institucij resen zajem gradiva

po šolah ni mogoč. Poleg tega pa je pomemben del zbiranja gradiva še vedno prisotnost zbiralca na terenu, kar pa je brez pridobljenega projekta in financiranja nemogoče. Spletni vprašalnik bi bilo vsekakor smiselno ponoviti in pri tem upoštevati pomanjkljivosti pričujočega prvega poskusa zajema sodobne šolske folklore, dodati pa tudi nekaj

drugih vprašanj. Dolžina vprašalnika je za ohranjanje pozornosti anketiranca primerna. Vsekakor pa bi morali nekatera vprašanja postaviti bolj jasno oziroma na način, na katerega bi anketiranci odgovarjali s primeri, in ne zgolj z odgovoroma da ali ne. S takimi spletnimi vprašalniki bi pridobili vsaj del v sodobnem času tako živega gradiva.

ZAKLJUČEK PROJEKTA MLADI V SLOVENSKEM ZAMEJSTVU: DRUŽBENI IN KULTURNI KONTEKSTI TER SODOBNI IZZIVI

Štiri knjige kot podlaga za nadaljnje raziskave

Med letoma 2013 in 2016 je potekal raziskovalni projekt *MLADI V SLOVENSKEM ZAMEJSTVU: DRUŽBENI IN KULTURNI KONTEKSTI TER SODOBNI IZZIVI*. Projektna zasnova je izhajala iz spoznanja, da so mladi v zamejstvu osrednje vprašanje aktualnega zgodovinskega trenutka vsakega od štirih zamejstev v Avstriji, Italiji, Hrvaški in Madžarski.

Interdisciplinarno zastavljena raziskava je temeljila na vsebinah, ki močno vplivajo na etničnost mladih, njihovo vključevanje v družbeno življenje, njihov odnos tako do večinskega etničnega okolja države bivanja kot do države matičnega naroda ter odnos teh okolij do mladih. Raziskava je temeljila na kvantitativnem anketiranju in kvalitativnih narativnih intervjujih mladih ter pregledu relevantne literature. V projekt so bile vključene štiri raziskovalne ustanove: Inštitut za narodnostna vprašanja (INV) v Ljubljani, ki je kot osrednja slovenska znanstvenoraziskovalna ustanova na tem področju projekt tudi vodil, in zamejski raziskovalni inštituti: Slovenski znanstveni inštitut v Celovcu (SZI), Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarnik v Celovcu (SNIUJ) in Slovenski raziskovalni inštitut v Trstu (SLORI). Projekt je vodila zgodovinarica, sociologinja in politologinja dr. Vera Kržišnik-Bukić, znanstvena svetnica na INV. Po uspešno ocenjenem zaključenem projektne delu je skrbno spodbujala nastanek in izid vseh štirih monografskih zvezkov.

Projekt je financirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije (ARRS). Raziskavo in njene knjižne izsledke njihovi urednici in urednika v obliki krajših prispevkov predstavljajo v pričujoči in naslednji številki *Glasnika SED*.

V prvem zvezku, ki ga je uredila Vera Kržišnik-Bukić (INV Ljubljana) in je izšel leta 2017, so avtorji (Zaira Vidau, Milan Obid, Katalin Munda Hirnök, Sonja Novak Lukanović, Barbara Riman in Mojca Medvešek) raziskali splošni položaj mladih v slovenskih zamejstvih. Drugi zvezek je uredil Milan Obid (SZI Celovec), izšel je leta 2018. Namenjen je raziskavi identitetne opredelitve mladih, pri tem so avtorji (Zaira Vidau, Milan Obid, Katalin Munda Hirnök, Sonja Novak Lukanović, Barbara Riman in Mojca Medvešek) naleteli na marsikatero podobnost, hkrati pa med zamejstvi izsledili izrazite razlike. Leta 2018 je pod uredništvom Devana Jagodica (SLORI Trst) izšel še tretji zvezek, avtorji (Zaira Vidau, Martina Piko-Rustia, Katalin Munda Hirnök, Sonja Novak Lukanović,

Barbara Riman in Mojca Medvešek) pa v njem predstavljajo obsežno raziskavo družbenih in kulturnih kontekstov mladih v slovenskem zamejstvu skozi prizmo njihove družbene participacije oziroma njihovega dejavnega vključevanja v številne organizacije civilne družbe. Zvezek vsebuje tudi sezname društev in ustanov v vseh štirih zamejstvih, ki jih je kartograf Miha Brvar (INV) predstavil tudi na zemljevidu. V četrtem in zadnjem zvezku, ki je izšel leta 2019 in ga je uredila Sonja Novak Lukanović (INV Ljubljana), avtorji (Devan Jagodica, Martina Piko-Rustia, Katalin Munda Hirnök, Sonja Novak Lukanović, Barbara Riman in Mojca Medvešek) prikazujejo rabo slovenskega jezika tako na individualni kot institucionalni ravni in stališča mladih do slovenskega jezika. V tem zvezku so pomembni tudi sezname vzgojno-izobraževalnih ustanov v slovenskih zamejstvih, ki so prav tako prikazani na zemljevidih kartografa Mihe Brvarja (INV). Vsebine v knjigah so s pomočjo rezultatov ankete podane z grafi, s citati intervjuvank in intervjuvancev iz narativnih intervjujev ob uporabi relevantne literature in raziskovalnih izkušenj posameznih raziskovalcev in raziskovalk. V pričujoči številki *Glasnika SED* Vera Kržišnik-Bukić in Milan Obid v krajših prispevkih predstavljata prva dva zvezka, tretji in četrti zvezek bosta predstavljena v naslednji številki.

Čeprav so mladi in njihova kultura kot interdisciplinarna tema tudi del etnoloških raziskav, se z njimi v zamejstvu te raziskave le redko ukvarjajo. Pričujoči zaključeni raziskovalni projekt pa ponuja tudi izhodišča za razmišljanje o kulturi mladih v slovenskem zamejstvu z vidika etnologije. Za etnologijo se odpirajo zanimiva in pomembna raziskovalna vprašanja, npr. kako mladi sprejemajo, ohranjajo in prenašajo tradicije v svojih družinah, kako jih spreminjajo in prilagajajo novemu času, kaj (katero identiteto) s tradicijami povezujejo, kaj pojmujejo kot tradicijo/tradicije svoje skupnosti, kaj kot tradicijo/tradicije večinskega naroda ipd. Prav tako zanimivo je vprašanje, katere »slovenske tradicije« gojijo slovenska kulturna društva, kako jih predajajo mladim, kaj mladi sprejemajo in česa ne, in navsezadnje, ključno vprašanje, ali je mladim omogočeno po svoje razvijati prenesena izročila in tradicije in jih prilagajati sodobnemu času ipd. To so nekatera od raziskovalnih vprašanj, za katere imamo etnologi ustrezne raziskovalne izkušnje, ki lahko doprinesejo k še boljšemu razumevanju tega, kako mladi gledajo na »slovenske tradi-

* Martina Piko-Rustia, mag. filozofije, znanstvena vodja inštituta, Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarnik, Celovec/Klagenfurt, Avstrija; piko@ethno.at.

126 cije» v svojih družinah (npr. ohranjanje slovenskih pesmi, molitev in drugih obrednih obrazcev pri šegah in navadah, koledovanjih ipd.) in slovenskih kulturnih društvih. To bi, ob identiteti, ki jo razvijajo kot državljani držav, v katerih živijo, dodatno prispevalo k razumevanju specifične »slovenske identitete« mladih v slovenskem zamejstvu. Mladi so prihodnost vsakega naroda. Obravnavani projekt in štiri knjige, ki so sledile, so bili in so namenjeni prikazu

in analizi različnih družbenih kontekstov mladih generacij v slovenskem zamejstvu. Raziskovalci in avtorji se zahvaljujemo mladim v zamejstvu za njihovo dejavnost na vseh družbenih področjih in tudi za spodbudo, da do izročila razvijajo nove sodobne poglede, ki omogočajo prenos jezika in tradicij v današnji in prihodnji čas.

MLADI V SLOVENSKEM ZAMEJSTVU: DRUŽBENI IN KULTURNI KONTEKSTI TER SODOBNI IZZIVI

Uvodni podatkovnik

Sodelavci Inštituta za narodnostna vprašanja v Ljubljani (INV), Slovenskega znanstvenega inštituta v Celovcu (SZI), Slovenskega narodopisnega inštituta Urban Jarnik v Celovcu (SNIUJ) in Slovenskega raziskovalnega inštituta v Trstu (SLORI) smo v letih 2013–2016 – ob financiranju ARRS – izvajali temeljni znanstvenoraziskovalni projekt *Mladi v slovenskem zamejstvu: Družbeni in kulturni konteksti ter sodobni izzivi*. Izsledke projekta smo v naslednjih treh letih objavili v štirih tematskih monografskih zvezkih v skupnem obsegu okrog 1.300 strani. To seveda ne bi bilo mogoče, če sodelavci oz. avtorji ne bi bili izkušeni raziskovalci manjšinskih vprašanj slovenskega zamejstva. Ob treh Slovenkah, ki so izvorno iz Slovenije, dr. Sonji Novak Lukanovič, dr. Mojci Medvešek, dr. Veri Kržišnik-Bukić (vse INV), so druge kolegice in oba kolega iz zamejstva (dr. Devan Jagodic, dr. Zaira Vidau, Italija; mag. Martina Piko-Rustia, mag. Milan Obid, dr. Štefka Vavti, Avstrija; dr. Katalin Munda Hirnök, Madžarska; dr. Barbara Riman, Hrvaška). Medsebojno projektno sodelovanje raziskovalcev je omogočilo tvorno prepletanje različnih vidikov njihovih temeljnih disciplinarnih usmeritev, od zgodovine, etnologije, socialne antropologije, sociologije, statistike, sociolingvistike, uporabnega jezikoslovja, politologije in prava. Vse štiri knjige ne vsebujejo le rezultatov same raziskave, temveč so tudi plod naknadnih avtorskih vložkov.

Teorija in metodologija

S to ugotovitvijo smo že prestopili v polje uporabne in uporabljene metodologije, izhajajoče iz vsebin monografij, ki naj bi bile v družboslovju praviloma začetni temelj, sinonim za teoretična izhodišča izbranih raziskovalnih metodoloških prijemov in postopkov. Teoretična izhodišča so neločljiva od semantične funkcije izrazov in sintagem, uporabljenih v projektne naslovu oz. naslovih štirih monografskih zvezkov. V našem primeru je bilo treba najprej pojasniti projektno pojmovanje obeh glavnih empiričnih variabel, sintagme slovensko zamejstvo in izraza mladi. Da pri tem pojmovanju izhajamo iz kritičnih socioloških observacij še iz zadnjih desetletij 20. stoletja, utemeljenih ob teoretičnih konstruktivističnih usmeritvah Benedicta Andersona (1983) in Fredrika Bartha (1969), je pomembno poudariti tudi zaradi trdoživega vztrajnostnega biolo-

gističnega razmišljanja in pristopa, ki sta kljub drugačnim strokovnim razlagam v širšem družbenem in političnem diskurzu še marsikje prisotna. Je pa tudi res, da teh razlag ni dovolj ali pa preprosto niso upoštevane. Prav zato sem se, še ob delu na tem projektu, kratko publicistično zadržala na predstavitvenih poudarkih različnih observacij obravnavane problematike (Kržišnik-Bukić 2007, 2016). Temeljno vsebinsko in artikulirano aplikacijo je terjal zlasti pomen sintagme slovensko zamejstvo, ki opredeljuje izrazito specifično projekta. Za nekoliko bolj razdelano opredelitev sem se odločila tudi zaradi strokovnega pomena pojma v slovenskem narodoslovju in narodotvorju. Sintagma slovensko zamejstvo je širše analizirana v začetnih prispevkih vseh štirih knjig, na tem mestu zato podajam le naslednjo integralno definicijo. S slovenskim zamejstvom opredeljujemo namišljeno sklenjen, neviden, izmuzljiv, v marsičem neenak pasovni obroč, ki ga je treba razumevati in obravnavati dvojno: v geografsko-geopolitičnem smislu zajema zgodovinsko večinsko slovensko poselitveno ozemlje zunaj današnje Republike Slovenije, v človeškem smislu pa ljudi kot (domnevne) pripadnike slovenske narodne skupnosti. Sintagma slovensko zamejstvo se je v javnem družbenem, političnem in strokovnem diskurzu uveljavila v drugi polovici 20. stoletja (Pajnič 2019) in se utrdila, odkar ga geopolitično tvorijo obmejni predeli sosednjih štirih držav, Italije, Avstrije, Madžarske in Hrvaške. Kljub nekaterim drugačnim percepcijam tega prostora ostaja danes dejanska družbena situacija, povezana s sintagmo slovensko zamejstvo, natančneje, s slovenskimi zamejstvi, še naprej aktualna in s tem ne le strokovno aplikabilna, temveč tudi najprimernejše raziskovalno orodje za nadaljnjo kontinuirano obravnavo slovenstva neposredno prek državnega mejnega okvira Republike Slovenije. Pojem in izraz mladi sta sama po sebi nesorazmerno bolj jasna, a je hkrati za strokovno obravnavo nujno na samem začetku opredeliti ta pojem in njegovo konkretno uporabo v vsakem raziskovanju, v našem primeru zlasti v povezavi z drugo variabla, s slovenskim zamejstvom. Zato smo ob več splošnejših družboslovnih determinantah tematike mladih (Geržina 1996, Gillis 1999, Vičič 2002, Ule 2008, Lavrič 2011, Naterer 2011) že uvodoma podali tudi spoznanje, da tematske vsebine o mladih pravzaprav nikoli niso bile v sistematičnem raziskovalnem ospredju v nobenem izmed štirih zamejstev (Ljubljana: Državni zbor, 4. julij 2014), da gre za razmeroma novejšo raziskovalno

* dr. Vera Kržišnik-Bukić, zgodovinarica, sociologinja in politologinja, znanstvena svetnica, Inštitut za narodnostna vprašanja; vera.krzisnik@guest.arnes.si

Slovensko jezikovno zamejstvo na začetku 21. stoletja. Kartografija: Miha Brvar. (Vir: Novak Lukanović 2019: 18. Objavljeno z dovoljenjem avtorice prispevka.)

tematiko v slovenskih zamejstvih v Italiji (SZI) in še posebej v Avstriji (SZA) (Vavti 2011; 2012; 2015), medtem ko v slovenskih zamejstvih na Madžarskem (SZM) in Hrvaškem (SZH) kake take raziskave pred to sploh še ni bilo. Ugotavljanje teh dejstev je pomembno vplivalo na zastavitve empirične metodologije projektnega dela in posledično objavljenih knjižnih izdelkov. Vsekakor pa velja še ugotovitev, da pred tem projektom ni bilo nobene raziskave, ki bi empirično obravnavala mlade v slovenskem zamejstvu kot celoti in posledično ni bilo mogoče znanstveno primerjati fenomena mladih med slovenskimi zamejstvi, kar je bil eden temeljnih projektnih ciljev ter hkrati potencialno poučen in zanimiv raziskovalni izziv.

Z upoštevanjem doslej povedanega smo se spoznavanju populacije mladih po vseh zamejstvih približevali s poenotenim konceptom treh temeljnih kriterijev, enake spolne zastopanosti, tristopenjske starostne omejitve (15–19 let, 20–24 let, 25–29/30 let), zaželene (kjer je bilo to mogoče) ruralno/urbane strukturiranosti. Zaradi predvidene statistične obdelave pridobljenih podatkov je uporabljen metodološki pristop enakega števila anketiranih v vsakem izmed zamejstev. Pomanjkljivosti takega kvantitativne-

ga pristopa smo poskušali dopolniti s čim obsežnejšimi poglobljenimi intervjuji, v štirih knjigah pa še z drugimi dodatnimi kazalniki, s katerimi smo raziskovalci bodisi razpolagali kot lastnimi raziskovalnimi izkušnjami bodisi si jih smiselno na novo pridobivali.

Zbrano projektno empirično gradivo smo razdelili na štiri zaokrožene tematske vsebinske sklope (splošni položaj, identitetno opredeljevanje, družbena participacija, jezik), ki smo jih kot avtorji v štirih knjigah ustrezno dopolnjevali. Urednica/urednik vsake izmed njih je avtor/ica uvodnega izbranega tematskega vsebinsko-teoretičnega poglavja, primerjave med zamejstvi in glavnih vsebinskih zaključkov, medtem ko so avtorji središčnih prispevkov podajali podrobne izsledke empirične raziskave po posameznih zamejstvih. Med vsebinsko-metodološkimi cilji je, ob enotni odločitvi raziskovalcev o produkciji pisnih izdelkov, posebno mesto pripadlo tudi načrtovani ustreznim dinamikam njihovega nastajanja, kajti stopnja verodostojnosti pisnega objavljanja je obratno sorazmerna z odmaknjenostjo objave od konca empirične raziskave. To strokovno metodološko pravilo je v kontekstu delikatnih in izrazito variabilnih družbenih okoliščin, kot jih zajema obravnavana tematika,

še toliko pomembnejše, vendar ni bilo najbolj upoštevano. Je pa zato po drugi strani v pisnih izdelkih predvsem tretjega in četrtega zvezka vključeno več vsebinskih elementov in metodoloških vidikov, ki bi sicer verjetno izostali. Med nekaterimi ožjimi vsebinsko-metodološkimi pomanjkljivostmi tako projekta kot poznejših avtorskih monografij bi kazalo kot pomembno poudariti odsotnost aplikacije dvo-obraznega modela mladih, ki bi zajemal stičišča in presečišča iste tematske vsebine pri narodnostno večinski populaciji mladih in slovenski manjšinski populaciji mladih v vsakem izmed obravnavanih imaginarnih slovenskih zamejstev. Vpeljava tega metodološkega mehanizma v empirični del raziskave bi odražala, na primer, uveljavljena Barthova (2008) princip in izhodišče, ki naj omogočata raziskovalni metodološki postopek spoznavanja in samospoznavanja prek kriterija narodnostno/etnično nominalne mejnosti kot funkcije stvarne ali namišljene drugačnosti. V kolikor bi se ali se bo to projektno raziskovanje nadaljevalo, lahko omenjeni pristop, ki bi ga bilo treba metodološko šele razviti, prispeva k razumevanju dejanske tematike slovenske zamejske mladine.

Splošne vsebinske determinante položaja mladih v slovenskem zamejstvu

Gre za skupek spremenljivk, ki jih je mogoče obravnavati v širšem in ožjem smislu. Ob že vnaprej sprejetih kriterijih spola, starostne stratifikacije in lokacije bivanja smo poskušali s temi kazalniki okvirno odgovoriti na vprašanje številčnosti mladih v vsakem izmed slovenskih zamejstev, čeprav v anketi tega za vsaj dve zamejstvi občutljivega vprašanja (Jagodic 2011) prvotno nismo predvideli; hitro smo ugotovili, da je ta podatek pomemben že za potek same raziskave. Populacija mladih je povsod manjšina znotraj domnevne slovenske manjšine, pri čemer jih je največ v zamejstvu v Italiji, sledita Avstrija in Hrvaška (DZS-RH 2013), najmanj mladih pa pričakovano premore sicer najmanjša slovenska manjšina na Madžarskem (Munda-Hirnök 2014). Tematiko splošnega položaja mladih v slovenskih zamejstvih smo raziskovali in analizirali z naslednjih zornih kotov: sodobne splošne demografske značilnosti slovenskih narodnih manjšin in v njih zlasti mladih, družinske in bivanjske razmere ter državljanjski status, izobraževanje mladih in njihovih staršev, trenutni položaj mladih, zaposlitvene možnosti in mobilnostna pripravljenost, verski in politični nazor mladih ter vrednostne opredelitve in orientacije. V nadaljevanju sledijo spoznanja in ugotovitve raziskave. Potrdila so se pričakovanja raziskovalcev, da danes med mladimi, ki jih obravnavamo kot slovenske zamejce, njihovimi vrstniki iz večinskega naroda in mladimi v Sloveniji v njihovem splošnem družbenem položaju v glavnem ni pomembnih razlik (Lavrič (ur.) 2011). Tako kot v Sloveniji so tudi mladi v sosednjih državah deležni posebne uradne obravnave, a se projektno nismo posebej spuščali v podrobnejši formalnostatusni prikaz posameznih nor-

mativnih okvirov, temveč smo se zadržali na nekaterih pomembnejših izhodiščih, zajetih v družbenem prostoru RS kot splošne matrice, *mutatis mutandis* približno veljavne v vseh petih državah EU (Ustava 1991, ZJIMS 2010, ZMS 2000, ZSKUŠ 1994). Šele s sistematičnim primerjalnim pristopom, najprej z analizo ustreznih dokumentov o mladih v sosednjih državah, bi lahko ugotavljali natančnejšo situacijo. Da gre tudi v političnem smislu za podobnosti splošnega družbenega položaja mladih v celotnem obravnavanem prostoru, kažejo usmeritve, ki jih vsebujejo evropski dokumenti o mladih v EU. Slednji so predvsem deklaratorni in takšna stvarnost je običajna pri odnosu tudi večine držav EU do družbenega segmenta mladih. (Spletni vir 1; Spletni vir 2; Williamson 2008).

Toda kot še pomembnejše smo v tem pionirskem projektu o mladih v celotnem slovenskem zamejstvu raziskali konkretne življenjske okoliščine mladih v obravnavanem prostoru in si ustvarili sliko njihovega realnega splošnega položaja kot posebne družbene skupine, natančneje, štirih družbenih skupin. Sodobni družbenoekonomski sistem prevladujočega liberalnega tržnega kapitalizma v vseh petih državah ustvarja podobne življenjske razmere (glej npr. Spletni vir 3). Pri zaposlovanju to izkušata starejši podskupini mladih, starih od 20 do 29 let. Medtem je najmlajša skupina mladih, starih od 15 do 19 let, praviloma povsod še vključena v formalno šolsko izobraževanje kot najpomembnejšo splošno dejavnost mladih, kajti po končani srednji šoli se tudi vse več slovenskih zamejcev odloča za visokošolski študij.

Na odraščanje in izbiro poklicne poti mladih pomembno vplivajo starši, pri katerih vse pogosteje živijo tudi po 30. letu in po koncu študija, pri čemer to velja zlasti za urbana okolja. Proces lastnega osamosvajanja mladih obeh spolov je predvsem zaradi pomanjkanja zaposlitev in dostopnosti stanovanj v mestnih okoljih danes znatno počasnejši kot pred desetletji. Občutno odstopajo le mladi v Avstriji, kjer je starostna meja osamosvajanja mladih celo nižja kot v Evropski uniji (EU). Mladi danes manj kot v preteklosti poklic »dedujejo«, čeprav – danes na drugačnih temeljih – postaja družinsko zaposlovanje spet zelo aktualno. Mladi slovenski zamejci so poudarjali današnjo večjo možnost izbire, ki jo nudijo priložnosti tako pri študiju kot zaposlovanju v državah EU. Vse obravnavane države so članice EU, zaradi česar in hkrati tudi zaradi izrazito ugodnejših novih prometnih povezav in komunikacijskih stikov so mladi pri iskanju zaposlitve povsod dobro pripravljeni tudi na visoko mobilnost. To mladi slovenski zamejci dokazujejo s svojimi konkretnimi selitvami v druge kraje matičnih držav, v katerih živijo, v Republiko Slovenijo, pa tudi v širše evropsko okolje. Izredno visoko stopnjo meddržavne mobilnosti v Evropski uniji je treba tudi v slovenskem zamejstvu pripisati študijskim programom Erasmus, od leta 2014 Erasmus+, ki omogočajo finančno in organizacijsko pomoč in na več načinov spodbujajo in omogočajo izobraževanje in usposabljanje ter meddržavno izmenjavo

študentov in pedagoških kadrov. V funkcioniranje sistema Erasmus+ so vključene tako Slovenija kot vse njene sosednje države ter s tem slovenska zamejstva v celoti.

Glede religioznosti spadajo mladi iz vseh slovenskih zamejstev v krog krščanske katoliške tradicije, a so na splošno manj in nekoliko drugače verni od svojih staršev, čeprav ima v zamejstvu Cerkev ponekod še nadalje tudi tradicionalno zelo pomembno poslanstvo jezikovne vzgoje v (knjižni ali celo narečni) slovenščini. Povsod pa so zamejci, tako kot mladi v Sloveniji in njihovi evropski sovrstniki, manj zainteresirani za politiko, za katero se glede lastne udeležbe v njej zelo redko odločajo. To je vsekakor posledica aktualnega družbenega razvoja v obdobju neoliberalizma, ki družbo legalno, odkrito in pretanjeno drobi na skupek atomiziranih osebkov brez realnih možnosti njihovega lastnega vpliva na temeljne družbene tokove in spremembe. Še znatno hitreje in lahkotneje kot starejši se mladi vdajajo v usodo maksimalno individualizirane družbe. Perspektivna negotovost poriva mlade odrasle v trd konkurenčni boj za lastno preživetje in preživetje ožje družine.

V primerjavi s starši – čeprav so od njih še vedno odvisni – dijaki in študenti odraščajo z drugačnimi cilji in osebnimi vrednotami. Ob splošnem družbenorazvojnem trendu osebnih preferenčnih vrednot (Bennett 1997; Ule 2012) so te med mladimi v vseh štirih slovenskih zamejstvih zelo podobne. Poleg nekaterih samoumevnih, kot so družina, ljubezen, prijateljstvo, so te vrednote zlasti njihova osebna rast, samostojnost in odgovornost, medtem ko vrednote večjezičnosti mladi slovenski zamejci že doživljajo precej različno. Med najpomembnejše spada v SZI, nekoliko manj v SZA, še v sredinsko povprečje med osebnimi vrednotami v SZM in med najmanj pomembne v SZH. Z interesnega vidika naše raziskave se je pokazalo, da mladi slovenski zamejci v razmerju do vrednote večjezičnosti nižje cenijo vrednoti narodna pripadnost in razvoj slovenske manjšine, ki sta povsod razvrščeni med najnižjimi vrednotami, v SZH pa celo najnižje. Obdobje ugodne gospodarske rasti, ki jo je Evropa beležila v zadnjih letih po dolgotrajni hudi ekonomski krizi, med mladimi nekje bolj in drugje manj umirja druge družbene napetosti, neguje in enormno pa razvija splošno kulturo potrošništva, kar potrjujejo tudi druge raziskave o današnjih mladih (Galimberti 2009). Hkrati pa se večina mladih povsod po Evropi zateka še v lastne ustvarjalne in inovativne ter zanje značilne alternativne subkulture. Poleg športa, kot za mlade obeh spolov izrazito značilne in po pomenu zanje in za vsa družbena okolja visoko rangirane aktivnosti, je treba poudariti še različne zvrsti njihove glasbene ustvarjalnosti, karakterističnih samo ali predvsem za mlade (Naterer 2010).

Raziskovalci se zavedajo, da je treba obravnavati vsa pomembna družbena dogajanja, ki tvorijo kontekst spremenljivk, tudi tistih novih in neznanih ali vsaj neupravičeno zapostavljenih. Z današnjega zornega kota so gotovo neizogibno aplikabilne naslednje. V Aziji se je ob koncu leta

2019, v Evropi pa na začetku leta 2020 pojavil »zunanji sovražnik« v podobi novega in medicinsko nepremagljivega bolezenskega virusa (uradno označenega kot covid-19, v vsakdanjem govoru pa koronavirus). Zaradi njegove razširitve na vse celine ga je Svetovna zdravstvena organizacija razglasila za povzročitelja pandemije, ki jo doživljajo ljudje v tudi vseh petih tu obravnavanih državah. Če/ko se bo se ta projekt nadaljeval, bi lahko to družbeno dogajanje, ko bo seveda izzvenelo, strokovno pospremili z vidika obnašanja mladih, tudi mladih v slovenskem zamejstvu. V tem primeru bi nas zanimal odnos mladih do vrednote zdravja kot specifične splošne družbene vrednote in predvsem razlike med dojetjem mlajših in starejših populacij. Podobno bi lahko v sklopu spremenljivih determinant splošnega položaja mladih spremljali njihovo odnos do ekoloških vprašanj in podnebnih sprememb; iz razumljivih razlogov naj bi bila njihova zavzetost za ta vprašanja domnevno močnejša.

Na vse mlade danes gotovo najmočnejše in odločilno vplivajo družbeni procesi globalizacije (Modic idr. 2011; Piko-Rustia 2016) in digitalizacije. Mladi so njihovi glavni promotorji, nosilci in izvajalci ter si ustvarjajo, zlasti v medsebojni realni komunikaciji, paralelno družbeno okolje, ki se ga je oprijela oznaka virtualna resničnost (Strehovec 1994; Valentinčič 2017). Tem procesom je sicer načelno inherentna raznarodovalna funkcija, s katero je mogoče razlagati danes razmeroma nizko stopnjo pomena narodne pripadnosti za današnje mlade slovenske zamejce, vsekakor nižjo od stopnje pomena pripadnosti njihovih staršev. Toda za to ugotovitev so na razpolago še drugi močni razlogi. Med njimi je treba poudariti še z vsemi drugimi raziskavami ugotovljeni večdesetletni trend oblikovanja dvojnih, sestavljenih, prežemajočih se narodnostnih modelov. Ti so delno v nasprotju z enim in edinim ekskluzivnim slovenskim manjšinskim modelom tradicionalno prevladujoče narodnostne identifikacije mladih (Gáspár 2010). Pri tem stroke že dlje opozarjajo na miselno togo in konzervativno zakoreninjeno pojmovanje, ki pripisano narodno pripadnost enači ali opira na etno slovenstvo 19. stoletja (Kržišnik-Bukić 2007; Kržišnik-Bukić 2016; Malle 2017). Poleg dinamičnih procesov oblikovanja kompleksnih narodnostnih identitetnih (Južnič 1993) obrazcev velja kot razlog morda nekoliko večje brezbržnosti mladih do ohranjanja slovenstva v zamejstvu opozoriti tudi na relativno neogroženost slovenske manjšine oziroma na njen danes ugodnejši položaj v večinskem etničnem okolju vseh štirih matičnih držav v primerjavi s položajem v preteklosti. To dejstvo paradoksalno, a kljub temu logično, v neki meri vpliva na šibljenje vezanosti mladih na vrednoto slovenske narodnostne pripadnosti.

Po drugi strani in hkrati pa ni odveč primerjava te vrednote pri mladih v slovenskem zamejstvu in mladih v Sloveniji. Svojega manjšinskega statusa se zavedajo vse slovenske manjšine (Ule 1995; Kržišnik-Bukić 1998; Munda-Hirnök 1999; Domej 2008; Josipovič in Kržišnik-Bukić

2010; Lavrič 2011, Riman 2013, Valentinčič 2014; Vidau 2015a; Škiljan 2015; Perger 2016, Riman 2019) in mladi kot njihov organski sestavni del. Zato njihov odnos do slovenstva in slovenščine, ki je merljivo močnejši psihološki dejavnik, omogoča sklepanje, da so mladi v slovenskem zamejstvu racionalno in čustveno intenzivneje povezani s slovenstvom kot pa mladi v Sloveniji, kar zagotovo velja zlasti za mlade v SZI in SZA. Mladi v Sloveniji se, najbrž zaradi samoumevnosti slovenstva, o njem niti ne sprašujejo. V prid pozitivnemu odnosu mladih zamejcev do slovenske pripadnosti pa prispeva tudi vloga matičnega naroda oz. dejstvo, da Republika Slovenija vlaga znatne napore in sredstva za spodbujanje in ohranjanje slovenskega jezika in slovenstva v vseh štirih zamejstvih. To je nedvomno pomemben dejavnik že več generacij trajajočega vztrajanja pri ohranjanju slovenstva in njegovem negovanju tudi med mladimi slovenskimi zamejci. Leta 2006 je bil sprejet Zakon o odnosih Republike Slovenije s Slovenci zunaj njenih meja (ZORSSZNM 2006). Na državni ravni sta za skrb za Slovence v zamejstvu in po svetu odgovorna dva organa, v DZ resorna Komisija, na Vladi pa resorni Urad (Spletni vir 4). Leta 2014 je bilo Vseslovensko srečanje v Državnem zboru namenjeno mladim kot prihodnjim ustvarjalcem skupnega slovenskega prostora; takrat je sodelavka tega projekta tudi predstavila njegovo zasnovo in potek (DZ-RS 2014; Vidau 2014). Zaskrbljujočemu odhajanju številnih zlasti visoko izobraženih mladih iz Slovenije je bilo posvečeno Vseslovensko srečanje v DZ pet let pozneje. Na njem je o priselitvah mladih slovenskih zamejcev v Slovenijo kot sicer nedvomni izgubi za konkretno slovensko zamejstvo, a hkrati ne kot izgubi za slovenstvo, spregovorila vodja pričujočega projekta (Kržišnik-Bukić 2019).

Med samoohranitvenimi dejavnostmi in postopnim usihanjem

Kljub konstruktivnim elementom pa se slovenstvo med mladimi v zamejstvu ob realnih razlikah med posameznimi zamejstvi postopoma opušča in počasi izgublja ali prilagaja opisanim novim narodnostno razvojnim trendovskim modelom. To lahko sklepamo tako iz številčnega krčenja domnevnih pripadnikov ne le vseh slovenskih manjšin, temveč tudi mladih, ki so povsod dodatno še manjšina znotraj manjšine. Hkrati pa ne smemo podcenjevati gradnikov načrtno revitalizacije slovenstva v skoraj že pozabljenih nekoč tudi slovenskih zamejskih okoljih, na primer na avstrijskem Štajerskem (Weitlaner 2013). Uvajanje slovenskega jezika v že kar številne osnovne šole v zadnjem desetletju, dveh zlasti v SZH (Medvešek in Lukanović 2016; Mirković 2016), kjer se ga učijo celo otroci izvorno neslovenskega narodnostnega ozadja, kar pa še bolj velja za sicer legalno dvojezično šolstvo v SZI (Bogatec 2015; Vidau 2015b; Grgič 2016; Spletni vir 5) in SZA (Maurer-Lausegger 2016), zgovorno najavlja nadaljnjo prisotnost slovenstva v omenjenih treh zamejstvih.

Ohranjanje najmanjšega slovenskega zamejstva, SZM, bo najbrž že kmalu odvisno predvsem od načrtnih investicij iz Slovenije v Porabje in, nekoliko manj pričakovano, od razmeroma obilne finančne podpore madžarskih oblasti. Slovenska podjetja v Porabju bi bila lahko – kot prinašalke in spodbujevalke uporabe slovenščine v delovnih razmerjih – konstruktivni dejavnik oživljanja ali nove vpeljave slovenskega jezika v to okolje. Hkrati bi tak razvoj zagotavljal tudi ostajanje številnih mladih v tem zamejstvu, kjer sicer zanje primanjkuje zaposlitvenih možnosti in se ti, kar je potrdila tudi raziskava, v iskanju služb selijo ali se nameravajo seliti predvsem v sosednjo Avstrijo.

Razvoj človeštva v 21. stoletju ni naklonjen obstanku številčno majhnih narodov, še manj njihovim manjšinam. Mladi v vseh štirih slovenskih zamejstvih, njihovi otroci in vnuki so tiste generacije, ki bodo v prihodnje subjektivno odločali o tamkajšnji usodi slovenstva. Bodo vztrajali pri uporabi slovenskega maternega jezika, negovanju zgodovinskega spomina, teh in onih tradicij slovenstva? Ali se bodo polagoma in neslišno, nekateri tudi zavestno, asimilirali v večinskem narodnostnem okolju? Razpolagajo in razpolagali bodo še z drugimi in vmesnimi možnostmi. Vsekakor pa se vrednoti (slovenskega) maternega jezika in narodnostne pripadnosti (slovenstvu), karkoli že je ta komu pomenila, v vrtincu novega družbenega časa umikata iz vrednostnega ospredja 20. stoletja. V današnjem zgodovinskem trenutku sicer kaže, da je splošni položaj mladih po vseh slovenskih zamejstvih za obstoj slovenstva dober. Načeloma ga ustrezno upoštevajo in obravnavajo matične države, v katerih živijo, izdatno in večstransko ga podpira tudi Republika Slovenija. Pa tudi starejše generacije slovensko ozaveščenih zamejcev se bolj ali manj povsod trudijo pritegniti mlade in jim privzgojiti ljubezen do slovenskega jezika in slovenstva nasploh.

Literatura in viri

- ANDERSON, Benedict R.: *Imagined Communities Reflection on the Origin and Spread of Nationalism*. London: Verso, 1983.
- BARTH, Fredrik (ur.): *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organisation of Culture Difference*. Boston: Little, Brown and Company, 1969.
- BENNET, William J.: *The Book of Virtues for Young People*. New York: Simon & Schusterl, 1997.
- BOGATEC, Norina: Šolanje v slovenskem jeziku v Italiji. *Razprave in gradivo* 74, 2015, 5–21.
- DOMEJ, Teodor: Slovenci in slovenščina na Koroškem. V: Tone Pavček (ur.), *Posvet o slovenskem jeziku. Zbornik prispevkov na posvetu 15. maja 2007*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 2008, 85–94.
- DZ-RS – DRŽAVNI ZBOR RS: Mladi kot ustvarjalci skupnega slovenskega prostora? *XIV. Vseslovensko srečanje*. Ljubljana: Državni zbor RS, 4. 7. 2014.

DZS-RH – Državni zavod za statistiku RH: *Popis stanovništva, kućanstva i stanova 2011. Stanovništvo prema državljanstvu, narodnosti, vjeri i materinskom jeziku*. Zagreb: Državni zavod za statistiku RH, 2013.

GALIMBERTI, Umberto: *Grozljivi gost: Nihilizem in mladi*. Ljubljana: Modrijan, 2009.

GÁSPÁR, Drágica: *Spreminjanje narodnostne zavesti slovenske manjšine v Porabju v zadnjih desetletjih dvajsetega stoletja*. Diplomski naloga. Ljubljana: Filozofska fakulteta Univerze v Ljubljani, 2010.

GERŽINA, Suzana: *Mladina v devetdesetih: Analiza stanja v Sloveniji*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, Ministrstvo za znanost in šport R Slovenije, Urad R Slovenije za mladino, 1996.

GILLIS, John R.: *Mladina in zgodovina: Tradicije in spremembe v evropskih starostnih odnosih od 1770 do danes*. Šentilj: Aristej, 1999.

GRGIČ, Matejka: *Slovenščina v Italiji danes: Paradoksi, ideologije in pragmatike*. *Dialogi* 52/7–8, 2016, 95–101.

HABERL-ZEMLIČ, Andrea: *Pustiti jezik v vasi: Ohranjanje in opuščanje slovenskega jezika v Radgonskem kotu*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, 2012.

JAGODIČ, Devan: *Problematika številčne opredelitve Slovencev v Italiji: Pregled demografskih ocen in analiza glavnih metodoloških zadreg*. V: Janez Malačič in Matjaž Gams (ur.), *Soočanje z demografskimi izzivi v Evropi: Zbornik 14. mednarodne multikonference Informacijska družba – IS 2011, 10.–11. oktober 2011: Zvezek B*. Ljubljana: Institut Jožef Stefan, 2011, 50–55.

JOSIPOVIČ, Damir in Vera Kržišnik-Bukić: *Slovensko-hrvaški obmejni prostor: Etnične vzporednice med popisi prebivalstva po letu 1991*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, 2010.

KRŽIŠNIK-BUKIĆ, Vera: *Mladi zamejci v Sloveniji niso izguba*. *Primorski dnevnik*, 25. 8. 2019, 13.

KRŽIŠNIK-BUKIĆ, Vera: *Slovenci na Hrvaškem in slovensko narodno vprašanje*. *Razprave in gradivo* 33, 1998, 7–30.

KRŽIŠNIK-BUKIĆ, Vera: *Sodobno slovensko narodotvorje in primer slovenskega manjšinskega konteksta na Hrvaškem*. V: Daniel Grafenauer in Katalin Munda Hírnök (ur.), *Raznolikost v raziskovanju etničnosti: Izbrani pogledi*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, 2016, 142–166.

KRŽIŠNIK-BUKIĆ, Vera: *Terminološke dileme ob vsebinski aplikaciji atributov narodni in nacionalni v povezavi s sintagmo slovenska identiteta*. *Anthropos* 39/3–4, 2007, 205–221.

LAVRIČ, Miran (ur.): *Mladina 2010: Družbeni profil mladih v Sloveniji*. Ljubljana: Ministrstvo za šolstvo in šport, Urad RS za mladino; Maribor: Aristej, 2011.

MALLE, Janko: *Pasti skupne slovenske nacionalne identitete: Kaj povezuje v različnih državah živeče Slovence? Predavanje na XVII. Vseslovenskem srečanju: Slovenec sem*. Ljubljana: Državni zbor, 6. julij 2017.

MAURER-LAUSEGGER, Herta: *Slovenščina na dvojezičnem avstrijskem Koroškem*. *Dialogi* 52/7–8, 2016, 89–94.

MEDVEŠEK, Mojca in Sonja Novak Lukanović: *Promocija učenja slovenskega jezika v Varaždinski županiji: Zaključno poročilo projekta*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, 2015.

MIRKOVIĆ, Marjana: *O ohranjanju slovenščine na Hrvaškem*. *Dialogi* 52/7–8, 2016, 109–116.

MODIČ, Jerneja, Tanja Baumkircher, Nina Bakovnik in Tea Jarc (ur.): *Mobilnost mladih: Programski dokument Mladinskega sveta Slovenije*. Ljubljana: Mladinski svet Slovenije, 2011.

MUNDA HIRNÖK, Katalin, Marija Kozar Mukič in Attila Kovács: *Položaj Slovencev na Madžarskem zunaj avtohtone posejitve (primer Slovenci v Szombathelyu/Sombotelu)*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, 2002.

MUNDA HIRNÖK, Katalin: *Slovenci na Madžarskem ob koncu 90-ih let*. *Razprave in gradivo* 35, 1999, 61–75.

MUNDA HIRNÖK, Katalin: *Številčni razvoj Slovencev na Madžarskem – primerjava popisnih podatkov 2001*. *Etnologija Slovencev na Madžarskem* 6, 2014, 107–117.

NATERER, Andrej (ur.): *Mladi 2010*. Maribor: Subkulturni azil, 2011.

NOVAK LUKANOVIĆ, Sonja (ur.): *Jezikovni profil mladih v slovenskem zamejstvu*. Ljubljana, Celovec in Trst: Inštitut za narodnostna vprašanja, Slovenski znanstveni inštitut, Slovenski narodopisni inštitut Urban Jarnik, Slovenski raziskovalni inštitut, 2019.

PAJNIČ, Katarina, *Mladi z dvema domovinama*. *Delo*, 12. april 2019, 15.

PERGER, Valerija: *Na tleh leže slovenstva stebri stari ... to je slovensko Porabje danes*. *Dialogi* 52/7–8, 2016, 102–108.

PIKO-RUSTIA, Martina: *Slovensko zamejstvo med tradicionalnim in globalnim svetom*. *Glasnik SED* 56/1–2, 2016, 142–151.

RIMAN, Barbara: *Mladi i njihov identitet kroz djelovanje u kulturno-umjetničkim društvima nacionalnih manjina na prostoru Republike Hrvatske s posebnim obzirom prema kulturno-umjetničkim društvima slovenske nacionalne manjine*. V: Miljenko Brekalo in Ivana Žužul (ur.), *Kultura, identitet, društvo: Europske realiteti – međunarodni interdisciplinarni skup: Knjiga sažetaka*. Osijek: Odjel za kulturologiju, Sveučilište J. J. Strossmayera; Zagreb: Institut društvenih znanosti Ivo Pilar, 2013, 166–169.

RIMAN, Barbara: *Slovenska društva u Hrvatskoj od 1886 do 1991. godine*. Reka: Vijeće slovenske nacionalne manjine Primorsko-goranske županije. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, 2019.

Spletni vir 1: *European Commission white paper – A new impetus for European youth*, 2001; <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/SL/TXT/?uri=celex:52001DC0681>, 6. 4. 2020.

Spletni vir 2: *Young Europeans in 2001: Results of a European Opinion Poll (Eurobarometer Special Report, 151)*; https://ec.europa.eu/commfrontoffice/publicopinion/archives/ebs/ebs_151_summ_en.pdf, 6. 4. 2020.

Spletni vir 3: *Specijalist HR: Za tržište financijskih stručnjaka*; www.specijalist.hr/hr/info-centar/obavijesti/studenti/hrvatska-druga-po-nezaposlenosti-mladih-u-europi, 10. 11. 2016.

Spletni vir 4: *Urad Vlade RS za Slovence v zamejstvu in po svetu: Mladinske organizacije v zamejstvu in po svetu*; http://www.uszs.gov.si/si/znanost_mladi_gospodarstvo/mladi/mladinske_organizacije_v_zamejstvu_in_po_svetu/, 20. 11. 2016.

Spletni vir 5: Slovenski raziskovalni inštitut v Trstu: Raziskovalno poročilo o drugi izvedbi projekta ŠOLA 2011 o spremljanju narodnostnih in jezikovnih značilnosti populacije slovenskih vrtcev in šol v Italiji in dvojezičnega šolskega centra v Špetru; http://www.slori.org/upload/pdfeng_pro/uploadpdfeng_pro105.pdf#predstavitev, 20. 11. 2016.

STREHOVEC, Janez: *Virtualni svetovi: K estetiki kibernetične umetnosti*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 1994.

ŠKILJAN, Filip: *Slovinci u Varaždinu i Varaždinskoj županiji*. Varaždin: SKD Nagelj, 2015.

ULE, Mirjana: Socialna psihologija odnosa med manjšino in večino ali Slovenci na Hrvaškem. V: Vera Kržišnik-Bukić (ur.), *Slovinci v Hrvaški*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, 1995, 309–320.

ULE, Mirjana: Spreminjanje vrednot v sodobnih življenjskih potekih. V: Aleksander Bjelčević (ur.), *Etika v slovenskem jeziku, literaturi in kulturi*. Zbornik predavanj: 49. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, Ljubljana, 1.–12. 7. 2013. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko, Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik, 2012, 89–96.

ULE, Mirjana: *Za vedno mladi? Socialna psihologija odraščanja*. Ljubljana: Fakulteta za družbene vede, Založba FDV, 2008.

USTAVA Republike Slovenije, *Uradni list RS* 33, 28. december 1991.

VALENTINČIČ, Dejan: Facebook as an Indicator of Vitality of Slovenian Minority and Diaspora Communities (with Emphasis on Young Population). V: Borut Rončević in Matevž Tomšič (ur.), *Information Society and its Manifestations – Economy, Politics, Culture*. Frankfurt na Majni: PL Academic Research, 2017, 265–286.

VALENTINČIČ, Dejan: *Slovinci v Reziji? Pravni položaj in dejansko življenje slovenske jezikovne manjšine*. Celovec: Univerza v Celovcu; Ljubljana: Inštitut Karantanija; Novo mesto: Arte4, 2014.

VAVTI, Štefka: 2015. *Fešte ali politično delo? Participacija mladih Slovenk in Slovencev na avstrijskem Koroškem*. Dunaj in

Celovec: Drava, 2015.

VAVTI, Štefka: Med angažmajem in odhajanjem: Identitetni tipi pri mladih Slovencih in Slovenkah na dvojezičnem avstrijskem Koroškem. *Razprave in gradivo* 64, 2011, 8–35.

VAVTI, Štefka: Včasih ti zmanjka besed: Etnične identifikacije pri mladih Slovenkah in Slovencih na dvojezičnem avstrijskem Koroškem. Dunaj in Celovec: Drava, 2012.

VIČIČ, Aleš: Psihološke karakteristike mladostnikov. *Trener ZKTS* 2/3, 2002, 79–86.

VIDAU, Zaira: Medkulturni položaj mladih, ki se šolajo v slovenskem jeziku v Italiji. *Razprave in gradivo* 74, 2015, 23–39.

VIDAU, Zaira: Mladi v slovenskem zamejstvu: Družbeni in kulturni konteksti ter sodobni izzivi. Predavanje na *XIV. Vseslovenskem srečanju: Mladi kot ustvarjalci skupnega slovenskega prostora?* Ljubljana: Državni zbor, 4. julij 2014.

VIDAU, Zaira: *Upravljanje jezikovne različnosti v javni upravi: Primer slovenske, furlanske in nemške skupnosti v deželi Furlaniji Juljski krajini*. Koper: Univerzitetna založba Annales, 2015.

WEITLANER, Susanne: Slowenisch in der Steiermark. V: Wilhelm Wolf, Sabine Sandrieser, Karin Vukman-Artner, Teodor Domej idr. (ur.), *Natürlich zweisprachig = Naravno dvojezično = Természetesen kétnyelvű = Bisó dujtschibtschengere = Seveda dvojezično = Přirozeně dvojjazyčné = Prirodzene dvojjazyčné*. Gradec: Leykam, 2013, 163–171.

WILLIAMSON, Howard. *Supporting Young People in Europe*. Vol. 2. Strasbourg: Council of Europe Publishing.

ZJIMS – Zakon o javnem interesu v mladinskem sektorju, *Uradni list RS* 42, 28. maj 2010.

ZMS – Zakon o mladinskih svetih, *Uradni list RS* 70, 8. avgust 2000.

ZORSSZNM – Zakon o odnosih Republike Slovenije s Slovenci zunaj njenih meja. *Uradni list RS* 43, 21. april 2006.

ZSkus – Zakon o skupnostih študentov, *Uradni list RS* 38, 30. junij 1994.

IDENTITETNE OPREDELITVE MLADIH V SLOVENSKEM ZAMEJSTVU

Mladi in trenutni socialnoekonomski razvoj

Monografija *Identitetne opredelitve mladih v slovenskem zamejstvu* je formalno zgrajena tako kot druge tri monografije, ki so nastale v projektu Mladi v slovenskem zamejstvu: Družbeni in kulturni konteksti ter sodobni izzivi. V začetnem prispevku vodja projekta Vera Kržišnik-Bukić uvede v uporabo pojmov, konceptov in temeljnih teoretično-metodoloških izhodišč. Temu sledi strokovni uvod v sodobne teorije o identiteti. Osrednji del monografije sestavljajo članki iz posameznih zamejstev in zaključno sklepanje ter medsebojne primerjave.

V uvodu v teorije identitete piše: »Večina mladih se v veliki meri identificira z različnimi zvrstmi kulture življenjskega sloga.« Tudi v najodročnejših evropskih državah se večina mladih ravna po vzorcih mednarodne popularne kulture. Kaj so torej specifične identitete mladih v vseh štirih slovenskih zamejstvih, ko pa se zdi, da procesi globalizacije vedno bolj entotijo nekoč raznolike družbe in kulture? Pri soočanju s tem vprašanjem avtorice in avtorji pričujoče monografije izhajamo iz domneve, da so si bistveni socialni pojavi med mlado generacijo v prostoru, ki ga imenujemo slovensko zamejstvo – in v Sloveniji – večinoma podobni in med seboj primerljivi. Vse štiri države slovenskega zamejstva so članice Evropske unije in v vseh zamejstvih načeloma delujejo podobne družbene silnice, čeprav se pojavljajo na različne načine.

Življenjski slog mladih v Sloveniji naj bi bil po izsledkih sociološke raziskave na začetku 90. let dokaj poenoteno »sredneslojski«; temu ustrezno so se poenotili tudi življenjski in kulturni vzorci. Medtem pa so prodrli močni pritiski socialnega razlikovanja, zniževanja standarda pri delu mladine in vedno bolj tudi različne možnosti za kakovostno šolanje in ekonomsko osamosvajanje (Ule idr. 2000). Mladi iz manj premožnih družin so zato danes v socialno dosti ranljivejšem položaju (glej npr. Piketty 2015). Čeprav so, kar se tiče socialnega blagostanja, med državami slovenskega zamejstva deloma velike razlike, pa za celotno zamejstvo velja ugotovitev predhodno citirane raziskave o prodirajočih pritiskih socialnega razlikovanja. Trenutni razvoj mednarodne tekmovalnosti mdr. ustvarja pogoje, pod katerimi mladi pogosto ne morejo drugače, kot da se odselijo in si poiščejo delovno mesto daleč od doma. To velja zlasti za mlade iz regij, ki iz katerihkoli razlogov ne dosegajo današnjih ekonomskih meril.

Etnična in narodna identiteta ter spremenjen odnos do slovenskega jezika

Socialnoekonomski razvoj se zrcali tudi v identitetnih opredelitvah mladih v slovenskem zamejstvu. Med ključnimi premiki, ki jih podrobneje obravnavamo v monografiji, so spremenjene opredelitve v zvezi s slovenskim jezikom in z etnično ter narodno pripadnostjo. V primerjavi s polpreteklo preteklostjo so v zadnjih desetletjih t. i. velike zgodbe oziroma ideologije o narodu, religiji, političnem osvobojanju itd. izgubljale pomen, na njihov račun pa so postajale pomembnejše vrednote, ki so bolj usmerjene v neposredno izkustvo posameznika, denimo samouresničevanje, *work-life-balance* ali zdravo življenje v zdravem okolju. Hkrati pa bi vsekakor ravnali prenašano, če bi popolnoma odpisali pomen omenjenih »velikih pripovedi«. Sklep monografije je, da »zlasti za pripadnike manjšinskih narodnih skupnosti sklicevanje na kolektivne izkušnje ostaja bistveni vidik njihove socialne identitete«. V Italiji in Avstriji je tak primer spominjanje na čas fašizma in nacizma, na Madžarskem pa na represije pod Rákosijevo vladavino.

Ker se med Slovenci na Hrvaškem, mdr. zaradi manjkajoče kulturnopolitične institucionalizacije, slovenska narodna zavest kot pojav nekega prepoznavnega političnega subjekta ni izoblikovala v zadostni meri, pa tam ne naletimo na tovrstni kolektivni spomin. Med mladimi v preostalih treh zamejstvih je prisotna predvsem izrazita zavest o pripadnosti zamejski narodni skupnosti, ne pa slovenskemu narodu. »Povezanost z matičnim narodom«, ki jo iz preteklosti poznamo kot pomemben motiv vseh zamejskih političnih taborov, je mladim danes tuja. Sklicevanje na slovenski narod je popolnoma izginilo iz besednega zaklada sodobnega političnega govora.

Poleg analize empiričnega gradiva se monografija »loti tudi drznejših teoretičnih premišljevanj, zaradi česar ni le preprost zbornik različnega gradiva, temveč tudi poglobljena znanstvenokritična razprava o problemih sodobnosti«, piše v recenziji dr. Tomaž Grušovnik. Primer takšne razprave je denimo kritika t. i. socialnega konstruktivizma, saj slednji predvsem etničnost in narodnost poudarja kot socialna konstrukta. A zakaj naj bi dejstvo socialne konstruiranosti tako močno poudarjali prav pri narodnosti in etničnosti, če pa so vsi družbeni pojavi in pojmovanja kulturno-socialno pogojeni, torej socialno konstruirani? »Če pojem konstrukt priženemo tako daleč, je pravzaprav

* Milan Obid, mag. filozofije, znanstveni sodelavec, Slovenski znanstveni inštitut Celovec/Klagenfurt, Avstrija; milan.obid@gmx.at.

nesmiselno govoriti o tem, da karkoli je ali ni konstrukt. Dejstvo je, da koncept narodnosti sooblikuje socialno strukturo družbe že dobrih dvesto let.« Etnično in narodno identiteto v monografiji obravnavamo kot zgodovinsko utemeljeno posebno obliko socialne identitete,¹ ki je v socialnopsihološki teoriji Henrija Tajfla (1981) rezultat kategoriziranja, ki se ndr. izraža v samopodobi posameznika in njegovi vednosti o članstvu v skupinah ter v vrednosti in čustvenem pomenu, ki ju z njim povezuje.

Vrednost in čustveni pomen, ki ju mladi v slovenskem zamejstvu povezujejo s pripadnostjo slovenski manjšini, sta se medtem močno spremenila. V Avstriji, Italiji in na Madžarskem je bilo slovenstvo od začetkov narodnih gibanj in skoraj celotno 20. stoletje pod močnim pritiskom. S slovenskim jezikom in pripadnostjo slovenski manjšini je velik delež slovensko govorečega prebivalstva povezoval nizko vrednost in slabo samopodobo, kar je tipično socialnopsihološko čustvo pripadnikov manjšin (prim. Tajfel 1981). Motenega ali sovražnega odnosa do lastne pripadnosti slovenski narodni skupnosti, kot ga poznamo iz časov intenzivnih asimilacijskih procesov v preteklosti, med anketiranci in intervjuvanci nismo zasledili, kar pričča o pozitivni samopodobi mladih »zamejcev«.

Danes je položaj popolnoma spremenjen. V nasprotju s preteklostjo o slovenskem poreklu le težko govorimo kot o stigmati. Poleg sprememb na geopolitični ravni je za ta premik odgovorna spremenjena socialna struktura slovenskih narodnih skupnosti. Vsaj za tri zamejstva lahko trdimo, da so pripadniki slovenske manjšine nadpovprečno izobraženi (Kržišnik-Bukić 2006: 50; Novak-Trampusch in Reiterer 2000: 176; Tóth in Vékás v Munda Hirnök in Novak Lukanovič 2017: 161), za zamejstvo v Italiji pa o tem nimamo zanesljivih podatkov. Jernej Zupančič piše o določenem »družbenem elitizmu« med koroškimi Slovenci (2007: 146), ki pa je seveda v veliki meri rezultat intenzivnih asimilacijskih procesov med kmečko-delavskim slovenskim prebivalstvom, predvsem v prvi polovici 20. stoletja. Za slovensko zamejstvo na avstrijskem Koroškem imamo predvsem po zaslugah Teodorja Domeja (2004) in Alberta F. Reitererja (1986, 1996) dobro obdelane podatke o socialni strukturi, kar za druga zamejstva ne velja v tej meri. Že ob koncu 20. stoletja je bil delež tistih slovensko govorečih Korošcev, ki delajo v visokokvalificiranih poklicih – imajo akademsko izobrazbo – dvakrat večji kot delež zaposlenih z akademsko izobrazbo med večinskim prebivalstvom avstrijske Koroške (Novak-Trampusch in Reiterer 2000: 176).

Pri pisanju se opiram na teorijo o manjšinah, ki izhaja iz tega, da pomen pojma manjšina ne zaznamuje le manjša številčnost, ampak predvsem pripisana manjvrednost neke

skupine ljudi v odnosu do neke druge skupine (prim. Tajfel 1981). Privilegirane manjše socialne enote po navadi imenujemo elite. Zato se v primeru slovenskega zamejstva postavlja vprašanje, ali je pojem manjšina sploh ustrezen, če pa trenutni razvoj kaže, da pripadnost slovenskim narodnim skupinam večinoma ni več razlog za diskriminacijo. V smislu socialne zapostavljenosti o Slovencih v zamejstvu težko govorimo o manjšini v prikazanem pomenu besede. Ker pa so kot samostojen politični dejavnik v veliki meri nemočni, pa ostaja uporaba pojma manjšina vsaj v tem oziru še smiselna.

Najbolj jasno se spremenjeni odnos do slovenščine izraža v naraščajočem številu prijav k pouku slovenščine v osnovnih šolah (za Italijo glej npr. Bogatec 2004). Na avstrijskem Koroškem je bilo sredi 70. let 13,5 odstotka vseh dijakov ljudskih šol na veljavnostnem območju manjšinskega šolskega zakona prijavljenih k pouku slovenščine, v šolskem letu 2018/19 pa 45,2 odstotka (Bildungsdirektion für Kärnten 2019). Pri tem je treba opozoriti na težave s kakovostjo pouka slovenskega jezika. Znanje slovenščine pri mlajših generacijah je najboljšje v Italiji, najslabše pa na Madžarskem. Na Hrvaškem mladi s slovenskim družinskim ozadjem pogosto slovenščine v vsakdanjem življenju niti ne uporabljajo, zaradi sorodnosti obeh jezikov pa nimajo večjih težav pri učenju slovenščine v poznejših fazah šolanja, denimo med študijem v Ljubljani. V Avstriji jezikovno znanje kljub slovenščini bolj naklonjenemu vzdušju med mlajšo generacijo nazaduje, kar pa ni samo posledica visokega števila k pouku slovenščine prijavljenih otrok brez znanja ali s šibkim znanjem slovenščine, ampak v še večji meri rezultat socialnoekonomskega razvoja, ki teži v smer visoke stopnje prostorske in socialne mobilnosti med mlajšo generacijo pripadnikov slovenske manjšine. Posledično so vedno pogostejši tudi t. i. mešani zakoni, kar prav tako velja za vsa preostala zamejstva.

Razvoj med mladimi pripadniki slovenskih manjšin, zlasti v Avstriji in na Madžarskem, gre v smer t. i. simbolične etničnosti (Gans 1979). Instrumentalne funkcije etničnosti so komaj še pomembne, hkrati pa etničnost pridobiva pomen za simbolično izražanje osebne identitete. Položaj je ambivalenten: Na eni strani se večja ugled slovenskega jezika in pripadnosti slovenski narodni skupini, na drugi strani pa znanje slovenskega jezika med mlado generacijo nazaduje.

Potreba po socialni kontinuiteti in občutek soodgovornosti za nadaljnji obstoj manjšine

Kot pomemben pojem za strokovno ukvarjanje z identiteto smo v monografiji poudarili socialno kontinuiteto, ki je bistveni dejavnik osmišljanja sebstva, pri čemer je bistvena človeška potreba po vzpostavljanju kontinuitete tako s predniki kot potomci. Vzpostavljanje kontinuitete se ne izraža nujno v afirmativnem smislu, ampak pogosto tudi v odklonilnem odnosu oziroma v vseh mogočih vme-

¹ Socialna identiteta vsakega posameznika se bistveno napaja iz treh ključnih socialnih kategorij: etničnosti, socialnega statusa (oz. razreda) in spola ter iz mnogih drugih spremenljivk.

snih odtenkih. V primeru našega predmeta raziskovanja poudarjamo, da zavzema slovensko poreklo kot dejavnik vzpostavljanja socialne kontinuitete pomembno vlogo le v treh zamejskih državah. Medtem ko smo na sklicevanje na motive ohranjanja in posredovanja jezika ter zgodovinskih izkušenj prednikov relativno pogosto naleteli v Avstriji, Italiji in celo na Madžarskem (čeprav je v Porabju znanje slovenščine med mlajšo generacijo že precej okrnjeno), na Hrvaškem tovrstnega opredeljevanja skorajda nismo zasledili. Zaradi popolnoma drugačnih zgodovinskih izhodišč in posledičnega pomanjkanja institucionalizacije se neka izrazita skupinska zavest ni niti razvila. Odnos mladih do slovenskega zamejstva na Hrvaškem je večinoma indiferenten, slovenski jezik pa mnogo mladih s slovenskimi predniki razume predvsem kot dodatno kvalifikacijo in s tem možnost zaposlitve v Sloveniji. Ker pa resnih kulturnih razlik med slovenskimi manjšinami v posameznih zamejstvih in tamkajšnjim večinskim prebivalstvom ni, je za ohranjanje slovenske narodnostne identitete vzpostavljanje socialne kontinuitete tem bolj ključno. Narodnost je v največji meri vprašanje zavesti, bistveno pa se napaja iz mišljenja v dihotomijah, kar nujno vsebuje načrtanje meja (prim. Barth 1998). »Razlikovati se in nekaj pomeniti je eno in isto« (Benveniste po Bourdieu 1998: 22).

Avtorici članka pričujoče monografije, Mojca Medvešek in Barbara Riman, poudarjata, da se na Hrvaškem enačita državljanstvo in narodna pripadnost. Na anketno vprašanje o pripadnosti narodni skupnosti so se za slovensko ali za slovensko in hrvaško narodno pripadnost hkrati opredelili večinoma le anketiranci s slovenskim ali z dvojnimi državljanstvom. Med vsemi drugimi zamejstvi ni zaslediti korelacije med državljanstvom in občutkom pripadnosti narodni skupnosti.

V Avstriji in Italiji se pogosto srečujemo s pojavom, ki ga pojmovno povzemamo z občutkom osebne soodgovornosti za nadaljnji obstoj slovenske narodne skupnosti. Najočitnejše se izraža v izraziti potrebi po posredovanju slovenskega jezika lastnim otrokom, pogosto tudi po posredovanju zgodovinskih izkušenj prednikov. Ker pa je osebna soodgovornost povezana z dodatnim naporom in s poslanstvom, je za posameznika lahko tudi obremenjujoča.

Na primeru zamejstva na Madžarskem lahko opazujemo, da ohranjanje pripadnosti ni nujno povezano z znanjem jezika. Medtem ko je namreč velika večina anketirancev iz Porabja (93,3 odstotka) zaradi šibkega jezikovnega znanja slovenščine anketo izpolnila v madžarščini, sta se kljub temu dve tretjini opredelili za slovensko oziroma za slovensko in madžarsko narodno skupnost hkrati. Seveda je vprašanje, kako dolgo se tovrstna identitetna opredelitev lahko ohrani in v kolikšni meri imamo v tem primeru opravka s simbolično etničnostjo, ki se po Gansovi oce- ni razblini najpozneje po nekaj generacijah. Vsekakor pa pogosta opredelitev za slovensko narodno skupnost priča o izboljšanju družbenega položaja slovenščine, kot ugo-

tavljata avtorici članka o identitetnih opredelitvah mladih na Madžarskem, Katalin Munda Hirnök in Sonja Novak Lukanovič. Skupno vsem zamejstvom je, da mladi pripadnost slovenski narodni skupnosti večinoma doživljajo kot kulturno obogatitev, najbolj pa slednjo poudarjajo v Italiji, kar lahko beremo v prispevku Zaire Vidau (glej tudi Mezgec idr. 2005; Vidau 2015).

Podrobneje bi lahko navedel še veliko več podatkov in zanimivih izsledkov. Avtorji med drugim spregovorimo tudi o identifikacijah s prostorskimi enotami – od domače vasi do Evropske unije. Identifikacija z EU je izrazita v treh zamejstvih, v tem primeru jasno odstopa zamejstvo Madžarske, kjer opažamo grenke občutke v zvezi s trenutnim socialnoekonomskim razvojem. Ti občutki so močni tudi na Hrvaškem, le da se tam izražajo kot občutki manjvrednosti, kadar Hrvaško primerjajo z evropskimi gospodarskimi središči, in ne toliko v odklonilnem odnosu do EU. Za večinoma pozitivno identifikacijo z EU v treh zamejstvih je v prvi vrsti odgovoren socialnostrukturni značaj slovenskih narodnih skupin, saj imajo višji družbeni sloji z višjo formalno izobrazbo dosti pozitivnejšo sliko o EU kakor nižji družbeni sloji (glej npr. European Commission 2017: 22).

Literatura in viri

BARTH, Fredrik: Introduction. V: Fredrik Barth (ur.), *Ethnic Groups and Boundaries: The Social Organization of Culture Difference*. Long Grove: Waveland Press, 1998 [1969], 9–38.

BILDUNGSDIREKTION FÜR KÄRNTEN: *Das Minderheitenschulwesen 1958/59-2018/19*, 2019; https://www.bildung-ktn.gv.at/wp-content/uploads/2019/03/110319_Druck-BD-Chronik-MSW.pdf, 3. 10. 2019.

BOGATEC, Norina: *Slovene: The Slovene Language in Education in Italy*. Ljuvert/Leeuwarden: Mercator Education, 2004.

BOURDIEU, Pierre: *Praktische Vernunft: Zur Theorie des Handelns*. Frankfurt na Majni: Suhrkamp, 1998.

DOMEJ, Theodor: Die Bildungsstruktur der Kärntner mit slowenischer Umgangssprache: Analysen, Reflexionen und Anmerkungen zur Volkszählung 2001. V: Thomas Ogris in Theodor Domej (ur.), *Jahresbericht über das Schuljahr 2003/04*. Celovec: Landesschulrat für Kärnten, Abteilung VII, Minderheitenschulwesen, 2004, 182–203.

EUROPEAN COMMISSION: *Special Eurobarometer 461. Report. Designing Europe's future: Trust in Institutions. Globalisation. Support for the Euro, Opinions about Free Trade and Solidarity*. Evropska unija, 2017; <https://ec.europa.eu/commission/communication/publicopinion/index.cfm/ResultDoc/download/DocumentKey/78720>, 26. 3. 2018.

GANS, Herbert J.: Symbolic Ethnicity: The Future of Ethnic Groups and Cultures in America. *Ethnic and Racial Studies* 2/1, 1979, 1–20.

KRŽIŠNIK-BUKIČ, Vera: O Slovencih in slovenstvu na Hrvaškem od nekdaj do danes. V: Katalin Munda Hirnök in Mojca Ravnik (ur.), *Slovenci na Hrvaškem: Dediščina in sedanost*

(zbornik referatov s posveta »Etnološka dediščina in kulturna podoba Slovencev na Hrvaškem«). Ljubljana: Slovensko etnološko društvo, 2006, 15–87.

MEZGEC, Maja, Daša Bolčina, Zaira Vidali in Ana Wehrenfenig: Sondaža med dijaki o pogledu na manjšino in njeno organiziranost. V: Norina Bogatec in Emidio Sussi (ur.), *Mladi, gospodarstvo, kultura. Analiza stanja za razvoj slovenske manjšine v Italiji*. Trst: Slovenski raziskovalni inštitut – SLORI, 2005, 9–123.

MUNDA HIRNÖK, Katalin in Sonja Novak Lukanovič: Splošni položaj mladih v slovenskem zamejstvu na Madžarskem. V: Vera Kržišnik-Bukić (ur.), *Mladi v slovenskem zamejstvu: Družbeni in kulturni konteksti ter sodobni izzivi. Splošni položaj mladih v slovenskem zamejstvu*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja idr., 2017, 149–182.

NOVAK-TRAMPUSCH, Maria in Albert F. Reiterer: Wirtschaftliche Faktoren. V: Karl Anderwald in Maria Novak-Trampusch (ur.), *Minderheiten und grenzüberschreitende Zusammenarbeit im Alpen-Adria-Raum*. Celovec: Amt der Kärntner Landesregierung, 2000, 175–178.

PIKETTY, Thomas: *Kapital v 21. stoletju*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2015.

REITERER, Albert F.: *Doktor und Bauer: Ethnischer Konflikt und sozialer Wandel. Die Sozialstruktur der slowenischen Minderheit in Kärnten*. Celovec: Drava, 1986.

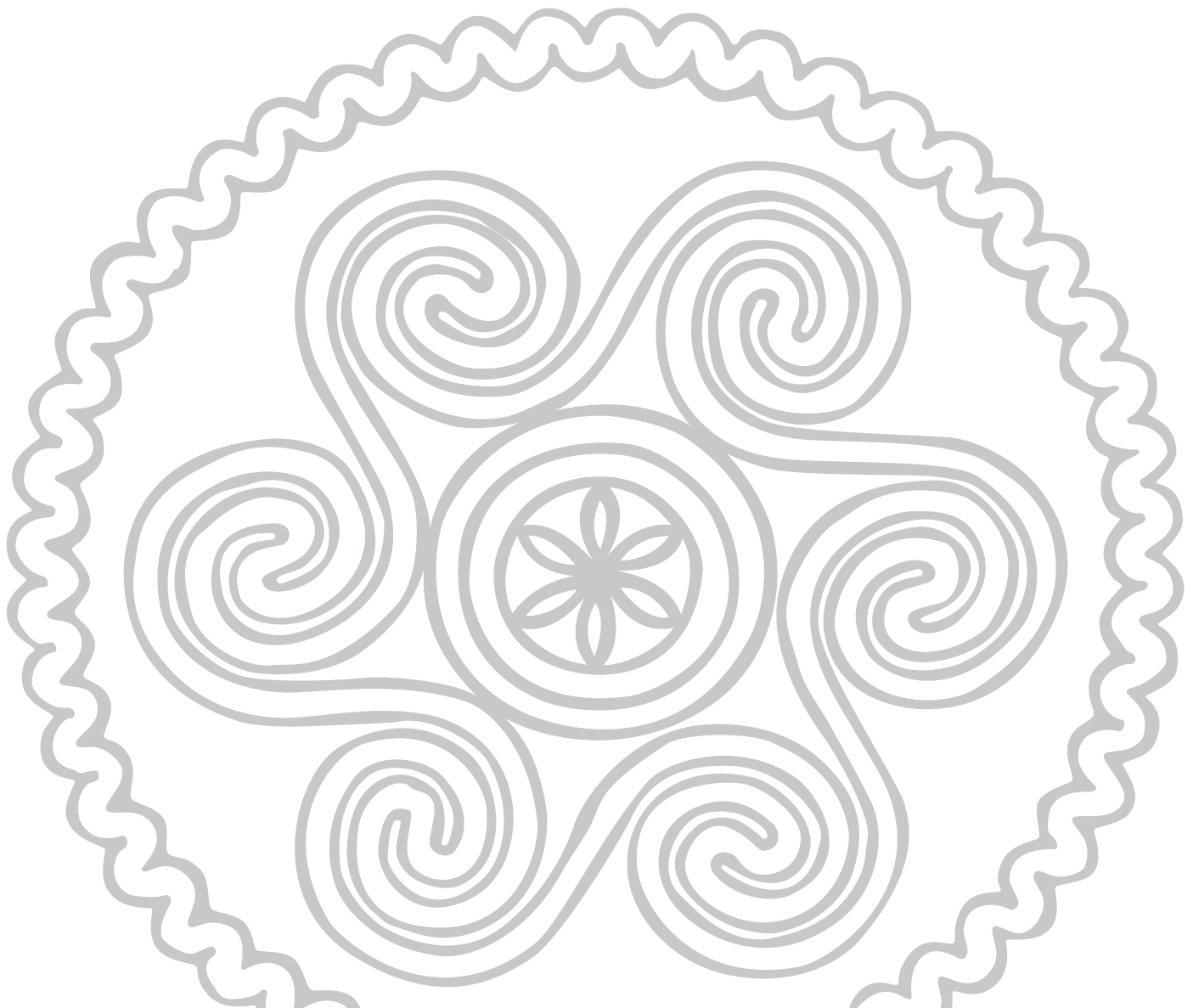
REITERER, Albert F.: *Kärntner Slowenen: Minderheit oder Elite? Neuere Tendenzen der ethnischen Arbeitsteilung*. Celovec: Drava, 1996.

TAJFEL, Henri: *Human Groups and Social Categories: Studies in Social Psychology*. Cambridge: Cambridge University Press, 1981.

ULE, Mirjana, Tanja Rener, Metka Mencin Čeplak in Blanka Tivadar: *Socialna ranljivost mladih*. Maribor: Aristej, 2000.

VIDAU, Zaira: Medkulturni položaj mladih, ki se šolajo v slovenskem jeziku v Italiji. *Razprave in gradivo* 74, 2015, 23–39.

ZUPANČIČ, Jernej: Sodobni socialni in etnični procesi med koškimi Slovenci. *Razprave in gradivo* 53/54, 2007, 140–164.

»STAROSELCI NA TERENU TE ZAČUTIJO, TI PA NJIH«

Intervju z doc. dr. Marijo Mojco Terčelj o terenskem raziskovanju med staroselci Maji v Srednji in Južni Ameriki

Antropologinjo doc. dr. Marijo Mojco Terčelj z Oddelka za antropologijo in kulturne študije Fakultete za humanistične študije Univerze na Primorskem so na prvem Šmitkovem večeru z naslovom Kozmologija, religija in gibanja za samoodločbo in pravice staroselcev 5. marca 2019 intervjuvale izr. prof. dr. Uršula Lipovec Čebren in študentki Aleksandra Kansky in Zala Prebil.

Kakšni so vaši spomini na študijska leta in kolega, prof. dr. Zmaga Šmitka?

Posebno čustvenih spominov na Zavetiško 5 nimam, na ta oddelek sem prišla šele kot mlada raziskovalka. Študentskih let in dr. Zmaga Šmitka se v glavnem spominjam s Filozofske fakultete na Aškerčevi. Oddelek za etnologijo je bil takrat bolj povezan. Študentje smo bili vedno zelo povezani; več smo se družili, ker nas je k temu vabil način študija. Skupaj smo odhajali ne samo na ekskurzije in terene, ampak tudi na obvezno terensko prakso. To je bila najboljša priložnost, da smo se dodobra spoznali in potem bolje sodelovali. Na praksi smo dopoldan in čez dan trdo delali, zvečer pa se krasno zabavali. Dr. Zmaga Šmitka sem prvič srečala na brucovanju. Etnologi smo imeli včasih zelo »razvita« brucovanja. Ko si brucovanje, ki je *rites de passage*, doživel, si bil res noter in sprejet. Jaz sem bila brucka leta 1977/78, ko je bilo brucovanje v Žireh na vaškem turizmu. V drugem delu brucovanja je sredi večera pripeljal fičko, ven iz njega pa velika harmonika pa še nekaj tipov, ki so se mi zdeli zanimivi. Poznala sem že dr. Ivana Šprajca, danes svetovno znanega arheoastronoma. Ni bilo zabave, kjer on ne bi igral harmonike, dober posluš je imel. Potem sem se z enim od njih zapletla v debato o tem, kaj me zanima, pa da komaj čakam, da bom v višjem letniku, da bom poslušala predavanja o neevropski etnologiji in da bom spoznala Šmitka – ampak jaz sem z njim govorila! On se je znal narediti res neumnega. Humor je imel zelo svojstven, kar naju je potem tudi družilo.

Naslednji dan sem si rekla: »Mati božja! Pa jaz sem s tem tipom včeraj bila na ti!« Te »stare bajte« so se z asistenti tikale, ampak to so bile res že »stare bajte«. Vsi so bili pet, šest let starejši od mene. Včasih je bila na našem oddelku tradicija »starih bajt«. To smo bili študentje, ki smo študirali dolga leta, pa ni bilo nujno, da smo bili »bleferji«. Pozneje se je podrla tudi ta pregrada in moram reči, da me je dr. Šmitke pri študiju ves čas zelo podpiral. Dajal mi je

literaturo, veliko sva debatirala, prijateljsko sva si bila tudi blizu, ampak nikoli nisva prešla meja, ki bi ogrožale medsebojno spoštovanje. Jaz si nisem upala k njemu na izpit, ne da bi čisto vse naštudirala, in to je znal ceniti. Mnogi takratni študentje niso tako mislili. Ker so bili z njim na brucovanju, so drugi dan prišli na izpit, pa niso znali. Razžalostilo ga je, da nihče ni razumel, da je eno zabava, drugo pa delo. In to naju je tudi družilo. Pa tisti njegov humor. Najin humor. Pa tudi ista snov. Le da sem bila jaz bolj orientirana na ekstatične religije, afroameriške, on pa bolj na statično meditativne, indijske.

Kako se lotevate terena: ali se pred terenom pripravite in vse natančno določite, organizirate ali ste bolj spontani?

V tem se antropologi razlikujemo od novinarjev, ki si vse naprej pripravijo. V tej spontanosti je tako čar kot težavnost našega dela. To je tisto, kar nas stalno privlači, po drugi strani pa nas stalno nekaj ovira. Na terenu so najpomembnejši intuicija, iskrenost in občutek za ljudi. Dobro je, če ljudi spoznate na kakšnem družabnem dogodku ali prireditvi, slavju, obredju. Tam se jim lažje približate, vzpostavite kontakt, potem pa vas že sami povabijo. Pa da nekje participirate, tudi če tam ne spite, da imate reden, ciklični kontakt, ne da enkrat pridete v ponedeljek, drugič v petek ... Vzpostaviti morate tak ritem, da se vas privadijo. Nikakor pa ne biti preveč uraden. Pa še nekaj: včasih ti manjkajo točno določene informacije, da končaš še kakšno poglavje, pa rečeš: »Zdaj grem tja, si zapišem na listek,« in potem izsiljuješ tisti odgovor. To se ne sme. Vendar pa vsi mimogrede »pademo« v to, sploh se ne zavedamo.

Katere metode terenskega dela so se na terenu izkazale kot bolj uporabne?

Odvisno od tematike. Jaz ne izvajam več opazovanja z udeležbo, ker se mora antropolog oziroma vsak raziskovalec obnašati svojim letom primerno. Ko sem bila mlada, sem lažje zdržala napore. Če greste v povsem drugo kulturo, imate dosti problemov že sami s seboj in s tem, kako se boste vključili, da ne boste nesramni in sitni, da ne boste tam zahtevali nekaj po svoje, takrat morate odvreči svoj individuum oziroma svoj *ego*. Zlasti pa je ta *ego* zelo vezan na kulturne vzorce. Za opazovanje z udeležbo danes, ko je vse tako hitro, globalizirano, mladi nimate enakih

* Zala Prebil, študentka 3. letnika, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo; zala.prebil@gmail.com.

možnosti. Včasih je bil doktorat znanosti življenjsko delo, zdaj pa je samo odskočna deska v stroko. Skratka, sama prisegam na opazovanje z udeležbo in polstrukturirani pogovor, usmerjen tako, da s tem ne motim intervjuvanca. Vi človeku postavite vprašanje, potem pa pustite, da pogovor teče kot snežna kepa. Lahko se odprejo povsem druge tematike, pripravljene morate biti, da pogovor zaide čisto drugam. Če vas zanima ali ne, bolje je, da pustite, naj teče. Tudi za strukturirani pogovor morate imeti še kar nekaj časa. Je pa tako, skoraj ni intervjuja, da ne bi bil vsaj polstrukturiran, sicer pa to ni intervju.

Kakšni so bili vaši prvi stiki s staroselci na terenu, kaj se je dogajalo? Konec koncev sta Jukatán, Mehika kar obljudena.

Krožili so vici, da ima v Chiapasu vsaka družina očeta, mater, šestnajst otrok pa enega antropologa. Jaz niti nisem želela delati v Chiapasu, ves čas sem bila namenjena med Rarámurije v Sonoro, tam pa takrat ni bilo toliko mednarodnega antropološkega sodelovanja. Ampak ker sem uradno vabilo preko priporočila dr. Šprajca dobila za izpopolnjevanje v Chiapasu, sem pristala tam. Rekla sem si, da prav zato ne grem med visokogorske Maje, zlasti Tzotzile, ker je velika konkurenca. Tam te imajo že »poln kufer«. In sem si rekla, da bom šla med Sokeje, ti so se mi zdeli malce bolj »eksotični«, nepoznani. Nihče se z njimi ni kaj dosti ukvarjal, res smo zelo majhna skupina, ki se posveča njihovi kulturi. In pri Sokejih – fantastičen odziv!

Leta 1990 sem torej prišla v Chiapas na Centro de Estudios Indígenas de la Universidad Nacional Autónoma de Chiapas. Ta ustanova je na videz res nekje »daleč od civilizacije«, z zelo preprostimi prostori oz. pisarnami, kar pa se tiče opreme, je že takrat imel vsak raziskovalec svoj namizni računalnik in celo svoj prenosnik za terensko delo, medtem ko smo v Sloveniji imeli v istem času na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo FF en sam Atari, pa še to zgolj v knjižnici za bibliotekarske namene.

Študente opozarjam: ne pojdite na zunajevropski teren oziroma v druge kulture, če nimate dovolj izkušenj z domačim terenom. Ker sta metoda oz. ključna struktura obnašanja in odnosov na terenu povsem isti. V Zabukovju nad Sevnico, kjer sem delala, na Dolenjskem, na Siciliji ali pa v Chiapasu. Ogromno terenskih izkušenj sem si pridobila že kot študentka in med pisanjem diplome. Želim povedati, da ko prideš, te začutijo, ti pa njih, tako ljudje na Kranjskem kot v Chiapasu. Če ne, lahko kar greš. Ta prvi kontakt je najpomembnejši in vas potem spremlja ves čas. Prvo je to, da vas začutijo, se pravi, da moraš biti tudi ti po malem 'čarovnik'. Drugo so pa metode, česa se ne sme. Prej morate zelo dobro preštudirati ključne stvari. V Chiapasu med Sokeji je bila v 80. letih pred mano skupina mednarodnih študentov. Med njimi je bila vidno noseča nemška študentka antropologije. Za njo so domačini vrata zaprli, vse požegnali in poklicali šamana. Na teren je od-

S terena v vasi Espita na Jukatánu. Foto: Miloš Ekar, 2011.

šla, ne da bi prej o tej kulturi kaj prebrala. Vedeti morate, da ženska, ki ima menstruacijo ali ki je »v vročem stanju« oz. noseča, ne sme prestopiti praga hiše, ker bodo šibkejši zboleli. Takrat ima nosečnica tako moč.

Ta vroče-hladen princip dobro opisujete v članku Zdravje in bolezen pri Sokejih (Zoque) v Chiapasu (1993). Kot pravite, večina tradicionalnega zdravljenja ali medicine Latinske Amerike počiva na tem principu. Rigoberta Menchú v svoji knjigi omenja, da so Maji v Gvatemali zelo varovali svoja znanja o tradicionalnih načinih zdravljenja, o rastlinstvu ... Kako je v Mehiki? Ali so vam v kakšni situaciji, npr. če ste zboleli, šamani oz. družine povedali, kaj kuhajo, katere rastline uporabljajo? Ali so bili zelo zaščitniški do svojih tradicionalnih znanj?

Vročehladno ni termodinamična oznaka, ampak klasifikacijska oznaka ne samo za hrano, jedi, ampak tudi za dejanja. Vročje je tisto, kar je močno, iritantno, prodorno. To ni moški princip. To je v bistvu *jang* princip. Tako ženske kot moški imajo *jing* in *jang*. Hladno pa je tisto, kar je umirjeno, sprejemajoče, vlažno.

Seveda čuvajo zdravilsko znanje. Na inštitutu v San Cristóbalu de Las Casasu sem bila dnevno v stiku s Tzotzili, gorskimi Maji. V Chamuli so znani obredni terapevti, ki zelo redko spuščajo tuje ljudi k sebi. Danes pred chamul-

sko cerkvijo stojijo avtobusi s turisti, od katerih domačini pobirajo denar, ob tem pa vam nič ne povedo. Tam vodič potem razlaga ta obredna zdravljenja. Visokogorski Maji v Gvatemali in Chiapasu to znanje zelo branijo pred tujci. Ko sem zbolela, me je zdravila neka Tzotzilka; ob tem sem se veliko naučila in to nato primerjala. Maji na Jukatano in Sokeji, ki so bolj odprti, ne skrivajo vsega svojega znanja. Mayaon, društvo dvojezičnih učiteljev, pisateljev oz. majevskih intelektualcev, ki se zavzema za ohranjanje in promocijo kulturne dediščine in lastnih znanj, dopušča tujcem, da kaj izvejo. Drugače pa je v Gvatemali, kar omenja tudi Rigoberta. Sicer pa znanja o teh stvareh ne delijo s komerkoli. Pa ne samo zato, ker smo tujci, to si narobe razlagamo. Vsak posamezni obredni zdravilec znanje prenese samo in zgolj na enega nadaljevalca. Tradicionalne medicine, ne vse, recimo Kitajska, tudi že množično predajajo znanje; staroselske skupnosti pa tega ne počno. Povprečni ljudje v Chiapasu tudi ne govorijo tzotzilske »latinščine«, ki jo obvladajo tradicionalni terapevti. Religiozni obredni jezik tzotzil, *a la* latinščina, namreč razumejo le redki svečeniki in terapevti, kako bi ga šele jaz ali pa vi.

V članku Govoreči križi: Opredmeten spomin na največji majevski upor (2017) omenjate tudi večstoletne majevske upore in prerokbe o prihodu novega sonca, o ponovni vzpostavitvi majevske neodvisnosti, kot da nekoga pričakujejo ...

Te prerokbe, ki sem jih zbirala na terenu, so stvar kolonialnega obdobja in ena od metod današnje etnične upornosti. Pri Majih so bile v predkolonialnem času z religijo prepletene vse ravni družbenega življenja, politike, diplomacije ... Vedelo se je, kdaj lahko gredo v vojno, kdaj gredo domov sejat. To so bile religiozne, kozmološko določene stvari. Zato imamo v Ameriki veliko socialnih institucij, prepletenih prav z religioznim konceptom in religiozno-socialnimi strategijami; v stroki temu rečemo socio-religiozna gibanja. To v bistvu niso religiozna gibanja, ampak družbena gibanja za osamosvojitvev, njihova ideologija pa je t. i. milenarizem. Opazimo ga povsod, kjer nastopa mitološki junak, ki bo znova prišel, heroj, polbožanstvo, ki bo ljudstvo popeljal v svobodo. Povedali so mi, da to ni isto kot reinkarnacija, to je tista junaška duša oziroma delovanje, ki je enako v tem ali v drugem telesnem gospodarju. Prerokbe, da se bo z novim soncem v novem koledarskem ciklu vrnil ali ponovno rodil Canek, so bile številne. Canek bo popeljal Maje k ponovnemu vladanju svoji deželi. *Ah Kaan Ek* ('Črna kača') ali Canek je bilo ponavljajoče se ime številnih majevskih guvernerjev, tudi zadnjega guvernerja majevske province Petén Itzá v Gvatemali, v pragozdu, ki so jo Španci osvojili šele leta 1697. Ko je prišel Subcomandante Marcos, belec in marksist, k uporniškemu Majem, so ga prav tako sprejeli kot Caneka. Bistveno je, da se je prav takrat bližal nov koledarski cikel dolgega majevskega štetja, novo sonce. Prestop, to pa vemo, je bil 21.

12. 2012. Kaj vse se je takrat vrtelo po spletu, da bodo povodnji, da bo ... Maji niso tega govorili, ampak so rekli, da bo z novim soncem prišel Canek, pred tem pa bo sedem znamenj. Eno znamenje je, da bodo velike suše. Drugo pa, da se bosta ženska in moški začela enako obnašati in oblačiti. Ko bo prišel čas novega sonca, bo moral zadnji belec oditi z Jukatana, tudi to so mi govorili.

V San Cristóbalu de las Casasu ste se srečali tudi z zapatisti. Kako ste se takrat počutili, kakšne vtise ste dobili? V članku Med subverzivnostjo in karizmo (2007) močno poudarjate, da jih mi oz. mediji dojemamo kot teroriste, oni da pa so njihovo pravo nasprotje, saj delajo v dobro civilistov in se upirajo vojski.

Terorizem je zelo relativna stvar. Terorizem je lahko državni, tega izvajajo velike diktature, če pogledamo le Turčijo. Ali je pa subverziven in ga prakticirajo določene marginalne skupine, ki ne morejo drugače izraziti svojih zahtev, kot da primejo za orožje. Tako tudi neozapatisti. V svoji etiki in pravilih so zapatisti poudarjali načelo, da nikogar ne ustrelijo, ampak so hoteli s tem, ko so prijeli za orožje in militantno nastopili, zgolj opozoriti vlado, da niso več tiho. Tak terorizem, seveda bolj militanten, je bil značilen za drugo polovico 20. stoletja, npr. pri Kurdi, Baskih, Ircih. Politike nacionalnih držav, pozneje tudi mednarodna politika, so jih uradno razglašale za teroriste, v bistvu pa niso mogli drugače izraziti svojih zahtev in interesov kot le s »terorističnimi« akcijami. Te akcije so že vnaprej napovedali, tako da ste se kot civilist lahko izognili »neprijetnim dogodkom«. Današnji globalni terorizem, predvsem islamski, je drugačen in za civilno prebivalstvo bolj nepredvidljiv. Ta terorizem je v bistvu boj med dvema ideologijama, zahodno in nezahodno. Napada nedolžne ljudi, ne zaradi ljudi samih, ampak da bi prestrašil njihove vlade. Zahod pa vedno bolj krepi militantnost, namesto da bi se vprašal, kaj je tu narobe.

V letih 1997 in 1998, ko sem intervjuvala zapatiste, se še nisem ukvarjala s pravicami staroselcev. S to tematiko sem se začela ukvarjati leta 2000, malo bolj pa tudi z aktivizmom. Zadala sem si, da bom intervjuvala Subcomandanta Marcosa, celo stavili smo. Ko sem v Ciudad de México svojim prijateljem rekla, da bom prišla do njega, so ti rekli, da sem čisto nora. Ker intervjuja ni dal kar vsakemu. Na intervju sem čakala en teden, dobila pa sem ga, ker sem imela prijatelje, ki so bili v njegovi mreži. Pri intervjujih sicer nimam teh težav, takrat pa sem imela kar nekaj zavor. Pripravila sem čisto drugačna vprašanja, bolj zanj, on pa je imel obenem intervju za *Televiso*, pa je šel tja, kjer so bili mediji. Potem sem intervjuvala pet ali sedem zapatistov, med njimi dve ženski.

Pa je Subcomandante Marcos še živ?

Seveda je še živ, je le leto starejši od mene. Poročil se je s staroselko oz. ima otroka z eno od komendantk. Staro-

selski uporniki niso več v gozdu, zdaj imajo svoje *Carcocoles*, »neodvisno ozemlje« s svojo avtonomno vlado. To so naselja s skupno zemljo, nekakšni socialni otoki. Odšel je iz ilegale in zdaj deluje v staroselski javni politiki. Lansko leto, ko je Mehika volila novega predsednika, je vodil predvolilno kampanjo prve staroselske kandidatke Marichuy. Celó svoje ime je spremenil v Subcomandante Galeano. Je aktiven, ampak o njem mediji ne poročajo več tako množično. Staroselska kandidatka seveda ni zmagala – novi predsednik Mehike, López Obrador, je bil pred tem župan Ciudad de México – njena kandidatura pa je bila kljub temu prvi večji korak staroselcev v visoko politiko. O tem naši mediji niso poročali.

V času aktualnih aktivističnih gibanj za podnebno pravičnost, enakopravnost spolov, proti nasilju nad ženskami ipd. nas zanima, ali vidite kakšne dobre prakse, ki so jih uporabljali zapatisti in so obrodile sadove in ki bi jih lahko aplicirali na aktivistična gibanja pri nas?

Subcomandante Marcos je vsakemu aktivistu, ki je prišel k njemu z namenom »bomo pomagali«, rekel: »Kaj delate tukaj? Doma imate za postoriti. Ker neoliberalizem in globalizacija prav tako škodita vam, malim ljudem tam, kakor staroselcem tukaj!«

Po svetu so se staroselska gibanja pojavila zlasti konec 80. let, v Ameriki je to sovpadlo s pripravami na petstoletnico Kolumbovega prihoda. Takrat so se staroselci začeli organizirati sami, prej so jim vedno pomagali antropologi, ljudje iz teologije osvoboditve in drugi, in sicer na zelo paternalističen način: »Ubogi Indijanci ne znajo in ne zmorejo sami.« Ta staroselska gibanja, razen upora neozapatistov v Chiapasu, niso prestopila meja miroljubnih zahtev za kulturno in politično avtonomijo. Primer Chiapasa je izjemen in enkraten. V njegovem neozapatističnem gibanju se združujeta dva interesa, urbane marksistične gverile in staroselskih upornih kmetov. Sebastián Guillén (pozneje Subcomandante Marcos) in še nekaj skrajnih levčarjev, ki so v 70. letih predstavljali urbano marksistično gverilo, je prišlo v Chiapas in se priključilo upornim staroselcem, saj so potrebovali maso, nov proletarijat, ki bo zastopal njihove ideje. Subcomandante je na filozofiji diplomiral iz marksizma in se po združitvi s staroselskim kmečkim proletariatom v začetku 80. let oklical za neozapatista. Neozapatiste je vodila ideologija teologije in filozofije osvoboditve pod vodstvom Cerkve revnih v Latinski Ameriki, ki je črpala svojo metodologijo neposredno iz marksizma. Najprej, leta 1968, so bili urbani aktivisti, delavsko in študentsko gibanje, nato so jih nasilno pregnali v konfinacijo v Chiapas, kjer so se organizirali in videli, da so tamkajšnji staroselci nezadovoljni. Tako sta se marksizem in gibanje za staroselske pravice formalno združila. Neozapatisti so imeli zelo razvit sistem mreženja. V njihovih vojaških enotah so bili ljudje, ki so hodili domov sejat, obdelovat polja, potem so se vrnili v vojaške enote in je šla druga po-

lovica bojnikov domov sejat in obdelovat polja. Gibanje je obsegalo ogromno mrežo majevskih naselij po visokogorskem Chiapasu. To je bilo fizično mreženje, pozneje tudi informacijsko. Ti borci so imeli še svojo mrežo pomagačev. Poleg tega pa je neozapatizem prvi v zgodovini gverilskih odporov uspešno uporabil internetno mreženje.

Mrežo pomagačev iz svojih okolij?

Da, iz svojih okolij, pa tudi iz San Cristóbal de las Casasa in še preko internetne mreže. Tako da nikoli niso mogli prešteti, koliko je neozapatistov, pripadniki pa so s celega sveta. Leta 1994 so po enajstih letih izstopili iz ilegale. Imajo svojo spletno stran, lahko pogledate arhive, vse najmodernejše. Med najvidnejšimi podporniki so bile tudi nekatere »prve dame«, žene uglednih evropskih predsednikov.

Ampak ko me že sprašujete o »dobrih praksah« neozapatizma, ki bi jih lahko uporabili v aktivističnih gibanjih, naj poudarim, da dandanes z militantnim aktivizmom ne bomo nič naredili, ker je šlo to predač. Poleg tega ne moremo praks staroselskih gibanj, ki so izrazito narodnostnega, torej političnega značaja, prenesti na sodobna okoljska in druga gibanja po svetu, še zlasti ne specifičnega primera iz Chiapasa. Zapatistično gibanje za narodno osvoboditev ni bilo preprost aktivizem, bilo je dobro organizirana revolucionarna vstaja zoper petstoletno zatiranje. Res pa je, da je gibanje dobilo svetovne razsežnosti, ker se je obenem zoperstavilo globalnemu neoliberalizmu. Iz ilegalnega delovanja je prešlo v odprt militanten odpor prav v trenutku, ko je Mehika podpisala sporazum o prostem trgu z ZDA in s Kanado (1. 1. 1994). To je bila »kaplja čez rob« ne le za staroselce, ampak za vse zatirane marginalne skupnosti, male kmete, intelektualce in celo za uspešne podjetnike, ki so zaradi vdora globalnega trga v trenutku propadli.

Poudariti moram tudi, da so gibanja za enakopravnost spolov najprej rezultat evropskih oziroma zahodnih zgodovinskih razmer, kjer je bila ženska tradicionalno podrejena moškemu, da ne govorim o istospolni usmerjenosti. Staroselske družbe, zlasti v Mezoameriki, te delitve ne poznajo. V majevski kulturni tradiciji je ženska enakovredna in enakopravna članica skupnosti, zato ne potrebuje nobenih uradnih »ženskih pravic«, uvoženih z Zahoda. Tudi istospolno usmerjeni so v ameriških staroselskih skupnostih povsem enakopravni člani. Še več, imajo poseben družbeni status, so namreč najbolj čislani šamani ali pa zasedajo funkcije v obrednem svečeništvu. To dejstvo je mnoge aktiviste z Zahoda naravnost šokiralo. Še celo Subcomandante Marcos ga je sprva polomil, ko je med gverilci zahteval »enakopravnost spolov«, saj je izhajal iz mehiške kulturne tradicije in ne staroselske. Zato je pozneje poiskal svetovalca antropologa. Stvar ni bila preprosta, saj staroselske skupnosti še vedno prakticirajo načelo delitve dela, tudi po spolu. Majevke v svoji prokreativni fazi namreč ne smejo uporabljati 'poljedelskega orodja', t. i. *coe*, še manj lovskih pripomočkov, kaj šele kalašnikovk!

S terena v vasi Espita na Jukatanu. Foto: Miloš Ekar, 2011.

Iz vsega tega lahko strnemo naslednje: dobra praksa neozapatistov je mreženje na vseh ravneh (konkretnih in virtualnih), zlasti pa uporaba najsodobnejše informacijske tehnologije – torej interneta. Danes, 25 let po zapatistični vstaji, je to že ustaljena metoda.

Kar pa zadeva antiglobalizacijski aktivizem, ugotavljam, da je veliko bolj produktiven boj zoper svetovni neoliberalizem. Namesto da poprimemo za orožje in kričimo na ulici, je boljše svojo energijo usmerjati v ustvarjanje novih, alternativnih praks. Za vzor so nam lahko miroljubne prakse staroselskega prebivalstva iz Bolivije in Ekvadorja, ki so uspele na nacionalni ravni uveljaviti svoj *buen vivir*, tradicionalno staroselsko ekonomijo, ki sovпада z najsodobnejšimi vzdržnostnimi razvojnimi principi gospodarjenja. Podobno temu vzoru bi se lahko neoliberalizmu zopredstavili tudi tukaj. Če bi se v Sloveniji, kjer imamo zelo razvito tradicionalno vrtničkarstvo, vsaj dve tretjini prebivalstva odločilo, da nikoli več ne kupi povrtnine in drugih kmetijskih pridelkov v multinacionalnih trgovskih centrih, ampak bi se odpeljali do prvega kmeta in nakupili paradižnik, solato, celo rože, bi mnoge multinacionalne družbe pri nas zaprle vrata svojih trgovin! Bolj ko se človek militantno upira, lažje ga premaga »nevidna roka« potrošnje. Zasvojenost z idejo, da lahko vse kupimo po nizki ceni, je ključ neoliberalnega uspeha!

Kaj imate v mislih, ko govorite o vzdržnosti?

Govorim o vzdržnostnih principih, ker je trajnostni razvoj že na pol neoliberalen. Koncept trajnostnega razvoja je plod Evrope, Amerike, zahodnega sveta in njegovih egoističnih načel: »Mi se dušimo v tem dreku, ne bomo imeli še termoelektrane v Šoštanju, ne bomo imeli tega in bomo to izvozili na Kitajsko, v Afriko.« To je bila praksa trajnostnega razvoja v 70. letih, ampak to je bilo še zmeraj v smislu konvencionalnega razvoja. To je bil samo varnostni ventil. Vzdržnostni razvoj pa pazi na ravnotežje med družbo, naravnim okoljem in proizvodnjo. Sledijo mu sodobne zadruga, ki pazijo, da je glavna dobrobit človeka, da gre nekaj v rezervo, za šolanje, socialo, zdravstvo, socialno dobrobit. Na eni strani to, na drugi pa odnos do naravnega okolja. To je za zahodnega človeka sila težko, ker v čem je smisel zgleda staroselskih kultur: staroselske kulture so od nekdaj poznale koncept vzdržnostnega razvoja, potrošnje in obnašanja.

Konvencionalni razvoj za zdaj še vedno temelji na evolucionizmu, pridobitništvu, neoliberalni logiki, zahodnem načinu mišljenja. Vse to je dobra podlaga globalnemu neoliberalnemu kapitalizmu. Gre pa za preprosto dejstvo, da je ta koncept resnično treba v temeljih spremeniti in za začetek prevzeti nekatera staroselska načela vzdržnosti. V Latinski Ameriki skuša staroselska ekonomija rešiti zgolj pereče probleme lokalnih skupnosti, zlasti v državah, kjer je veliko staroselcev. To pa ne pomeni, da bomo mi na Zahodu prekopirali vse njihovo, ampak se bomo ravnali po principu lastne tradicije umnega gospodarstva; podobno, kakor so oni aktualizirali svojo tradicionalno kmetijstvo in svoje predkolonialne tradicionalne zadruga. Uspešne zadruga smo imeli še za časa Avstro-Ogrske; tako umno bi se lahko spet organizirali. Sama imam ogromno idej, ampak nimam tiste žilice, da bi vse to spravila v »proizvodnjo«.

V nekakšno aktivnost?

Ne mislim na aktivnost v smislu gospodarske dejavnosti, morda društvene, to že. Nimam znanja, kako tukaj organizirati in financirati zadruga. Lahko pa se povežem s prej omenjenimi ljudmi in študentom pri predmetu Antropologija razvoja veliko povem o možnostih alternativnega razvoja. Do zdaj sem to prakticirala na drugi stopnji študija na UP FHŠ (Fakultete za humanistične vede in Fakultete za management) v Kopru, z mano študentje analizirajo zadrugaštvo in se potem navdušijo. Tisti, ki se navdušijo, bodo zagotovo delali v tem. Dokaz je že, da so kar tri moje magistrantke zdaj že uspešne promotorke socialne ekonomije, dve na področju zadrug v Sloveniji, ena pa je aktivna v mednarodnem prostoru. Jaz ne morem zdaj prijete puške in ustreliti, ker ne bo nič boljše. Tako se povezujem s svojimi kolegi Maji. Ko so ti npr. imeli težave v svoji zadrugi v enem od krajev na Jukatanu, so me po mailu prosili, naj razširim informacijo; posredovala sem jo na nevladne organizacije, Amnesty International v Sloveniji ... Več ne

morete narediti, lahko pa stalno sodelujete, jih bodrite. Vse drugo je »ščuvanje« in vmešavanje v lokalne zadeve. Maji so pred sečnjo prosili svoje gospodarje narave, gozda za dovoljenje; vse to je prepleteno z religijo. Oni ne rečejo: »Tukaj je ekologija, pa narava, tukaj smo mi«, ampak delujejo po religioznih, etičnih, socialnih normah, ki, ker smo vsi enakovredni, zahtevajo spoštovanje narave in soljudi; v staroselskih religijah so vsa bitja v tem univerzumu enakovredna. Samo če to deluje na transcendentni, meta ravni, deluje tudi v realnosti. Vsi člani skupnosti so

odgovorni do narave. Če bo kdo med njimi goljufal in preveč posekal, požgal, posledice utrpi cela skupnost. Tega pri nas, kjer prevladuje individualizem, ne poznamo. Vse omenjeno sem videla v Mehiki, Ekvadorju, Peruju, kjer so miselni obrat prvi naredili prav intelektualci in študentje. Mislim, da je ta moj aktivizem bolj v smislu – vsaj tako ga razumem – mostu med enim in drugim načinom mišljenja. Začela pa bi pri vzgoji v šoli.

Hvala za pogovor.

»KONTINUITETA JE NA PRIMER DOM/HIŠA IN HKRATI JE KONTINUITETA GIBANJE ...«

Intervju z doc. dr. Natašo Gregorič Bon o njenem terenskem raziskovanju in o krajih, časih in vodnih okoljih v Albaniji

Z antropologinjo doc. dr. Natašo Gregorič Bon z Inštituta za antropološke in prostorske študije (IAPŠ) ZRC SAZU sva se 24. junija 2019 v njeni pisarni pogovarjala Tina Tisovec in Marko Senčar Mrdaković. Intervju je dodatek pogovoru, ki smo ga z gostjo pripravili na Oddelku za etnologijo in kulturno antropologijo v sklopu drugega Šmitkovega večera.

Za začetek bi vas prosila, da bi nama povedali kaj o sebi, začetnih raziskovanjih in terenskih izkušnjah.

Moje začetke lahko vidita prav na tej fotografiji s Papue Nove Gvineje [pokaže nama uokvirjeno fotografijo]. Že med dodiplomskim študijem sem odšla na Papuo Novo Gvinejo, natančneje, v severno provinco Oro, to je v osrednjem delu Papue Nove Gvineje. Moj mož, tedaj moj fant, je bil študent medicine. Tam so opravljali praktični del iz predmeta tropska medicina. Tedaj sem bila študentka kulturologije na FDV, kjer smo že v prvem letniku poslušali predavanja iz antropologije. Večina kulturologov se je navdušila nad antropologijo in za marsikoga je bila del študijske identifikacije. Ker so pionirske antropološke raziskave poleg Amerike locirane tudi na Papuo Novo Gvinejo, sem se odločila, da se pridružim medicinski odpravi. Bilo nas je osem, med drugim nekaj medicinskih sester, mislim, da dve. Razdelili smo se v dve skupini in odšli na dve različni lokaciji. Naša skupina je odšla v vas Itokama, kjer sem opravila krajšo antropološko terensko raziskavo, katere izsledki so botrovali seminarski nalogi o antropoloških metodah. Pozneje sem raziskovala simbolni pomen krvi in ognja in na to temo napisala in uspešno zagovarjala diplomsko nalogo.

V vasi Itokama sem raziskovala tri mesece in to so bili moji prvi koraki v antropološkem raziskovanju. Ko sem se vrnila, sem spoznala, da je to tisto, s čimer se želim ukvarjati. Pozneje me je tedanji profesor Frane Adam na FDV spoznal s profesorjem Borutom Telbanom z Inštituta za antropološke in prostorske študije (IAPŠ) ZRC SAZU. Borut je prvi slovenski antropolog, ki že nekaj desetletij raziskuje na Papui Novi Gvineji. Prav on me je поблиže seznanil z literaturo o Oceaniji, ki sem jo prebrala ob pisanju diplomske naloge. Zatem sem se odločila, da se vpišem še na magistrski študij na ISH (Inštitut za humanistične znanosti). Zaradi dolgotrajnega postopka

za pridobitev raziskovalne vize za Papuo Novo Gvinejo, na katero je treba čakati najmanj eno leto ali več, sem tja za tri mesece odšla s turistično vizo. Ker časa ni bilo na pretek, sem raziskovala na otoku Goodenough v provinci Milne Bay. Zanimal me je pomen tradicije, običajev in navad ali t. i. »*kastam*«, kot so ga naslavljali domačini vasi Bwaidoga, v kateri sem raziskovala. To sem podrobno analizirala v magistrski nalogi, kjer sem med drugim razmišljala o prostoru, kraju, lokaciji in o tem, kako je njihov pomen povezan s tradicijo, z miti o izvoru posameznih potomskih skupin in njihovo kulturo.

Po tem terenskem delu sem se odločila, da bom v Bwaidogi nadaljevala svoje raziskave še v okviru doktorskega študija. Ko sem zaključevala magistrerij, sem zaprosila za štipendijo na Univerzi v Camberri. Žal sem prejela le delno štipendijo, ki bi mi omogočila pokriti življenjske stroške, kar je tedaj pomenilo, da bi si morala šolnino plačevati iz lastnih sredstev, ki pa jih nisem imela. Na žalost je bila tedaj (leta 2001) Slovenija v prehodnem obdobju, kar je pomenilo, da ni bilo na voljo programov Erasmus ali pa študijskih kreditov, kot npr. Ad-futura ... Zato sem se pozneje odločila, da bom obdržala status mlade raziskovalke na ZRC SAZU in zaradi dolgotrajnega postopka pridobitve raziskovalne vize za Papuo Novo Gvinejo spremenila območje svojih antropoloških raziskav.

Za novo območje raziskovanja sem se odločila povsem po naključju, saj sem takrat, ko sem se odločala o doktorskem študiju, srečala nekdanjo študijsko kolegico, prav tako kulturologinjo, danes prof. Teo Rek, ki mi je kot potencialno lokacijo za antropološke terenske raziskave predlagala Albanijo. Ker se mi je njen predlog zdel zelo zanimiv, sem se čez nekaj mesecev tja odpravila na predogled terena. Le malo antropologov, kot sta npr. Stephanie Schwander-Sievers in Gilles de Rapper, je do tedaj raziskovalo v Albaniji. Zaradi strogega komunističnega režima med letoma 1945 in 1991 je bila Albanija namreč izolirana država s skoraj neprehodnimi političnimi mejami.

V doktoratu sem se usmerila predvsem na antropologijo prostora, najbolj so me privlačila mejna območja. Med vnaprejšnjim ogledom terena in odločanjem o območju raziskovanja so se mi zdele zanimive dvojezične vasi območja Himare na jugu Albanije, sklop sedmih vasi, med

* Tina Tisovec, študentka magistrskega študija, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo; tina.tisovec@gmail.com.

** Marko Senčar Mrdaković, študent magistrskega študija, Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo; markosencarmrda@gmail.com.

katerimi so tri grško, štiri pa albansko govoreče. Vasi Palaša, Dhërmi/Drimades in občinsko mestece Himara so prvotno grško govoreča območja. Danes so to dvojezični kraji, saj se je med komunističnim režimom v skladu z ideologijo Enverja Hoxe, ki je skušal izkoreniniti lokalni grški jezik, razseliti dvojezično prebivalstvo in ga integrirati z večinskim prebivalstvom, uveljavil tudi albanski jezik. Za to območje sem se odločila, ker kljub temu, da je 70 kilometrov oddaljeno od albansko-grške meje, lokalni prebivalci, še posebej tisti, ki so grško govoreči, sami sebe prepoznavajo oz. se deklarirajo kot Grki. Pomen tovrstnih opredelitev se ne nanaša na teritorialne oz. nacionalne okvire, ampak gre za regionalna prepoznavanja, ki so pretežno lokalnega pomena. Bolj kot omenjene etnične premene pa me je predvsem zanimalo, kaj domačinom pomenijo dom, hiša, lokacija, kraj in kako s temi pojmi vzpostavljajo in ohranjajo družbene odnose in sorodstvo ter opredeljujejo sami sebe.

Tedaj me je zanimal predvsem preplet družbenega, geografskega in deloma geopolitičnega. Moji terenski izsledki so pokazali, da je družbeni prostor skozi sorodstveno organizacijo »uzemljeviden« v vaško arhitekturo. V teh krajih namreč prevladuje patrivirilokalni vzorec naselitve in endogamni vzorec porok. To pomeni, da se poročajo znotraj vasi, nevesta pa se s svoje domačije preseli na moževo domačijo ter živi skupaj z moževimi starši in njegovimi sorodniki; torej gre za razširjeno družino. Pripadniki določene patrilinije pogosto živijo v isti soseski, ki je ponavadi poimenovana po patriliniji. Sorodstvo v vasi Dhërmi/Drimades je tako na nek način »uzemljevideno« v sam vaški prostor, kar vpliva tudi na samo razporeditev vaške krajine. Sem sodi tudi sistem dedovanja ipd. Izhajajoč iz teh vprašanj sem v omenjenih dvojezičnih vaseh na jugu Albanije preučevala pomen prostora.

Ali to, da je prostor zelo specifičen in se nenehno spreminja, zahteva tudi, da se po opravljenem terenskem delu čez nekaj časa vrnete? Kako opažate spremembe?

Redno se vračam na teren. Želja je iti vsak mesec, toda to je nemogoče. Tam poskušam biti vsaj trikrat do štirikrat letno. Poleg sprememb je treba upoštevati kontinuiteto, to je ravno tista premisa, ki je v Albaniji zelo pomembna. Tovrstno kontinuiteto prepoznavam npr. v pomenu doma oz. hiše. Grški in albanski pogovorni jezik namreč ne razločujeta med terminom dom in hiša, ampak za oboje uporabljata en sam izraz, v pogovornem jeziku, seveda. V albanščini je dom/hiša »*shtëpi*«, v grščini pa »*to spiti*«. Dom se ne nanaša samo na materialni objekt, ampak tudi na emocije, afekte, družino, družbene vezi, sorodstvo, nostalgijo, ker ima obširen družbeni in kulturni pomen. V Albaniji je to zelo pomembna institucija, še zlasti po razpadu komunističnega režima leta 1991, katerega posledica so bile množične migracije. Albanija je ena od tistih držav, ki je predvsem med letoma 2000 in 2010 beležila velik odstotek denarja in *remittances* (materialnih tokov), ki so jih

Ob reki Vjosi v Albaniji. Foto: Sajmir Beqiraj, 2016.

migranti pošiljali svojim družinam. Velik del tovrstnih sredstev so migranti vložili v gradnjo hiš. Hkrati pa je kontinuiteta tudi gibanje, ki se kaže skozi proces migracij in preseljevanj. Moje raziskave, kakor tudi geografske študije in zgodovina, kažejo na to, da imajo v Albaniji dolgo tradicijo pastoralizma, transhumance. Ta pastoralistična tradicija je nekako del procesa preseljevanja oz. migracij, ki so v Albaniji nekakšen družbeni kapital.

Kako ste omenjene *remittances* poimenovali v slovenščini?

Materialni tokovi. Ker se pretakajo, imajo svoj način delovanja, svojo tvornost, tvorijo neke nove horizonte, nova videnja, včasih celo nove vizije, nove prostore, nove niše. Odpirajo nekaj novega, ne samo da vračajo oz. povrnejo nekaj starega, preteklega. Ti tokovi so popredmeteni tudi v hišah, v infrastrukturi. Tako npr. v vasi Dhërmi/Drimades hišo, zgrajeno z denarjem, ki ga je poslala migrantska družina, med obema vojnama izseljena v Ameriko, še danes

S terenske raziskave ob reki Vjosi. Foto: Lulezim Shuka, 2016.

imenujejo ameriška hiša. Pa ne zato, ker bi bila arhitekturno podobna hišam v Ameriki, po videzu je skoraj povsem enaka drugim v vasi. Tako se imenuje le, ker je bila zgrajena predvsem s pomočjo finančnih sredstev, poslanih iz Amerike. Enako velja za npr. t. i. italijanske ali grške hiše. Skratka, hiša oz. dom na nek način materializira migrantske poti in hkrati v kraju izvora naznanja družbeni kapital. Tovrstna migracija je del tradicionalne institucije, t. i. »kurbeta« (biti heroj in se preseliti ter žrtvovati za družino), ki ima še danes posebno mesto v albanski družbi.

S katerimi področji raziskovanja se ukvarjate danes? Kako potekajo raziskave?

Ukvarjam se s prostorom, krajem, z lokacijo, z umeščenostjo človeka v sam prostor; z »uzemljevidenostjo« njegove tvornosti v nek prostor, npr. skozi materialne tokove in hiše. Raziskujem, kako se spreminja kraj, ne samo z grobimi infrastrukturnimi posegi, kot so gradnja hiš in drugih objektov, ki danes povsem spreminjajo urbana mesta in njihove krajine v Albaniji, ampak tudi npr. z urejanjem namakalnih kanalov ob rekah, ki so vplivali ne le na spremembo rečnih krajin, temveč tudi na celotno krajino, ne le na njeno površje, ampak tudi na geomorfološke značilnosti krajine.

Sedaj se skupaj s kolegi z ZRC SAZU formalno, projektno osredotočamo na reke. Številne študije okoljske spremembe povezujejo z vodo in rekami. V projektu *Doživljanje vodnih okolij in okoljskih sprememb* nas zanima pomen rek, vode in njihovih okolij v Albaniji, Srbiji in Sloveniji. Naša raziskovalna skupina – Maja Petrović-Šteger, Nataša Rogelja, Borut Telban, Urša Kanjir, Aleš Grlj in Ana Jel-

nikar – se osredinja na načine, na katere posamezniki na omenjenih območjih živijo oz. prilagajajo svoja življenja glede na okoljske, infrastrukturne, politične in emocionalne izkušnje vode. Naš namen je odstreti in kritično premisliti sodobne debate o trajnosti, okoljevarstvu in ekoloških spremembah. Številne nevladne okoljevarstvene organizacije namreč govorijo o t. i. »zlati mrzlici« na rekah Jugovzhodne Evrope, kjer različne transnacionalne korporacije v sodelovanju z nacionalnimi politikami načrtujejo gradnjo številnih hidrocentral. Glede na poročila naj bi jih bilo od Slovenije pa vse do Grčije načrtovanih kar okoli 3.000. Tovrstni infrastrukturni posegi naj bi povsem zaježili in blokirali reke. Ne le reke, temveč tudi njihov sediment kot tudi podzemne reke in izvire, ki so izvir in vir življenja. Rečni sediment je hrana oz. gnojilo morju in življenju v njem. Zanima nas torej, kako v teh okoliščinah ljudje doživljamo vodo in kako z njo živimo. Reke se namreč pogosto obravnava kot nekaj površinskega, kot sredstvo oz. vir, ki se ga skuša zaježiti, usmeriti, manevrirati, ustekleničiti. Vendar voda pogosto uhaja zaježitvi, nadzoru ter ima svoj tok in življenje. Raziskovali bomo pomen vode, njeno pretočnost, nepretočnost, pronicljivost in zmožnost, da ubere svojo pot. Namen je premostiti antropocentrični pogled vpliva človeka na naravo in preveriti, kako narava vpliva na človeka. Torej gre za veliko bolj vzajemni in prepleten odnos.

Prav ta vidik, kako »narava« vpliva na človeka, je na nek način metodološki izziv, saj se kot antropologinja bolj ukvarjam s človeškim dejavnikom. V zadnjih letih skupaj s kolegom, geodetko in strokovnjakinjo za daljinsko

zaznavanje Uršo Kanjir z antropološkega inštituta in geografom Damirjem Josipovičem z Inštituta za narodnostna vprašanja, razvijamo t. i. meddisciplinarno metodo, kjer nas zanima vpliv okolja na človeški dejavnik ter preplet med naravo in kulturo. Doslej smo že razvili metodologijo, v kateri kombiniramo kvalitativni in kvantitativni pristop, raziskovali smo preplet med populacijsko dinamiko in geomorfološko dinamiko v Albaniji. Natančneje, zanimalo nas je, ali in kako je fizično gibanje prebivalstva prepletano s t. i. »fizičnim gibanjem površja« oz. z erozijo, pa tudi, kako proces erozije sovпада z migracijskimi tokovi. To razumem kot uspeh, saj gre za meddisciplinarno sodelovanje, v katerem nam je uspelo združiti (antropološke) naracije in številke.

Torej vas sedaj bolj zanimajo prostor in vplivi geomorfoloških procesov?

Ja, tudi. Ne grem izključno v to smer, ampak zanima me, kako življenje ljudi bodisi na ravni posameznika ali na ravni neke skupnosti vpliva na krajino in kako ta vpliva na posameznika in skupnost. Toda ne samo na neko krajino in ne samo na lokacijo, pač pa tudi na geomorfologijo, in kaj to pomeni v širšem družbeno-kulturnem kontekstu. Zanima pa me tudi časovna dimenzija. V sedaj že preteklem projektu *Misliti bodočnost*, katerega vodja je bila kolegica doc. dr. Maja Petrović-Šteger, smo skupaj z njeimi sodelavci razmišljali o raziskovanju časa in predvsem prihodnosti. Posvečali smo se družbenim podjetnikom, to so skupine ljudi, posameznikov, ki imajo določeno dolgoročno vizijo za prihodnost in tudi strategijo, ki bi določeni širši ali ožji kolektiv potegnili iz neke bolj pesimistične

ali, kot bi rekla kolegica Maja, prekarne mišljenjske matrice. Moje raziskave v Albaniji se nanašajo na t.i. družbeno odgovorne posameznike ali samooklicane aktiviste, navdihovalce ali sanjače vizij, ki izhajajo iz neke motivacije in želje, da ponovno oživijo in revitalizirajo določene pomembne strukturne ostanke preteklosti ali t. i. prežitke, ki »vzdržujejo« kontinuiteto, saj so del družbene strukture.

Kaj pa je značilno za družbene podjetnike?

Kot trdi kolegica Maja, so formalno ali neformalno opredeljeni družbeni podjetniki oz. samooklicani vizionarji, pobudniki, aktivisti, v manjšini. Vsem pa sta skupna neka vizija in načrt, kako to vizijo doseči. Torej gre za tiste, ki vidijo, kako premostiti npr. administrativne in druge družbene ovire in so tega zmožni. Kar je v resnici res nek izziv. Pogosto, še zlasti v Albaniji, kjer tovrstni posamezniki črpajo motivacijo iz nekih preteklih družinskih povezav, poudarjajo, da imajo »družbeno podjetniško žilico« že v družini, saj so bili njihovi predniki pomembni heroji, podjetniki, ki so tako ali drugače prispevali k družbeni dobrobiti. Pogosto verjamejo, da gredo v pravo smer, čeprav jih družba, ker si želijo uvesti radikalne spremembe, velikokrat obsoja.

*

Intervju smo zaključili z nekoliko sodobnejšimi temami. Nataša Gregorič Bon se je izkazala kot izjemna sogovornica, raziskovalka in oseba. Poleg svojih strokovnih sfer se zanima za široko paletu raznolikih področij, ki jih raziskuje antropologija. Tako antropologiji dodaja nove prijeme in jih meddisciplinarno povezuje, kar doprinaša k novim znanstvenim ugotovitvam.

POROČILO O DELU SLOVENSKEGA ETNOLOŠKEGA DRUŠTVA Leto 2019

Tokratno poročilo ni kronološko, pač pa sledi projektom društva, ki smo jih izvedli leta 2019. Poročilo so sooblikovali nosilci programskih enot.

ETNOLOŠKI VEČERI

Pogovor z Nadjo Valentinčič Furlan, prejemnico plakete Nika Kureta za leto 2019, kustodinjo za etnografski film v SEM

Slovenski etnografski muzej, Ljubljana, 23. april 2019

Na prvem etnološkem večeru je svoje delo predstavila Nadja Valentinčič Furlan, kustodinja za etnografski film v Slovenskem etnografskem muzeju, prejemnica Plakete Nika Kureta za leto 2019, ki jo Slovensko etnološko društvo podeljuje za prispevek k razvoju vizualne antropologije in etnografskega filma v Sloveniji, in sicer v sklopu mednarodnega festivala Dnevi etnografskega filma. Nagrajenka se je z etnografskim filmom srečala že med študijem na Oddelku za etnologijo Filozofske fakultete, kjer je pri izbirnem predmetu Videodelavnica pod mentorstvom Naška Križnarja nastal film *Ulični prodajalci Mladine v Ljubljani*. Leta 1995 je diplomirala s filmom *Študentsko naselje* in z obsežno pisno tezo *Oris bivalne kulture v študentskem naselju v Rožni dolini v Ljubljani*. Na sedanjem delovnem mestu se je v prvem desetletju posvečala snemanju filmov in pridobivanju avdiovizualnega gradiva zunanjih producentov za občasne in stalne razstave. Moderator večera je bil dr. Naško Križnar.

Predstavitev nove znanstvene monografije *Urbani fenomeni, muzejske perspektive v etnološkem in kulturno-antropološkem diskurzu* dr. Tanje Roženbergar

Slovenski etnografski muzej, Ljubljana, 14. maj 2019

Strokovna monografija avtorice dr. Tanje Roženbergar, ki je izšla v Knjižnici Glasnika SED, je zgoščen prikaz soočanj urbaniziranega sveta in novih teženj v muzeologiji v prepletenosti etnologije, kulturne antropologije in muzeologije s poglobljenim poudarkom na muzejih v Sloveniji. V paradigmi urbanega se kot predmet razmišljanja in delovanja na novo opredeljujejo tudi muzeji, njihova vloga, način dela, tipologija, zato avtorica podaja različna razumevanja sodobne urbane kulture in muzejev ter interpretira urbane vsebine v muzejih in muzejskih zbirkah. Pogovor z avtorico je vodila dr. Helena Rožman.

O Slovencih v Ameriki: Plesna in kulturna dediščina Slovenski etnografski muzej, Ljubljana, 22. oktober 2019

Gost večera ob 44-letnici delovanja Slovenskega etnološkega društva je bil Joe Valenčič, ameriški Slovenec iz Clevelanda, predavatelj, zgodovinar, filmski ustvarjalec, raziskovalec in poznavalec naših izseljencev v Ameriki. Predstavil je plesno in kulturno dediščino Slovencev v Ameriki. Večer z Joejem Valenčičem je vodila doc. dr. Rebeka Kunej.

Pogovor z Murkovo nagrajenko Ivico Križ

Slovenski etnografski muzej, Ljubljana, 10. december 2019

Zadnji Etnološki večer leta 2019 je bil posvečen pogovoru z letošnjo Murkovo nagrajenko, etnologinjo in arheologinjo Ivico Križ. Slovensko etnološko društvo ji je to najvišje stanovsko priznanje, Murkovo nagrado za življenjsko delo na področju etnološkega muzealstva, podelilo 11. novembra 2019. Dobro obiskan pogovor z nagrajenko je vodila Majda Pungerčar, kustodinja za kulturno zgodovino Dolenjskega muzeja v Novem mestu. Po pogovoru smo z družanjem nazdravili tudi prihajajočemu letu 2020.

DNEVI ETNOGRAFSKEGA FILMA

Dnevi etnografskega filma: Mednarodni filmski festival
Slovenska kinoteka, Slovenski etnografski muzej in Dvorana Zemljepisnega muzeja GIAM ZRC SAZU, Ljubljana, 6.–9. marec 2019

Soorganizator: ZRC SAZU, Inštitut za slovensko narodopisje

Festival je bil leta 2019 tematsko popolnoma odprt. Iz prejetih 377 prijav so selektorji Naško Križnar, Manca Filak in Miha Peče izbrali 17 filmov za ogled v Slovenski kinoteki. Po nekaj letih izostanka je bila spet podeljena plaketa Nika Kureta za izreden doprinos k vizualni etnografiji v Sloveniji. Tokratna slavljenska je bila Nadja Valentinčič Furlan. Podelitev je bila dan pred uradnim začetkom festivala v Slovenskem etnografskem muzeju. Program je dopolnil Peter I. Crawford, profesor vizualne antropologije na Arktični univerzi na Norveškem v Tromsøju. Na ZRC SAZU je v predavanju predstavil Nordijsko zvezo za antropološki film (NAFA), ki je pomembna institucija na področju vizualne etnografije, Crawford pa eden izmed najbolj vplivnih teore-

* Alenka Černelič Krošelj, univ. dipl. etnologinja in kulturna antropologinja, prof. umet. zgod., direktorica, Posavski muzej Brežice, predsednica SED; alenka.cernelic.kroselj@pmb.si.

** Stanka Glogovič, univ. dipl. etnologinja in kulturna etnologinja in profesorica zgodovine, Posavski muzej Brežice, tajnica SED; stanka.glogovic@pmb.si.

tikov tega področja. Festivala se je udeležilo devet gostov: Miroslav Stambolsky, Peter Biella, Peter I. Crawford, Len Kamerling, Simone Mestroni, Hope Strickland, Tiia Grøn, Gregory Gan, Savyasachi Anju Prabir. Medijski odziv je bil zadovoljiv, zaznali smo devet opaznejših objav.

IZOBRAŽEVALNI PROGRAMI ZA ŠTUDENTE IN ŠIRŠO JAVNOST

Etnološka dediščina v prostoru doline Zgornje Kolpe in Čabranke

Mednarodna poletna delavnica SED in Etnološke zbirke Palčava šiša s spremljajočimi prireditvami in predavanji Plešce in okolica Čabra, 10.–17. avgust 2019

Soorganizatorji: Etnološka zbirka Palčava šiša iz Plešč (Hrvaška), Pokrajinski muzej Kočevje, Pomorski i povijesni muzej Hrvatskog primorja Rijeka (Hrvaška)

Tudi leta 2019 sta svoje organizacijske moči združila Slovensko etnološko društvo in Etnološka zbirka Palčava šiša iz Plešč ter nadaljevala raziskovanje majhnega, a vedno zanimivega obmejnega prostora Slovenije in Hrvaške. Terensko delo so posvetili območju na obeh bregovih Kolpe v okolici vasi Turke in zaselkov nad vasjo in okoli nje, ki jih na obeh straneh državne meje družijo skupni govori z značilnim glasom *ii*.

Delavnico so spremljale prireditve – od uvodnega motivacijskega predavanja Marka Smoleta o prazgodovini teh prostorov do prihoda Slovanov, delavnice izdelave cvetja iz papirja z mentoricami iz Bosljlive Loke, koncerta narečnega kantavtorja Josipa Grgurića iz Čabra, predstavitve knjige Emila Crnkovića iz Brod Moravic o skrivnostih reke Kolpe, do pekovske delavnice z družino Kastelic, projekcije etnografskega filma Rasima Karalića iz Delnic o tradicionalno ekološko navdahnjeni družini Lautar s Kozjega vrha, predavanja Dejana Trohe iz Prezida o cerkveni arhitekturni dediščini čabarskega kraja iz 18. in 19. stoletja in nastopa gledališča Kamišibaj. Obvestila o delavnici in prireditvah so bila objavljena v člankih in reportažah v *Novem Listu* z Reke, na radiu Gorski Kotar iz Delnic, v reviji Slovencev *Novi odmevi* iz Zagreba, na Radiu Slovenija v oddaji Sotočja, v lokalnem časopisu občine Čabar ter v *Glasniku SED*.

Okrogla miza o konservatorstvu ter njegovi vlogi pri varovanju in ohranjanju kulturne dediščine v 21. stoletju – izkušnje, vloga, izzivi

Slovenski etnografski muzej, Ljubljana, 11. junij 2019

Soorganizator: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije

Izhodišče okrogle mize so bila vprašanja: Kakšen je doprinos etnologije k raziskovanju stavbarstva in arhitekture na Slovenskem in razvoju konservatorske stroke? Po čem se razlikujejo njene metode dela? Ali so nova znanja pri preučevanju, varstvu in ohranjanju kulturne dediščine dovolj (dobro) vključena v konservatorsko prakso? Torej, kje smo

in kam na splošno gremo s konservatorstvom v Sloveniji? Koliko se v konservatorstvu zavedamo potrebe po celostnemu pristopu k poznavanju in preučevanju dediščine? Ali je interdisciplinarnost, ki je pogoj za celostno obravnavo dediščine, v konservatorski praksi dejansko prisotna? Kje, če sploh, so poglobilni razkoraki med konservatorsko teorijo in prakso? O vsem tem so spregovorili gostje, ki so z različnih stališč osvetljevali vlogo in pomen etnologije v konservatorstvu 21. stoletja. Koordinatorja in moderatorja sta bila mag. Dušan Štepec, ZVKDS, OE Novo mesto, in Saša Roškar, ZVKDS, OE Kranj.

POSVETI

Kulturna dediščina in krajina: Ohranjanje, obnova, revitalizacija – možnosti in priložnosti

Kulturni dom, Kočevje, 26. september 2019

Soorganizatorji: Zavod Putscherle, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo Filozofske fakultete UL

Osrednje teme strokovno-znanstvenega posveta z naslovom Kulturna dediščina in krajina: Ohranjanje, obnova, revitalizacija – možnosti in priložnosti so bili kulturna dediščina in krajina ter iskanje možnosti za njeno ohranjanje in revitalizacijo na Kočevskem. Posvet je potekal v okviru 5. dnevov kočevske kulture.

STROKOVNE EKSKURZIJE

Pustovanje: Borovo gostüvanje v Sakalovcih v Porabju

Sakalovci, 2. marec 2019

Kot vsako leto v pustnem času smo se člani SED tudi leta 2019 udeležili pustne strokovne ekskurzije, tokrat borovega gostüvanja. V Porabju je bilo od leta 1904 že 27 borovih gostüvanj. Porabsko borovo gostüvanje je bilo leta 2015 vpisano v Register žive kulturne dediščine na Madžarskem. Prireditve so pripravili: Državna slovenska samouprava, Lokalna samouprava Sakalovci, Slovenska narodnostna samouprava Sakalovci, civilne organizacije v Sakalovcih in Društvo porabskih slovenskih upokojencev. Ekskurzijo je strokovno vodila Marija Kozar Mukić.

Murkova ekskurzija: Maribor

Maribor, 11. november 2019

Strokovna ekskurzija, ki jo člani društva tradicionalno izvedejo ob podelitvi Murkovih nagrad, priznanj in listin, je kot po navadi potekala po delovnem območju predhodne Murkove nagrajenke. Člani SED so se na Martinovo, 11. novembra 2019, pred prireditvijo udeležili strokovne ekskurzije po Mariboru. Lanskoletna Murkova nagrajenka za življenjsko delo, dr. Maja Godina Golija, ki živi in dela v Mariboru, je s svojimi kolegi vodila po mariborskih poteh oz. skritih kotičkih tega štajerskega mesta in nas seznanila z delčkom raziskav o etnologiji mest ter se bežno dotaknila tudi svojih obsežnih raziskav urbane kulture.

MEDNARODNO SODELOVANJE

Posvet o ohranjanju kulturne dediščine Slovencev v Italiji

Bela Peč, Italija, 12. maj 2019

Leta 2019 je na pobudo delovne skupine SED za ljubitelje etnologije in delovne skupine za Slovence zunaj meja RS drugo srečanje (prvo je bilo leta 2018) potekalo na domačiji Jalen (družine Jelen) v Beli Peči na italijanski strani meje. Na srečanju so se ukvarjali z možnostjo vključitve urejanja etnografske zbirke v širši kulturnodediščinski okoliš skupnosti na italijanski in slovenski strani. Obenem so izvedli manjši posvet o dediščini Slovencev v tem delu Italije. Glavne teme so bile: dediščina in razvoj kulturnega turizma; zasebne zbirke in ohranjanje kulture etničnih manjšin; čezmejno povezovanje sorodnih organizacij in pomen medijskega poročanja za večjo prepoznavnost zamejske kulturne dediščine; zgodovina Jalnove domačije, lastnikovi pogledi in želje za njeno prihodnost ter predstavitve projekta o urejanju zbirk Slovencev zunaj meja RS – ZborZbirk. Udeleženci so pregledali stanje, predebatirali možnosti in izrazili pripravljenost za sodelovanje, ko bodo prostori, potrebni za preselitev in prvo selekcijo ter čiščenje predmetov, ustrezno pripravljeni. Delovna skupina za ljubitelje etnologije pri SED bo v sodelovanju z dr. Špelo Ledinek Lozej spremljala dejavnosti na domačiji in po potrebi pomagala z nadaljnjimi nasveti.

Posvet o ohranjanju kulturne dediščine Slovencev na Hrvaškem

Reka, Hrvaška, 23. december 2019

Srečanje s posvetom o ohranjanju kulturne dediščine Slovencev na Hrvaškem odpira nove priložnosti sodelovanja in povezovanja. Na posvetu je bilo predstavljeno delo Slovenskega etnološkega društva, zlasti delovne skupine za Slovence zunaj meja RS, predstavljeni pa so bili tudi delo, delovanje in aktivnosti SKD Bazovica in Zveze slovenskih društev na Hrvaškem.

PODELITEV STANOVSKIH PRIZNANJ

Podelitev Murkove nagrade, Murkovega priznanja in Murkove listine za leto 2019

Sinagoga Maribor, Maribor, 11. november 2019

Soorganizatorja: Dr. Maja Godina Golija in Sinagoga Maribor

Podelitev Murkovih nagrad, Murkovih priznanj in Murkovih listin je bil kot vedno odmeven dogodek v medijih in drugih javnostih, kar potrjuje njegovo promocijsko usmerjenost. Kot vsako leto je bila podelitev organizirana v kraju, od koder prihaja Murkova nagrajenka za preteklo leto. Za leto 2018 je bila to dr. Maja Godina Golija. Slovensko etnološko društvo je v ponedeljek, 11. novembra 2019, ob 17. uri v Sinagogi Maribor slovesno podelilo stanovske

nagrade za najvišje dosežke na področju etnologije v Republiki Sloveniji, to je Murkovo nagrado, Murkova priznanja in Murkovo listino za leto 2018/2019. Zbrane so na prireditvi nagovorili Alenka Černelič Krošelj, predsednica SED, Aleksander Saša Arsenović, župan Mestne občine Maribor in gostitelj, Boris Hajdinjak, direktor Sinagoge Maribor, in Silvester Gaberšček, vodja Sektorja za nepremično kulturno dediščino na Ministrstvu za kulturo RS. Slavnostna govornica je bila lanska nagrajenka dr. Maja Godina Golija. Murkove nagrajence za leto 2019 je predstavil predsednik Komisije za Murkove nagrade, Murkova priznanja in Murkove listine dr. Marko Terseglav. Murkovo nagrado za življenjsko delo na področju etnološkega muzealstva je prejela Ivica Križ, kustosinja etnologinja v Dolenjskem muzeju Novo mesto, Murkovo priznanje za odmevno razstavo *Zakaj Valentinovo, če imamo Gregorjevo? Praznovanje gregorjevega na Slovenskem danes* dr. Bojan Knific, kustos v Tržiškem muzeju, Murkovi listini pa Danijel Cvetko in Kulturno etnološko in turistično društvo Josipdol ter Iztok Ilich. Program je povezovala Julija Klajnšček Vedlin, z akustično glasbo pa ga je pospremil pesnik in glasbenik Peter Andrej.

Na podelitvi je bila predstavljena še sveža številka *Glasnika SED* (59/2, 2019). O podelitvi z več kot 80 udeleženci so poročali tudi mediji (STA – Znanost; RTV Slovenija – multimedijški portal – Dediščina; *Dolenjski list*; lokalno.si).

PROMOCIJSKA DEJAVNOST

Spletna stran SED

Izvajali smo načrtovano aktualno dopolnjevanje spletne strani. Uredniško delo je prevzela članica IO Anja Moric, ki skrbi tudi za profil na omrežju Facebook, kar se kaže tudi v aktivnejšem in bolj ažurnem objavljanju.

Drugo

Za promocijo SED na dogodkih je bil izdelan promocijski pano (pingvin) v slovenskem in angleškem jeziku.

PUBLIKACIJE

Glasnik Slovenskega etnološkega društva

Urednice revije: dr. Rebeka Kunej, Anita Matkovič (prva številka), dr. Saša Poljak Istenič, Daša Ličen (druga številka)

V letniku 59 (2019) smo prostor na 302 straneh namenili različnim znanstvenim in strokovnim prispevkom, ki jih je prispevalo 66 različnih avtorjev (nekateri med njimi so sodelovali tudi z več prispevki).

Prvo letošnjo številko *Glasnika Slovenskega etnološkega društva* je zaznamoval tematski sklop Etnografija 2.0, ki je s petimi prispevki in z uvodnikom osvetlil nove – digitalne – pristope za razumevanje načinov življenja. Drugi znanstveni prispevki so se posvečali duhovni kulturi (pesemsko izročilo, uganke) in neevropskim kulturam (Japonska). Ob omenjenih osmih znanstvenih člankih so objavljene še štiri

ri recenzije knjig, trije opisi novih etnoloških publikacij, poročila o dejavnostih etnologov (simpoziji ipd.) in posebej Slovenskega etnološkega društva, krajši strokovni, polemični ali poljudni prispevki o etnoloških temah, nekrolog in razpis za podelitev stanovskih nagrad.

Tudi druga številka *Glasnika SED* je bila tematsko raznolika. Vsebuje osem znanstvenih etnoloških, antropoloških in folklorističnih člankov o propadu Mure, podjetništvu mladih, francoski ulični propagandi leta 1968, mnogoterem družbenospolnem diskurzu med severnoameriškimi Indijanci, dostopu migrantov do informacij, postkolonialnih protislovjih na Zelenortskih otokih, temačnem turizmu in medkrajevnem zbadanju. Objavljenih je tudi več recenzij, poročil o razstavah in dogodkih, poročilo o sofinanciranju stanovskih društev in 70-letnici Posavskega muzeja Brežice, intervju s folkloristko dr. Agnes Hesz, prispevki o Kraški ohceti, kraški noši in borovem gostüvanju ter društvenem dogajanju, nekrologa dr. Zmagu Šmitku in dr. Borisu Kuharju ter članek o Kuharjevem novinarskem delu za *Slovenski poročevalec*.

Knjižnica Glasnika Slovenskega etnološkega društva 53: Nesnovna dediščina med prakso in registri: 15. Vzporodnice med slovensko in hrvaško etnologijo
Urednica knjige: Ana Svetel

Knjiga prinaša prispevke desetih slovenskih in desetih hrvaških etnologov o nesnovni dediščini na terenu in njenem vpisovanju v Register nesnovne dediščine Republike Slovenije ali Republike Hrvaške oz. na Unescov reprezentativni seznam nesnovne kulturne dediščine človeštva. Avtorji obravnavajo implementacijo Unescove konvencije, nacionalne in globalne sezname nesnovne dediščine, vlogo stroke v življenju nesnovne dediščine, razmerja med nosilci in raziskovalci dediščine, snemanje elementov dediščine za register, projekte popisovanja in varovanja nesnovne dediščine, strokovno izobraževanje in izobraževanje odraslih za varovanje nesnovne dediščine, čezmejno in regionalno nesnovno dediščino pa tudi posamezne elemente, kot so kraška suhozidna gradnja, gregorjevo, kurenti, glagoljski spomeniki, tradicionalni nakit, ogljarstvo, vzreja lipicancev, tradicionalna prehrana in lokalni govori. Knjiga reflektira prakse nosilcev dediščine in njenih raziskovalcev v sosednjih republikah ter razkriva pristope k tem pojavom, ki bistveno vplivajo na uspešno promocijo posamezne države po svetu.

DELO IZVRŠNEGA ODBORA SED IN DRUGE AKTIVNOSTI

Vsakoletni **redni zbor članov** Slovenskega etnološkega društva je bil leta 2019 obenem volilni. Izvedli smo ga 26. marca 2019 v SEM. Zahvalili smo se članom organov SED za obdobje 2017–2019 ter izvolili nove organe SED za mandat 2019–2021.

Na zboru članov so bili za častne člane SED predlagani in

potrjeni dr. Naško Križnar, mag. Helena Ložar Podlogar in Tanja Tomažič. Prejeli so posebno listino SED. Poleg poročila in programa dela je bil potrjen tudi nov Statut SED. Proces potrjevanja je potekal v več fazah in dlje časa. Na podlagi ugotovitev Upravne enote Ljubljana smo morali sklicati izredni zbor članov, kar smo izvedli 22. oktobra 2019, simbolično prav na 44-obljetnico ustanovitve SED. Na zboru članov so bile potrjene zahtevane spremembe oziroma dopolnitve Statuta, ki ga je Upravna enota Ljubljana potrdila decembra 2019 in je objavljen na spletni strani SED.

Izvršni odbor SED se je sestel na štirih sejah: 23. aprila 2019 na prvi konstitutivni seji, 11. junija 2019 na drugi redni seji, 10. oktobra na tretji redni seji in 10. decembra na četrti redni seji IO SED.

Druge aktivnosti

Leta 2019 se je spremenila sestava Slovenske komisije za UNESCO oziroma se je s Sklepom Vlade RS o ustanovitvi Slovenske nacionalne komisije za UNESCO (*Ur. list št. 47, 26. 7. 2019*) spremenila tudi sestava organov. Ustanovljen je bil Odbor za nesnovno dediščino, kjer SED predstavlja predsednica. Odbor se je na prvi, ustanovni seji sestel 17. decembra 2019 na Občini Škofja Loka, katere sodelavec Jernej Tavčar je tudi koordinator oziroma predsednik odbora. Koordinatorica z MK je Špela Španzel. Predsednica je kot predstavnica SED in Posavskega muzeja Brežice sodelovala na dveh javnih dogodkih: 31. oktobra med 8.20 in 9.00 na 1. programu RTV SLO v oddaji Dobro jutro na temo Dan reformacije in noč čarovnic; 14. novembra med 14. in 16. uro v Banki Slovenije v Ljubljani na razpravi Numizmatika – kamenček v mozaiku grajenja nacionalne identitete.

ODMEVNOST PROGRAMOV SED V JAVNOSTI

Število obiskovalcev/udeležencev programa		Število izvajalcev programa (npr. predavatelji)	
leto	Evidentirano	Ocenjeno	evidentirano
2019	1346	ok. 3500	173

Število obiskovalcev spletne strani:

Spletna stran www.sed-drustvo.si

Vir: Google Analytics

Obdobje: 1. 1. 2019–31. 12. 2019

- 1988: evidentiranih unikatnih uporabnikov.
- 1939: evidentiranih novih uporabnikov.
- 3075: število sej uporabnikov (ponavljajoči se obiski).
- 9870: klikov na posamezne strani.
- 165: povprečno število uporabnikov mesečno.

Dostopi po virih:

- 1216: organsko iskanje google.
- 534: neposredni url vpisi.
- 200: po socialnih omrežjih.
- 4: preusmeritve.

Iskane ključne besede:

Glasnik SED, Murkove nagrade, Slovensko etnološko društvo, 15. Vzprednice, društvo etnologov, društvo SED, etnologija, industrijska dediščina

Facebook:

število všečkov strani: s 699 (1. 1. 2019) na 805 (31. 12. 2019)

število sledilcev: s 703 (1. 1. 2019) na 815 (31. 12. 2019)

Na zboru članov SED (foto: Posavski muzej Brežice, 10. 3. 2020).

Udeleženci zbora članov SED (foto: Posavski muzej Brežice, 10. 3. 2020).

ZBOR ČLANOV SLOVENSKEGA ETNOLOŠKEGA DRUŠTVA

Posavski muzej Brežice, 10. marec 2020

Zbor članov je najvišji organ društva, ki se skladno z zakonodajo do konca meseca marca skliče najmanj enkrat letno. Slovensko etnološko društvo po navadi najpomembnejši sestanek vseh članov združi še z dejavnostjo iz programa društva. Člani namreč prihajate iz vse Slovenije in tudi iz krajev zunaj njenih meja. Tako smo letos povezali Dneve etnografskega filma in zbor članov ter vse povabili v Posavski muzej Brežice.

Ponedeljek, 9. marec, je bil dan, ko se je tudi v Republiki Sloveniji pokazalo, da je treba zaostri varnostne ukrepe. Tako smo v ponedeljek že predstavili DEF, zbora članov pa nismo preklicali, saj bi o tem težko pravočasno obvestili vse člane. Dogodki še niso bili prepovedani, priporočeno je bila izvedba dogodkov z največ 100 obiskovalci. Zbor članov je bil sklican že mesec prej, prav tako so vsi člani teden pred zborom prejeli gradiva. Ker je bila udeležba napovedana, ni bilo razloga za odpoved ali prestavitve, Posavski muzej Brežice pa je že izvajal vse potrebne ukrepe (na voljo so bila razkužila, prostor dovolj velik za razmik med udeleženci). Redni zbor članov je potekal v Malem avditoriju, kjer se je zbralo 13 članic in članov. Kot zahteva statut, smo počakali 30 minut, potem pa zbor članov uspešno izpeljali. Vodila ga je mag. Tita Porenta, člana delovnega predsedstva sta bila Saša Roškar in mag. Marko Smole, zapisnik je pisala Zora Slivnik Pavlin, overili sta ga dr. Ivanka Počkar in dr. Helena Rožman.

Predsednica Alenka Černelič Krošelj je predstavila poročila, ki so jih člani prejeli, predsednica Nadzornega odbora pa poročilo odbora. Častno razsodišče ni prejelo nobene pobude in se ni sestalo. Poročila so bila potrjena, prav tako tudi začrtani program, ki ga bomo glede na ukrepe zaradi koronavirusa morali prilagoditi.

Večji del razprave je potekal ob predstavitvi dopolnitev in sprememb Pravilnika o podeljevanju Murkovih nagrad, Murkovih priznanj in Murkovih listin. Tudi tega so člani prejeli pred zborom članov, in sicer veljavnega, novi predlog in obrazložitve.

Novi Pravilnik je bil potrjen in je v veljavi že za leto 2020 ter je objavljen v pričujoči številki *Glasnika SED*.

Po zaključku smo se družili še ob pogostitvi in uživali v klepetu.

Hvala vsem članom in članicam, ki ste sodelovali pri izvedbi rednega zbora članov. Pokazalo se je, da bi ga, če ga ne bi izvedli na začetku marca, morali izvesti korespondenčno oziroma predstaviti za nedoločen čas.

Zapis nastaja v času, ko smo že več kot tri tedne v karanteni in povezanost ohranjamo s pomočjo sodobne tehnologije. Kljub temu da ne vemo, kdaj bomo lahko ponovno skupaj, pa vemo, da bomo tudi v našem 45. letu delovanja ostali povezani, predani naši vedi in etnološkemu prijateljstvu ter poslanstvu.

* Alenka Černelič Krošelj, univ. dipl. etnologinja in kulturna antropologinja, prof. umet. zgod., direktorica, Posavski muzej Brežice, predsednica SED; alenka.cernelic.kroselj@pmb.si.

PODELITEV MURKOVE NAGRADE, MURKOVIH PRIZNANJ IN MURKOVE LISTINE ZA LETO 2018/2019

Sinagoga Maribor, 11. november 2019

Slovensko etnološko društvo je v ponedeljek, 11. novembra 2019, ob 17. uri v Sinagogi Maribor slovesno podelilo stanovske nagrade za najvišje dosežke na področju etnologije za leto 2018/2019 v Republiki Sloveniji, Murkovo nagrado, Murkova priznanja in Murkovo listino.

Slovensko etnološko društvo že več kot 40 let povezuje stanovske člane, etnologinje in etnologe ter tiste, ki imajo radi etnologijo in so se kot ljubitelji v društvo vključili že leta 1975, kar pomeni, da je društvo praznovalo že 45-letnico delovanja. Ob številnih dogodkih in srečanjih, ki jih pripravlja, ima posebno mesto dogodek v čast odličnosti kolegic in kolegov, pripravljen v času hvaležnosti za dobre letine, na god sv. Martina. Enajstega novembra 2019 je SED že trintridesetih podelilo nagrade, ki so jih leta 1986 ustanovili takratni člani društva in jih poimenovali po znanstveniku dr. Matiji Murku.

Prireditve v Mariboru je potekala v čast Murkovi nagradenki za leto 2018, dr. Maji Godina Golija. Svoje mesto je takole opisala:

Maribor je mesto številnih podob. Vsakdo, ki ga obiše, ga dojema drugače, vsakdo, ki v njem živi, z njim čuti, ga doživlja in o njem razmišlja po svoje. Mesto, ki navdušuje s svojo slikovito okolico, milo klimo in bogatimi naravnimi danostmi. Mesto, ki je znano po odprtih, veselih ljudeh, v katerem se kmalu, kot je v 19. stoletju pretanjeno opisal narodopisec, dobro počutijo tudi tujci. Maribor, ki je stoletja kulturno, izobraževalno in upravno središče štajerskih Slovencev, gospodarsko središče severovzhodne Slovenije, nekoč najmočnejši industrijski center Jugoslavije, je tudi mesto, ki se je zlomilo, obubožalo in začelo nazadovati v spremenjenih gospodarskih in političnih razmerah zadnjih treh desetletij. Je mesto, ki išče, tudi s pomočjo etnologin in etnologov, svojo identiteto in razvojni potencial za prihodnost.

Zbrane sta na prireditvi pozdravila Alenka Černelič Kroselj, predsednica Slovenskega etnološkega društva, ter gostitelj prireditve in župan Mestne občine Maribor, Aleksander Saša Arsenovič, ki je povedal nekaj besed o kulturnem delovanju Maribora.

Sinagogo Maribor, eno najstarejših v Srednji Evropi, nenavaden, pa vendar prijeten ambient, ki je med najpomembnejšimi spomeniki judovske kulturne dediščine v

Sloveniji, je na kratko predstavil njen direktor Boris Hajdinjak. Z Ministrstva za kulturo RS, pomembnega deležnika SED-a, pravzaprav glavnega financerja Slovenskega etnološkega društva kot nevladne organizacije, ki deluje v javnem interesu na področju kulturne dediščine in znanosti, se je slavnostne podelitve udeležil Silvester Gaberšček, vodja Sektorja za nepremično kulturno dediščino.

Slavnostna govornica je bila dr. Maja Godina Golija, prejemnica Murkove nagrade za življenjsko delo za leto 2018. O Mariboru, njegovem urbanističnem in gospodarskem razvoju, njegovih trgih in ulicah ter ljudeh piše že več kot tri desetletja. Njene izvirne raziskave in objave na temo etnologije mest so dale nesporen zagon etnološkim pa tudi drugim raziskavam mest in mestnega prebivalstva. Njen govor je objavljen v posebnem prispevku pričujoče številke *Glasnika SED*. Poleg izjemno angažiranega govora, v katerem se je dotaknila vloge etnologije in raziskovalnega dela v sodobni družbi oz. njenega odnosa do dela etnologov raziskovalcev, se je dr. Godina Golija izkazala kot odlična organizatorica. Ob dejstvu, da za njo ni stala samostojna etnološka institucija, se je odlično znašla v lokalnem okolju, ki jo je podprlo tako finančno kot z donacijami in tako izkazalo spoštovanje do njenega raziskovanja Maribora in Mariborčanov.

Murkove nagrajence za leto 2019 je predstavil predsednik Komisije za Murkove nagrade, Murkova priznanja in Murkove listine dr. Marko Terseglav. Murkovo nagrado za življenjsko delo na področju etnološkega muzealstva je prejela Ivica Križ, kustosinja etnologinja, ki je v svojem dolgoletnem delu v Dolenjskem muzeju opravila neprecenljivo terensko delo ter pripravila številne razstave in jih pospremila z obsežnimi katalogi. Svoje delo je poglobljeno predstavila v intervjuju s sodelavko Majdo Pungerčar na etnološkem večeru Pogovor z Murkovo nagradjenko decembra 2019 v Slovenskem etnografskem muzeju, več o tem pa v samostojnem prispevku.

Murkovo priznanje za odmevno razstavo in katalog *Zakaj valentinovo, če imamo gregorjevo?* s podnaslovom *Praznovanje gregorjevega na Slovenskem danes* je prejel kustos Tržiškega muzeja dr. Bojan Knific. Opozarja na poplavo vdorov tujih praznikov v slovensko kulturo, predvsem valentinovega, in posnemanje turističnih programov tudi v okoljih, kjer določena šega nima tradicije. Slovensko javnost o pomenu lastne nesnovne kulturne dediščine

* Mag. Tita Porenta, prof. zgodovine in univ. dipl. etnologinja, muzejska svetnica, Muzeji radovljiske občine; titaporenta@gmail.com.

Murkovi nagrajenci za leto 2019: dr. Bojan Knific, Danijel Cvetko, Ivica Križ in Iztok Ilich (od leve proti desni). Foto: Alenka Čas, Maribor, 11. november 2019.

na sodoben način ozavešča z z raziskavo podprtimi novimi obrazi slovenske pomladne šege na predvečer godu sv. Gregorja in s primerjavo s podobnimi manifestacijami v Evropi. Murkovo listino za ohranjanje in oživljanje tradicije in etnoloških posebnosti kraja so prejeli Danijel Cvetko in Kulturno etnološko in turistično društvo Josipdola ter Iztok Ilich. Poslanstva društva, ustanovljenega leta 2004, so med drugim razvijanje ljubiteljskih kulturnih dejavnosti in skrb za etnološke posebnosti, raziskovanje zgodovine in vključevanje v razvoj turističnih znamenitosti Josipdola; etnologi ga bomo bolje spoznali na eni od naslednjih ekskurzij v organizaciji Slovenskega etnološkega društva. Prebivalci Josipdola so si v preteklosti kruh služili s steklarstvom, z gozdarstvom in s kamnoseštvom. Te so predstavili v lokalnem muzeju na prostem, ki ga je soustvaril lokalni turistični vodič in prejemnik Murkove listine Danijel Cvetko.

Iztok Ilich, etnolog po duši, dolgoletni in stalni spremljevalec Slovenskega etnološkega društva in sodelavec *Glasnika SED*, v katerem bralstvo obvešča predvsem o etnoloških publicističnih novostih, se je odlikoval tudi kot avtor nekaterih odmevnejših knjig s področja ohranjanja kulturne dediščine, njegovo neprecenljivo delo na terenu pa se izkazuje v posredovanju fotografij, zvočnih in terenskih zapisov, ki jih hrani Slovenski etnografski muzej.

Program je povezovala Julija Klajnsčak Vedlin, z akustično glasbo pa ga je pospremil znani slovenski pesnik, glasbenik in kantavtor Peter Andrej, znan kot producent največjega slovenskega kantavtorskega festivala – KantFes.

Po uradnem delu je sledil sproščen pogovor kolegov etnologov in gostov ob izbrani hrani in žlahtni kapljici, ki jo je za udeležence murkovanja izbrala gostiteljica dr. Maja Godina Golija.

MARIBORSKA ETNOLOŠKA RAZGLEDNICA

Govor Murkove nagrajenke za leto 2018

Spoštovane kolegice in kolegi, spoštovani gostje, cenjeni nagrajenci za področje etnologije za leto 2019!

Danes – na god sv. Martina – slavimo tudi praznik etnologije, etnologinj in etnologov, praznik, ko se z Murkovanjem spominjamo našega štajerskega rojaka, profesorja Matija Murka, utemeljitelja znanstvenih pristopov v narodopisju. Vesela sem, da smo se ob našem slavju zbrali v Mariboru, v mestu, ki v teh jesenskih dneh zaživi ob trgatvah, mlademu vinu in martinovanju, v mestu, ki se mu kot etnologinja in raziskovalka posvečam že več desetletij. Kot prejemnici najvišje državne nagrade za področje etnologije, Murkove nagrade za leto 2018, mi je pripadla čast, da to imenitno prireditev pripravim v domačem kraju. Zato je današnji pogled na številne znane in meni drage obraze tu, v mojem mestu, toliko bolj osrečujoč.

Govoriti o Mariboru, etnologiji in etnologih ni preprosto, še posebej, če si del tega sobivanja ustvarjal tudi sam. Skupna pot vseh se je lepo in obetavno začela – točno pred 115 leti – a se je v naslednjih desetletjih bolj klavrno in neuspešno nadaljevala. Leta 1904 so slovenski izobraženci v Mariboru ustanovili Časopis za zgodovino in narodopisje, prvo slovensko znanstveno revijo, namenjeno narodopisju, oz. prvo etnološko znanstveno periodično publikacijo. Spodbujala naj bi znanstveno in strokovno delovanje slovenskih raziskovalcev na področju lokalne zgodovine, arheologije, domoznastva in narodopisja – bila naj bi torej nekakšen slovenski antipol tedaj živahnemu delovanju in muzejskim načrtom mariborskega nemškega Muzejskega društva (Marburger Museumverein). Začetno zagnanost pri obravnavi etnoloških tem in zbiranju etnografskega gradiva, ki naj bi pričali o prisotnosti in živosti Slovencev na mariborskem območju ter njihovem kulturnem pomenu, je z vsestranskim delom nadaljeval mariborski gimnazijski profesor, etnolog, geograf, arheolog in zgodovinar Franjo Baš. Zaradi njegovih sistematičnih prizadevanj in strokovnega delovanja je mesto v mariborskem gradu dobilo Banovinski (danes Pokrajinski) arhiv in muzej, pa tudi prvo stalno muzejsko etnološko razstavo, etnološko zbirko in številne etnološke študije o materialni kulturi štajerskih Slovencev.

Druga svetovna vojna je globoko pretresla mesto in do te mere spremenila življenje Mariborčanov, da so še desetletja po njej tudi na področju znanstvenega in muzejskega dela zevale številne materialne in personalne vrzeli. Bašev odhod na novo delovno mesto v Ljubljano je razmere za razvoj mariborske etnologije še poslabšal. Edino etnološko delovno mesto v mariborskem muzeju je bilo le občas-

no zasedeno, zato je muzejsko, strokovno in raziskovalno delo na področju etnologije stagniralo. Etnologija je izgubila prednost in ugled, ki ju je do tedaj imela zaradi dolgoletne tradicije in dobrih rezultatov, in je v primerjavi s sorodnimi področji humanistike začela pešati. Njena vloga in pomen v mariborskih javnih zavodih sta se zmanjšala, v humanistiki je postala manj vidna in manj slišana, kar za etnologijo velja še danes. Etnološko muzejsko in raziskovalno delo so začeli opravljati strokovnjaki sorodnih znanstvenih disciplin, za etnološko dediščino in spomenike pa skrbeti konservatorji z drugih področij. Morda je prav vse naštetto vzrok, da Maribor – v primerjavi z drugimi slovenskimi mesti – v svojih javnih zavodih zaposluje najmanj etnologov in pri zaposlovanju v teh ustanovah daje prednost strokovnjakom z drugih področij.

Tudi več desetletij dolgo neplačano delo etnologov in sodelovanje z Univerzo v Mariboru, npr. mentorstvo pri študentskih diplomskih in magistrskih delih, vodenje študentskih terenskih vaj, gostujoča predavanja na mariborskih fakultetah, pisanje učnih načrtov za predmete in študijske programe na različnih stopnjah študija, ni obrodilo večjega vključevanja etnologije v fakultetne programe mariborske univerze. Menda zaradi pomanjkanja finančnih sredstev za uvedbo novih študijskih vsebin, kar seveda ob odkritju zadnjih pa tudi prejšnjih finančnih afer in večmilijonskih izplačilih ozkemu krogu zaposlenih na Univerzi v Mariboru, kot smo izvedeli iz medijev tudi s soglasjem sedanjega rektorja univerze, le s težavo verjamemo. Bolj verjetno je, da le v tehnične dosežke in tehnične študije usmerjena vodstva mariborske univerze sploh niso razumela pravega pomena humanistike in etnologije za razvoj lokalnega okolja in širše družbe ter da ga še danes ne razumejo ali ne želijo razumeti. Pa tudi, da so slabo poznala nekatere evropske dokumente, ki v prihodnosti načrtujejo gospodarsko rast prav na področjih kulturnih dejavnosti, turizma, še posebej kulturnega turizma in malega, lokalno vpetega gospodarstva. Kakorkoli že – dejstvo je, da so vse predloge etnoloških dodiplomskih, podiplomskih in specialističnih študijskih programov, ki smo jih etnologi pripravili, vodstva fakultet in Univerze v Mariboru zavrnili. Univerza v Mariboru ostaja edina javna univerza v Sloveniji, ki v svojih študijskih programih nima etnološkega modula, katedre ali oddelka s študijskim programom etnologije, pa tudi ne polno zaposlenega visokošolskega učitelja za to področje. Je tudi edina v Sloveniji, ki ni prepoznala pomena etnologije za razvoj lokalnega okolja, gospodarstva in družbenih dejavnosti.

* Maja Godina Golija, dr. etnologije, red. prof., znanstvena svetnica, ZRC SAZU, Inštitut za slovensko narodopisje, Filozofska fakulteta UM; maja.godina@zrc-sazu.si.

Vse osvetljene, etnologiji nenaklonjene razmere so povzročile, da smo morali mnogi etnologinje in etnologi mesto zapustiti in se zaposliti v Ljubljani ali drugih slovenskih mestih, kjer nam je omogočeno opravljanje etnološkega poklica. Redke posameznice in posamezniki v Mariboru še vztrajajo in upajo, da se jim bo ponudila priložnost za opravljanje etnološkega dela. V želji po dokazovanju potrebnosti in pomena etnologije za mariborski prostor nastajajo vedno nova etnološka dela, projekti in razstave, kar nam lahko pojasni, zakaj je prav Maribor etnološko najbolj raziskano urbano središče na Slovenskem. Ob rob te absurdne zgodbe lahko zapišemo, da Maribor etnologe in etnologijo še kako potrebuje, kar dokazujejo tudi številni primeri slabega ravnanja z etnološko dediščino. Spomnimo se samo medijsko odmevnega neuspešnega vpisa mariborske stare trte v Register nesnovne kulturne dediščine Slovenije, za katerega je mariborska mestna občina sklenila pogodbo s samooklicanim izvedencem za področje nesnovne dediščine v vrtohlavi višini 58.800 evrov. Vsi, ki brez plačila pripravljamo elaborate in gradivo za vpise v ta register, se sprašujemo, kako je lahko mestna občina toliko javnega denarja namenila nekomu, ki za to delo ni imel osnovnega znanja, potrebnih izkušenj in ne referenc. Pa tudi, kako je mogoče, da so bili tovrstno znanje in večletne izkušnje etnologov popolnoma prezrti. Zanima nas tudi, zakaj je etnološka dediščina v sodobni turistični ponudbi Maribora tako neprimerno predstavljena. Namesto da bi se v njej poudarile svojske značilnosti drugega največjega slovenskega mesta, se kot mariborske predstavljajo etnološke značilnosti štajerskega podeželja in okoliške kulturne sestavine, ki s tradicijo prebivalcev Maribora nimajo nič skupnega. Naj za ilustracijo navedem le nekaj primerov: mestne oblasti so pred kratkim odobrile, da na najpomembnejših lokacijah v mestu stojijo »umetnine« samoukkih okoliških ljudskih rezbarjev, ki naj bi z nerodnimi lesenimi skulpturami opozarjale na povezanost mesta, vina in lokalnega pripovednega izročila. Na vsakoletni trgatvi stare trte na Lentu trgači grozdja ne predstavljajo tradicionalne trgatve mariborskih meščanov, ampak trgatev s podeželja, to je z obrobja Slovenskih goric. Zgrešena je tudi najnovejša predstavitev lokalne kulinarike v brošuri z naslovom *Mariborska vinska in kulinarična pot*, ki jo je pripravil Zavod za turizem Maribor - Pohorje. V njej je značilna mariborska kulinarika ilustrirana z olivnim oljem, rižem, rožmarinom, rdečim poprom in s čilijem, in ne z dejanskim mariborskim kulinaričnim bogastvom, kot so na primer mariborski tomerl, železna juha, suhor, bela dama, beluši, bučno olje in še kaj.

Že naštetimi primeri opozarjajo na to, da mesto Maribor etnologijo in etnologe potrebuje, morda bolj, kot si to priznava. Tako kot se Mestna občina Maribor zaveda, da nima ustreznega znanja za prenovo mestne stavbne dediščine in zato sodeluje s strokovnjaki konservatorske stroke, bi se morala tudi zavedati, da nima zadostnega

znanja in ustreznih strokovnih kvalifikacij za ravnanje z etnološko dediščino in da se mora zato povezati z etnologi, ki se s tem področjem raziskovanja že leta uspešno ukvarjamo. Kajti etnološke značilnosti Maribora niso le to, kar se kot prebivalci mesta spominjamo iz življenja naših prednikov, pa tudi ne to, kar smo doživeli v otroštvu za zidovi naših domov, ampak obsežno, večplastno področje kulturne ustvarjalnosti, preplet kulturnih tokov in načinov vsakdanjega, prazničnega ter ritualnega življenja vseh skupin mariborskega prebivalstva.

Kaj je etnologija, katere so dobre etnološke raziskave in uspešni raziskovalci ter kateri so najbolj pomembni sodobni etnološki izzivi so le nekatera vprašanja, ki si jih pogosto zastavljamo tudi etnologi. Odgovori nanje niso le tisti, ki se porodijo v neki inštituciji, na univerzi in oddelku ali po pravilnikih, vrednotenjih in točkovanjih ARRS, pa tudi ne znotraj občinskih meja in njihovih komisij. Kajti etnologija in etnologi nismo le del ozkih, mnogokrat izključujočih strokovnih srenj, smo tudi sestavni del širše slovenske, evropske in svetovne humanistike: še zlasti etnološkega, muzealskega, folklorističnega, konservatorskega in še kakšnega strokovnega in znanstvenega področja. O živosti in kakovosti našega dela zagotovo pričča tudi mednarodno strokovno in znanstveno sodelovanje, vpetost slovenskih etnologin in etnologov v mednarodna znanstvena in strokovna združenja, objave pri mednarodnih založbah ter pomembne in odgovorne naloge, ki jih v teh združenjih in mednarodnih organizacijah opravljamo. Med tiste, ki s svojim delom že več let opozarjajo na smelost, kakovost in evropsko primerljivost slovenske etnologije zagotovo sodijo tudi današnji nagrajenci.

Draga Ivica Križ – prejemnica Murkove nagrade, spoštovani moški kolegi: Bojan Knific, Iztok Ilich in Danijel Cvetko, prejemniki Murkovega priznanja in listin – iskrene čestitke in hvala za vse, kar ste do sedaj naredili na področju etnologije. Z zanimanjem spremljam vaše raziskave, pisanje in muzejsko delo. Zato sem še posebej vesela, da Murkovo nagrado, Murkovo priznanje in Murkovi listini prejimate v Mariboru. Naj vam ostane ta dan v Sinagogi Maribor, ki povedno pričča o preteklem življenju Mariborčanov in možnem sožitju različno mislečih, verujočih in delujočih ljudi, v najlepšem spominu.

Vsem, ki ste sodelovali pri izvedbi današnje slovesnosti in celodnevne programa letošnjega Murkovanja se iskreno zahvaljujem. Z njim smo skušali predstaviti nekaj mariborskih etnoloških značilnosti pa tudi gostoljubnost prebivalcev našega mesta, v katerem, kot je pred drugo svetovno vojno zapisal naš nestor Franjo Baš, vsak hitro najde prijatelja.

In tako kot se za današnji dan, Martinov praznik, spodobi, želim vsem nam kar se da prešerno, prijateljsko ubrano Murkovanje – občudujoče zazrto v barvite jesenske darove in v odlične etnološke dosežke.

POGOVOR Z ETNOLOGINJO IN MUZEALKO IVICO KRIŽ, MURKOVO NAGRAJENKO LETA 2019

Etnološki večer, Slovenski etnografski muzej, 10. december 2019

Na lepo decembrsko popoldne se nas je dobra tretjina uslužbencev Dolenjskega muzeja Novo mesto skupaj peljala proti Ljubljani. Šli smo malo prej, da smo se lahko še posladkali v prijetni kavarni Slovenskega etnografskega muzeja in nato prisostvovali pogovoru z našo sodelavko in prijateljico Ivico Križ. Bili smo veseli in ponosni, da je naša kolegica leta 2019 prejela Murkovo nagrado za življenjsko delo, ki jo podeljuje Slovensko etnološko društvo. Mi poznamo našo Ivico – tako njeno poklicno delo, nesebično razdajanje strokovnega znanja in človeške topline sodelavcem, zato smo prepričani, da je nagrada šla v prave roke.

Njena življenjska pot se je začela v Ljubljani, kjer je odraščala s starši in sestro. Njihov dom je bil na Prulah, od

koder je po mestnih ulicah stare Ljubljane dnevno hodila v osnovno in srednjo šolo ter filozofsko fakulteto. Odločila se je za študij etnologije in arheologije, kjer je bilo v letnikih manjše število študentov in so se vsi poznali. Študenti obeh študijskih smeri so veliko časa preživeli na terenu, kjer so stkali pristne prijateljske vezi, ki trajajo vse življenje.

Prav terensko delo jo je že med študijem prvič popeljalo na Dolenjsko, v Mirnsko dolino, kjer so raziskovali mline in žage. Pozneje jo je v Novo mesto pripeljala tudi ljubezen do študenta arheologije Boruta Križa. Od leta 1980 živi v Novem mestu in dela v Dolenjskem muzeju Novo mesto, kjer vodi etnološki oddelek. Kot sama pravi, so ji Dolenjska in njeni ljudje blizu. Tu se počuti doma. Ne

Pogovor z Ivico Križ je vodila Majda Pungerčar, kustodinja za kulturno zgodovino Dolenjskega muzeja Novo mesto. Foto: Borut Križ, december 2019.

* Majda Pungerčar, prof. zgodovine in geografije, kustosinja za kulturno zgodovino, Dolenjski muzej Novo mesto; majda.pungercar@dolenjskimuzej.si.

le pokrajina, pri Ivici so vedno na prvem mestu ljudje. Je avtorica stalne etnološke razstave Dolenjskega muzeja s povednim naslovom Dolenjska in njeni ljudje.

Terensko delo je bilo stalnica njenega službovanja in raziskovanja. Vedno je znala najti pot do ljudi in njihovega zaupanja, kar je izredno pomembno za uspešno delo vsakega muzealca. Raziskovalno delo na terenu in v institucijah je uspešno povezovala s pridobitvijo številnih predmetov etnološke dediščine za Dolenjski muzej. Čeprav se je ukvarjala z različnimi etnološkimi področji, pa izstopa njena posebna naklonjenost do gline in izdelkov iz tega starodavnega materiala. Sama ali s pomočjo arheologov je pogosto iskala vzporednice s starejšim, arheološkim gradivom. Prizadevala si je za obsežne kataloške objave etnološkega gradiva, kar omogoča primerjavo različnim strokam in nadaljevanje raziskav.

Glina, glineni izdelki, načini izdelave, umetniške prvine in uporaba v vsakdanjem življenju dolenjskega človeka so bili javnosti predstavljeni na odmevnih razstavah in v obširnih razstavnih katalogih: *Od antičnega vrča do majolke, Pečarska in keramična industrija v Novem mestu, Keramika Novo mesto in umetniki in V opeko vtisnjen čas: Opekarstvo na Dolenjskem*. Stalnica njenega načina priprave razstav je ljubezen do umetnosti. Z arhitekti, ki so oblikovali njene razstave, se je odlično razumela in z njimi ustvarila tudi oblikovno domiselne, muzejskemu gradivu primerne postavitve.

Delo v pokrajinskih muzejih ne omogoča le raziskovanja na enem vsebinskem področju, kar velja tudi za delo tokratne Murkove nagrajenke. Menim, da to dejstvo Ivici ni povzročalo veliko težav, saj je tiste vrste človek, ki jo

vsaka stvar zanima in jo hitro zapelje v vrtinec o nečem »vedeti še več«. Skrbno se posveča tudi muzejski dokumentaciji, saj sama najbolje ve, kako pomembna je pri razstavnih in publicističnih dejavnosti vsakega muzeja. Svojo pozornost je posvetila tudi novomeški fotografiji in fotografom, otroškemu svetu in otroškim igračam, lutkarstvu, medicinarstvu in svečarstvu itd.

Nagrajenka izkazuje veliko empatije do mladih, zlasti dijakov in študentov. Pri njej so opravljali obvezno prakso ali študentsko delo številni slovenski etnologi. Zelo težko je odrekla njihovi prošnji in pogosto v svoj natrpani urnik vključila še mentorstvo. Z dobrohotnimi strokovnimi razgovori in mentorstvom jih je vpeljala v odgovorni svet muzejskega in etnološkega dela.

Ivica je predana vsem svojim življenjskim vlogam. Ob tem, ko ji vloga etnologinje muzealke zapolnjuje velik del življenja, je tudi hčerka, sestra, žena, mama in zadnja leta tudi babica. Na prijazen namig, naj nam zaupa, kako ji uspe usklajevati vse te vloge in nam morda postreže s kakšnim nasvetom, je kratko in jedrnato odgovorila, da ji deljenje nasvetov ne gre najbolje od rok in je bolj naklonjena iskanju lastne poti.

Vsekakor je Ivica Križ z dosedanjim delom ustvarila prepoznavnost muzejske etnologije Dolenjskega muzeja in jo suvereno umestila v slovenski etnološki prostor.

Njeno strokovno delo so v preteklih letih prepoznali in nagradili tako v lokalnem kot širšem slovenskem okolju. Prejela je Valvasorjevo priznanje, priznanje novomeške raziskovalne skupnosti, Trdinovo nagrado, Murkovo priznanje in leta 2019 tudi Murkovo nagrado.

ZAGORIŠKE MAČKARE IZ DOBRÉPOLJA

Strokovna ekskurzija Slovenskega etnološkega društva, 23. februar 2020

Slovensko etnološko društvo je na pustno nedeljo, 23. februarja 2020, izvedlo strokovno ekskurzijo v Dobrépolje z ogledom praznovanja pusta v Zagorici. Nekateri udeleženci so bili prvič v Dobrépolju in Zagorici, rojstnem kraju umetnikov, bratov Franceta in Toneta Kralja, in ljudskih pevcev Zagoriških fantov. Zjutraj smo se zbrali na domu članice društva pri Matevžkovih v Zagorici. Za dobrodošlico smo dobili nekaj za pod zob – pustne kvašene flancate. Izvedeli smo tudi marsikaj o samem kraju, življenju v njem in njegovi ljudski ustvarjalnosti.

Ime Dobrépolje izhaja iz staroslovanske besede *dobr'*, ki je prvotno pomenila ustrezen, spreten, ugoden, tudi drevo ali hrast. Morda je polje kdaj slovelo po hrastovih dobravah, zdaj pa se po njem raztezajo lepe njive in travniki, kar pomeni, da je to polje dobro, ugodno za kmetovanje. Na jugozahodu, v Struški dolini, ki je v svojem spodnjem delu že del Suhe krajine, je polje suho, kraško, v severovzhodnem delu je osrčje doline s središčem Videm, na zahodu pa jo objema Ponikovska dolina (Kozina 2019).

Videm in značaj ozkega, zaprtega polja z obeh vzdolžnih strani objemata gorski pregraji. Na vzhodu suhokrajnska Korinjska planota z najvišjim, 777 metrov visokim Planškim vrhom, na zahodu pa Mala gora z razglednim vrhom Dobrépolja s Kamen vrhom, visokim 783 metrov. V dolini, na prizorišče dinarskega krasa z rupami, vrtačami, brezni, jamami, v katerih živi tudi močeril, se večno spadata kamen in voda.

Dobrépolju se v šali ali zafrkljivem nagajanju reče tudi Fovcarija, Dobrépoljecem pa Fovcki. Naziv izhaja iz imena nožiča z ostro nabrušenim zakrivljenim rezilom, priročnim za izdelovanje zobotrebcev iz leskovega lesa (Kozina 2019).

Med pogovorom so v hišo prišle maškare, grbec in jajčarice. Ti liki vsako leto na pustni torek hodijo od hiše do hiše in pobirajo darove. Nekoč so pobirali samo jajca, v zadnjem času pa tudi denar. Tisto leto, ko pripravijo povorko, od hiše do hiše hodijo na pustno nedeljo pred povorko. Eden od fantov je oblečen v moškega, nosi pisane hlače in srnjco, na glavi pa ima umetno pokrivalo – »kastur«. Baba ali jajčarica je oblečena v ponošeno navadno obleko, ruto ima zavezano na trikot, v rokah nosi cekar, v katerega pobira jajca, okoli nje pa kot njen varuh skače grbec. Grbec, ki naj bi bil pravi varuh lepih maškar, je po navadi oblečen v obrnjen kožuh, na hrbtu ima grbo, okoli pasu pa privezane kravje zvonce. V naličje je grd oziroma kar strašen, strah vzbuja tudi s težko gorjačo v rokah (Škulj 1988: 6).

Po odhodu maškar smo se odpravili na Videm, kjer so nas sprejeli župan Igor Ahčevčič in člani turističnega društva. Predstavili so nam Videm, mojstrovine Franceta in Toneta Kralja ter nas popeljali v Jakličev dom. Tam so nam skupaj z domačinko, avtorico razstav in članico Slovenskega etnološkega društva, etnologinjo Anko Novak, predstavili razstavo Frana Jakliča, pisatelja, učitelja organizatorja in politika, razstavo Dobrépoljska hiša in multimedijško razstavo Franceta in Toneta Kralja. Za začimbo in identiteto je bilo poskrbljeno takoj ob prihodu v Jakličev dom: prikazali so nam izdelovanje zobotrebcev, postregli pa s »štulo« in »fovckom«. Štula je pečena jed iz vlečenega testa »ogiblaja«, nadevana s kuhanima proseno kašo in rižem, vanjo pa primešajo kuhano suho na drobno narezano pleče ali kranjsko klobaso, česen in jajca. »Fovcek« je žgana pijača iz 27 vrst zelišč. Tu smo začutili utrip življenja etnološko zanimivega in bogatega Dobrépolja. Njegovo etnografsko gradivo sta že v 30. letih 20. stoletja zbirala in zapisovala dobrépoljski župnik Anton Mrkun in učitelj Tone Ljubič, pozneje pa drugi strokovnjaki in nekateri domačini.

Kljub prijetnemu vzdušju in številnim zanimivostim smo se po načrtu odpravili še na Zdensko reber, kjer smo si ogledali največji lipov gaj v Sloveniji in romarsko cerkev sv. Antona Padovanskega. Življenjski utrip s sejmsko tradicijo nam je predstavil domačin Jože Zrnec, po domače Rebrski, naravne in družbene zanimivosti kraja ter zgodovino Cerkve pa ravnatelj Osnovne šole Dobrépolje, Ivan Grandovec. Tudi tu so nam postregli s pustnimi dobrotami, s krofi, z ocvirkovko in lipovim čajem. Doživeli smo pristno domačnost in gostoljubnost.

Ob dveh popoldne je sledil vrhunec ekskurzije, povorka Zagoriških maškar na luži v Zagorici. Pred vstopom na prizorišče sta dve maškari pobirali prostovoljne prispevke, na sami povorki pa je mežnar denar pobiral v pušico. Domačini vse zbrane darove porabijo za zabavo in obnovo kostumov.

Na čelu sprevoda strumno koraka komandant in ga vodi do vaške luže, kjer se ustavi, da bi prisostvoval poročnemu obredu. Včasih je ženina in nevesto poročil kar komandant, poznejši rodovi pa so za to določili »fajmoštra«, ki v sprevodu koraka takoj za godcem. Za »fajmoštrom« vsa negotova stopata ženin in nevesta, oblečena, kot se za poroko spodobi. Ženin v lepe hlače na črto, belo srnjco, živordečo kravato, na glavi pa ima najlepšo kapo – »kastur«. Nevesta je prav tako oblečena v belo, na glavi pa ima bel »šljark«. Za

* Polona Rigler Grm, univ. dipl. geografinja, etnologinja in kulturna antropologinja, višja kustosinja, direktorica, Rokodelski center Ribnica; polona.rigler@guest.arnes.si.

Jajčar in jajčarica ter grbca (foto: Jera Grm, 23. februar 2020).

Maškare, moški z babo v košu, dvojčka in Mary z ljubimcem (foto: Polona Rigler Grm, 23. februar 2020).

Povorka na čelu s komandantom (foto: Polona Rigler Grm, 23. februar 2020).

njima, prav tako lepo oblečeni, kot se za »ohcet« spodobi, stopajo tovariš in tovarišica, svat in svatovka. Svat s sabo nosi vino, da natoči najbolj žejnim, svatovka pa prav vsiljivo ponuja krofe. Seveda v sprevodu ne manjka tudi starih

»Babji maln«, žaganje babe (foto: Mija Sadar, 23. februar 2020).

dveh. Ta stara prenaša dojenčka, ki je po navadi narejen iz natlačenih cunj. Stari in stara sta oblečena v temnejše obleke, in ker sta stara, se po navadi vozita na feder vozičku ali pa gresta peš. Ko se sprevod ustavi, se začne poročni obred. »Fajmošter« z nekaj besedami nagovori prisotne in da glavne nauke ženinu in nevesti. Ženina vpraša, če je »kantent« vzeti Micko za ženo. Ta po moško prikima in reče »kantent«. Ko vpraša nevesto, ta v naglici ponavlja »kantent, kantent, kantent«. Da pa bi ta združitev veljala, vse zapiše pisar, ki ima veliko knjigo in tudi pisalo. Nerazdružljivost zakona predstavlja tudi lončeni pisker, ki ga razbije grbcu podobna šema (Škulj 1988: 6)

V sprevodu si sledijo še druge maškare, kot so star možakar, ki v košu nosi babo, Mary, visoka gospa iz Amerike z

ljubimcem, in trinoga dvojčka, ki naj bi predstavljala pusta. Med značilna pustna dogajanja zagoriških maškard spadajo babji »maln«, žaganje babe in oranje. Babji »maln« melje na starem vozu, ki so mu včasih rekli »šteklar«. Dva fanta, oblečena v mlinarja in posuta z moko, vabita stare babe v mlin in jim obljubljata, da bodo ven prišle mlade. Simbol slovesa zime je žaganje babe. Seveda baba v zaboju cvili in se brani, toda žagarja z nabrušeno amerikanko vestno opravita svoje delo (Škulj 1988: 7).

Na koncu prireditve se pojavijo še orači. Na njihovem čelu je v vola oblečeni fant. Na sebi ima dolg kožuh – smrček je bil včasih kar od pravega vola – na glavi roge, na hrbtu pa jermiček. Za njim hodijo naše »Mice«, to so fantje, oblečeni v dolge ponošene ženske obleke, ki naj bi predstavljali konje. Furman poka z bičem, drvar in otkar pa se trudita za »drvino«. Za njimi stopa sejalec, ki običajno seje kar pleve in obeta dobro letino (Škulj 1988: 7).

Zagoriške maškare so pustne šeme z elementi ljudskega izročila. Leta 2014 so bile vpisane v Register nesnovne kulturne dediščine (Spletni vir 1). V Zagorici pustna skupina z značilnimi liki in naličji na pustno nedeljo po hišah pobira darove, popoldan pa sledi povorka s pustnim dogajanjem: poroko, babjim mlinom, žaganjem babe, oranjem in setvijo. Začetki povorke in pustnega dogajanja segajo v leto 1962, ko so se na vaški luži prvič predstavili pustni liki z zagoriškimi fanti in znano pripovedovalko Ančko Lazar. Pobudnika dogajanja sta bila učitelj Tone Ljubič in etnolog dr. Niko Kuret. Povorko pripravijo vsakih pet let. Liki jajčar, jajčarica in grbec vsako leto na pustni torek hodijo od hiše do hiše in pobirajo jajca in denar, tisto leto,

ko pripravijo povorko, pa je obhod pustnih likov na pustno nedeljo. V povorki gredo: komandant, župnik, ženin in nevesta, pisar, svatje, ta star in ta stara, piskrovezec, mož, ki v košu nosi babo, Mary z ljubimcem in grbci. Sledi iz štirih slik sestavljena dramska predstava. Prizori so stalni, besedilo delno improvizirano in odvisno od nastopajočih. Zaporedje slik se lahko spreminja. Najpogosteje je prva slika babji mlin. Z besedami »Stara not, mlada v'n« mlinarja s pomočjo velikega mlina stare Mice, z izjemo ta stare, spreminjata v mladenke. Ker je mlinarja ne moreta zmleti, sledi višek pustovanja – žaganje babe, ko žagarja v krsti pripeljeta ta staro ter jo ob vpitju in joku razžagata na pol. Tretja slika je obred poroke, ko duhovnik poroči ženina in nevesto, piskrovez pa za njuno srečo razbije lonec; obred se konča s plesom ta lepih. Celotno predstavo konča oranje. Orač in Mice na »lužo« priženejo lik vola, ki vleče plug, in z njim obredno »zaorjejo v pomlad«. Sledijo gonjač z bičem, orač (otkar) in sejalec, ki poseje seme. S tem se pustni obred konča.

Takšna sta v Zagorici slovo od zime in naznanilo pomladi.

Literatura in viri

Kozina, Željko: *Lepote in vrednote treh dolin: domoznansko potovanje po občinah Grosuplje, Ivančna Gorica in Dobropolje*. Grosuplje: Mestna knjižnica, 2019.

Spletni vir 1: Zagoriške mačkare. Register nesnovne kulturne dediščine, EID 2-00035; <http://www.nesovnadediscina.si/>, 13. 4. 2020.

Škulj, Stane: *Zagoriške mačkare*. Tipkopis, arhiv avtorja, 1988.

Izkaznica foto kluba Slovenskega poročevalca za leto 1952 (dokumentacija SEM).

Boris Kuhar pred sušilnico sadja v Gradežu (foto: Iztok Ilich, 11. 11. 2013).

BORIS KUCHAR, NOVINAR SLOVENSKEGA POROČEVALCA Leto 1953

Osnovna značilnost sodelovanja Borisa Kuharja s *Slovenskim poročevalcem* leta 1953 je veliko povečanje števila prispevkov v primerjavi z leti 1949–1952.¹ Kaže, da so postale njegove obveznosti do časnika bolj redne, pa tudi uredništvo mu je po štirih letih neformalnega »pripravniškega« obdobja očitno bolj zaupalo. Ker je dokazal, da se zna približati sogovornikom in z njimi vzpostaviti pristen stik, je ostal poročevalec s terena, in to ne le v Sloveniji, temveč v celotni Jugoslaviji. Občasno so mu dodelili prostor tudi za objavo za *Poročevalca* dokaj nenavadnih raziskovalnih projektov, kot je bila *Povest brez konca*, ki si jih je najbrž izbral sam.

*

Med temami, ki jih je leta 1953 obravnaval *Slovenski poročevalec*, jih je nekaj (vsaj po naslovih sodeč, npr. Še je čas, da rešimo naše sadjarstvo ali Volk – težko vprašanje) zelo podobnih današnjim, pri čemer je bila kritična ost takrat uperjena drugam. Velik pretres in obenem medijsko »pokrit« dogodek je bila smrt Borisa Kidriča. Močno poudarjena je bila kritika ravnanja italijanskih oblasti s Slovenci v coni A Svobodnega tržaškega ozemlja in še bolj v Benečiji, ki po podpisu mirovnega sporazuma z Italijo v Parizu (1947) za zmagovite zaveznike niti ni bila predmet razprav, komu naj pripade. O veliki zaskrbljenosti jugoslovanske strani pričajo članki Megle nad Beneško Slovenijo,

Čuden sklep Zavezniške vojaške uprave v Trstu – Globa petih lir za vsako izgovorjeno slovensko besedo, Bratov v Trstu ne bomo pustili prodati fašističnim zverinam ter na drugi strani Nihče ne bo strl naših živih mejnikov na Rabi itn. Med notranjepolitičnimi temami so bili pogosti slavospevi JLA in predsedniku Titu: Krepitev jugoslovanske ljudske armade je tudi krepitev vseh miroljubnih sil sveta, Vse naše ljudstvo pozdravlja izvolitev maršala Tita za predsednika republike ipd. Najodmevnejša dogodka sta bila Stalina zadela možganska kap in Stalin je umrl – komentarji so sledili šele čez nekaj tednov, npr. Jugoslavija kot celota je doživela v svetu ogromno zmago nad Sovjetsko zvezo – ter Boji v Koreji so ponehali, čeprav je bila pot do mirovnega sporazuma še dolga.

Za vsaj nekaj protiteži politiki so poskrbele lažje vsebine na novi sobotni strani *Sodobna žena*, kot so bile Počitniška garderoba, Beseda o pričeski, O umetnosti oblačenja, Negovane roke ... in zdrave noge kljub napornemu gospodinjstvem delu ipd. Junija je *Slovenski poročevalec* dobil še popoldansko izdajo, ki je poleg ponatisov pomembnejših jutranjih člankov prinašala dnevne novice.

*

S področja etnologije je bil pomemben prispevek, objavljen ob jubileju Borisa Orla (2. 3.), v katerem je Milko Matičetov med drugim zapisal:

¹ To obdobje je predstavljeno v GSED 59/2, 2019, 161–168.

Boris Kuhar v 50. letih (dokumentacija SEM).

Ravnatelj Etnografskega muzeja v Ljubljani Boris Orel praznuje v ponedeljek svoj petdeseti rojstni dan. Kaj vse so mu 2. marca 1903 v Brnci na Koroškem »rojenice vmerile«, je seveda še prezgodaj govoriti. Jubilant je namreč poln lepih, drznih načrtov. Saj je pravzaprav šele po osvoboditvi, ko mu je bilo zaupano vodstvo Etnografskega muzeja, dobil priložnost, da uveljavi svoje bogato strokovno znanje in zlasti svoje organizatorične zmožnosti. Ko se je ves posvetil etnografiji, je začel nekako »na robu slovenske legende« (1935) [...] nato pa nam je pripravil doslej najboljši pregled slovenskih ljudskih običajev (v »Narodopisju Slovencev«). Po osvoboditvi je bila ena njegovih prvih skrbi obnovitev strokovnega glasila, ki naj bi nadaljevalo tam, kjer je nehal nekdanji »Etnolog«. Prvi letnik časopisa »Slovenski etnograf« je izšel leta 1948, za njim pa do danes še trije. [...] Leta 1947 je Etnografski muzej po četrstoletnem životarjenju v enem samem prostoru pridobil dve novi razstavnici dvorani. Kot posebno Orlovo zaslug omenim še skrb za žive, načrtno stike s terenom: začeni od leta 1948 je organiziral osem večjih raziskovalnih skupin (10–15 oseb), ki so se mudile po mesec dni v raznih doslej slabo raziskanih predelih

naše domovine. Te skupine prinašajo s sabo s terena dragoceno gradivo (zapiske, risbe, fotografske posnetke, predmete) – prispevke za veliko kolektivno delo o etnografiji Slovencev sredi 20. stoletja.

Ob izidu *Etnografa* je v prispevku Po poteh naše narodopisne znanosti (21. 6.) obširno poročal Božidar Borko. Tega dne je bilo objavljeno tudi kratko nepodpisano poročilo o razstavi Etnografskega muzeja v Moderni galeriji in (18. 7., s podpisom F. B.) članek Tridesetletnica Etnografskega muzeja.

*

Boris Kuhar se je s prvim podpisanim člankom, z reportažo Po naši lepi Koroški, oglašil šele 31. marca. V njem se je kritično lotil več tem, kar je napovedal že v podnaslovu: Velike priprave na vseljudski praznik Koroške – Po zemlji, prepojeni s krvjo – Novo letovišče, ki obeta nizke cene – Tožba delavcev v Prevaljah – Električna sredi temnih gozdov pod Peco. Kuharjev je bil verjetno tudi prispevek (podpisan z Bor., 5. 4.) V Mežico – Ob 10 letnici partizanskega napada na Mežico in prihoda komandanta Staneta na Koroško.

Naslednji mesec je bil zanj izjemno delaven. V treh zaporednih dneh (6.–8. 4.) je objavil svojo znamenito Povest brez konca s podnaslovom Odlomek iz novele mladega francoskega realista Renea Veritéea. S pristopom, ki bi mu bilo danes še najbližje t. i. raziskovalno novinarstvo, je nameraval opozoriti, da prostitucija v Ljubljani obstaja. To se je sicer vedelo, ne pa tudi javno razglašalo. Zato Kuhar ni udaril naravnost, ampak je vse skupaj zavil v zgodbo, ki se dogaja v Parizu, pri čemer se je še sam skrnil za izmišljenim imenom Rene Veritée. Ljubljana je na primer Sena, s krajem Canion d'Igue je mišljen Iški vintgar, L'Union Grande je hotel Union, L'Elefant je Slon, Dai Lama je Daj-Dam, bar Chez Maison haute je na vrhu Nebotičnika, medtem ko je s Francisko, po našem Frančiško, najbrž upodobil katero od resničnih ljubljanskih deklet. Družbo z davčnim uradnikom in s soprogo pa je Kuhar vpeljal zato, meni Nadja Valentinčič Furlan,² da je lahko opozoril na naivnost družbe in dvoličnost politike, ki je trdila, da v socializmu prostitucije ne more biti. Navedbe v Povesti brez konca so vzbudile veliko pozornosti, vendar tedaj 24-letni Kuhar, kot se spominja v intervjuju, virov ni hotel izdati. S tem je zaščitil tudi sebe, preiskovalce s policije, ki so ga klicali na pogovor, pa je pustil praznih rok.

*

Še preden se je vznemirjenje poleglo, je Boris Kuhar v rubriki Naši problemi s kritičnim zapisom Za naš delavski naraščaj gre (11. 4.) odprl novo, za oblast neprijetno temo. V članku je ostro nastopil proti razširjenemu izkoriščanju in pretepanju vajencev, ostalini predvojnih časov, ki v so-

2 Pripomba v dopisovanju po branju besedila.

Povest brez konca je odmevala (foto: Iztok Ilich z računalniškega zaslona, 2020).

cializmu ni imela kaj iskati. Najprej je zavrnil izgovore in neprepričljive predloge obrtnikov, nato se je vprašal, zakaj imajo vajenske šole le honorarne predavatelje, pripomnil, da bi tudi vajenci radi uživali socialistično demokracijo, in sklenil, da morajo biti vzgoja, šolanje in zagotovitev bolj-ših razmer za življenje in zdravje učencev v gospodarstvu skrb vse naše skupnosti. Da je bila težava res velika, je potrdil z zbranimi podatki:

Učenci morajo večkrat opravljati delo, kateremu telesno niso kos in to gre v škodo njihovemu zdravju. Statistika ambulant poliklinične službe pome, da so lani izgubili vajenci v starosti od 14 do 18 let 34.140 delovnih dni zaradi telesnih poškodb, obo- lenj dihal, kože in podkožja itd. Lani je bilo tudi 18 smrtnih primerov med mladimi delavci in vajenci. V petih primerih so bili krivi sami ponesrečenci, 1 primer ni bil razjasnjen, za 12 mladih smrtnih žr- tev pa nosijo polno odgovornost podjetja. [...] Naj pri tem nihče ne smatra, da je to kakšna namerna akcija proti obrtnikom, mojstrom itd. ali hujskanje ter dajanje potuhe vajencem. Nasprotno, daleč sem od tega. Toda človek ne more ostati ravnodušen ob pojavih nečloveškega izkoriščanja vajencev, poseb- no pa še ne danes, ko ustvarjamo družbo svobodnih enakopravnih ljudi.

Še tri dni pozneje, ob smrti Borisa Kidriča, so Kuharju v *Poročevalcu* zaupali posebno nalogo. Poslali so ga v Za- greb, kjer je prestopil na vlak s krsto pokojnega politika na poti v Ljubljano. V prvi reportaži je opisal razpoloženje med potniki. Znal je biti zelo slikovit:

Železar z Jesenic, ki se je peljal na dopust v Split, je ves razgret pripovedoval sopotniku, mlademu Dal- matincu, da je osebno spoznal tov. Kidriča in se z njim razgovarjal, ko je obiskal jeseniško železarno.

»Kako lepo po domače nam je razložil že pred več leti to, da bomo našo tovarno sami upravljali. Osvo- jil je srca nas vseh. Sedaj so njegove besede stvar- nost.« [...] Starejši ženici se je nabiralo vedno več solz v očeh, ko je prebiral »Poročevalca«. »Tako mlad, pa je moral že umreti. Delal je preveč in gar- ral noč in dan, brez spanja. Nase ni gledal, temveč samo na delo ...«

V posebni večerni, 15. 4. ponatisnjeni izdaji *Slovenskega poročevalca* so sledile še podrobnosti:

Zagreb je s solznimi očmi ostal za nami. Vlak, ki vozi krsto s truplom Borisa Kidriča, pelje naprej proti slovenski meji. Kljub pozni uri so se na vseh postajah zbrali ljudje. Može se sneli klobuke, že- nam so se orosile oči, ko so zrle odprti črni vagon z gomilo vencev [...] Vlak drdra enakomerno naprej v noč. Zunaj je spomlad, povsod vse cvete in ze- leni, narava se prebuja, toda človeku se zdi, ko da tudi kolesa pojo žalostinko. Povsod je žalost, črni- na, mrtvaško cvetje. V Krškem, Brestanici so veli- ke razsvetljene slike tovariša Kidriča, obrobline s črnim trakom. V Krškem stoji častna četa in velika množica ljudi. Okrog slik Borisa Kidriča visoko go- rijo plameni bakel. V Sevnici je postrojena častna četa gasilcev in nekaj sto ljudi. V svetlobi bakel so vidni njihovi žalostni obrazi. Roke pomahajo v slo- vo: Zdravo, tovariš Kidrič, čeprav te ne bo nikoli več med nas, boš večno živel med nami. [...] Ob krsti nemo kot kip oficirji v čeladah – častna straža. Tiho so, toda njihove misli so pri njem, ki leži v kr- sti. Nanj v tem trenutku misli nekaj vagonov naprej njegov najdražji prijatelj Tito. Z njim je v družbi tudi žena pokojnega Borisa Kidriča s malo hčer- kico. Tu je še več njegovih najbližjih tovarišev in sodelavcev: Edvard Kardelj, Aleksander Rankovič,

Ob smrti Borisa Kidriča (foto: Iztok Ilich z računalniškega zaslona, 2020).

Milovan Djilas, Miha Marinko, Lazar Koliševski, Petar Stambolić, France Leskošek, Djuro Pucar. [...] Tako je bilo še naprej na vsej poti do Ljubljane, na zadnji poti Borisa Kidriča v mesto, kjer je začel svojo častno pot odločnega in nepomirljivega borca za pravice delovnega ljudstva.

Še istega dne je Kuhar v članku Pot žalosti in večnega spomina prepričljivo opisal slovo v Ljubljani:

Poslednji defile ob krsti Borisa Kidriča v Ljudski skupščini. Vrsta ljudi, ki čakajo za mimohod, sega do Tromostovja, čeprav stoje ljudje po trije ali štirje v eni vrsti. Živa ljudska reka, ki vstopa v skupščino, že v avli preneha z glasnim govorjenjem, tako da se čuje le še rahlo šepetanje. Od devete ure zvečer pa do polnoči, dokler sem opazoval množico, se vrsta ljudi, ki molče stopajo mimo krste Borisa Kidriča, ni pretrgala niti za trenutek. Ljudje pred mrliškim odrom nemo zro v blede in upadli obraz v krsti. V vrsti so mladi in stari in še o polnoči najdeš v mimohodu popolnoma osivelega starčka ali starko. Čeprav je že pozna ura, so v vrsti tu in tam tudi otroci, ki jih starši pred krsto dvignejo, ker so sami premajhni, da bi videli na mrliški oder. [...] Po končani žalni svečanosti ob grobu je množica spet zavalovila. Vsakdo je hotel še zadnjič videti vsaj krsto, drugi so hoteli osebno položiti vence. Med množico se je prerivalo tudi 40 mladih dijakov iz Tomaja. Vsak je imel šopek v rokah. Vsi so hoteli z njimi okrasiti krsto. Toda težek pokrov grobnice je zaprl krsto s tovarišem Kidričem med njegove prijatelje – narodne heroje.

V naslednjih dneh je sledilo še nekaj nepodpisanih skupinskih preglednih člankov o žalovanju po Sloveniji, h katerim je svoje vtise bržkone prispeval tudi Boris Kuhar. Približevanje 1. maja je spominjanje na Kidriča s prve strani umaknilo v notranjost časopisa. V ospredje so stopile delovne zmage, v praznični številki pa je bila več kot polovica od 26 strani prepuščena voščilom oziroma oglašom delovnih organizacij.

*

Po daljšem premoru se je Boris Kuhar (podpisan z B. K.) znova oglašil 14. septembra z reportažo – narekovano dan prej po telefonu! – Pretresljiva svečanost na Rabu ob odkritju spomenika na novo urejenem grobišču rabskih žrtev je bila hkrati mogočna manifestacija nadaljnega odločnega boja za čuvanje svobode in neodvisnosti naše socialistične domovine. Znova se je znašel v svojem elementu, sredi valoveče množice, in se izkazal za mojstrskega posredovalca pretresljivih trenutkov:

Težko je opisati prizore, ki so se odigrali, ko so nekdanji rabski interniranci prišli na grobove, v katerih počivajo njihovi tovariši in svojci. Stare ženice z Dolenjske, iz Ljubljane, iz Čabranskega in drugod so iskale med množico grobov grobove svojih mož, sinov in hčera in ko so jih našle, je odjeknil po grobišču pretresljiv jok. Žene so greble z rokami po prsti, v kateri počivajo njihovi možje in otroci. Na grobove so položili neštevilne vence in prižgali sveče [...] Ginljiv je bil tudi prizor, ko so ljudje iztresali v veliko žaro zemljo, ki so jo prinesli prav iz vseh krajev, nekdanjih domov 5000 žrtev, ki počivajo na tem pokopališču. Nedopovedljivo strahovito je to, kar so tu počenjali Italijani. Zato človek ne najde besed, ko vidi, kako danes spet praznujejo svoj iredentizem ter prirejajo celo svečanosti ob spominu na zlo, ki so ga prizadejali našemu ljudstvu. Drznejše se celo ponašati s tem svojim početjem, ki bi moralo biti najbolj sramotna stran v njihovi zgodovini. [...] Dolgo se nismo mogli ločiti od grobov in ko smo odpluli, je daleč tja v morje odseval svit tisočev sveč, ki so še pozno v noč gorele na grobovih, mrtvim v spomin, nam v opomin, tistim, ki še vedno stegujejo svojo grabežljivo pest po naši zemlji, pa v resno svarilo.

Pet dni pozneje so se kot opozorilo Italiji ob udeležbi številnih tujih vojaških delegacij začeli veliki manevri JLA, kar je bila nova priložnost za Borisa Kuharja. Kot posebnega dopisnika so ga poslali na teren, od koder je (podpisan z B. K.) začel poročati o poteku dotlej največjih vojaških vaj jugoslovanske vojske. Od 20. do 25. septembra je bralce *Slovenskega poročevalca* sproti obveščal o premikih na navideznem bojišču. Sledila so si poročila: Napad se je začel, Napad se nadaljuje, Fronta se je ustalila,

Slovenski poročevalec z dne 3. maja 1953 (foto: Iztok Ilich z računalniškega zaslona, 2020).

Zatišje pred burjo, Z manevrske fronte – razgovor vojakov z načelnikom generalnega štaba, Zadnja bitka, Manevri so končani in Vrhovni poveljnik JLA priredil sprejem na čast tujim delegacijam. Za konec je Kuhar živo opisal še polet z bombnikom nad prizoriščem »spopadov« in v članku Nočni sokoli (26. 9.) akcijo z izvidniki za »sovražnimi položaji«.

V naslednjih dneh je Kuhar pod skupnim naslovom Iz novinarjeve beležnice objavil še nekaj reportažnih odmevov in fotografij z manevrov. Na primer Človek, energija in jeklo – Povest o tanku (30. 9.), Partizanska noč (2. 10.) itn.

*

V petek, 9. oktobra, je *Slovenski poročevalec* na prvi strani s poudarjenim tiskom sporočil:

Washington in London sta objavila komunike, da prevzame Italija popolno oblast v coni A STO – Brutalna kršitev mirovne pogodbe – Izdajalec je dobil nagrado za svoje izdajstvo – Senca fašističnih požigalcev in zločincev ponovno nad Trstom – Nepopisno ogorčenje vsega ljudstva v naši državi ...

V teh težkih dneh je svoje novinarsko pero priostril tudi Boris Kuhar. V prispevku V sežanskem okraju (B. K., 24. 10.) je poročal o razpoloženju med pripravami na volitve in med drugim zapisal:

Zbori volivcev so bili po kraških in istrskih vaseh prav v dneh, ko je vsa naša domovina – kot en sam mož enotno in odločno demonstrirala proti krivičnim sklepom o Trstu. Zato se je tudi večina zborov

Novi izgredi bolgarskih graničarjev

Dva napada na naše obmejne strate 2. in 3. maja

Beograd, 4. maja (Tanjug). Med prvomajskimi prazniki so bolgarski obmejni organi izvali dva huda incidenta na bolgarsko-jugoslovanski meji. Severno-vzhodno od vasi Orljane na odmaku Križevca je 20 bolgarskih graničarjev strajško 2. maja ob 16.30 na jugoslovansko patrolo, ki se je gibala 70 m od meje na

Zahvala holandske kraljice
Beograd, 4. maja. Predsednik FLRJ Josip Broz Tito je uradno pozdravil holandske kraljice Julijane, s katero se mu zahvaljuje za čestitke ob svojem rojstnem dnevu. Brozjavka se glasi:
*iskrene se Vam zahvaljujem za izobrazno pismo, ki ste mi po-

natem ozemlju. Jugoslovanska patrola se je zavarovala in ni odgovorila na streljanje. Nato so bolgarski vojniki zabeli streljati na jugoslovanskega vodnika, ki je s tremi vojaki odšel v smeri streljanja. Bolgari niso na jugoslovanskega vodnika le streljali s puškami, temveč so vrzeli proti njemu tudi bomba, ki je eksplozirala na jugoslovanskem ozemlju. Razen tega so bolgarski vojniki v 1 uri izstrelili proti jugoslovanskim graničarjem še 8 ra-

zstrel iz avtomatskih in strojnih pušk, kakor so se umaknili.

Tretjega maja med 18. uro in 21.30 je večja skupina bolgarskih vojakov zavzela 4 km severo-vzhodno od vasi Orljane položaje na bolgarskem ozemlju, kakih 25 m od meje. Bolgarski vojniki so s teh položajev streljali s puškami, avtomati in strojnimi puškami na jugoslovansko stražnico vrti kladencev. Bolgarski vojniki so streljali s dolgih razdalj s strojnimi puškami, vkrug 450 nabojev iz avtomatov in kakih

450 nabojev iz pušk. Jugoslovanski vojniki so zasedli rove okrog svoje stražnice, kakor so se Bolgari umaknili nekaj metrov in ostali na novih položajih.

V radnji protičetni noči zaradi bolgarskih izvidnih in izgredov ob naši meji, ki jo je sekretariat za zunanje zadeve FLRJ nedavno izredil bolgarskemu veleposlanstvu v Beogradu, je bilo navedeno, da so bolgarski vojniki in državni organi povzročili na jugoslovansko-bolgarski meji samo v enem mesecu, t. j. od 1. marca do 1. aprila, 26 izredov. To so bile kršitve jugoslovanskega zračnega prostora, ovcetljeranje našega ozemlja s žarometi ter streljanje na naše obmejne stražnice.

Državni sekretariat za zunanje

Iredentistična zborovanja v Trstu

volivcev v sežanskem okraju pretvorila v odločne manifestacije za naše pravice v Trstu in coni A. Samo da so ljudje slišali besedo Trst in o pohlepu Italijanov po naši zemlji, so stisnili pesti in najraje bi zdirjali čez mejo ter zaščitili svoje brate in sestre pred laškimi krvniki.

*

Ob koncu novembra so Borisa Kuharja znova poslali na pot – v Jajce, od koder je 24. 11. po telefonu poročal o pripravah na proslavo ob 10-letnici zasedanja AVNOJ-a:

Praznično mesto v srcu Bosne. Tu, v srcu Bosne, kjer se divja Pliva zliva čez visok slap v Vrbas, je nastalo že pravo narodno veselje. S starih lesenih hiš s črnimi strehami in s številnih novih stavb, ki so v zadnjih letih zrastle v Jajcu, visi že na stotine zastav. Ozke in krive strme ulice so že prepletene z zelenjem, toda mladinci jih še vedno kraste. Mladina, pa tudi starejši, so ustanovili prostovoljne brigade Socialistične zveze in te sedaj ves dan pa tudi pozno v noč kraste ulice in hiše ter zgodovinske zgradbe. Okna se že vsa lesketajo. Tako praznično bo starobosansko mestece dočakalo v nedeljo največji praznik ne samo Jajca in Bosne, tem več največji praznik vse Jugoslavije. ...

Sledila so še poročila (Od našega dopisnika) Velika zgodovinska Proslava (27. 11.), Pred velikim dnem (28. 11.): Jajce navdušeno sprejelo maršala Tita – Vsi preživeli delegati in mnogi najvišji voditelji v Jajcu – Svečano zasedanje ljudskega odbora mestne občine ... Na tematski strani

Jajce = muzej velikih dni (29. 11.) je Kuhar prispeval krajši zapis Noč, ki nam je dala Jugoslavijo.

*

Doma se je Boris Kuhar lotil še enega žgočega družbenega problema, prostorske stiske v psihiatrični bolnišnici v Ljubljani. V reportaži Za stanovanje gre v umobolnici (8. 12.) je zapisal:

... Kar spremljaj me, dragi bralec na poti po prostornem zemljišču bolnišnice. V raztegnjenem kurniku sem na eni strani za gosto mrežo našel kokoši, na drugi strani pa prebivajo strežniki in bolničarji s svojimi družinami. V mali sobi, veliki 2 x 3 m, je stanovanje družine Tomše. Ima tudi kuhinjo, veliko le toliko, da se v njej komaj obrneš in po steni teče vlaga v potočkih. Tomšetova žena mi je žalostna potožila: »Komaj smo kupili novo omaro za 32 tisoč dinarjev, in sedaj jo poglejte. Od vlage že

odstopajo deske.« Kaj bi ne, saj pod kurnikom teče gnojnica, vsaj nos ti to pove. [...] »Če bi dobili uslužbenci primerna stanovanja izven bolnišnice, bi lahko sprejeli še sto bolnikov,« sem še izvedel ob zaključku svojega obiska pri dr. Kanoniju v ljubljanski umobolnici. Ko sem srečaval v široki aleji ob izhodu spet skupaj bolnike in otroke, sem v mislih ponovno obudil vse, kar sem v teh nekaj urah videl. Nad svojimi vtisi sem se zgrozil, kot se mora zgroziti vsakdo, ki ima človeško srce.

Pred koncem leta se je Boris Kuhar še enkrat izkazal kot raziskovalni novinar. V prispevku Kaj vse pijemo? Grehi gostilničarjev in trgovcev v epruveh (13. 12.) je opozoril na jesih namesto cvička, prekislilo limonado in druge goljufige, na katere je naletel. Dodal je potopisno reportažo S poti – Srečanja v srcu Bosne (15. 12.) in se poslovil s Pozdravi iz otroških src (19. 12.), pristrčno lepljenko iz pisem osnovnošolskih otrok, poslanih vojakom in častnikom JLA.

GLASBA ODPORA V SLOVENIJI MED DRUGO SVETOVNO VOJNO (1941–1945) V JUŽNOSLOVANSKEM IN EVROPSKEM KONTEKSTU

Uvod

Če je bilo za vse predhodne vojne jasno, da v njihovem času muze molče (*Inter arma silent Musae*; Cicero), to vsekakor ne velja za drugo svetovno vojno (1941–1945) na Slovenskem. »Bila je to vojna revolucije, a revolucija sama – je izraz ustvarjalnosti,« je poudarjal nekdanji jugoslovanski armadni general madžarsko-vojvodinske narodnosti Kosta Nađ. Večino glasbene in še kakšne druge umetnostne (re) produkcije je bilo v tistem času mogoče slišati in videti na široko odprtih zborovanjih pod milim nebom – na mitingih.¹ Šlo je za povsem samosvojo obliko obveščanja, oblikovanja in preoblikovanja ljudskih plasti v kulturnem smislu. Tovrstni prvi in skromni začetki segajo

[...] v romantično dobo prve partizanščine, taborni ogenj in senca stoletnih dreves, zaščita bojnih patrol in partizanskih straž, komisar s komandirjem sredi svoje partizanske družinice v večernem razgovoru – to je tudi okolje prve partizanske pesmi, recitacije, soldaške burke, politične in kulturne ure. (Križnar 1992: 18–19)

»Iz vsega tega so se rodili tudi prvi množični sestanki borcev s prebivalstvom – prvi mitingi. Potekali so po ustaljenem scenariju: govor, pesem, beseda o dogodkih doma in na tujem, šale, harmonika in naposled še ples« (Fond Filipa Kalana). Podobne prireditve so poimenovali še sestanek ali akademija, saj so se po vsebini med seboj ločevale na politične, kulturno-prosvetne, recitacijske, zabavne idr. Za vse pa je veljal bolj ali manj ustaljen vrstni red točk: govor, recitacije oziroma deklamacije. Med petjem posameznikov (solistov) in zbora je bilo slišati in videti še ples, šaljive prizore in igro, enodejanke in skeče. V vseh teh točkah pa je šlo v glavnem za poglobljeno idejno povezovanje med enotami partizanske vojske s civilnim prebivalstvom na terenu, širjenje idej osvobodilnega boja, pridobivanje civilnega prebivalstva za pomoč partizanski vojski, politično vzgojo, splošno izobrazbo pa tudi za zabavo in razvedrilo (Smolej 1971: 279). Tako so različne oblike mitingov zaposlile veliko ljudi in jih politično in kulturno razgibale ter aktivirale. Temu »vzorc« dokaj pisane sporeda mitinga je skoraj redno sledila zabava kot zelo priljubljena oblika množičnega shajanja.

¹ 'Miting' (ang. *meeting*) pomeni shod, zbor ali množično zborovanje, figurativno tudi veselico.

Prav mitingi so kar najmočneje poudarjali svoj agitacijski, propagandni in politični namen. Raven teh nastopov se je polagoma dvigala: postajala bogatejša in vedno bolj raznolika. Odvisna je bila od števila in zvrsti izobraženih in razgledanih borcev ter (civilnega) prebivalstva. Od jeseni 1943, ko so v enote aktivne partizanske vojske prišli številni poklicni gledališčniki in glasbeniki iz Ljubljane, je bil kakovostni skok mitingov več kot očitno. Zato se je v tistem času (po 8. septembru 1943, torej po kapitulaciji Italije) obogatil tudi glasbeni spored mitingov: zborovsko petje, samospevi, spremljani s harmoniko ali/in kitaro (redkeje s klavirjem), solistični in zborovski nastopi harmonikarjev, pevski in inštrumentalni dueti, terceti, baleti in folklorni nastopi. Skečev in zaključnih točk mitingov so se pogosto lotili tudi profesionalni skladatelji.² Razpisan je bil celo natečaj za nova tovrstna dela.³ Tako lahko ugotovimo, da je bil miting kot posebna oblika organiziranega kulturnega in še zlasti glasbenega življenja v enotah partizanske vojske pomemben dejavnik tako propagande NOB kakor tudi takratnega glasbenega življenja na Slovenskem v produkcijskem in reprodukcijem pomenu. Tudi do danes ugotovljenih nad 500 mitingov (fototeka MNZS) s skoraj 15 (dodanimi) slavnostnimi akademijami⁴ (Fond Filipa Kalana), v skupnem številu torej vsega nad 500 kulturnih prireditev, naravnost preseneča. Sem pa še niso všteti samostojni nastopi, gledališke in druge scenske predstave, koncerti, javne radijske oddaje, žalne svečanosti in zaključne prireditve ob osvoboditvi Slovenije v izvedbah gledaliških skupin (Vesela jesen, Agitteater 1942, Jermanova igralska skupina, Frontno gledališče, Kajuhova

² Marjan Kozina (1907–1966) je npr. v 18. diviziji v Gorskem kotarju napisal skeč *Odsekan prst*. Kljub očitnim uspehom divizijske igralske skupine pri uprizorjanju tega dela pa ga avtor, kot še nekaj podobnih del, ni uvrstil med svoja (vredna) avtorska dela (prim. Križnar 1992: 19).

³ Zaradi nakazane slabše kakovosti določenih točk mitingov, pojava anarhije ob mitingih, ki je zavladovala pri pisanju in igranju skečev, so konec leta 1944 v Glavnem štabu Narodnoosvobodilne vojske in partizanskih odredov Slovenije (GŠ NOV in POS) razpisali natečaj za (nova) odrska dela in dramska besedila. Nanj so se odzvali nekateri slovenski skladatelji in drugi glasbeno ozaveščeni borci, npr. Marjan Kozina (skeč *Štirje bratje*) in Milan Apih (zborna deklamacija *Rdeča armada prihaja* in skeč *Birokrat*).

⁴ Akademija je slavnostna kulturna prireditev, nekaj več kot miting; prireditev za posebne priložnosti (praznike) ter večjega formata in pomena.

kulturniška skupina, Jasna, SNG idr.), godb oziroma pihalnih orkestrov in zborov (invalidski pevski zbor s Karlom Pahorjem, pevski zbor jugoslovanske armade Srečka Kosovela z Radom Simonitijem idr.), in pa prve osnovne glasbene šole, Radio Kričač, Znanstveni inštitut, Kulturniški kongres idr.

Ena od tesnih povezav med mitingi in literarno glasbeno (re)produkcijo je lirična poezija enega od aktivnih partizanov in kulturnikov, pesnika, prevajalca, urednika in akademika Ivana Minattija (1924–2012) z naslovom *Igraj, igray, harmonikar* kot primer neposredne povezave med literaturo (poezijo) in glasbo. Na to – na povezavo med glasbo in literaturo in še čim – poleg samega naslova spominja in aludira ritem, enak konstitutivni element tako v poeziji kot v glasbi:

Ko nam zvečer harmonika zapoje
in veje v vetru trkajo ob okno,
mi je, ko da si razpustila svoje
kostanjeve lase čez moj obraz.

V večer so ptice razprostrle krila
in v zrak zarisale široke loke.
Otožnost tihih ur je vame vlila
spomin na rahli stisk dekliških rok.

Dekle, zdaj naju ločijo gozdovi,
med naju so se vogle silne dalje
in se zarezali prepad grobovi.
O, le igray, igray harmonikar. (Minatti 1970: 13)

Glasbeni opus

Med politično angažirano glasbeno (po)ustvarjalnost prištevamo tisto, ki je nastala na slovenskem prostoru, in pa tisto, ki je prišla k nam še pred letom 1941: stara revolucionarna, uporniška (puntarska) in budniška pesem (iz 16. do 19. stoletja); delavska in druga revolucionarna in protifašistična pesem iz časa med obema svetovnima vojnama (1918–1941); pesem iz ruske revolucije (1917) in španske državljanske vojne (1936–1939). Najpomembnejši za obravnavani prispevek pa sta izvirna partizanska glasba oziroma kar umetna partizanska pesem in pa ljudska in ponarodela borbena pesem z dodano novo partizansko vsebino (oboje iz let 1941–1945).

V partizanskem tisku je bilo izdanih prek 30 pesmaric, ki so vsebovale besedila in napeve (z notami), poleg teh pa še čez 40 pesmaric, ki so vsebovale samo besedila za petje (brez napevov, not). Pregled celotnega opusa glasbene produkcije pokaže, da je v tem času nastalo okrog 350 avtorskih glasbenih del, ki jim lahko prištejemo še čez 200 priredb – harmonizacij in inštrumentacij. Te skladbe so oblikovno preproste, po melodičnem in harmonskem ustroju pa ne preveč bogate: od enoglasja pa do večglasja, melodično in ritmično enostavne in neproblematične, v duhu ljudske melodike. Preprosta besedila, ki so pritegni-

la prav tako melodijo, so imela pravi muzikalni pomen v množičnih izvedbah. Ta cilj ni dovoljeval zapletenih kompozicijskih tehničnih glasbenih posegov.

Nacionalno, idejno in vsebinsko politično angažirana glasba na Slovenskem pa je bila v 40. letih prejšnjega stoletja del vseh umetnostnih hotenj tistega časa in prostora. V tej umetnosti sta najpomembnejša bojvniški etos in etos globoke domovinske ljubezni. Idejni kriterij v ospredju se zaradi poudarka na vokalu ne ujema vedno z estetskim – umetnostnim kriterijem. Nekatere kakovostnejše skladbe med njimi pa zdrže tudi določeno umetniško kritiko, kajti utilitaristični sestavini v njih se pridruži še umetnostna.

Pesmi, ki so tudi časovno vezane na leta (druge svetovne) vojne, so bile doslej obravnavane predvsem z etnomuzikološkega vidika.⁵ Zatorej so bile predmet raziskovanja le tiste, ki po bistvenih značilnostih ustrezajo tudi ali hkrati pojmu ljudske pesmi. Se pravi, da so zaživele z melodijo, se prenašale z ustnim izročilom (ali/in so bile objavljene tudi v pesmaricah), se spreminjale, tako da obstaja za nekatere po več različic in so bile po besedilu dovolj splošne, da jih je mogel sprejeti vsak kot izraz individualnega, svojega doživljanja. V tem so spremljale tudi borbe v njihovi vsakdanjosti, podobno kot to velja za pristno ljudske pesmi. Partizanske pesmi – gledano z etnomuzikološkega vidika – potemtakem niso le tiste, ki sodijo v okvir medvojne množične ustvarjalnosti pri nas, marveč so med njimi tudi starejše revolucionarne in izvirne tuje. Vsega tega, raznolikosti in repertoarja, se je zavedalo tudi vodstvo slovenskega partizanskega odporništva, zato je petje borbene pesmi podpiralo tudi z izdajanjem pesmaric, ustanavljanjem zborov in drugih pevskih skupin.

Poleg organiziranega pa je živelo tudi spontano petje; z njim so pesmi prehajale med druge ljudi in postajale del izročila, ne glede na njihov izvor. Tako so nekatere (prve partizanske) pesmi postale revolucionarne; tudi tiste, ki so nastale v ilegali, ječah in po taboriščih in ne le zgolj na bojiščih (*Bilečanka*, *Na oknu glej obrazek bled*, ...). Tudi druge borbene in protestne pesmi, ne nazadnje iz oktobrske revolucije, so Slovenci povzemali in si jih prilagodili po besedilu in melodiji (*Bratje, le k soncu svobodi*). Včasih so k novemu, domačemu besedilu privzeli samo tujo melodijo (npr. Milan Apih poljsko revolucionarno melodijo za svojo pesem *Nabrusimo kose*).

Med tistimi, ki so se še danes ohranile z živim izročilom, pa so zlasti priredbe starejših ljudskih pesmi. Z melodijo se je (novemu) času prilagojeno besedilo lažje uveljavilo in razširilo. Eden takih primerov je pesem *Ciganska sirota* (Sirota jaz okrog blodim, / ubog cigansk' otrok), ki

5 Mednje zagotovo štejejo naslovi, kot so npr. *Bolen mi leži*, *Kosec koso brusi*, *Pobič sem star šele osemnajst let*, *Počiva jezero v tihoti*, *Stoji tam v gori partizan*, *Svobodna Slovenija*, *Šivala je deklica zvezdico*, *Tam na Pugled gori*, *Za vasjo je čredo pasla* idr. (Križnar 1992: 42–46).

Avizo Radia OF in Kričača za kulturno-umetniško skupino Jasa (Knjižnica Akademije za gledališče, radio, film in televizijo).

je dobila (nov) naslov *Primorski partizan* (Po hribih jaz okrog blodim, / od doma sem pregnan). Hrvaška kajkavska pesem o bolnem junaku, ki tovarišem naroča, kako naj ga pokopljejo in je bila dotlej znana le v Beli krajini in deloma po vzhodnem Štajerskem, se je tedaj razširila po vsej Sloveniji; bodisi s starim ali prilagojenim besedilom (*Tam v črni gori / Tam na Pugled gori*).

Ko so prvotne, v danih okoliščinah zastarele (pesemske) kitice zamenjali z novimi (npr. v pesmi *Pobič sem star šele osemnajst let* je cesarja zamenjal Adolf Hitler), so se ponovno uveljavile nekatere stare vojaške pesmi. Od dotlej ponarodelih umetnih pesmi so nekatere doživele podobno usodo, npr. Gregorčičeva pesem *Veseli pastir* (*Zakrivljeno palico v roki*) je postala *Veseli partizan* (*Nabasano puško v roki*). Seveda so se uveljavile tudi nove, med vojno zložene in uglasbene pesmi; bodisi stvaritve slovenskih pesnikov in skladateljev, ki so tudi sami aktivno in osebno sodelovali v borbi, npr. *Hej brigade* Mateja Bora ter *Na juriš* Toneta Seliškarja in Karla Pahorja, ali prinesene iz drugih južno-slovanskih pokrajin (*Slovenci kremeniti ...* je z drugačnim besedilom in melodijo srbska oziroma hrvaška, *Janez kranjski Janez ...* pa kontrafaktura⁶ dalmatinske (ljudske) pesmi *Márjane, Marjane ...*).

Omeniti velja še prave borbene, šaljive in zabavljive pesmi – te so bile naperjene proti okupatorjevim veljakom ali domačim nasprotnikom – ter lirske pesmi, ki so nastale kot izraz trpljenja v taboriščih, iz maščevanja sovražnikom, ob preganjanju, izseljevanju in kar je še hudega prinašal tisti usodni čas (npr. pesem o požigu Križevske vasi pri Moravčah).

⁶ Kontrafaktura v vokalni glasbi pomeni opuščanje, zamenjavo starega besedila z novim (to se pojavlja od 16. stoletja), danes ji je podobna še parodija.

Petje

Najznamenitejše mesto v obravnavi glasbe na Slovenskem med letoma 1941 in 1945 ima petje. Dajalo je duška po srečno odbitih sovražnikovih napadih, usmerjalo korak na vojaških pohodih (zaradi koračniškega ritma in tempa), častilo spomin padlih ob njihovih grobovih (obvezna uporaba molovih tonalitet v teh in takih primerih), lajšalo in krajšalo zadnje ure zapornikov, obsojencev na smrt (elegije), krepilo moralo v taboriščih in bilo hkrati edina možna simbolna oblika samoupora v njih samih. Nemogoče je naštetati vse te in podobne priložnosti, kjer je péta pesem izpolnjevala svojo vlogo o zavesti skupne odgovornosti za prihodnost slovenskega naroda: ko je že zmanjkalo hrane in vode in je usahnilo vsako upanje, je prišla pesem in pripomogla, da se je prebilo tudi brez koščka kruha. S tem se je razkril vzajemni odnos med pevci, pesmimi in poslušalci. Tako so se na mitingih nastopajočim na prizoriščih praviloma vedno pridružili še poslušalci, in od tod dejstvo, da je petje teh pesmi postajalo vedno bolj tradicionalno.

Inštrumentalna in vokalno-inštrumentalna glasba

Podobno združevalno vlogo je imela tudi inštrumentalna glasba, čeprav je bila meja med izvajalci in poslušalci – preprosto zaradi dodatne glasbene večine na eni strani – prejkone večja. Na obe, inštrumentalno in vokalno-inštrumentalno glasbo, pa je delovala dokaj enako. Najbolj pogost, priljubljen in vsestransko uporaben inštrument je bila harmonika, ki jo je imela skoraj vsaka vojaška enota. Druga glasbila so bila za solistično izvajanje že manj v rabi, čeprav so obstajale priložnostne ali bolj ali manj znane stalne zasedbe tudi z drugačnimi inštrumenti. V borbo so jih prinesli godbeniki sami ali pa so jih prevzeli od predvojnih gasilskih in drugih godb. Značilno za inštrumentalno glasbo je, da je imela svojo vlogo v borbi

in njenem zaledju, ko je večala praznično razpoloženje ob proslavljanju vojaških, političnih in kulturno pomembnih dogodkov ali vabila na ples po mitingih. Godbeniki so s svojimi inštrumenti sodelovali tudi neposredno v bojih samih. O tem mdr. pričata naslova reportaž v tedanjih glasilih 'Harmonika na položaju' in 'Godba 31. divizije je pregnala četnike iz Bukovja'. Tako se je v izjemnih okoliščinah funkcija glasbe popolnoma spremenila (Križnar in Stanonik 1980: 258).

V literarni (pesniški) in glasbeni (kompozicijski) povezavi so na prvem mestu ustvarjalnega zenita v letih 1941–1945 na Slovenskem vokalno-inštrumentalna dela, od miniaturne in samospevov pa do opere. Še vedno jih preveva ljudski duh ali pa so nekatera med njimi doživela različne transformacije, vse do njihove ponarodele funkcije. Od samospevov sta na prvem mestu *Bosa pojdiva dekle* Rada Simonitija (besedilo Karel Destovnik – Kajuh) in *Kovaška* Marjana Kozine (besedilo Karel Šterbenk), pa še *Lirična koračnica* Karla Pahorja (besedilo Franček Brejc – Jože Javoršek), *Materi padlega partizana* Franca Šturma (besedilo Karel Destovnik – Kajuh), *Morda* Pavla Šivica (besedilo Lado Kuster), *Na Krasu* Rada Simonitija (besedilo Juš Kozak), *Našo barako zamelo je ...* Marjana Kozine (besedilo Matej Bor – Vladimir Pavšič), *Ne bo me strlo* Karla Pahorja (besedilo Karel Destovnik – Kajuh) in *Težak, grenak je ta čas* Marjana Kozine (besedilo Matej Bor – Vladimir Pavšič).

Med letoma 1943 in 1945 je 15 slovenskih skladateljev napisalo več kot 70 tovrstnih vokalno-inštrumentalnih skladb, samospevov za posamezne solistične pevske glasove s spremljevalnim inštrumentom. Dodatne spodbude pa so njihovi avtorji našli v reprodukcijjskih možnostih na osvobojenem ozemlju Bele krajine že s pravimi koncertnimi razmerami, v velikem številu izvajalcev (poklicno šolani pevci in inštrumentalisti) in še v organizacijskih možnostih – koncertih in Radiu Osvobodilna fronta. Poleg najbolj pogostih in popularnih glasbenih spremljevalnih inštrumentov, kot sta bila harmonika in kitara, se zdaj pojavlja tudi že klavir (pianino). Ti samospevi se sicer idejno še vedno niso otresli utilitarizma, vendar držijo vse umetnostne (glasbene in literarne) kriterije, saj so tudi njihovi kompozicijsko tehnični glasbeni elementi zahtevnejši. V zvrsti vokalno-inštrumentalnih oblik se pojavlja tudi scenska glasba za gledališče (skeči, melodrame, zasnutki kantat in celo opere Rada Simonitija *Partizanka Ana* idr.). A nobeno od teh glasbenih del ne doseže kakovostnih kriterijev omenjenih samospevov.

Glasbena umetnost

Inštrumentalna dela, ki po umetnostnih kriterijih veljajo za kakovostnejša, so *Slovenska suita* za klavir (solo) Karla Pahorja, *Sence* za violino in klavir Pavla Šivica, *5. simfonija – Partikularna*, imenovana tudi *Vojna* ali *Simfonične vihre*, op. 22 Blaža Arničja in simfonična pesnitev *Svobodi*

naproti Demetrija Žebreta. Vsa ta dela so nastala že proti koncu vojne, v letih 1943–1945, večinoma na osvobojenem ozemlju Bele krajine, v okupirani Ljubljani ali celo že tik po osvoboditvi. Pa tudi že vojne razmere so omogočale nastanek teh in takih del in so že s svojimi čistimi hotenji prešla uvodno fazo utilitarističnih (glasbenih in literarnih) umetnostnih kriterijev. Zato bi prenekatero od teh umetnin lahko uvrstili v slovensko duhovno oziroma nesnovno dediščino, o čemer pričajo muzikološke analize ritma, melodije, harmonije, oblike in barve (inštrumentacija). V ospredje zagotovo tudi v teh delih prihajajo izključno čiste umetnostne komponente. Rezultat medvojne (glasbene) produkcije je zato gotovo osupljiv in tudi v primerjavi s preostalim takratnim južnoslovanskim in evropskim prostorom predstavlja nastanek kar 500 avtorskih skladb; od tega skoraj 300 zborov in skoraj 80 samospevov. Ustvarilo jih je prek 70 avtorjev. Tem pa lahko dodamo še okrog 200 priredb, harmonizacij.

Vzporednice slovenske glasbe izza časov te vojne se kažejo z glasbo iz časov protestantizma (16. stoletje) in (slovenskega) narodnega »prebujanja« (19. stoletje) kot oblikama zavestne duhovne in nacionalne orientacije nastajajočih Slovencev. Četudi bi do neke mere lahko ugotovili, da je vojni čas pomenil tudi določeno mero zaostanka v razvoju slovenske glasbe 20. stoletja, pretrgana so bila že pred vojno sprožena modernistična glasbena gibanja (Marij Kogoj in Slavko Osterc). Namesto tovrstnih iskanj in dosežkov ter nadaljnega razvoja je bila množična zborovska (enoglasna) pesem kot najbolj tipičen primer komponiranja glasbe tistega časa. Če že po slogu ta čas in prostor ne pomenita nič novega, se je slogovno razvoj slovenske glasbe (1941–1945) vsaj deloma upočasnil. Njen razvoj med obema vojnoma (1918–1941), od pozne romantike in impresionizma, pa je pripeljal do novega realizma oziroma sorealizma. Taka in nazadnje angažirana glasba je še vedno močno poudarjala bojevniški etos in etos globoke domovinske ljubezni. V tem prednjačijo (glej Križnar 1992: 152–155): zbori Cirila in Dragotina Cvetka, Radovana Gobca, Draga Korošca, Marjana Kozine (moški zbor Obroč, besedilo Marija Dernovšek), Janeza Kuharja, Sveta Marolta – Špika, Karla Pahorja, Maksa Pirnika, Rada Simonitija in Pavla Šivica; samospevi Cirila in Dragotina Cvetka, Marjana Kozine (*Kovaška* in *Našo barako zamelo je*), Janeza Kuharja, Karla Pahorja (*Lirična koračnica* in *Ne bo me strlo*), Maksa Pirnika, Rada Simonitija (*Na Krasu*), Pavla Šivica (*Morda*) in Franca Šturma; solistične in komorne skladbe za klavir Karla Pahorja (*Slovenska suita*), za violino in klavir Bojana Adamiča in Pavla Šivica (*Sence*) ter orkestralna dela Bojana Adamiča, Blaža Arničja (*Simfonija št. 5 – Simfonične vihre*, op. 22), Filipa Bernarda, Antona Lavrina in Demetrija Žebreta (*Svobodi naproti*).

Domobranska glasba

Domobransko usmerjene slovenske glasbenike in skladatelje med letoma 1941 in 1945 imenujemo le pogojno, in to tiste, ki se niso izrekli in niso delovali v skladu z ideologijo Osvobodilne fronte, se pravi, da so bili ves čas nasprotniki osvobodilnega gibanja na Slovenskem. Mednje spadajo tudi ves medvojni čas delujoče (glasbene) ustanove: Opera z baletom SNG v Ljubljani, Radijski simfonični orkester v Ljubljani z dirigentom Dragom Mariom Šijancem na abonmajskih koncertih (1941–1945), Glasbena matica z Glasbeno akademijo⁷ in glasbeno šolstvo nasploh, solisti in komorni ansambli, ki so občasno ali/in stalno delovali v Ljubljani, Mariboru, Celju in drugod. Očitno so vse te glasbene dejavnosti spadale k navideznemu, če že ne kar očitnemu paktiranju dobršnega dela slovenskega glasbenega potenciala s takratnimi okupatorji: Italijani, Madžari in Nemci. V Ljubljani pa je ves vojni čas delovalo kar nekaj visoko rangiranih inštitucij, tudi tako ali drugače povezanih z glasbeno (re)produkcijo: Glasbena akademija, Akademija znanosti in umetnosti, Univerza idr.; in to navkljub deklariranemu in zaukazanemu kulturnemu molku.

Ves ta čas pa je živela in delovala tudi cerkvena glasba: komponiranje, šolanje, koncerti in tiski. V okviru Cecilijanskega društva v Ljubljani, Mariboru, Celovcu in Gorici so bile v tistem času najbolj dejavne Orglarske šole v Ljubljani, Celju in Mariboru. Mesečnik za cerkveno glasbo *Cerkveni glasbenik (CG)* ni prenehal izhajati vse do leta 1945. Njegov zadnji in pred-ter medvojni urednik glasbene priloge je bil slovenski skladatelj in organist Stanko Premrl (1880–1965), duša in srce ljubljanskega in s tem vseslovenskega Cecilijanskega društva, ki ga je v letih 1911–1945 tudi vodil. Ob njem so se še tudi v vojnem času zbirali najuspešnejši slovenski cerkveni glasbeniki in skladatelji: Fran Gerbič, Franc Kimovec, Matija Tomc, Vinko Vodopivec idr. Tako Cecilijansko društvo kot *Cerkveni glasbenik* sta občasno in dokaj pogosto izdajala še druge (cerkvene) glasbene zbirke: *Cecilija*, *Cantica Sacra* idr. Glede na idejno privrženost okupatorju sta bili slovenska cerkvena glasbena produkcija in reprodukcija v vojnem času v veliki prednosti tako po možnostih delovanja kakor tudi po rezultatih. Posebej je treba poudariti mesečnik *Cerkveni glasbenik*, ki je poleg praviloma cerkvene in verske vsebine redno spremljal tudi takratno slovensko posvetno glasbeno življenje in v ta namen objavljala poročila, recenzije, ocene in glasbene kritike.⁸

Ideološka polarizacija v letih 1941–1945 je trajno zaznamovala tudi dogajanja na slovenski glasbeni sceni. V mislih imamo predvsem sintagmo o boju med komunizmom

Naslovnica izdaje dveh domobranskih koračnic *Za dragi dom* (Arhiv Republike Slovenije).

in protikomunizmom. Pri tem seveda ne gre za istovetnost dogajanj, ampak za podobnost miselnih vzorcev, ki so botrovali omenjenemu ideološkemu konstrukt. Vsakovrstna vojna dogajanja in različne ideološke optike so imele velik ali v večini primerov kar največji vpliv na slovenske umetniške izdelke, glasbeni opus. V zvezi s tem je treba razločevati med posameznimi glasbeniški praksami. V vojnem času jih je bilo kar nekaj: partizanska glasbena umetnost, ki ji lahko dodamo še glasbeno ustvarjalnost v zaporih, ilegali, taboriščih in izgnanstvu, ter glasbena umetnost propagandnega značaja s protikomunističnim ideološkim nabojem, izhodišči in vojaško prakso.

Med redkimi v tisku dosegljivimi domobranskimi izdajami lahko omenimo edino domobransko pesmarico *Domobranci pojemo*, ki je leta 1944 izšla v Ljubljani. Kot številne partizanske pesmarice se tudi ta konča s pesmijo *Tovariši, zapojmo!* Na vsega 55 straneh najdemo naslednje naslove tovrstne vokalne glasbe: *Regiment, Al' me boš kaj rada imela, Oj, ta vojaški boben, Po jezeru, Barčica, Na planincih, Bom šel na planince, Po gorah grmi, Pozimi pa rožice, Škrjanček poje, Sinoči je pela, Je pa davi slan'ca pa'la, Kaj ti je deklica, Soča voda, Ljubica povej, Srce je žalostno, Adijo pa zdrava ostani, Ptičke, Ko so fantje proti vasi šli, Gozdič je že zelen, Sijaj, sijaj, sončece, Vsi so prihajali, Ljub'ca moja in Kol'kor kapljic.* Od vsega 28

⁷ Današnja Akademija za glasbo se je do začetka druge svetovne vojne imenovala (Državni) Konservatorij Glasbene matice.

⁸ V vojno obdobje spadajo številke mesečnika *Cerkveni glasbenik* od letnika 64 (1941), št. 1–2, do letnika 68 (1945), št. 1 (glej Spletni vir 1 in Glasbena zbirka NUK).

Faksimile dveh pesmaric iz južnoslovenskega prostora (preslikano iz Tomašek 1982, priloga).

napevov in melodij jih je torej velika večina na prevzete ljudske napeve, nekatere tudi novodobno in politično angažirano prirejene. Ali je to potemtakem kaj drugega, kot beležimo v bibliografiji slovenske glasbe v NOB oziroma vsaj v njegovi prvi polovici, od začetka vojne do italijanske kapitulacije 8. septembra 1943? Tudi tam zasledimo veliko število prevzetih slovenskih ljudskih in ponarodnih pesmi, budniških in puntarskih (uporniških), delavskih in revolucionarnih ter protifašističnih pesmi, ki so prišle k nam iz ruske (oktobrske) revolucije (1917) in španske državljanske vojne (1936–1939). Šele v drugi polovici vojne (1943–1945) lahko govorimo o izvorni partizanski glasbi: umetni partizanski pesmi, vokalni, vokalno-instrumentalni in inštrumentalni glasbi.

Nasprotja, podobnosti in razlike

Ali lahko postavimo univerzalno ločnico med partizansko glasbo in njeno radoživo ter ves vojni čas prisotno nasprotnico, domobransko? Razlike med njima so le idejne in laične, tj. glasbeno strokovno nevesče. Saj gre za neke vrste pacifizem, humanizem in antimilitarizem prave umetnosti vojnega časa. Naj ne izzveni preveč prevzetno, če v primerjavi s slovensko glasbo pri partizanih postavimo slovensko glasbo pri domobrancih nižje, za manj vredno in manj kakovostno glasbo, in če domobransko zato postavimo v »preddverje slovenske glasbene preteklosti«. Pri primerjavi dveh sopotnic glasbe na Slovenskem med drugo vojno (1941–1945) je partizanska v prednosti: tako po številu del, organizacijskih oblikah glasbenega delovanja kot tudi kakovosti. Na področju glasbene (re)produkcije so bili partizani sami deležni neke vrste pohval svojih »nasprotnikov«, domobrancev, saj so slednji videli in slišali v partizanski glasbi še enega sovražnika več (Križnar 2014a: 413).

Glasba na Slovenskem izza tistih časov pomeni v primerjavi z glasbo preostalih južnoslovenskih narodov in narodnosti neprimerno večji razcvet (Križnar 1992: 155). Za

nekdanje jugoslovanske republike in obe pokrajini, danes za večino samostojnih balkanskih držav, je ugotovljena podobna zapuščina. Tam se partizanska glasba praviloma obravnava kot ljudska ali folklorna glasba in malokdaj kot umetna oziroma umetniška glasba. Njihovi največkrat omenjeni skladatelji so Hrvat Boris Papandopulo, Srba Mihovil Logar ter Vojislav Vučković idr.

Odporniška oziroma partizanska glasba v Sloveniji med drugo svetovno vojno prednjači tudi v primerjavi z glasbo v drugih evropskih državah – v Bolgariji, na Češkem, Finskem, v Franciji, Italiji, na Madžarskem, v Nemčiji, na Poljskem, v Rusiji, na Slovaškem, v Romuniji in Španiji – in z njihovimi glasbenimi opusi v tamkajšnjih lokalnih osvobodilnih vojnah. Kaj podobnega bi komajda lahko našli v današnjih osvobodilnih gibanjih in modernih vojnah v Afriki, obeh Amerikah (Kolumbija in Kostarika), Aziji (Indonezija, Irak, Iran, Vietnam, ...) in še kje (Križnar 1992: 155). Tako je odporniška glasba v Sloveniji izza časov druge svetovne vojne še dandanes izjemen in osamljen pojav v takrat zasluženi Evropi: glasba sama, v kolikor ni organsko vezana na besedilo in še to potem v zunajglasbenem pomenu, kakor sta to napev ali/in melodija in preostali kompozicijsko tehnični glasbeni elementi. Ti – ritem, melodija, harmonija, forma-oblika in barva-inštrumentacija – zagotovo nimajo nič skupnega z ideologijo, ki jo predstavljajo ali zastopajo (Karbusický 1973). Gre za to, da so vsi navedeni glasbeno-analitični elementi po eni strani (izključno) profesionalni ali kar univerzalni in razen takih ali drugačnih (programskih) naslovov in morebitne vokalne ter vokalno-instrumentalne glasbe (obe sta neposredno povezani z vključenimi besedili, libreto), povsem absolutni.

Sklep

Partizanska pesem je neke vrste umetniški oziroma glasbeni fenomen, ki je na slovenskem ozemlju nastala v enotah partizanske vojske in okupiranem zaledju. Vanjo spadajo tudi ljudska in ponarodela (borbena) pesem, budniška in puntarska pesem (iz 16. do 19. stoletja), delavska in revolucionarna pesem iz oktobrske revolucije (1917) ter protifašistična pesem iz španske državljanske vojne (1936–1939).

Partizanska pesem za najrazličnejše (glasbene) zasedbe je oblikovno preprosta, po melodični, ritmični in harmonski zasnovi pa skromna. Partizanska glasbena dela so večinoma enoglasna in v duhu ljudske melodike. Preprosta besedila so pridobila muzikalni pomen v množični izvedbi. Moški zbori (kot glasbene in zasedbene oblike) so se od mešanih ločili po udarnosti izraza, skladbe za mladinske in otroške zборе ter samospevi pa so se navezovali na predvojno Osterčevo⁹ kompozicijsko šolo. Idejne potrebe časa so poudarjale vokal, ki je terjal organsko povezavo med besedilom in napevom. Vzrok te enostranskosti je

9 Slavko Osterc je bil slovenski skladatelj in pedagog (1895–1941).

utilitaristični, koristnostni kriterij, ki je v slovenski glasbi narodnoosvobodilnega boja prevladoval. Kvalitativno izstopajo tista dela, v katerih se je utilitarizmu pridružil še umetnostni vidik. Prav to pa so tiste glasbene epopeje, ki so tovrstni glasbeni in s tem tudi umetnostni fenomen takrat zaslužnjene Evrope ponesle v svet. Glasbeni opus slovenske NOB je kljub temu, da je bil primarno podrejen utilitarističnemu kriteriju in slogovno v razvoju slovenske glasbe 20. stoletja ni pomenil nekaj novega, po kakovosti in količini izjemna redkost v takratni fašistično in nacistično zaslužnji Evropi. Samo moških zborov je nastalo čez 140, od tega čez 110 *a cappella*,¹⁰ »le« deset ženskih zborov in okrog 120 otroških in mladinskih zborov (od tega le pet *a cappella*). Mešane, moške, ženske, otroške in mladinske zборе¹¹ po eni strani lahko imenujemo za eno od omenjenih vokalnih zasedb, obenem pa so to tudi sinonimi, sopomenke za enako napisane forme, oblike. Interpretacija preteklosti je disonanten, izrazito dinamičen, političen in performativen proces. Zato lahko alternativne interpretacije zgodovine toliko bolj razumemo kot pomembna dejanja upora, posebej v času, ko se sklicevanje na preteklost pogosto poudarja kot gradnik potencialnega miselnega okvira artikulacije alternative. To morda s seboj nosi določene (tudi politične) razmere ter odzive nanje (Hofman 2015). Navedena dela poleg interpretacije ponovne oživitve partizanske pesmi v sodobnosti prinašajo marsikateri teoretski in tudi historični vpogled. Zdi se, da je glasba eden tistih kulturnih segmentov, ki še vedno in znova (p-)ostaja osrednji segment artikulacije preteklosti v sedanost: ravno v časovni in »ideološki« povezovalnosti glasbe se kaže relevantnost spraševanja o vlogi partizanske in širše antifašistične glasbene dediščine, ki v sedanjem času dobiva nove interpretacije in nove manifestacije. V slovenski sedanosti so te vsebine na novo interpretirane, kontekstualizirane, poudarjene in (iz-)rabljene v širokem spektru praks in diskurzov: od komodifikacije glasbene preteklosti, nostalgije, dnevnopolitičnih intervencij, do različnih rab s ciljem (re-)artikulirati vrednote oziroma postaviti parametre morebitnim alternativam sedanosti. Osrednji cilj umetnostnih vrednot je tudi osvetliti dinamiko, kako se je koncept partizanske pesmi spreminjal od (druge svetovne) vojne do danes in kako je odzvanjal v uradnih diskurzih in v vsakdanjem razumevanju (Križnar 2014b). Aktualnost partizanske pesmi seže vse do današnjih dni

in je še vedno povezana z literaturo. Dvojezična avstrijska koroška pesnica in pisateljica Maja Haderlap v svojem uspešnem romanu *Angel pozabe* npr. omeni: »[...] če te je v gozdu strah, je treba peti partizanske pesmi ... Prav, bom pel pa sam. In oče zapoje, poje na ves glas, kolikor zmore, bojevite partizanske pesmi [...]« (Haderlap 2012: 68).

Literatura in viri

Fond Filipa Kalana – Filipa Kumbatoviča: *Prvo leto SNG (Slovenskega narodnega gledališča)*. Arhiv Slovenskega gledališkega inštituta.

Fototeka Muzeja novejšje zgodovine Slovenije.

Glasbena zbirka Narodne in univerzitetne knjižnice.

HADERLAP, Maja: *Angel pozabe*. Maribor: Litera, 2012.

HOFMAN, Ana: *Glasba, politika, afekt: Novo življenje partizanskih pesmi v Sloveniji*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2015.

KARBUSICKY, Vladimir: *Ideologie im Lied, Lied in der Ideologie*. Köln: Verlag Hans Gerig, 1973.

KRIŽNAR, Franc: Kako misliti glasbo v času druge svetovne vojne na Slovenskem (1941–1945)? *Zgodovinski časopis* 68 (3–4), 2014a, 388–417.

KRIŽNAR, Franc: *Najboljše pesmi (Partizanskega pevskega zbora)*. Spremnjena knjižica k plošči. Ljubljana: ZKP RTV Slovenija, 2014b.

KRIŽNAR, Franc: *Slovenska glasba v narodnoosvobodilnem boju*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 1992.

KRIŽNAR, Franc in Marija Stanonik: *Glasba. V: Angelos Baš (ur.), Slovensko ljudsko izročilo: Pregled etnologije Slovencev*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1980, 253–258.

MINATTI, Ivan: *Bolečina nedoživetega*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1970.

SMOLEJ, Viktor: *Slovstvo v letih vojne 1941–1945. Zgodovina slovenskega slovstva*, VII. Ljubljana: Slovenska matica, 1971.

Spletni vir 1: Digitalna knjižnica Slovenije, <http://www.dlib.si/results/?euapi=1&sortDir=ASC&sort=date&pageSize=25&query=%27rele%253dCerkveni%2bglasbenik%27&relation=Cerkveni+glasbenik>, 9. 7. 2019.

TOMAŠEK, Andrija (ur.): *Muzika i muzičari u NOB: Zbornik sećanja*. Beograd: Savez organizacija kompozitora Jugoslavije idr., 1982.

¹⁰ *A capella* je petje brez glasbene spremljave.

¹¹ Pevski zbor je glasbena skupina, v kateri posamezni part, glas izvaja več pevk oziroma pevcev (vsaj dva ali trije). Spodnja meja številčnosti v zboru je približno 12 pevk/pevcev.

PRAVILNIK O PODELJEVANJU MURKOVE NAGRADE, MURKOVEGA PRIZNANJA IN MURKOVE LISTINE ZA POSEBNE DOSEŽKE V ETNOLOGIJI NA SLOVENSKEM

1. člen

Slovensko etnološko društvo (SED) podeljuje za posebne dosežke na področju etnologije Murkovo nagrado, Murkovo priznanje in Murkovo listino. Nagrado (prej priznanje) je Društvo v počastitev 125-letnice rojstva Matije Murka ustanovilo leta 1986, priznanja (prej listino) leta 1994, listino ob nagradi in priznanju pa leta 2004.

2. člen

Murkovo nagrado, Murkovo priznanje in Murkovo listino podeljuje SED posameznicam in posameznikom in ustanovam, ki s svojim delom prispevajo k uveljavljanju slovenskih etnoloških spoznanj in spoznanj tujih etnologij o Sloveniji. Zato Murkovo nagrado in Murkovo priznanje lahko prejmejo domači in tuji strokovnjaki s področja etnologije, ki so člani Slovenskega etnološkega društva s plačano članarino za tekoče leto; Murkovo listino posamezniki in posameznice, ki na tem področju delujejo ljubiteljsko, oziroma posamezne strokovne in ljubiteljske ustanove in društva, ki pomembno bogatijo etnološko znanje, ga ohranjajo in popularizirajo; eno Murkovo listino pa domači in tuji študentje etnologije in kulturne antropologije, ki so člani Slovenskega etnološkega društva s plačano članarino za tekoče leto. Murkovo nagrado in Murkovo priznanje se načeloma podeljuje članom SED, lahko pa tudi nečlanom, če tako presodi komisija.

3. člen

Med posebne dosežke v etnologiji na Slovenskem, za katere se podeljujejo Murkova nagrada, priznanje in listino, štejejo:

- izjemni etnološki znanstveni in raziskovalni dosežki posameznikov, skupin ali ustanove (velja za podelitev Murkove nagrade);
- znanstveni in strokovni dosežki, zaokroženi v življenjskem delu posameznikov (velja za podelitev Murkove nagrade);
- znanstveno-raziskovalni, strokovni in drugi izjemni dosežki etnološke vede na Slovenskem (ali o Sloveniji) na področju pedagoškega, popularizacijskega, etičnega ali drugega dela za javno dobro v preteklem letu (velja za podelitev Murkovih priznanj);
- kontinuirana dejavnost, večletna prizadevanja ali enkratni dosežki, ki bogatijo, ohranjajo in popularizirajo etnološko znanje (velja za podelitev Murkove listine);

- posebni dosežki na področju raziskovalnega dela z objavo v domači ali tuji strokovni ali znanstveni reviji, sodelovanje pri organizaciji strokovnega ali znanstvenega srečanja, uporaba etnološkega/kulturnoantropološkega znanja v javno dobro, približevanje etnološkega/kulturnoantropološkega znanja mladim z uporabo novih tehnologij, večletno sodelovanje v Slovenskem etnološkem društvu (velja za podelitev Murkove listine za študente).

4. člen

Murkovo nagrado sestavljata plaketa z diplomom in spominsko darilo ali denarna nagrada. Murkovo priznanje sestavljata plaketa z diplomom in spominsko darilo ali denarna nagrada. Murkova listino je svečana diploma. Denarna nagrada se podeli, če so zanjo zagotovljena sredstva.

5. člen

Vsako leto se podeli ena Murkova nagrada, eno ali več Murkovih priznanj, in sicer po eno v vsaki od treh kategorij (eno za strokovno delo na področju etnološkega muzealstva in konservatorstva, eno za znanstveno-raziskovalni dosežek ali projekt in eno za strokovno delo v javno dobro), in eno ali več Murkovih listin, od katerih je ena namenjena študentom.

6. člen

Izvršni odbor SED imenuje Komisijo za podeljevanje Murkove nagrade, priznanj in listine, ki jo sestavljajo predsednik(ca) komisije in tri(je) člani(ce). Komisija je imenovana za štiri leta.

7. člen

Razpis za podelitev Murkove nagrade, Murkovega priznanja in Murkove listine je objavljen v *Glasniku SED* in na spletnih straneh SED. V razpisu so navedena merila za podelitev nagrade, priznanj in listin, sestavine, ki jih mora vsebovati predlog za podelitev, možni predlagatelji, rok in naslov, na katerega se pošljejo predlogi.

8. člen

Kandidatke in kandidate za nagrado, priznanje in listino lahko predlagajo članice in člani SED, družbene organizacije, ustanove in posamezniki iz Republike Slovenije in tujine, lahko pa tudi Komisija oziroma njeni člani.

9. člen

Predlog za podelitev nagrade, priznanj in listine mora poleg podatkov o kandidatih vsebovati tudi vsebinsko (in bibliografsko) utemeljitev. Predlogi morajo biti podpisani, anonimni predlogi se ne upoštevajo. Predlogi morajo biti posredovani v tiskani obliki in na priloženi zgoščenki. Predlog je treba poslati s priporočno pošiljko na naslov SED, s pripisom Komisija za podeljevanje Murkovih priznanj, do dneva, ki je določen v razpisu. Predloge zbere predsednik SED in jih posreduje predsedniku Komisije. Predloge Komisija odpre in obravnava na svoji seji.

10. člen

Komisija med predlogi z javnim ali s tajnim glasovanjem izbere prejemnico oziroma prejemnika Murkove nagrade, enega ali več prejemnikov Murkovih priznanj in Murkove listine. Pismo utemeljeno strokovno odločitev o izboru in svoj predlog Komisija sporoči Izvršnemu odboru SED v 30 dneh od konca razpisa.

11. člen

Murkova nagrada, Murkova priznanja in Murkova listina se ne podelijo, če Komisija ne prejme predlogov, razen če ne poda svojega, ali pri pregledu prispelih predlogov ugotovi, da ne

ustrezajo razpisnim merilom ali če so predlogi pripravljene po-manjkljivo. Komisija lahko predlaga le podelitev nagrade ali le priznanj(a), ne pa tudi samo listine.

12. člen

Član(ica) Komisije ne more biti prejemnik(ca) nagrade ali priznanja.

13. člen

Murkova nagrada, Murkovo priznanje in Murkova listina se podelijo na posebni svečanosti. Podelita jih predsednik(ca) SED in predsednik(ca) Komisije.

14. člen

Pravilnik o podeljevanju Murkove nagrade, Murkovega priznanja in Murkove listine za posebne dosežke v etnologiji na Slovenskem začne veljati z dnem, ko je sprejet z večino glasov na Zboru članov SED. Po sprejetju mora biti objavljen v *Glasniku SED*.

Pravilnik je bil sprejet na zboru članov 10. marca 2020 v Brežicah.

RAZPIS ZA PODELITEV MURKOVE NAGRADE, MURKOVEGA PRIZNANJA IN MURKOVE LISTINE ZA DOSEŽKE V ETNOLOGIJI NA SLOVENSKEM ZA LETO 2019/20

Na podlagi *Pravilnika o podeljevanju Murkove nagrade, Murkovega priznanja in Murkove listine* (objavljen je v *Glasniku Slovenskega etnološkega društva* 60/1, 2020, in na spletni strani Slovenskega etnološkega društva) Slovensko etnološko društvo objavlja razpis za podelitev Murkove nagrade, Murkovega priznanja in Murkove listine.

Pri predlogih se upoštevajo 3., 5. in 11. člen *Pravilnika o podeljevanju Murkove nagrade, Murkovega priznanja ter Murkove listine*, in sicer:

za podelitev Murkove nagrade:

- izjemni etnološki raziskovalni dosežki posameznikov, skupin ali ustanov,
- etnološki znanstveni ali strokovni dosežki, zaokroženi v življenjskem delu posameznikov;

za podelitev Murkovega priznanja:

- strokovno delo na področju etnološkega muzealstva in konservatorstva,
- znanstveno-raziskovalni dosežek ali projekt,
- strokovno delo v javno dobro v preteklem letu;

za podelitev Murkove listine:

- kontinuirane dejavnosti, ljubiteljska prizadevanja ali dosežki drugih ved, ki bogatijo, ohranjajo in popularizirajo etnološko vedo,
- posebni dosežki študentov na področju raziskovalnega dela, njihovo sodelovanje pri organizaciji dogodkov ali večletno sodelovanje v Slovenskem etnološkem društvu.

Skladno z 8. členom *Pravilnika* lahko kandidatke in kandidati za nagrado, priznanje in listino predlagajo članice in člani Slovenskega etnološkega društva, družbene organizacije, ustanove in posamezniki iz Republike Slovenije in tujine, lahko pa tudi Komisija za podeljevanje Murkove nagrade, Murkovega priznanja in Murkove listine oziroma njeni člani.

Podpisane predloge s podatki o kandidatkah in kandidatih ter z vsebinsko utemeljitvijo pošljite **do 15. septembra 2020 (velja le poštni žig)** na naslov:

Slovensko etnološko društvo

Komisija za Murkova priznanja
Metelkova 2
1000 Ljubljana

Prijave na razpis za Murkovo nagrado, Murkovo priznanje in Murkovo listino nam s podatki o predlagatelju posredujte v tiskani in elektronski obliki.

Murkova nagrada, priznanje in lista bodo podeljeni na slovesnosti v mesecu novembru 2020.

NAVODILA AVTORJEM

Glasnik SED je strokovno-znanstvena revija, ki objavlja izvirne znanstvene, strokovne in poljudne prispevke s področja etnologije, kulturne in socialne antropologije, muzeologije in sorodnih ved ter prispevke ljubiteljev etnološke vede. Uredništvo prosi vse avtorje, da pri pisanju, oblikovanju in oddaji svojih prispevkov upoštevajo naslednja navodila.

Uredništvo sprejema izvirne prispevke (prva objava) izključno v slovenskem jeziku. Besedila v elektronski obliki pošiljajte na naslova urednikov: Saša Poljak Istenič (sasa.poljak@zrc-sazu.si) in Daša Ličen (dasa.licen@zrc-sazu.si).

Dolžina besedila je odvisna od dogovora z urednikom, praviloma pa naj bi **znanstveni članki** obsegali do največ 60.000 znakov s presledki.

Članek mora imeti naslednjo strukturo:

- **naslov** v slovenščini in angleščini
- **izvleček** v slovenščini in angleščini (do 600 znakov s presledki);
- **ključne besede** (do šest) v slovenščini in angleščini;
- **vsebinske opombe** (tekoče, pod črto);
- **literatura in viri** (ločeno; glej navodila spodaj);
- **povzetek** v angleškem jeziku (do 2.500 znakov s presledki);
- **ilustrativno gradivo** oziroma **priloge**, opremljene s potrebnimi podatki.

Na koncu prispevka navedite **podatke o avtorju** (ime in priimek, izobrazba, naziv oziroma poklic, ustanova, kjer ste zaposleni oziroma kjer študirate; e-naslov ali službeni/domači naslov, če elektronske pošte ne uporabljate). Dopišite še rubriko *Glasnika SED*, kamor po vašem mnenju sodi prispevek, in predlagajte tipologijo članka.

Uredništvo poskrbi za slovensko in angleško lekturo, za prevode v angleščino pa so zadolženi avtorji.

Strokovni članki nimajo izvlečka, povzetka in ključnih besed in naj ne presegajo 30.000 znakov s presledki. Opremljeni naj bodo s podatki o avtorju prispevka, z navedbo uporabljene literature in virov ter s slikovnim gradivom.

Poljudni članki, poročila, knjižna poročila in ocene razstav ali filmov naj ne presegajo 15.000 znakov s presledki, opremljeni naj bodo s podatki o avtorju prispevka in morebitnim slikovnim gradivom.

Za vsebino prispevkov odgovarjajo avtorji. Prispevki v rubriki Razglabljanja so razvrščeni po veljavni Tipologiji dokumentov/del za vodenje bibliografij v sistemu COBISS; tipologija se določi po predlogu avtorja, recenzentov in uredništva. Vse prispevke anonimno recenzirajo uredniški odbor in zunanji recenzenti; recenzije se hranijo v arhivu SED.

Avtorice in avtorje prosimo, da pri objavi gradiva upoštevajo avtorske pravice drugih avtorjev in z objavo v *Glasniku SED* ne kršijo avtorskih pravic. Za objavo kakršnegakoli gradiva iz drugih publikacij in arhivov je avtor prispevka dolžan sam zagotoviti dovoljenje za objavo v *Glasniku SED*.

OBLIKOVANJE BESEDILA:

Prispevki naj bodo napisani z urejevalnikom besedil MS Word ali Open Office, v naboru znakov Times New Roman in v velikosti 12 pik. Besedilo strukturirajte v poglavja in po potrebi tudi v podpoglavja.

Citati, krajši od treh vrstic, naj bodo postavljeni tekoče v besedilu med »dvojna narekovaja«; ko gre za navedbo znotraj citata, uporabite 'enojni narekovaj'. Citati, daljši od treh vrstic, naj bodo oblikovani v novem odstavku, brez narekovajev in z zamikom, da se ločijo od drugega besedila. Če gre za izjavo sogovornika, besedilo postavite ležeče; kadar je del izjave ali citata izpuščen, to označite z [...], če pa citat dopolnjujete s svojimi besedami, te postavite v oglati oklepaj: [etnologijo].

Opombe: sprotne, velikost 10 pt.

SLIKOVNO GRADIVO:

Fotografije, skice, risbe, grafi ipd. naj imajo ločljivost najmanj 300 dpi, format pa .jpg ali .tif. Avtorji jih pošljejo kot prilogo, v besedilu pa označijo zeleno mesto postavitve. Podnapis k sliki naj bo v obliki:

Slika zaporedna številka: Naslov slike (foto: avtor, datum).

Slika 1: Murkovanje v Trbovljah (foto: Ivanka Počkar, 11. 11. 2018).

NAVAJANE VIROV IN LITERATURE:

Citiranje med besedilom:

Pri pisanju uporabljamo **oklepajski način navajanja virov in literature**: (priimek avtorja, leto izdaje dela in strani), npr. (Klobčar 2014: 22). Ko v oklepaju navajamo več zaporednih strani, uporabimo stični pomišljaj: (Knific 2013: 96–97, 100–103).

Ko navajamo več avtorjev, reference razvrstimo po letnicah publikacije in jih ločimo s podpičjem: (Ahlin 2013; Junge 2015; Babič 2018). Dela istega avtorja z istim letom publikacije označite s črkami a, b, c: (Šmitek 1998: 54, 2013a, 2013b: 58). Ob več kot treh avtorjih med besedilom (ne pa tudi v seznamu literature) navajamo le prvega: (Križnar idr. 2014), pri dveh ali treh pa navedemo vse: (Strle in Marolt 2014; Smole, Beno in Pungartnik 2013). Delo brez avtorja: (B. n. a. 2015: 22); delo brez letnice: (Priimek b. n. l.: 22); delo brez strani: (Priimek 2015: b. n. s.).

Zakone ipd. navajamo s kratico in letnico objave (npr. ZON 1999 za Zakon o ohranjanju narave, ki je bil objavljen v Uradnem listu 13. julija 1999) oz. s prvo besedo in letnico (npr. Pravilnik 2016). Pri neposrednem citiranju vira v besedilu oklepajski navedek vedno vstavimo pred piko. Le pri daljših, izdvojenih citatih oklepajski navedek postavimo za piko.

Kadar navajamo delo enega avtorja po drugem – (npr. Fink po Simettinger 2014) – v seznamu literature navedemo le vir, ki smo ga dejansko uporabili.

Navajanje v seznamu uporabljenih del:

V seznamu virov in literature ne ločujemo. Citirana dela so razporejena po abecednem vrstnem redu priimkov avtorjev. Navedemo le reference, na katere smo se sklicevali v besedilu.

Tuje kraje izdaj, kadar je to mogoče, poslovenite: Wien – Dunaj, Klagenfurt – Celovec ipd.

Primeri navajanja literature**Monografija:**

PRIMEK, Ime: *Naslov: Podnaslov*. Kraj izida: Založba, leto izida.

HAGE, Ghassan: *Against paranoid nationalism: Searching for hope in a shrinking society*. Sydney: Pluto Press, 2003.

PRIMEK, Ime, Ime Priimek in Ime Priimek: *Naslov: Podnaslov*. Kraj izida: Založba, leto izida.

MATURANA, Humberto R. in Francisco J. Varela: *Drevo spoznanja*. Ljubljana: Studia Humanitatis, 2005.

Tudi pri več kot treh avtorjih se v seznamu navajajo vsi avtorji.

Zbornik kot celota:

PRIMEK, Ime (ur.): *Naslov: Podnaslov*. Kraj izida: Založba, leto izida.

REPIČ, Jaka in Jože Hudales (ur.): *Antropološki vidiki načinov življenja v mestih*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2012.

Poglavje iz zbornika:

PRIMEK, Ime: *Naslov poglavja: Podnaslov poglavja*. V: Ime Priimek in Ime Priimek (ur.), *Naslov zbornika: Podnaslov zbornika*. Kraj izida: Založba, leto izida, strani.

PRINČIČ, Jože: *Pogled v zgodovino slovenskega podjetništva*. V: Jurij Fikfak in Jože Prinčič (ur.), *Biti direktor v času socializma: Med idejami in praksami*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2008, 21–46.

Periodične publikacije:

PRIMEK, Ime: *Naslov članka: Podnaslov članka*. *Ime publikacije* letnik/številka, leto izida, strani.

KUNEJ, Drago: *Med kodami skrita zvočna dediščina Slovencev*. *Glasnik SED* 54/1–2, 2014, 22–28.

Navajanje revije, ki je dostopna samo na spletu: LAMBEK, Michael: *The value of (performative) acts*. *Hau, Journal of Ethnographic Theory* 3/2, 2013, 141–160; <http://www.haujournal.org/index.php/hau/article/view/hau3.2.009>, 10. 5. 2015.

Tematska številka periodične publikacije:

PRIMEK, Ime (ur.): *Naslov tematske številke: Podnaslov tematske številke*. *Ime publikacije* letnik/številka, leto izida.

SIMONIČ, Peter (ur.): *Solidarnost in vzajemnost v času recesije: Razumevanje starih in novih vrednosti in vrednot v pozmem kapitalizmu*. *Ars & Humanitas* 8/1, 2014.

Članek iz tematske številke periodične publikacije:

PRIMEK, Ime: *Naslov članka: Podnaslov članka*. V: Ime Priimek (ur.), *Naslov tematske številke: Podnaslov tematske številke*. *Ime publikacije* letnik/številka, leto izida, strani.

VODOPIVEC, Nina: *Družbene solidarnosti v času socialističnih tovarn in individualizacije družbe*. V: Peter Simonič (ur.), *Solidarnost in vzajemnost v času recesije: Razumevanje starih in novih vrednosti in vrednot v pozmem kapitalizmu*. *Ars & Humanitas* 8/1, 2014, 136–150.

Doktorske disertacije, diplomska dela in druge neobjavljene študije:

PRIMEK, Ime: *Naslov disertacije: Podnaslov disertacije*. Doktorska disertacija. Kraj: Naziv študijske ustanove, leto.

KUŽNIK, Lea: *Interaktivno učno okolje in muzeji za otroke: Teoretski model in zasnova*. Doktorska disertacija. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za etnologijo in kulturno antropologijo, 2006.

Primeri navajanja virov**Časopisni viri:**

PRIMEK, Ime: *Naslov članka: Podnaslov članka*. *Ime časopisa*, datum (mesec z besedo), stran(i).

ŽIBRET, Andreja: *Za prireditve na podeželju od občine manj denarja*. *Delo*, 30. april 2015, 10.

Ustni viri:

PRIMEK, Ime, intervju, kraj, datum.

NOVAK, Janez, intervju, Ljubljana, 15. 5. 2015.

Kadar želimo ohraniti anonimnost vira, navedemo zgolj psevdonim, npr.

JANEZ, intervju, Ljubljana, 15. 5. 2015.

Arhivski viri:

Ime in signatura arhivskega fonda – Ime arhiva, arhivska enota, ime in/ali signatura ali paginacija dokumenta.

AS 730 – Arhiv Republike Slovenije, Fond Gospostvo Dol, fasc. 43, pg. 1332.

GNI DAT 32 – Glasbenonarodopisni inštitut ZRC SAZU, Zbirka terenskih posnetkov, DAT 32, Orešje, 20. 3. 1997.

Zakoni in pravni akti:

KRATICA – polno ime, ime publikacije, številka publikacije, datum objave (mesec z besedo)

Če akt ni označen s kratico, zapišemo prvo besedo njegovega imena z velikimi črkami.

ZON – Zakon o ohranjanju narave, *Uradni list RS* 56, 13. julij 1999.

PRAVILNIK o urejanju in oddaji zemljišč Mestne občine Ljubljana za potrebe vrtničarstva, *Uradni list RS* 19, 11. marec 2016.

Spletni viri:

Literaturo, ki je dostopna v elektronski obliki (spletne znanstvene revije ipd.), navajamo po navodilih za literaturo; kot spletni vir navajamo predvsem različne spletne strani, ki jih med besedilom citiramo kot (Spletni vir 1).

Spletni vir zaporedna številka: Ime podstrani ali prispevka oziroma opis spletne strani in, če je relevanten, datum objave; naslov spletne strani, datum pregleda spletne strani.

Spletni vir 1: Arhiv Glasnikov SED; <http://www.sed-drustvo.si/publikacije/glasnik-sed/glasniki>, 7. 5. 2015.

Spletni vir 2: MURŠIČ, Rajko: *Drugačnost bogati*, 30. 9. 2014; <https://transyuformator.wordpress.com/2014/09/30/rajko-mursic-drugacnost-bogati/>, 8. 5. 2015.

Za avtorsko delo, objavljeno v Glasniku SED, vse moralne avtorske pravice pripadajo avtorju, materialne avtorske pravice, pravice reproduciranja in distribuiranja v Sloveniji in v drugih državah pa avtor brezplačno, enkrat za vselej, za vse primere, za neomejene naklade in za vse medije (tudi za splet) neizključno prenese na izdajatelja.

Cena posamezne številke | Price per Issue: 10 EUR
Letna naročnina | Yearly Subscription: 20 EUR
Transakcijski račun SED | SED Transaction Account Number: 02083-0016028646 NLB, d. d.

Distributer | Distribution: BUČA d. o. o.

Glasnik SED je indeksiran v bazah podatkov | Glasnik SED is entered into the following data bases:

Anthropological Index Online (AIO RAI) <http://aio.anthropology.org.uk>
Anthropological Literature <http://hcl.harvard.edu/tozzer/al.html>
JULRICH's International Periodical Directory (I.P.D.) <http://www.ovod.com>
RILM Abstract of Music Literature <http://www.rilm.org/prime-jt.htm1#G>
International Bibliography of the Social Sciences (IBSS)
<http://www.lse.ac.uk/collections/IBSS/about/journalsG.htm>
CAB Abstract <http://www.cabi.org>
ProQuest <http://www.proquest.co.uk/en-UK/>
Scopus <http://www.scopus.com/>
Ebsco <http://www.ebsco.com/>

Revija subvencionirata Javna agencija za raziskovalno dejavnost RS in Ministrstvo za kulturo RS. Revija je vpisana v evidenco javnih glasil, ki jo vodi Ministrstvo za kulturo RS pod zaporedno št. 550. | The Bulletin is subsidized by the Slovenian Research Agency and the Slovene Ministry of Culture. The Bulletin has been entered in the record of public printed media at the Slovene Ministry of Culture under the number 550.

Fotografija na naslovnici | Front Cover Photo:

Boris Kuhar in Aleš Bebler s predmeti indonezijske zbirke, ki sta jih zakonca Bebler leta 1964 poklonila Slovenskemu etnografskemu muzeju. Neznani avtor, 1964. Hrani Fototeka SEM. | Boris Kuhar and Aleš Bebler with artefacts from the Indonesian collection donated by the Bebler family to the Slovene Ethnographic Museum in 1964. Unknown author, 1964. Archived in SEM Photo Library.

Izšlo | Published:
Ljubljana, maj 2020 | May 2020

SLOVENSKO *Ĕ*nološko DRUŠTVO
SLOVENE *Ĕ*thnological SOCIETY

Metelkova 2, 1000 Ljubljana

TISKOVINA

UDK 39(497.4)(05)
ISSN 0351-2908 (Tiskana izd.)
ISSN 2535-4324 (Spletna izd.)
Ljubljana, maj 2020